

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

ET TILBAGEBLIK

H. P. HANSEN

GRÆNSESPØRGSMÅLET. Bidrag til dets
Historie. En Redegørelse. 1920.

FRA KRIGSTIDEN. Dagbogsoptegnelser
I—II. 3. Oplag. 1925.

FRA KAMPAARENE. Afhandlinger og
Foredrag. 1928.

FRA KAMPAARENE II. Afhandlinger og
Foredrag. 1929.

ET TILBAGEBLIK. Børndom og Ungdom.
(1928). 2. Oplag. 1931.

ET TILBAGEBLIK II. 1888—1906. 1930.

H. P. HANSSEN

ET TILBAGEBLIK

III

1906—1912

GYLDENDALSKE BOGHANDEL - NORDISK
FORLAG - KØBENHAVN - MCMXXXII

COPYRIGHT 1932 BY GYLDENDALSKE
BOGHANDEL NORDISK FORLAG - COPENHAGEN

—
OPLAG: 2000 EKSEMPLARER

—
PRINTED IN DENMARK
GYLDENDALS FORLAGSTRYKKERI
KØBENHAVN

INDHOLD

	Side
Efter Redaktør Jessens Død	9
Rigsdagsvalget 1906	36
I Rigsdagen	48
Optanttraktaten	65
Rigsdagsvalget 1907	97
Efter Optanttraktatens Afslutning	120
Stormløb imod den mildere Kurs	139
Krise	162
Askovmødet	176
Rigsforeningsloven	190
Landdagsvalget og Aarsmødet 1908	227
Tre Voldspolitikere fjernes	239
Interparlamentarisk Union i Berlin	259
Kampen om Jordan	265
Rigsdagen og Rustningerne	271
Vælgerforeningens social-politiske Kursus	280
Indre Missions Nationalisering	286
Folkehjem	297
Tyske Modstandere af Voldspolitikken	303
Forholdene skærpes	311
Indre Brydninger	331
Rigsdagsvalget 1912	356

FORORD

Ved Udarbejdelsen af „Et Tilbageblik III“ har jeg haft Adgang til at benytte Brevsamlinger, som ikke hidtil har været tilgængelige for Offentligheden. Jeg takker særlig Vælgerforeningens mangeaarige Sekretær, Sparekassedirektør *Nis Nissen* og Professor Dr. *Age Friis*, som begge har stillet deres omfattende Korrespondance vedrørende disse Aars sønderjydske Politik til min Raadighed. Endvidere takker jeg Carlsbergfondets Direktion, som har sat mig i Stand til at foretage forberedende Studier, og Udenrigsministeriet, som velvilligt har givet mig Adgang til Arkivstudier vedrørende Optantspørgsmaalet.

Aabenraa, August 1932,

H. P. Hanssen.

EFTER REDAKTØR JESSENS DØD

Da jeg den 1. Juli 1906 blev sat paa fri Fod efter i tre Maaneder at have siddet indespærret i en snæver 2 Meter bred og 3½ Meter lang Fængselscelle med Vinduet anbragt saa højt oppe, at jeg ikke kunde se ud af det, nød jeg Friheden i fulde Drag.

En Mils Vej Syd for Aabenraa havde jeg et henrivende Jagtterræn ud imod Hostrup Sø. Andejagten var lige gaaet ind. Moserne var fulde af Vildænder. Ællingerne var allerede paa Vingerne. Hvor var det herligt at drive rundt her med Bøsse og Hund, nyde Udsigten fra Endemorænenes høje med Gyvel og Lyng klædte Bakker og fylde sine Lunger med frisk Luft.

Min Farbroder H. P. Hanssen, som i en Aarrække havde været en af Cheferne for Østasiens næststørste Handelshus, Dent & Co. i Shanghai, men siden Midten af Halvfjerdserne havde levet i London som naturaliseret Englænder, plejede at besøge os hvert andet Aar. I 1906 havde han udsat Besøget, til jeg atter var kommen paa fri Fod. Først i Juli ankom han til sit Barndomshjem Nørremølle, hvor han altid opslog sit Hovedkvarter. Skønt sidst i Halvfjerdserne var han endnu rask og rørig. Fra Ungdommen af stærkt interesseret i storpolitiske Spørgsmaal havde han, skønt næsten helt angliciseret, vedvarende fulgt Udviklingen i Nordslesvig med Opmærksomhed. Det var altid lærerigt at udveksle Meninger med ham. Vi havde aftalt, at jeg skulde holde en lille Ferie sammen med ham.

Men jeg fik snart andet at tage Vare paa.

Mens jeg var sammen med ham paa Nørremølle, meldte et Telegram mig, at Redaktør *Jessen*, hvis Helbred længe havde været skrøbeligt, den 21. Juli efter en svær Operation var afgaaet ved Døden paa Professor *Rovsings* Klinik i København. Jeg tog straks hjem og skrev en Nekrolog i „Hejmdal“, hvoraf jeg aftrykker følgende Citat:

„Redaktør *Jessen* var en ejendommelig, højt begavet og viljestærk Personlighed. Han var en flittig Mand, som stillede store Krav til sig selv og af al Evne søgte at fyldestgøre dem. Han var aarvaagen paa sin vanskelige, ansvarsfulde Post i yderste Linje, modig og utrættelig under Kampen og altid rede til at lide for sin Overbevisning.

— — — Der har i Aarenes Løb staaet megen Larm om „Flensborg Avis“, thi *Jessen* førte en skarp og spids Pen. Det er ikke blot Slesvig-Holstenerne og Tyskerne, der har faaet dette at føle. Ogsaa danske Folk kan tale med af Erfaring. Jeg hører, som bekendt, ogsaa til dem, der nu og da har krydset Klinge med ham. Tænker jeg tilbage, vilde jeg være uærlig, naar jeg ikke vedgik, at der har staaet meget i „Flensborg Avis“, som jeg ikke har billiget. Men her, hvor en utrætteligt arbejdende og kæmpende Mands Livsgerning er afsluttet, skal der ikke dvæles ved Enkeltheder. Her bør denne Livsgerning ses under et samlet Synspunkt. Og gør jeg det, maa jeg sige: *Flensborg Avis's Udvikling under Redaktør Jessens Ledelse er en national Bedrift, en af de største, der er øvet i Sønderjylland.*

Vejen fra 800 til 9000 Holdere, fra et lille beskedent Lokalblad til en af Nordens bedst redigerede, paa det reneste Sprog skrevne og mest læste Provinsaviser, har været brydsom og tornefuld. Den har kostet *Jessen* 24 Aars nervespændende og opslidende Arbejde, afbrudt af tilsammen henved fire Aars Fængsel. Mange har ment, at en Del af disse Lidelser kunde have været undgaaet. Men ogsaa i denne Henseende er det umuligt at udskille Enkeltheder. Vi staar nu ved Redaktør *Jessens* Død overfor

en hel Mand og et afsluttet Arbejde, og alle vil sikkert kunne være enige om at anerkende dette Arbejdes store Resultater.“

I Brydningstider tilspidises Modsætningerne ofte saaledes, at de paa Afstand tager sig ud som personlige Rivninger mellem enkelte Foregangsmænd. Saaledes har mange ogsaa bedømt Modsætningsforholdet mellem Redaktør Jessen og mig. Vi kom under de indre Kampe, der udkæmpedes i Sønderjylland, efter at Edsspørgsmaalet havde delt Befolkningen, snart til at staa i Spidsen for hver sin Retning, Jessen for dem, der lidenskabeligt fastholdt Protestpolitikken, jeg for dem, der holdt en Taktikforandring for tvingende nødvendig, hvis vi skulde føre Sagen til Sejr.

Vor Indstilling var meget forskellig, da vi, Jessen nogle Aar før jeg, men begge i en tidlig Alder, begyndte vor politiske Løbebane. Jessen var født og opvokset i det rent danske Møgeltønder Sogn, hvor hans Fader, der mellem Krigene havde været Helstatsmand, var Lærer. Sytten Aar gammel kom han paa det den Gang tyske Seminarium i Tønder, hvorfra han i 1874 tog Lærereksamen. Derefter var han først Lærer ved en dansk Privatskole i Broager, senere Huslærer i Tønder. Skønt hans Hjem ikke laa langt borte fra Ribe, var han, som Dr. H. L. Møller meddeler i hans Biografi, 22 Aar gammel, da han første Gang satte sin Fod Nord for Grænsen. Under sin Opvækst og i sine første Ungdomsaar havde han saaledes levet ret isoleret og upaavirket af det nye Liv, der var oplomstret i Danmark efter Ulykkesaaret 1864.

Jeg var, som tidligere omtalt i „Et Tilbageblik“, derimod allerede i mine Drengesaar bleven stærkt paavirket af den grundtvigske Retning. Fjorten Aar gammel var jeg kommen paa en dansk, i grundtvigsk Aand ledet Friskole. Nitten Aar gammel var jeg bleven Elev paa Askov udvidede Højskole, hvor jeg derefter var Elev i tre Vintre, og hvorfra jeg knyttede Forbindelser over hele Landet. I

Modsætning til Jessen blev jeg saaledes i den mest modtagelige Alder stærkt paavirket af Frihedsideerne, som i disse Aar rørte sig kraftigt i Danmark, i Skole og Kirke saavel som i det politiske Liv.

Til denne forskellige Indstilling kom andre Modsætninger. Jessen gik den Gang ud fra, at Tyskland *snart* vilde blive indviklet i en stor Krig, som vilde ende med dets fuldstændige Nederlag, og at Danmark derefter vilde faa hele Sønderjylland tilbage. Gennemblader man „Flensborg Avis“ fra Firserne og Halvfemserne, vil man finde dette udtalt med den Forsigtighed, som den tyske Presselov paabød, men dog tydeligt nok til, at Læserne forstod det. Privat udtalte han det ganske aabent. Professor *Høffding*, som i 1888 foretog en Rejse i Sønderjylland, skriver saaledes i sine Erindringer:

„Jeg besøgte ogsaa Flensborg og var her Gæst hos Redaktør Jessen, hvis Hustru, f. Fibiger, jeg i hendes unge Dage havde truffet i hendes Onkel Johannes Fibigers Præstegaard. Der var et Pust af Energi i alt, hvad Jessen sagde. Sammen med Jessens og to danske Damer besøgte jeg Istedgraven paa Flensborg Kirkegaard, hvor vi sang „Slumrer sødt i Slesvigs Jord“. Jessen var overbevist om, at Tyskland gik sin Opløsning imøde, saa at vi kunde faa Danmark til Ejderen (og „vi skal nok sørge for, at Sydslesvigerne bliver danske“), — og at Hertugen af Cumberland saa vilde blive Konge af Hannover og Hertug af Holsten. Jeg vidste ikke, om jeg skulde le eller græde ved at høre dette.“

I Jessens faste Tro paa, at Sønderjylland ned til Ejderen efter en nær forestaaende Krig vilde blive genforenet med Danmark, søger jeg Grunden til hans afvisende Holdning overfor Organisationen af vore store nationale Foreninger. Han betragtede dem som overflødige, fordi Afgørelsen efter hans Mening vilde falde, inden de kunde faa nævneværdig Betydning. De var ham desuden usympatiske, fordi han holdt det for urigtigt at tale om Mulig-

heden af en langvarig Nationalitetskamp og vistnok ogsaa, fordi Vælgerforeningen ved at lægge de politiske Afgørelser over paa en bred demokratisk Basis svækkede Pressens Magtstilling.

Jeg hævdede derimod fra første Færd af, at vi, efter at Preussen havde erklæret Pragfredens § 5 for ophævet, maatte forberede os paa en langvarig Nationalitetskamp, og at en fastere Organisation derfor var tvingende nødvendig. „Vor nationale Kamp,“ skrev jeg i 1887, den Gang 25 Aar gammel, i en Afhandling i „Tilskueren“, „er hidtil bleven formet af Troen paa en snarlig Genforening med Danmark, men dersom vi ikke skal kvæles i det tyske Favntag, saa maa Kampen fremtidig have et andet Grundlag, og det vil den faa. Vi unge venter ikke Genforeningens Dag i den nærmeste Fremtid, men forbereder os paa at føre en langvarig Nationalitetskamp. —“ Da „Vælgerforeningen“ Aaret efter blev stiftet, skrev jeg i en ledende Artikel i „Dybbøl-Posten“: „Vi skal haabe det bedste, en snarlig Genforening, men forberede os paa det værste: en langvarig Nationalitetskamp.“ — I et Flyveskrift „Har vi Tid til at vente“, som jeg efter Opfordring af Landstingsmand, Tømmermester *Kayser* skrev i 1892, og som de sønderjydske Foreninger udbredte i 22,000 Exemplarer, skrev jeg: „Efter at vi længe forgæves har „lyttet i Nat-ten mod Øst og mod Vest efter Fjed af en kommende Ven“, er vi kommen til Erkendelse af, at Sagen *kan* trække i Langdrag, og at vi som Følge deraf vil kunne komme til at føre en langvarig Nationalitetskamp.“ Jeg undersøgte derefter indgaaende Spørgsmaalet, om vi i saa Fald vilde kunne holde Stillingen og besvarede det med et bestemt Ja. Ud fra denne Betragtning har jeg udført mit Organisationsarbejde. Den ligger i det hele til Grund for min Virksomhed som sønderjydsk Politiker.

For mig var det sønderjydske Spørgsmaal dernæst et *nordslesvigsk* Spørgsmaal. Delingstanken var slaet igennem efter 1864. *Krüger* og *Ahlmann* havde, støttet paa

Pragfredens § 5, krævet Grænsen sat paa Grundlag af en almindelig Folkeafstemning. *Junggreen* havde i varmt-følte, lidenskabelige Ord atter og atter krævet Grænse-spørgsmaalet løst paa Grundlag af Folkenes Selvbestem-melsesret. Vore ledende Mænd havde alle brudt med Ej-derpolitikken. I Sundeved sang vi i min Barndom med Mads Hansen:

Vi sætter ej vor Tillid til
 Kanoner eller Bajonetter,
 Ej heller hvad vi selv udretter,
 Og hvad de store Magter vil;
 Men et vi ved, der ej kan kues,
 Om end det haardt og længe trues
 Og det er Folkets Odelsret.

Hvem skifted' Jordens Lande ud?
 Har det ej noget at betyde?
 Mon Voldsmænd kan ustraffet bryde
 De Grænser, der er sat af Gud?
 Er Sprogets Klang og Aandens Mærke
 Ej Grænsepæle vel saa stærke
 Som dem af Stene og af Jord?

Jo vist — vort Haab er fast og trygt
 Lad Tider komme, Tider svinde,
 Vi slipper det dog ingensinde
 Fordi det er paa Sandhed bygt.
 Og Haabet er at Danmarks Lande
 Til Tungemaalets Skel skal stande
 Som Grænse for et enigt Nord.

I de Kredse, jeg senere blev paavirket af, havde man ligeledes brudt afgørende med Ejderpolitikken. Man kræ-vede enigt en national Grænse, draget paa Grundlag af en almindelig Folkeafstemning. Det var et Standpunkt, som navnlig ogsaa *A. D. Jørgensen* i 1880 havde hævdet meget skarpt overfor *Frederik Barfod* under Henvisning til, at Sydslesvigerne ogsaa havde Ret til selv at bestemme, hvad Statshøjhed de vilde leve under. Han var helt enig

med mig om, at vi maatte sætte alle vore Kræfter ind paa at bevare dansk Sprog og Sindelag, dansk Flertal saa langt imod Syd som muligt, til Afgørelsens Dag kom.

Andre Modsætninger, som dog ogsaa havde deres Ud-spring i vor afvigende Opfattelse af Grænsespørgsmaalets Løsning, kom til. Jessens Interesse for indre dansk Politik samlede sig om Forsvarsspørgsmaalet. Overbevist om, at Sønderjyllands Fremtid vilde blive afgjort ved et Magt-bud efter en nær forestaaende Krig, var han en glødende Tilhænger af Københavns Befæstning. Da Rigsdagen her svigtede, var det efter hans Mening i sin Orden, at Estrup gennemførte Hovedstadens Befæstning ved Hjælp af provisoriske Love. Modstanderne deraf betragtede og behandlede han som Forsvarsnihilister, selv om deres forsvarsvenlige Sindelag var uomtvisteligt. Da den konservative Presse i Firserne rettede sine haarde Angreb imod Højskolerne, istemte „Flensborg Avis“ Koret. Dette var, som før omtalt, Anledningen til vort første Sammenstød.

Min Fader, som oprindelig var national-liberal, havde allerede i Halvfjerdsene sluttet sig til Venstre. Fra Drengaaarene af følte jeg mig draget i samme Retning. Paa Friskolen og Højskolen var min Stilling til de politiske Partier i Kongeriget bleven uddybet og befæstet. Mine Højskolekammerater sluttede sig saa godt som alle til Venstre. Vi var Frihedsmænd, men tillige socialt interesseret. Vi sang med Begejstring:

„og da har i Rigdom vi drevet det vidt,
naar faa har for meget og færre for lidt,“

og saa vort sociale Ideal i at løfte de daarligst stillede i Samfundet op til lysere og lykkeligere Kaar.

I en ung Alder blev jeg Korrespondent til danske Venstreblade. Under min videre Uddannelse traadte jeg i personlig Forbindelse med en Del af Venstres Førere. Forrest blandt dem stod *Termansen*, *Harald Holm*, *Falkenstjerne*, *Sophus Høgsbro* og *C. Berg*, som alle energisk

bekæmpede Estrups Politik. Jeg delte i alt væsentligt deres Synspunkter og sluttede mig ligesom mine ældre sønderjydske Venner Gdr. *J. N. H. Skrumsager*, Københoved, og Frimenighedspræst *L. B. Poulsen*, Bovlund, til den af grundtvigsk Tankegang prægede Fløj af Venstre. Ogsaa her var Jessens og min Indstilling saa forskellig, at den maatte føre til Sammenstød, skønt jeg fandt mig i meget for at undgaa Splittelse.

Da jeg begyndte min politiske Virksomhed med Vælgerforeningens Oprettelse, stod der en Kreds af indflydelsesrige Sønderjyder bag mig. Jeg nævner først *J. P. Reimers* og *J. N. H. Skrumsager*. Reimers — det er Als og Sundeved, sagde man med fuld Føje i Haderslev Amt under Edskampen. Skrumsager — det er Haderslev Vesteramt, kunde man med samme Ret sige paa dette Tidspunkt. De to Mænd mødtes udenfor St. Nicolai Kirke i Aabenraa den Dag, Junggreen blev jordfæstet. Jeg stod tilfældigvis i Nærheden. „Det skal vel være Gustav?“ spurgte Reimers og rakte Haanden frem. „Ja! — vi har ingen bedre,“ svarede Skrumsager. Et varmt Haandtryk og dermed var Spørgsmaalet om, hvem der skulde være Junggreens Efterfølger som Rigsdagsmand, faktisk løst. — Jeg nævner endvidere *P. Skau*, Bukshave, og *P. H. Wiuff*, Sillerup, Haderslev Østeramts to indflydelsesrigeste Mænd, *N. H. Callesen*, Lerskov, *Jørgen Iversen*, Svejrup, og *Rasmus Clausen*, Smedager, Aabenraa Amts indflydelsesrigeste Mænd, *A. Thyssen Hansen*, Randerup, senere Skoleforeningens Formand, som var vel anset i Tønder Amt, og *Gustav Johannsen*, som efter Junggreens Død var bleven Sønderjydernes af alle anerkendte Fører.

I København havde jeg frem for alt en uvurderlig Støtte i Rigsarkivar *A. D. Jørgensen*, „Oversønderjyden“, som man den Gang kaldte ham, efter at han var bleven Formand for det af de sønderjydske Foreninger i Hovedstaden nedsatte Fællesudvalg. Med Formændene for disse Foreninger: Tømmermester *Kayser*, Professor *Høffding*,

Højesteretsadvokat *Nellemann*, Murmester *C. Kruse*, Professor *Camillus Nyrop* og Tandlæge *Axel Carstens* stod jeg i udmærket Samarbejde. Modsætninger i indre dansk Politik spillede her ingen Rolle. Landstingsmændene Professor *H. Matzen* og *P. Knudsen* var begge Medlemmer af det Udvalg, der hædrede mig med en Adresse og Gaver, da jeg i 1906 blev sat paa fri Fod efter at have afsonet en længere Fængselsstraf. Med Landstingsmand *Holger Petersen* stod jeg ligeledes i udmærket Samarbejde.

Min Stilling som sønderjydsk Politiker havde saaledes, da Ungdommen ogsaa i vid Udstrækning sluttede sig til mig, været meget stærk i Halvfemserne og i de første Aar efter Aarhundredskiftet, men den blev svækket ved *A. D. Jørgensens*, senere yderligere ved *Gustav Johannsens Død* og Redaktør *Jessens Valg* til Rigsdagsmand. Under *Hr. v. Köllers Voldsregimente* var der en god Sangbund for skarpe Toner. Efter at det var ophørt, var der bedre Ørenlyd end tidligere for den af *Jessen anbefalede Protestpolitik*, hvorefter det var vor vigtigste politiske Opgave ved enhver given Lejlighed at rejse Genforeningskravet i Henhold til *Pragfredens § 5*. Den virkede, som stærke Ord altid gør det, dragende paa en yngre Generation og vandt efterhaanden almindelig Tilslutning indenfor „*Flensborg Avis's*“ Læsekreds. Efter Redaktør *Moldts Død* i 1905 blev Redaktionen af „*Dybbøl-Posten*“, som hidtil under alle Omskiftelser havde støttet mig, først overdraget til *E. Christiansen* og senere, da han efter *Jessens Død* var uundværlig i Flensborg, til *A. Svensson*, begge *Jessens Elever* og nære politiske Meningsfæller. Dette maatte yderligere svække min politiske Stilling.

Under sin Valgagitation havde *Jessen* hævdet, at de nordslesvigske Repræsentanter ikke behøvede at tage Hensyn til tyske Følelser og Stemninger, da de alligevel ikke vilde kunne udrette noget positivt i Berlin. *Gustav Johannsen* havde derimod hævdet, at vi burde føre en *forsigtig*

Politik og ikke ved unødige Udæskninger forspilde Muligheden af ved vor Virksomhed i Berlin at opnaa noget af Betydning for den nordslesvigske Befolkning. Forud for vort aarlige Møde med de sønderjydske Foreninger i København skrev han endnu i 1901 i et af sine sidste Breve til mig: „— Jeg maa ikke rejse, det forbød Lægen paa det allerbestemtteste. Jeg kommer altsaa ikke til Mødet, rejser ikke i Morgen og vil nu kun bede Dig om at holde paa Forsigtighed i alle Maader, da jeg har en Anelse om, at Mødet og Sønderjydernes Udtalelser overvaages af onde Øjne.“

Landdagsmand *Julius Nielsen* og jeg delte Gustav Johannsens Opfattelse. Vi holdt det ligesom han for muligt at udrette noget af Betydning i Berlin, saavel negativt ved at hindre Voldsregimentets Skærpelse som positivt ved gennem Administrationen og ad Lovgivningsvejen at faa indført Bestemmelser, som var egnet til at styrke Befolkningens nationale Modstandskraft. Systemskiftet i Danmark aabnede, som jeg vil komme tilbage til i Afsnittet om Optantraktaten, os større Muligheder i den Retning. Men Forudsætningen for, at vi kunde udrette noget, var, at vore Vælgere ikke leverede vore hjemlige Modstandere Vaaben, som de med Held kunde benytte imod os i Tingene. Derfor manede vi til Forsigtighed og fraraadede, efter at Køllerpolitiken var ebbet ud, at sætte Pragfredens § 5 i Spidsen under den politiske Agitation i Nordslesvig.

I Berlin forberedte man paa dette Tidspunkt en almindelig Skærpelse af den polske Politik. Paa Dagsordenen stod Forslag om Forbud imod Brugen af det polske Sprog paa offentlige Møder, om nye Millionbevillinger til Opkøb af polsk Jord, om en Expropriationslov, som skulde give Staten Ret til at expropriere Jord i Fortyskningsøjemed m. m. Det gjaldt her for os om ikke at blive slaaet i Hartkorn med Polakkerne, men i Stedet for at forbedre vor Stilling, specielt ved Optantspørgsmaalets Løsning. At

dette var ønskeligt, var vistnok alle enige om, men Protestpolitikens Tilhængere holdt det for unødvendigt at tage de Hensyn, Julius Nielsen og jeg mente, vi maatte paalægge os, hvis det skulde lykkes os at gennemføre en Politik, som Köllerpolitikens fanatiske Tilhængere med „Den tyske Forening“ i Spidsen af al Kraft bekæmpede. Hjemme i Nordslesvig stødte vor Taktik derfor paa stærk Modstand. Man haanede os som Forsigtigpetere, man udtalte Frygt for, at vi vilde frafalde Genforeningskravet og dermed prisgive Befolkningens Førstefødselsret for en Ret Linser. Man vanskeliggjorde vort parlamentariske Arbejde ved uden Anledning at anslaa en meget udfordrende Tone overfor Magthaverne, særlig ved i Utide demonstrativt at kræve Pragfredens § 5 opfyldt.

Julius Nielsen, som ikke var vant til at staa for Skud, følte sig pinlig berørt af disse Angreb og erklærede, at han ikke vilde modtage Genvalg, naar hans Mandat i 1908 udløb. Jeg var som Politiker for hærdet til, at Angrebene kunde gøre samme Indtryk paa mig. Men jeg forelagde ofte mig selv Spørgsmaalet, om en parlamentarisk Virksomhed under de Vilkaar, mine Vælgere bød mig, var de Ofre værd, som den paalagde mig ved, at jeg aarlig maatte være otte Maaneder borte fra min Familie og mit Blad, — om jeg ikke kunde udrette mere ved at samle mine Evner og Kræfter om det nationale Arbejde i Nordslesvig, hvor store Opgaver ventede paa deres Løsning. Inden jeg opgav min parlamentariske Virksomhed, ønskede jeg dog at føre mit mangeaarige Arbejde med Optantsagen til en under de givne Forhold tilfredsstillende Afslutning.

I et Brev til Vælgerforeningens Sekretær, dateret 28. Januar 1906, skrev jeg, efter at have omtalt de voksende Vanskeligheder, Agitationen i Nordslesvig lagde i Vejen for et frugtbart Arbejde i Berlin: „Men jeg er slet ikke utilfreds med at træde tilbage fra min parlamentariske Virksomhed. Det er for mig, efter som Forholdene har ud-

viklet sig efter A. D. Jørgensens og Gustav Johannsens Død, meget mere tilfredsstillende at følge Frede Bojsens Eksempel, forlade Parlamentet, vende tilbage til min Ungdoms Kærlighed og anvende de Kræfter, jeg raader over, til et mangesidigt Oplysningsarbejde — — —“

Ved min Tilbagetræden haabede jeg desuden at give Udviklingen af vore politiske Forhold et Stød i den rigtige Retning ved at tilvejebringe større Overensstemmelse med den Politik, Jessen efter indvundne Erfaringer faktisk førte i Berlin, — se „Et Tilbageblik II, Side 304 p. p. — og den Maade, hvorpaa hans Tilhængere støttet paa hans tidligere Standpunkt vedvarende drev Agitationen i Nordslesvig. Saaledes var Stillingen, da Rigsdagsmand Jessen uventet døde.

Da Vælgerforeningens Formand J. P. Reimers modtog Dødsbudskabet, indkaldte han straks Bestyrelsen og Tilsynsraadet til et Fællesmøde paa „Folkehjem“ for at træffe Bestemmelse om, hvem der nu skulde være Rigsdagsmand. Da jeg paa Mødet, som fandt Sted den 28. Juli, Dagen efter Jessens Jordfæstelse, blev nævnt som den nærmest liggende Mulighed, forlod jeg straks Salen, for at Medlemmerne kunde udtale sig frit uden at generes af min Nærværelse.¹⁾ Efter tre Kvarters Forløb blev jeg atter kaldt ind. Formanden meddelte mig, at der ikke var stillet andre Forslag. Bestyrelsen og Tilsynsraadet var, udtalte han, enstemmig af den Mening, at jeg burde overtage Mandatet. Fra en enkelt Side ønskede man dog, at jeg, før Opstillingen fandt Sted, skulde afgive en for Offentligheden bestemt Erklæring om min Stilling til Pragfredens § 5.

Højesteretsadvokat *Nellemann* havde meddelt mig, at Jessen før sin Død havde udpeget Gdr. *P. Grau*, Pøl, som den eneste, der uden Fare kunde overtage Rigsdagsmandatet, men med den Tilføjelse, at hans Valg næppe vilde

¹⁾ Jeg støtter denne Fremstilling paa et Brev til en af mine Venner af 16. August 1906.

kunne gennemføres. Med Henblik derpaa havde hans Tilhængere besluttet ikke at modsætte sig min Kandidatur, hvis jeg før Valget ved en Slags Haandfæstning forpligtede mig til at fortsætte Jessens Politik. Det kunde der selvfølgelig ikke være Tale om. Da jeg var 22 Aar gammel, skrev jeg til min Kæreste: „Jeg føler det mere og mere som min Pligt at ruste mig til en Førerstilling, men jeg vil kun kæmpe i frie Stillinger, jeg vil kun kæmpe for, hvad jeg for Alvor tror, jeg vil kun gaa den Vej, jeg holder for den rette, og jeg føler mig stærk nok til at gaa den, selv om den gaar imod Strømmen.“ — Denne Grundsatning har jeg vedvarende fastholdt. Lige saa villig, som jeg altid har været til at bære det fulde Ansvar for den Politik, jeg har ført, lige saa bestemt har jeg vægret mig ved at overtage Ansvaret for en Politik, som jeg misbilligede, fordi den efter min Overbevisning var skadelig. Jeg benyttede nu Lejligheden til at gøre Rede for min Opfattelse af den foreliggende politiske Situation. Idet jeg henviste til de Opgaver, den stillede os i Berlin, hævdede jeg, at Pragfredens § 5 burde sættes udenfor Diskussion, indtil der var Mening i atter at stille den i Forgrunden. Foreløbig maatte Gambettas Ord om Elsass-Lothringens Genforening med Frankrig: „*Altid* tænke paa den, aldrig tale om den“, ogsaa være Rettesnoren for os. Under vort politiske Arbejde maatte vi fæste Opmærksomheden paa Nutiden og den nærmeste Fremtid og gøre Dagens Gerning ved at styrke vor nationale Stilling med fjernere Maal for Øje.

Peter Tønder, Birkelev, opfordrede mig til at udstede en offentlig Erklæring om mit Standpunkt til Pragfredens § 5. Dette afslog jeg bestemt, idet jeg hævdede, at jeg ikke bejlede til Mandatet. Overdrog man mig det, vilde det selvfølgelig være mig en Samvittighedssag og en Æressag at røgte det saaledes, som det efter min Overbevisning tjente den danske Sag bedst. Men jeg vilde staa frit og

¹⁾ Et Tilbageblik I. Side

enten føre en Politik, som jeg holdt for rigtig, eller give Afkald paa Mandatet.

Det viste sig, at Tønder stod ene. Flere Medlemmer erklærede uden Modsigelse, at de fandt mine Udtalelser fuldt tilfredsstillende. Ved Afstemningen stemte ogsaa Tønder for min Kandidatur. Reimers konstaterede derefter, at Vælgerforeningens Bestyrelse og Tilsynsraad enstemmigt havde opstillet mig som Rigsdagskandidat.

Da Mødet var hævet, meddelte Grosserer *Lorenz Poulsen*, Flensborg, mig, at der i en nær Fremtid vilde blive rettet en Henvendelse til mig fra Ungdommen paa Vesterengen. Beslutningen derom var efter Initiativ af Red. Jessens Broder, Lærer P. Jessen, fattet i Flensborg, Dagen før Opstillingen fandt Sted. Uden at rejse Modstand imod min Kandidatur, fortsatte Jessens Tilhængere i de følgende Uger Bestræbelserne for at binde mig til hans Taktik med dens, som det hed, „klare Linjer“, „faste Standpunkter“ og „rene Maal“. Angrebene blev efterhaanden nærgaaende. Efter Afsløringen af Gustav Johannsens Mindestøtte i Flensborg i August 1906 samledes et lille Selskab paa „Sommers Hotel“. Da vi havde spist, bad Grd. *Frederik Højberg* os om at følge ham ind i Salen for at drøfte en Sag, der gerne skulde fremmes hurtigt. Til Stede var *P. Skau*, Bukshave, *Julius Nielsen*, *J. N. H. Skrumsager*, *C. C. Fischer*, *M. Andresen*, *Nikolaj Andersen*, *Frederik Højberg*, *Møller L. Jacobsen*, Brøns, og *L. Poulsen*, Flensborg. Tiden var knap, da der kun var en Times Tid til Toget, som de fleste af os skulde med, afgik nordpaa. Fr. Højberg foreslog — en Adresse til Jessen! Han oplæste et Udkast, som ved Siden af en varm Tak udtalte Løftet om at blive hans Standpunkt tro, det, der bedst og fyldigst kunde udtrykkes i Ordet: „Gaa aldrig paa Akkord med Uretten!“ Skønt forsigtigt affattet, var Hensigten klar. Julius Nielsen tog straks Ordet og udtalte sig meget skarpt imod Forslaget. Der var, sagde han, ingen Mening i at fremsætte det paa et saa sent Tidspunkt og i

en saa lille tilfældigt sammensat Forsamling. Det var desuden tydeligt nok, at Adressen tillige skulde udtrykke Mistillid til Landdagsmændenes Politik, selv om det ikke udtaltes med rene Ord. Imod denne Opfattelse protesterede Højberg og Jacobsen. Skrumsager sagde derefter, at Ideen mildest talt forekom ham mærkværdig. Han havde aldrig været med til at underskrive en Adresse til en afdød og vilde heller ikke nu være med til et saa ejendommeligt Skridt, især ikke, fordi Hensigten ogsaa var ham klar. Jeg havde hidtil været tavs, men tog nu Ordet og sagde i Følge en samme Dag til Vælgerforeningens Sekretær afgiven Beretning: „Hvis De, som De paastaar, kun vil udtale en Tak for Jessens store, omfattende Arbejde for den nationale Sag, vil dette bedst kunne ske i den Henvendelse til Befolkningen, der vil blive udsendt, naar der skal indsamles til et Mindelegat. Hvis De derimod, som De benægter, men vi antager, tilsigter noget andet og mere, nemlig en *politisk* Udtalelse, som skal forpligte Julius Nielsen og mig, saa kan en saadan Udtalelse ikke vedtages her i en tilfældig sammensat Forsamling, men kun af Vælgerforeningens samlede Bestyrelse.“ Derpaa forlod Nielsen, noget senere ogsaa Skrumsager, P. Skau og jeg Forsamlingen, som derefter opløstes.

Paa Vejen til Banegaarden meddelte P. Skau mig, at Adressen Aftenen i Forvejen var bleven affattet og vedtaget paa „Flensborg Avis“ Kontor, hvor det endvidere var bleven besluttet, at den i de følgende Dage skulde udbredes over hele Nordslesvig og hurtigst muligt søges underskrevet af alle Danske.

Adressen blev saa tilstillet Vælgerforeningen. Nogle Dage efter stod den til Forhandling paa et Bestyrelses- og Tilsynsraadmøde, hvor den blev modtaget meget køligt. L. Poulsen og P. Tønder anbefalede dens Vedtagelse, men fandt ingen Støtte. Et allerede foreliggende Forslag om Stiftelsen af et Legat, som skulde bære Jessens Navn, og hvoraf Renterne skulde anvendes til Støtte af Danskheden

i de truede Egne, vedtoges enstemmigt. Dermed bortfaldt Adressen. Efter Opfordring affattede jeg et Opraab om Ydelse af Bidrag til Legatet, som vandt almindeligt Bifald og ligeledes blev enstemmigt vedtaget. Før Mødet hævdedes, vedtoges det endnu enstemmigt at rette en Henvendelse til „Flensborg Avis“ om at standse Angrebene imod mig. Grosserer L. Poulsen overtog dette Hverv.

Fra Frederik Højberg modtog jeg Dagen efter, at Adressen til Jessen var bleven afvist, et Brev, hvori han rettede et heftigt Angreb paa J. N. H. Skrumsager, fordi han havde stemplet Adressen som et Skaktræk imod mig. „Vor Herre bevare mig,“ skrev han, „fra at drive Spil med noget som helst, der berører vor Folkesag. Dertil er den mig altfor hellig. Jeg protesterer paa det mest indtrængende imod denne Udtalelse af Skrumsager og frakender ham al Berettigelse til at bruge et saadant Udtryk. — — — Jeg ved ikke af at have givet udenforstaaende Anledning til at fremhæve mig som en familiær eller fortrolig Ven af Jessen, fraregnet min ubetingede Anerkendelse af hans store Dygtighed, hans nidkære Opofrelse for vor Sag og af ham som Politiker. I meget andet var vi saare forskellige og har tidt sagt hinanden ren Besked, som f. Eks., da han paa en saa uberettiget og styg Maade angreb Dem personlig i sit Blad. Gud give, at jeg for den Rest af Dage, jeg har tilbage, med den samme Oprigtighed og Ubetingethed maa kunne slutte mig som Ven om Deres Politik og al anden Virksomhed i vor Sags Tjeneste; jeg ønsker intet hellere, thi jeg tror, at De staar paa vort urykkelige Stade.“

Jeg takkede for Brevet og skrev: „At Adressen af de fleste, som har faaet Kendskab til den, er bleven opfattet som et maskeret Angreb paa Nielsen og særlig mig, ligger vel nærmest i de systematiske Bestræbelser, der udfoldes for at mistænkeliggøre os. Der har i den senere Tid cirkuleret et af Hr. *Ernst Christiansen* skrevet Brev mellem indflydelsesrige danske Rigsdagsmænd. I dette hæv-

des der under Paaberaabelse af Redaktør Jessen, at der kun er een Mand i Nordslesvig, *hvem man uden Fare kan betro Rigsdagsmandatet*, nemlig Hr. P. Grau, Pøl. Et fremragende Medlem af Rigsdagens Højre kan jeg takke for, at jeg i det hele har faaet Kendskab til denne Affære. Sammenhold saa dermed „Fl. Av.“s fortsatte Angreb, og hvad der ad anden Vej søges sat i Scene i Form af Adresser og lignende — og jeg tror, De vil indrømme, at vor Mistanke ikke var grundløs.

Om mig selv skal jeg kun sige, at det fra min tidligste Ungdom har været mit brændende Ønske at tjene den danske Sag. Efter tyve Aars politisk Virksomhed, deraf 8 Aar som Sekretær for Vælgerforeningen og 10 Aar som Landdagsmand, er dette Ønske lige stærkt. Men den Politik, som jeg skal bære Ansvar for, maa formes saaledes, som den *efter min Overbevisning* tjener Sagen bedst.“

I de følgende Uger var jeg udsat for stærke Angreb i Pressen. I et Brev fra Haderslev til „Berlingske Tidende“ hed det: „Det maa betragtes som selvfølgeligt, at Hanssen bliver valgt, thi at han af Hensyn til Sagen selv skulde opgive Rigsdagsmandatet er lidet sandsynligt. De danske Vælgere vil næppe modsætte sig den Beslutning, Vælgerforeningens Bestyrelse har fattet, selv om den har vakt Misfornøjelse hos mange af dem.“

Da dette Afsnit blev aftrykt i „Flensborg Avis“, skrev „Hejmdal“: „Før man udbreder den Anskuelse, at H. P. Hanssen sætter sin egen Person over Sagen og ikke vil vige Pladsen, skønt det tjener den danske Sag bedst, bør man i det mindste fremkomme med et andet Forslag. Kan man nævne en anden Mand, som er bedre skikket til at samle de danske Stemmer og røgte Mandatet til Vælgernes Tilfredshed, vil H. P. Hanssen sikkert vige Pladsen, men kan man ikke møde med et positivt Forslag, saa er det meningsløst at fortsætte denne Mistænkeliggørelse, fordi den kun kan svække Interessen for Valget.“

I „Berlingske Tidende“ skrev J. N. H. Skrumsager sam-

tidig: „Naar Brevskriveren hævder, at det uheldigvis ikke er saaledes, at der som efter Gustav Johannsens Død i vore Rækker findes en Personlighed, der ved fremragende Evner og Dygtighed paa de politiske Omraader har henledet den almindelige Opmærksomhed paa sig i den Grad, at han som Jessen kan siges at være selvskreven til den ledige Post, saa skal jeg dertil bemærke, uden at det maa opfattes som Miskendelse af Junggreens, Gustav Johannsens eller Jessens store Betydning, at siden *H. A. Krügers* Dage har der til intet Rigsdagsvalg været saa stor Enighed som til Valget af H. P. Hanssen. Den Beskyldning, at H. P. Hanssen skulde sætte sin Person over selve Sagen, kan derfor ikke stærkt nok tilbagevises.“

Rigskansler v. Bülow, som paa dette Tidspunkt var udsat for stærke Angreb af Altyskerne, fordi han ikke overfor Udlandet optraadte i Bismarcks Kyrasserstøvler, retfærdiggjorde sig paa følgende Maade i et Brev til sin Broder, General *Alfred v. Bülow*: „For den praktiske Ledelse af Politiken kommer det mere an paa Hovedet end paa Hjertets Varme og Godhed. Min Nationalfølelse er i det mindste lige saa ømtaalelig og lige saa levende som den mest sindelagstro Altyskers. Men min Patriotisme er forbundet med et større Maal af Selvbeherskelse og Forsigtighed, af Maadehold og Overlæg. Jeg er i Besiddelse af et nøjere Kendskab til Forholdene end disse gode Folk og daarlige Musikanter, et Kendskab, som sætter mig i Stand til at se Farer, som de ikke ser, og som hindrer mig i modstandsløs at give mig mine Følelser i Vold. Jeg kan bedre end de overse, hvilke Følger en impulsiv Politik vil have for Landet. Og derfor og fordi jeg bærer Ansvar for Sagerne, vender jeg mig i Rigsdagen og ved Hoffet imod Bestræbelser og Tendenser, som ikke tager tilbørligt Hensyn til denne Ansvarlighed. — — Den sande Nationalstolthed bestaar i altid og under alle Omstændigheder at holde sig Landets virkelige og varige Interesse for Øje.“

Det var ud fra en lignende Tankegang, at jeg bestemte

afviste de mange lige saa velmente som energiske Bestræbelser, der udfoldedes for at paatvinge mig en Følelsepolitik, som jeg holdt for skadelig. Fra Syttenaarsalderen af var jeg opøvet i at baandlægge mine Følelser, hvor Hensynet til Danskhedens Fremtid i Sønderjylland krævede det. Under mine Studier og derpaa følgende parlamentariske Virksomhed i Tyskland havde jeg lært adskilligt af to tyske Politikere: *Lasalle* og *Bismarck*. Lasalle har præget Ordet: *I Politik skal man se det, der er*. Bismarck fulgte ogsaa ufravigelig denne Grundsætning. Det, der er, maa være Udgangspunktet for al Politik, ligegyldigt hvad Maal Politikeren sætter sig. Jeg havde fra Ungdommen af søgt at skaffe mig et klart Overblik over Stillingen i Sønderjylland og sad nu inde med ti Aars parlamentarisk Erfaring. Med fuld Føje kunde jeg ogsaa sige: „Min Patriotisme er forbundet med et større Maal af Selvbeher-skelse og Forsigtighed, af Maadehold og Overlæg. Jeg er i Besiddelse af et nøjere Kendskab til Forholdene end disse gode Folk, et Kendskab, som sætter mig i Stand til at se Farer, som de ikke ser, og som hindrer mig i modstandsløs at give mig mine Følelser i Vold.“ Min Henvisning til Faren for store Opkøb af Jord i Nordslesvig, som den Gang vakte Anstød, var fuldt berettiget. Fyrst Bülow oplyser saaledes i sine Erindringer, at han i disse Aar havde planlagt et større Opkøb af Bøndergaarde i Nordslesvig, som han vilde overdrage til Sydslesvigere og Holstenere for ad den Vej stilfærdigt at fremme Nordslesvigs Germanisering. Imod Sprogforbudet maatte jeg, som jeg senere vil komme tilbage til, inden Aaret var omme, føre haarde Kampe.

Forrest blandt dem, der misbilligede den Politik, jeg var Talsmand for, stod *Peter Grau*. Han har gentagne Gange karakteriseret sig selv som „Lyriker af Overbevisning“. Sikkert er, at hans politiske Handlinger altid har været følelsesbestemte. I sin Ungdom følte han sig knyttet til mig med stærke Venskabsbaand. Jessens Angreb paa mig

fandt han uretfærdige, hans ihærdige Forsøg paa at vække Mistillid til mig som Politiker oprørte ham. Dette gav sig stærke Udslag, da han i 1896 energisk traadte i Skranken for mit Valg som Landdagsmand. Han bebrejdede mig den Gang ofte, at jeg var altfor taalsom og tavs overfor Jessens Angreb og æggede mig gentagne Gange til at give raat for usødet. Hvor skarp hans Tone da kunde være, viser følgende Citat af et Brev, skrevet midt i Halvfemserne: „Kære Ven! Læg nu for en Gang Fromheden til Side og slaa Jessen saa flad, som han fortjener det — har fortjent det længe — hellere Splid i Lejren end Fred paa saadan Maade. Vis ham, *hvem* der er Herre og Mester, ogsaa naar det gaar paa den Vis, og giv ham Begyndelsesgrundene i Sømmelighedsbegrebet ind med Skeer. — Jeg skulde inderlig gerne have slaaet til i „Hejmdal“, men ved, at Du kan gøre det meget grundigere, blot Du vil. Men lad saa dette være Grænsen og vis en Gang, at Du ikke er fordømt til at spille den altid ustraffet fornærmedes tavse Rolle.“

Under Köllerpolitiken savnede han ikke noget i min Røst. Som Hr. v. Köller raabte i Skoven, saa fik han Svar. Denne kraftige Tone tiltalte ham. Men da Köllerpolitiken efter Systemskiftet i Danmark ebbede ud, og jeg skiftede Taktik overfor den mildere Kurs, der snart sporedes, skiltes vore Veje. Mens jeg hævdede, at vi ved at undgaa unødige Udfordringer og Drillerier bedre vilde kunne udnytte den foreliggende Situation til Styrkelse af vor nationale Modstandskraft, troede han, ligesom Jessen, at vi ved at afdæmpe Tonen under Agitationen vilde tabe Terræn hjemme uden at opnaa noget af Betydning i Berlin.

Efter Rigsdagsvalget i 1903 sluttede P. Grau sig nærmere til Jessen. Fra da af kritiserede han, naar Lejlighed bød sig, min politiske Holdning som altfor forsigtig, svag og eftergivende. Men trods alle Indvendinger imod den politiske Linje, jeg fulgte, lagde han vedvarende Vægt paa at bevare mit personlige Venskab. „Hvis jeg,“ skrev han

til mig den Gang, „kunde være helt objektiv og ikke bryde mig om Sparekassehistorien, Rigsdagsvalget 1903 eller Skorstensfejerskandalen, saa havde min Opførsel imod Dig vist ofte været en anden. Trods baade et og andet har Du endnu Din sikre Plads i mit Hjerte.“

Uden at gaa nærmere ind paa de her nævnte Tilfælde, som efter P. Graus eget Sigende har bidraget til at fjerne os fra hinanden, skal jeg dog bemærke, at vore afvigende Standpunkter ogsaa her skyldes hans følelsesbestemte, mine forstandsbundne Handlinger.

Jessen havde, som foran nævnt, før sin Død betegnet P. Grau som den eneste, hvem man uden Fare kunde betro Rigsdagsmandatet, men samtidig udtalt, at hans Valg næppe vilde kunne gennemføres. Dette Spørgsmaal kom den Gang ikke til at foreligge, da Stemningen hurtigt samlede sig om min Kandidatur. Dagen efter, at jeg var bleven opstillet, skrev P. Grau til mig: „Kære Ven! Til Held og Lykke! Det, der skete i Gaar: Din enstemmige Kaaring til Rigsdagsmand for Nordslesvigs 1. Kreds, var eller burde paa Forhaand være givet. Thi det var fortjent trefold. Gid Du maa se Resultatet af det store Arbejde, Du har øvet hidtil, og gid Dit fremtidige Arbejde maa bære Frugt.

Udsigterne er lyse nok — til en vis Grad. Systemet er ændret, og Kursen fra oven er ny. Til Held for vor Folkesag — tror jeg med Dig. Til Styrkelse af vor Modstand imod det, der er Magthavernes Endemaal? Jeg ved det ikke. Men det staar mig klart, at det vilde være en Ydmygelse for os, for vor Værdighed at takke paa Forhaand for Udsigten til *mindre* Uretfærdighed, til *færre* Prygl. Og det maa jeg desværre bebrejde Dig, at Du hidtil — nej i de *senere* Aar — konsekvent har gjort. Hvad naas dermed? Tænk paa Domænerne, Strackerjansagerne, paa Politiets Optræden ved Julius Nielsens Søns Begravelse, paa Din sidste Dom og Din Behandling i Fængslet. Og tænk paa Rigskanslerens Forhold til Fanatikeren, Haderen Jessen!

Kære Ven! Det er ikke Hovedsagen at drage hver for

sig, men *sammen*, og at hævde vor Værdighed er yderligt nødvendigt, jo mindre man ændrer den.“

Paa dette Brev svarede jeg: „Du spørger mig, hvad jeg har naaet med min Politik? Jeg har, naar jeg holder mig til Optantsagen, naaet Skridt for Skridt at nøde Regeringen hen til det Standpunkt, der affødte Samtalerne med Jessen. Du ser rimeligvis anderledes paa den Sag, og jeg forlanger heller ikke, at Du skal dele min Mening. For at kunne det, maatte Du have Indsigt i Ting, som ubetinget kræver Hemmeligholdelse. Jeg siger det i det hele ugerne og slet ikke for at omvende Dig, men kun for at Du skal forstaa min egen indre Tilfredshed med den Politik, jeg har ført. Denne Tilfredshed er mig en Nødvendighed, Forudsætningen for, at jeg kan fortsætte en parlamentarisk Virksomhed. Thi den parlamentariske Virksomhed har paalagt mig store Ofre, ikke blot overfor mit Familieliv, men særlig overfor det nationale Arbejde hjemme i Nordslesvig. I det har jeg før fundet hele min Tilfredshed. Den ene store Opgave afløste den anden. Efter Vælgerforeningens Organisation fulgte Skoleforeningens Oprettelse, som jeg gennemførte under megen Modstand. Efter Sparekassernes Omorganisation under yderst vanskelige Forhold fulgte Arbejdet i Ejendomssagen med Oktoberforeningens Oprettelse og senere Virksomhed som Resultat. Der er andre Opgaver af lignende stor og omfattende Betydning for vor nationale Fremtid, som trænger til at tages op, og som for Tiden drager i mig, stundom baade Nat og Dag. Jeg skal blot nævne en tidssvarende Ordning af vort Landbrugs Gæld som den nødvendige Forudsætning for vor Bondestands Sikring under fremtidige Kriser. Eller — for at gaa til en helt anden Side: Indre Missions Nationalisering i Nordslesvig. Ved Du, at 700 unge danske Piger fra Nordslesvig i Aar har aflagt et flere Dages Besøg i *Brek-lum*, efter at 125 unge nordslesvigske Karle har valfartet derned sidste Vinter? Der har Du Perspektivet! Mon vi nu skal til at kævles om § 5, mens Tidens hurtigt rindende

Strøm afføder saa store Opgaver? Jeg vil gerne, at Du skal forstaa mig, ikke at Du skal være enig med mig. For mig maa ogsaa det parlamentariske Arbejde stille konkrete Opgaver. Det er mig ikke nok at vidne og protestere. Jeg vil samle mine Evner om Løsningen af den i Øjeblikket betydningsfuldeste Opgave, som ligger paa den parlamentariske Vej. Det har for mig været Optantsagen. Men ligesom i det nationale Arbejde herhjemme arbejder jeg naturligvis i Parlamentet med det faste Forsæt, at „har til Maalet jeg naaet, sætter straks jeg et nyt.“ Jeg tør sige uden Overdrivelse: Mit Arbejde i Optantsagen har været mere omfattende og byrdefuldt, end de fleste antager. Langsomt, men sikkert, har jeg oparbejdet Interessen for det baade i Berlin og i København og gravet det ind i Bevidstheden hos begge Rigers Statsmænd, at Spørgsmaalet maa løses: Over tredive Breve fra Professor Matzen viser min Andel i hans Bog. Jeg har forsvaret Optanterne i Overforvaltningsretten i Berlin, ved nordslesvigske Domstole, i Flensborg og i Kiel. Advokaterne vil kunne fortælle om min Andel i alle de Sager, der er ført. Og i Ministerierne vil flere længere Afhandlinger og andre Dokumenter kunne fortælle, hvem det i Fremtiden interesserer, om min Andel i Arbejdet, som er udført der, i Berlin som i København. I dette ligger min Tilfredshed: I min egen indre Overbevisning om, at jeg som Landdagsmand har øvet et Arbejde, som ikke har været forgæves, men af Betydning for den nationale Sag.

Tilbage er Spørgsmaalet om „Værdigheden“. Det er naturligvis en Selvfølge, at vi bør føre en værdig Politik. Værdigheden skal imidlertid ikke være et ydre Skin, men ligge i Politikens Maal, i dens Berettigelse, i dens Resultater. At gaa rundt med Følelsen af, at man skal holde paa sin Værdighed, er, som Sophus Bauditz siger i „Krøniker fra Garnisonsbyen“ en plebejisk Egenskab. Værdigheden skal ligge i selve Sagen eller i selve Personen. Den skal man helst ikke tale for meget om.“

Først i September fik jeg Besøg af den før omtalte Deputation. Fem unge i Nationalitetskampen stærkt interesserede Mænd overrakte mig en Adresse, hvori de frembar deres Ønsker. De udtalte, at ingen dansk Mand eller Kvinde havde været i Tvivl om, at jeg var selvskreven til at overtage Rigsdagsmandatet. Men desuagtet sporede der hos mange Danske en vis Ængstelse for Fremtiden, som skyldtes en mellem Redaktør Jessen og mig bestaaende „noget forskellig Opfattelse af vor Stilling og den Maade, hvorpaa vor nationale Kamp sikrest og tryggest skal føres.“ De havde derfor „følt det som en Trang og en Pligt at henvende sig til mig, først og fremmest paa egne Vegne, men sikkert ogsaa paa mange af de andre Unges, for at give mig Lejlighed til en Udtalelse, som vilde berolige Sindene og slaa al Ængstelse til Jorden.“

„Det er ikke en almindelig Døgnpolitik, der samler os,“ fortsættes der, „men det er en Nationalitetskamp, som meget imod vor Vilje er bleven os paatvungen, og som først kan ophøre, naar vor Ret og det os i den hellige Treenigheds Navn givne Løfte fuldt ud respekteres. Staar vi som hidtil klippefast paa dette Punkt, da tror vi, at Preusserne i en nærmere eller fjernere Fremtid vil faa Øjnene op for, at man ikke kan lade en Traktat, der bestemmer over et vaagent, oplyst og rettænkende Folks Tilhørsforhold og Skæbne, uænset, og at de saa vil lade Retten ske Fyldest og for deres egen Skyld holde deres en Gang givne Løfte. Vi haaber, at Fremtiden vil lære Preusserne, at de 150—200,000 danske Nordslesvigere, der i 1864 blev skilt fra deres tusindaarige Fædreland, er en Klods om Benet paa det preussiske Statslegeme, at det, kun ifølge den stærkeres Ret at være Herrer, ikke har nogen Værdi for dem, og at de ogsaa af denne Grund en Gang i Fremtiden vil skille sig af med os.“

„Forhandlingspolitiken,“ hed det videre, „anser vi for uheldig, da den i Grunden forudsætter „Noget for Noget“.

Da vi kun kræver simpel Retfærdighed og ikke har noget at give igen eller slaa af paa, kan Forhandlingsvejen, for saa vidt den ikke først betrædes fra Magthavernes Side som Følge af vore berettigede Klager over Overgreb og Uretfærdighed efter vor Mening kun virke begrebsforvirrende. Vi ønsker ganske vist — hvad De ogsaa ved Lejlighed har fremhævet — at der fuldt ud kun arbejdes med lovlige Midler og paa Lovens Grund. Vi tænker aldrig paa nogen voldelig Frigørelse, men vi vil ikke vige en Tomme fra vor Ret og aldrig gaa paa Akkord med Uretten. Vi ved, at dette heller ikke kan være Deres Mening. Men vore Modstandere tager sig let Udtryk af mindre klar Art til Indtægt. Dette kan let medføre Forvirring i vor egen Lejr. Vor Bøn til Dem er derfor: at De vil gøre alt, hvad der staar i Deres Magt, for at vort Standpunkt kan holdes klart, rent og maalbevidst, at De i det hele og store vil følge det Spor, vore hidtidige Rigsdagsmænd har fulgt.“

Adressen var underskrevet af de fem Mænd, der overrakte mig den: *Hans Jepsen Christensen*, Høgsbro, *Andreas Grau*, Bro, *N. J. Gothardsen*, Nørmark, *H. Jensen*, Christiansfelt, og *Lausten Thomsen*, Skærbæk. Af dem døde H. Jensen i en ung Alder. De øvrige har alle senere taget fremragende Del i Nationalitetskampen.

Efter at Adressen var oplæst, drøftede vi Sagen indgaaende. Mine Venner og nære politiske Meningsfæller *M. Andresen* og *Anders Lebeck* var efter min Anmodning tilstede under Drøftelserne. „Jeg klarede mit Standpunkt saa roligt, som det var mig muligt,“ skrev jeg et Par Dage efter til Vælgerforeningens Sekretær, „men et Par Gange løb Hidsigheden dog af med mig, saa Tonen blev ret skarp, især da Jensen erklærede, at „det dog var bedst, at vi beholdt Fanen ren“. Jeg søgte at klarlægge mit Standpunkt, men de forstod det ikke.“ — Ved at gennemlæse en Del Breve, som jeg vekslede med dem i de følgende

Uger, ser jeg, at de ikke troede paa, at der kunde udrettes noget af Betydning i Berlin. Min Henvisning til Faren for, at den paany iværksatte polske Voldspolitik med Sprogforbud og Millionbevillinger til Jordopkøb kunde blive udstrakt til Sønderjylland med Bevilling af et Par Hundrede Millioner Mark til Opkøb af nordslesvigske Bøndergaarde, gjorde Indtryk paa dem. Men ikke, som jeg havde tilsigtet, med den Virkning, at de fik Øje for en Fare, som vi i Tide maatte modarbejde, men som det hedder i et Brev, opfattet som „et Forsøg paa at kue vort ranke Mod og lyse Tro paa, at Retten og Sandheden nok skal sejre, bare vi aldrig svigter, men frygtløs hævder begge Dele.“ „Selv om jeg ikke var glad for de nævnte Udtalelser,“ hedder det i et andet Brev, „gjorde Deres store Ansvarsfølelse Indtryk paa mig, og jeg forstod Deres Bevæggrunde bedre, uden at billige dem.“ — Dette sidste var vistnok alt, hvad der den Gang opnaedes med Ordskiftet om Pragfredens § 5.

Da Tidens Fylde 12 Aar senere kom, rejste jeg under Henvisning til Pragfredens § 5 Genforeningskravet i den tyske Rigsdag. Under min Tale sad Andreas Grau sammen med andre Sønderjyder paa Tilhørertribunen. Efter Mødet ilede han hen imod mig i Rigsdagens Foyer, trykkede min Haand og udbrød bevæget: „Du har altid sagt, at § 5 nok skulde blive brugt, naar Tiden var inde til det. I Dag har Du indfriet Dit Løfte.“

I de følgende Maaneder oplevede jeg desværre, at de allerfleste af dem, der før Verdenskrigen havde ytret Mistillid til mig og angrebet mig, fordi jeg afviste deres Krav om at bruge Pragfredens § 5 til skadelige Demonstrationer, efter Tysklands Sammenbrud forbavsende hurtigt skrev den i Glemmebogen. *P. Tønder* gjorde sig allerede midt i Oktober 1918 til Talsmand for *Ejdergrænsen* sat ved Magtbud. Andre, deriblandt *P. Grau*, traadte i Skranken for *Danevirkegrænsen*, og atter andre krævede liden-

skabeligt, at *Flensborg* uden Hensyn til Afstemningens Udfald skulde indlemmes i Danmark. Af dem, der før Rigsdagsvalget i 1906 henvendte sig til mig med deres alvorlige Bekymringer, fastholdt, saavidt jeg husker, kun senere Landstingsmand *Hans Jepsen Christensen* og Dr. *Lausten Thomsen* i Genforeningstiden Kravet om en Grænse, sat i Overensstemmelse med Pragfredens § 5 paa Grundlag af Folkenes Selvbestemmelsesret.

RIGSDAGSVALGET 1906

Rigsdagsvalget blev fastsat til den 23. Oktober. Min Valgkreds omfattede Haderslev og Sønderborg Amter, det vil sige et Omraade af samme Størrelse som fem danske Folketingskredse.¹⁾ Den strakte sig fra Lillebælt til Vesterhavet, fra Kongeaaen til Flensborg Fjord. Valgagitationen stillede derfor store Krav til mig.

Valget var kommen uventet. Efter at jeg ved Midsommers Tid var bleven sat paa fri Fod, havde jeg efter indtrængende Opfordring lovet at holde en halv Snes Foredrag i Kongeriget i September Maaned. Dette kom mig nu meget paa tværs. Men jeg vilde nødig bryde mit Ord, og da jeg altid har søgt at føre Valgagitationen saaledes, at den naaede sit Højdepunkt saa nær ind imod Valgdagen som muligt, indfrieede jeg mit Løfte og holdt i ni Dage ti Foredrag om sønderjydske Emner paa Sjælland, Fyn og i Jylland.

Derefter holdt jeg under stærk Tilslutning mit første Valgmøde i Haderslev, som efter alt, hvad der var gaet forud, var bleven imødeset med megen Spænding. I min Programtale gav jeg i korte, knappe Træk et Overblik over mine Forgængeres Arbejde for at vise, at Opgaverne, som nordslesvigske Folkerepræsentanter stilledes overfor, var skiftende med de skiftende Tider. I Forbindelse dermed fremdrog jeg de vigtigste af de Grundsætninger, vi

¹⁾ I Tyskland skulde Valgkredsene efter Forfatningen normalt omfatte 100,000 Indb., i Danmark derimod kun 16,000 Indb. I Udvandringsperioden gik Indbyggerantallet i Nordslesvig 12,000 tilbage.

efter min Mening maatte følge i vor Politik. Et Afsnit af Talen, hvis fulde Ordlyd man kan finde i „Fra Kamp-aarene II“, følger her:

„Det er i Aar 70 Aar siden, Nis Lorenzen, Lilholdt, fremsatte sit Forslag om dansk Retssprog i den slesvigske Stænderforsamling. Det var et Forslag af vidtrækkende Betydning, fordi det vakte den nordslesvigske Befolknings Bevidsthed om, at den havde en national Ret, som blev traadt i Støvet. Forslaget gennemførtes senere, og Sprogreskriptet af 1840 aabnede den danske Nationalitet lysere Udsigter.

Men efter en kort Vaartid kom der mørke og tunge Tider, hvor det blev nordslesvigske Politikeres vigtigste Opgave at vække det danske Folks Ansvarsfølelse, at aabne dets Øjne for den store, nationale Fare, der truede i Syd. Da var det, at *Peter Hjort Lorenzen* „talte Dansk og vedblev at tale Dansk“ i Stændersalen, saa det hørtes fra Hamborg til Skagen, fra Sild til Bornholm. Der kom trange Tider, hvor Modersmaalet atter sattes i Skammekrogen. Da var det, at *Laurids Skau* slog til Lyd paa Skamlingsbanke for at forklare det fjerde Bud og hævde Modersmaalets Ret som en hellig og ukrænkelig Naturret. Og der kom alvorfulde, skæbnesvangre Tider, hvor det gamle danske Kronland Sønderjylland under Sværdeklirren forlangtes udleveret til Tyskland. Da var det, at *Hans Krüger* hævdede sin myndige Røst i Rendsborg, hvor han ene midt imellem de opfanatiserede Slesvigholstenere af lagde det Vidnesbyrd, at der var et dansk og dansksindet Nordslesvig, som ikke vilde indlemmes i det tyske Forbund.

Saa talte Sværdet, og Tiderne skiftede. Da Treaarskrigen var endt, fik den danske Nationalitet blidere Kaar. Folkerepræsentanterne stilledes nu overfor andre Opgaver. De søgte i de følgende Tider at hævde vor historiske Ret, at fastholde Kravet om Rigets ældgamle Landegrænse. Ofte førtes Kampen om indviklede Arvespørgsmaal, om

vanskelige statsretslige Læresætninger. Modersmaalet var blevet genindsat i sin naturlige Ret. Det lød atter frit i Skole og i Kirke, i Retssal og paa Tinge. Men mørke Skyer optaarnede sig i Synskredsen. Snart brød Stormen atter løs.

Hvor haardt og brutalt, men tillige simpelt og afgørende skærer det Bismarckske „Dat mött wi hebben“ saa ikke gennem hine Dages vidtløftige Diskussioner om indviklede Retsspørgsmaal. Men bag det Ord stod der flere Hundrede Tusinder Bajonetter. Det var afgørende for vore ydre Livsvilkaar i lange Tider. Retten maatte vige for Magten. Spydstagen satte Grænsen. Og den blev sat ved Kongeaaen.

Der fulgte et Par Aar, hvor ethvert samlet og ordnet Forsvar var umuliggjort. Vi havde ingen Pressefrihed. Vi havde ingen Forenings- og Forsamlingsret. Landet stod under Diktatur. Men den nordslesvigske Befolknings stærke Retsbevidsthed var ikke bleven svækket af Magtens Triumf. Tro imod sin Fortid og tro imod sig selv, optog den uforfærdet Kampen for sin nationale Ret, Kampen imod den store Overmagt. Krigen blev fortsat med andre Vaaben.

Saa smilede Lykken endnu en Gang til os. Desværre kortvarigt, som naar en Solstraale uventet bryder frem paa en regntung Dag. Pragfreden blev sluttet. Preussen forpligtede sig højtideligt til at afstaa Nordslesvig til Danmark, naar Befolkningen ved en fri Folkeafstemning udtalte Ønsket om at genforenes med sit gamle Fædreland.

Men da Kongen af Preussen faa Uger senere tog Hertugdømmerne i Besiddelse, blev der mod Forventning ikke indrømmet Nordslesvig en Særstilling. Værnepligten indførtes, og Ungdommen strømmede ud af Landet. Befolkningens hele Interesse samlede sig nu om Grænsespørgsmaalet. Dermed var Folkerepræsentanternes Virksomhed givet. Kunde de blot bevæge Regeringen til at opfylde

Preussens traktatmæssige Forpligtelser, vilde alt, hvad Befolkningen attraaede og paa dette Tidspunkt krævede som sin nationale Ret, være opnaaet med et Slag.

I de følgende Aar udfoldede *Ahlmann* og *Krüger* en overordentlig rig parlamentarisk Virksomhed. Fyndigt og klart tolkede de Befolkningens Standpunkt i de sikkert rammende Ord: Vi er Danske, vi vil vedblive at være Danske, og vi vil behandles som Danske efter Folkerettens Forskrifter. I Rigsdagen opfordrede de Gang efter Gang Regeringen til at gøre sin Pligt. I Landdagen kunde de endnu i de første Aar faa Ordet for at motivere deres Edsnægtelse med Nordslesvigs Særstilling i Staten. Men snart stængedes Landdagens Døre for dem. *Ahlmann* blev paa Grund af Valgkredsens Omlægning ikke genvalgt som Rigsdagsmand. Og da det omsider — efter ti Aars Anstrengelser — lykkedes *Krüger* at faa saa mange Under skrifter samlet, at han kunde stille et særligt Forslag om Traktatens Udførelse, blev det forkastet.

Saa sker der atter noget nyt: Efter at Løftet havde staaet uopfyldt i tolv Aar, efter at henved 60,000 Nordslesvigere var gaaet i Landflygtighed i Tillid til dets Indfrielse, blev det brudt. Ved Traktaten af 11. Oktober 1878 erklærede Preussen Pragfredens § 5 for ophævet. Atter gik det som i 1864. Retsstandpunktet var heller ikke denne Gang tvivlsomt. Ligesom de preussiske Kronjurister efter Krigen havde erklæret, at Kong Christian IX havde været Hertugdømmernes eneste retmæssige Arving, saaledes havde endog fremragende tyske Jurister erklæret, at Pragfreden gav Nordslesvigerne en traktatmæssig Ret.

Men for Bismarck var politiske Spørgsmaal rene Magtspørgsmaal. Han spurgte heller ikke denne Gang om Retten. Han brugte simpelthen Magten. Vi maatte atter sande det gamle sokratiske Ord: Retten mindskes, saa ofte Magten øges.

Efter at Preussen ved Traktaten af 11. Oktober 1878 officielt havde tilkendegivet, at det ikke vilde give Slip

paa Nordslesvig, blev den nationale Undertrykkelse sat i System. Løsenet blev nu: Nordslesvigs Fortrykning.

Modersmaalet behandlede atter som en ringeagtet Trællekvinde. Det tyske Sprog indførtes overalt, hvor et Magtsprog kunde skaffe det Indpas. Den himmelraabende Uret, der var tilføjet de udvandrede Sønderjyder, blev ikke sonet. Alt dette og meget mere stillede de nordslesvigske Repræsentanter over for nye Opgaver. Nationalitetskampen fik fra nu af dybere Perspektiv.

Krüger kom ikke mere til Berlin. Mens Befolkningen indadtil forberedte sig paa et energisk Forsvar for sin stærkt truede Nationalitet og i de følgende 12 Aar startede vore tre store nationale Foreninger, optog nye Mænd Arbejdet paa Tinge, først i Rigsdagen, senere tillige i Landdagen, hvor de aflagde Forfatningseden.

Traaden fra Fyrerne blev atter knyttet. *Junggreen* stillede Forslag om Indførelse af dansk Øvrigheds- og Retsprog, *Hans Lassen* og *Gustav Johannsen* om dansk Undervisningssprog i Folkeskolerne og om udvandrede Nordslesvigeres Optagelse i preussisk Undersaatsforhold. De protesterede alle tre imod den Uret, der var tilføjet Befolkningen, de paatalte de voksende Militærbyrder, de klagede over Myndighedernes Overgreb og Modersmaalets Tilsidesættelse. Ved en enkelt Lejlighed lykkedes det *Gustav Johannsen* at samle Rigsdagens Flertal til energisk Protest imod Köllerpolitiken, Voldsregimentet i sin værste hidtil kendte Form.

I den selvsamme Retning gaar senere *Jessens* Virksomhed i Rigsdagen, *Nielsens* og *min* i Landdagen. *Jessen* har paatalt Embedsmændenes Overgreb, Indskrænkningen af vor Forsamlingsret, Forbudene imod danske Sange. Han har stillet Forslag om Understøttelse til Veteranerne fra den sidste slesvigske Krig og forlangt Optantspørgsmaalet løst. *Nielsen* og jeg har ligeledes klaget over Embedsmændenes Misbrug af deres Myndighed. Vi har paatalt Modersmaalets Tilsidesættelse i Skolerne, Forbudene imod

dansk Privatundervisning, Foreningsrettens Krænkelse og Selvførelsernes Brøst; vi har protesteret imod Undervisningerne, varetaget Optanternes Interesser, krævet statsborgerlig Ligeberettigelse og nu sidst stillet Forslag om at give Befolkningens brede Lag større Indflydelse paa Selvførelserne.

Vi staar nu atter overfor et nyt Valg. Vælgerforeningen har udpeget mig som Rigsdagskandidat. Jeg har fulgt Kaldet og erklæret mig villig til at overtage Mandatet.

Naar jeg har villet indlede mine Valgmøder med et historisk Tilbageblik, er det, fordi det viser, at det under den lange Nationalitetskamp, som vi har maattet føre, paa ethvert givet Tidspunkt er Befolkningens Interesser, som de former sig under vore Modstanderes Angreb, der bestemmer Repræsentanternes Arbejde. Opgaverne har været skiftende med de skiftende Tider. De er ofte udsprunget af vor statsborgerlige Stilling. Vi staar paa Forfatningens Grund. Vi opfylder vore statsborgerlige Pligter, holder os Lovene efterrettelige, aftjener Værnepligten, betaler vor Skat. Til Gengæld kræver vi vore borgerlige Rettigheder respekteret, den fulde statsborgerlige Ligestilling, som Grundloven hjemler, men Administrationen hyppigt nægter os. Men endnu tiere er de parlamentariske Opgaver udsprunget af vor faste og urokkelige Vilje til folkelig Selvhævdelse, den Vilje, der har fundet sit fyndigste Udtryk i Ordene: Vi er Danske, vi vil vedblive at være Danske, og vi forlanger at behandles som Danske.

Saaledes vil det ogsaa være herefter. Mit Arbejde paa Tingene maa og kan kun være en organisk Fortsættelse af det Arbejde, der er øvet hidindtil. Befolkningens statsborgerlige og nationale Interesser, som de former sig paa ethvert givet Tidspunkt, vil fremdeles bestemme de nord-slesvigske Folkerepræsentanternes Virksomhed i Berlin.

Naar jeg siger dette, er det ud fra en aarelang Erfaring. Jeg er jo ingen Begynder i det parlamentariske Arbejde. Jeg har allerede staaet i det i over ti Aar, deraf de første

seks i nøje Samarbejde med Gustav Johannsen. Min Virksomhed har ganske vist hidtil været knyttet til Landdagen, men Forholdene er ikke saa forskellige. Den preussiske Konsejlspræsident er tillige tysk Rigskansler. De preussiske Ministre har alle Sæde i Forbundsraadet. Partierne er paa et enkelt nær de samme her som der. Partiførerne har for det meste Dobbeltmandater. Over Hundrede af Rigsdagens Medlemmer er tillige Landdagsmænd. Det er saaledes ikke fremmede Forhold, jeg stilles under. Jeg tiltror mig i hvert Fald selv Forudsætninger nok til at dømme om, hvorledes Arbejdet bør føres, og hvorledes det faktisk vil falde.

Stillingen er ikke let. Jeg vil ikke bruge store Ord og smukke Talemaader for at bortforklare eller tilsløre Vanskelighederne. Vi staar os bedst her som alle Vegne ved at se ædrueligt paa Forholdene. Jeg er ligesom mine For-gængere nødt til at regne med den simple Kendsgerning, at *enhver Politik maa staa i et rimeligt Forhold til de Magtmidler, som den raader over*. Kun eet tør jeg derfor love Dem: *Vælger De mig, saa skal det være mig en Samvittighedssag til enhver given Tid at varetage Mandatet saaledes, som det efter min inderste og dybeste Overbevisning tjener den danske Befolkning i Nordslesvig bedst.*"

Jeg sluttede Talen med Ordene: „Vor Kamp er en Kamp for Retten, — men lad os aldrig glemme, at vort Løsen maa være Arbejde, thi kun under dette Enhedsmærke vil vi kunne sejre.“

Talen indeholdt ingen Angrebepunkter. Adskillige af dem, der havde henvendt sig til mig med deres Ønsker og Betyrninger, takkede mig i de følgende Dage for Talen, som de bifaldt. Valgagitationen tog nu Fart. Tyskerne havde opstillet „Den tyske Forening“s Formand, Amtsdommer *Dr. Hahn*, Socialdemokraterne Redaktør *Adler* i Kiel som Modkandidater. Vi afholdt efter nordslesvigsk Sædvane imidlertid aldrig Fællesmøder. Jeg saa dem derfor slet ikke under Valgkampen. Dette udelukkede mig

selvfølgelig dog ikke fra lejlighedsvis at kritisere deres Standpunkter. Iøvrigt havde Valgmøderne i Nordslesvig deres særegne, jeg fristes til at tilføje, festlige Præg. Efter et, stundom to, Foredrag om national-politiske Emner var Ordet frit. Mødet fortsattes derefter i flere Timer med Smaataler og Sang. Foredragene refereredes udførligt i Bladene. Under Valgkampen maatte jeg derfor stadig skifte Emner. Jeg afholdt ialt 26 Valgmøder, deraf et hver Dag i de sidste atten Dage før Valget. For at forebygge yderligere Splittelse og afdæmpe de bestaaende Modsætninger, undgik jeg enhver Diskussion om de Spørgsmaal, der skilte danske Vælgere, thi det gjaldt om at samle det størst mulige Antal danske Stemmer. Adskillige fandt, at jeg burde tage Standpunkt til Udtalelser paa Møderne, som jeg ikke billigede. Derpaa svarede jeg paa et Valgmøde i Ullerup:

„Det er ikke min Opgave. Mit Kald er at samle, ikke at splitte. Vi er en Befolkning. Mange forskellige Anskuelser om politiske, sociale, religiøse og taktiske Spørgsmaal er repræsenteret paa vore Møder. Hver Fugl synger med sit Næb. Ordet er frit og skal lyde frit. Det føres af Mænd, som er myndige og selvbevidste nok til selv at bære Ansvaret for, hvad de siger. Jeg staar hverken som Skolemester eller som Kritiker overfor dem. *Jeg staar med Front imod Syd.* Og saaledes vil jeg blive staaende fast og urokkelig i Tillid til, at jeg i denne Stilling har hele den danske Befolkning i Nordslesvig bag mig.“ Disse Ord blev modtaget med stormende Bifald.

Nogle Dage efter holdt jeg Valgmøde i Christiansfelt. Her blev jeg paa en saa nærgaaende Maade opfordret til at præcisere mit Standpunkt til Pragfredens § 5, at jeg var nødt til at bide fra mig. Jeg svarede da bl. a.: „Hidtil har jeg holdt atten Valgmøder. Tilstrømningen har alle Vegne været stor, Stemningen frejdig. Alt er forløbet paa den smukkeste Maade.

Lejlighedsvis er der falden Ord, som man har ment, at

jeg burde tage Afstand fra. Det har jeg afvist. Mit Kald er at samle, ikke at splitte, sagde jeg forleden i Ullerup. Den Rettesnor har jeg fulgt i tyve Aar, baade i min Ungdom i Kongeriget og senere herhjemme, hvor jeg har været med til at slaa Bro mellem de to Lejre, Befolkningen den Gang stod delt i, og som først forenedes, da Gustav Johannsen blev valgt til Landdagsmand. Jeg sagde endvidere i Ullerup: Jeg staar med Front imod Syd. Saaledes har jeg staaet siden jeg var Dreng, saaledes vil jeg staa til min Død.

Vore Valgmøder har en særegen Karakter. De er *nationale Opbyggelsesmøder*. Jeg fralægger mig Ansvaret for, at man vil gøre dem til Diskussionsmøder om taktiske Spørgsmaal. Hidtil har jeg kunnet hindre dette, fordi Talerne har rettet deres Kritik udad til de store Forsamlinger. I Dag er det anderledes, idet der er rettet direkte Spørgsmaal til mig.

Da jeg for ti Aar siden blev opstillet som Landdagskandidat, mente nogle, at jeg burde bindes med en Erklæring. Jeg afviste den Gang meget bestemt ethvert Forsøg paa at aftvinge mig en Haandfæstning. Efter en af mine Venners Ønske præciserede jeg dog mit Standpunkt til Pragfredens § 5 i et Brev til ham, som jeg gav ham Lov til at offentliggøre. Derefter blev jeg ved Prøvevalget paa Graasten opstillet som Kandidat til Landdagsvalget med 120 Stemmer imod 4. Nu kommer man med en lignende Mistænkeliggørelse.

Man taler, som om det skorter mig paa dansk Sindelag og dansk Retsfølelse. Ja, har jeg da ikke vist dansk Sindelag i de tyve Aar, jeg har staaet i den danske Sags Tjeneste? Og har min Virksomhed ikke været præget af en levende Retsfølelse?

Jeg ved, at om jeg atter udtalte mig om samme Sag, vilde dette ikke sikre mig imod nye Mistænkeliggørelser. Jeg henviser derfor til min Programtale. Var den tilfreds-

stillende for faa Uger siden, maa den ogsaa være det endnu.

Jeg vil principielt ikke vælges paa Erklæringer og Haandfæstninger. Jeg vil vælges paa et tyveaarigt Arbejde i den danske Sags Tjeneste, eller jeg vil ikke vælges. Jeg vil føre min Politik efter min bedste Overbevisning, eller jeg vil ingen Politik føre.

Hver Gang en nordslesvigsk Repræsentant er afgaaet ved Døden, har der været Folk, hvis højeste Ønske er gaaet ud paa, at Efterfølgeren maatte vise sig at være en mindre Udgave af Forgængerens. Men se ned over den lange Række fra Nis Lorenzen, Lilholdt, til Red. Jessen. De er alle selvstændige Mænd, hver med sit eget skarpt skaarne Fysiognomi, — og det har Nordslesvig sikkert været godt tjent med.

Ligesom mine Forgængere vil jeg ogsaa staa som en fri, selvstændig Mand, der fører Kampen efter sin egen bedste Overbevisning. Der er før bleven talt om Forhandlingspolitik og Protestpolitik, i den senere Tid endvidere om Følelspolitik og Realpolitik. Jeg har i Haderslev sagt: Vor Kamp er en Kamp for Retten. Den kan ikke være andet. Men jeg tilføjede: Vort Løsen er Arbejde, og den Politik, jeg vil føre, det er en Arbejdets Politik.“

Fra Valgkampen i dette Efteraar vil jeg endnu fremdrage et enkelt Tidsbillede. Formanden for „Nordslesvigsk Kreditforening“, Gdr. *J. H. Schmidt*, Vojensgaard, talte paa nogle Valgmøder sammen med mig. Vi havde om Eftermiddagen talt for en talrig Forsamling og tilbragte Aftenen hos en af vore Venner. Næste Dag skulde vi tale paa en anden Egn. Under Samtalen med vor Vært sagde jeg: Hvis jeg nu bare vidste, hvad jeg skulde tale om i Morgen! Af Hensyn til Avisreferaterne, som spillede en betydelig Rolle under Valgagitationen, maatte jeg, som før nævnt, stadig skifte Emne, og jeg var nu ved at løbe tør. Men da vi om Morgenen atter mødtes ved Kaffe-

bordet, udbrød jeg: Nu ved jeg, hvad jeg vil tale om. Jeg har drømt mig til et Foredrag i Nat! Saaledes var det. Min Hjerne havde arbejdet videre, mens jeg sov. Noget lignende er ogsaa haendt mig gentagne Gange senere. Men da denne Valgtale, „Hygumtalen“, var ret ejendommelig, vakte den en Del Opmærksomhed. Den er aftrykt i „Fra Kampaarene II.“ S. 85.

Valgagitationen gennemførtes uden videre Mislyd. Valgets Udfald overtraf Forventningerne. Jeg blev valgt med 10,315 danske imod 5,115 tyske og 765 socialdemokratiske Stemmer. Vi havde dermed opnaaet et højere Stemmotal end ved Valget i 1903.

Da Valget var overstaaet, blev min Hustru og jeg af det Udvalg, der havde hædret mig med en Adresse efter mit Fængselsophold, indbudt til en Festmiddag paa „Hotel Phønix“ i København. Middagen samlede Repræsentanter fra alle Kredse. Blandt Deltagerne var Professor *Høffding*, Højesteretsadvokat *Nellemann*, Professorerne *C. Nyrop*, *Dr. Troels Lund* og *Dr. Aage Friis*, Landstingsmændene *Holger Petersen* og *P. Knudsen*, Folketingsmændene *N. Neergaard* og *Borgbjerg*, Magister *H. V. Clausen*, Skolebestyrer *Niels Hjort*, *Dr. H. L. Møller*, *Dr. P. Munch*, Højskoleforstander *Rosendal*, *Red. Franz v. Jessen*, *Dr. L. Moltesen*, Sagfører *Mandal Bertelsen*, *Dr. M. Mackeprang*, Toldinspektør *Ivar Berendsen* og Overretssagfører *Falck*.

I et Brev til en af mine Venner skrev jeg nogle Dage efter: „Festen forløb godt. Professor Høffding stillede Forslag om at udgive mine Valgtaler i et Oplag paa 15,000 Expl. paa Timandsudvalgets Bekostning og derefter lade dem uddele gennem de sønderjydske Foreninger. Forslaget vandt almindelig Tilslutning. Jeg er allerede i Færd med at forberede Udgivelsen. Det viser sig, at jeg har holdt 24 forskellige Foredrag paa mine 26 Valgmøder. Men deraf vil jeg kun udgive 20.“ — I de følgende Maaneder fik jeg imidlertid saa meget at tage Vare paa, at jeg ikke fik Samlingen ordnet og Talerne udgivet.

Nogle af disse Valgtaler er senere trykt i „Fra Kamp-aarene“.

Vælgerforeningen havde bestemt, at jeg skulde beholde mit Landdagsmandat, til det i 1908 udløb. Fra 1906—1908 var jeg saaledes baade Rigsdagsmand og Landdagsmand. Rigsdagen var indkaldt til den 13. Novbr., Landdagen var allerede samlet. Efter en kort Ferie ovenpaa Valgkampens Anstrengelser tog jeg til Berlin for at varetage mine Mandater.

I RIGSDAGEN

Af den preussiske Landdags 433 Medlemmer havde over Hundrede tillige Sæde i den tyske Rigsdag. Partiførerne havde i Reglen Dobbeltmandater. Jeg traf derfor mange gamle Kolleger i Rigsdagen. Iøvrigt var de to Parlamenter meget forskellige.

Rigsdagen valgtes med lige, direkte og hemmelig Stemmeret. Landdagen fremgik derimod af kunstige Klassevalg, som paa Forhaand sikrede de højstbeskattede Statsborgere Flertallet. Rigsdagen var demokratisk, Landdagen, i hvilken Junkerne spillede første Violin, derimod aristokratisk. I Landdagen raadede de to konservative og det national-liberale Parti over et stærkt, urokkeligt Flertal, som de brugte hensynsløst. Administrationen var i dette Flertal repræsenteret af en Hærskare af højere Embedsmænd. Naar de, som det hyppigt skete, gav deres Mishag tilkende overfor Oppositionspartierne, plejede *Eugen Richter* haanligt at tilraabe dem et tordnende „Chor der Landräthe“.

Indtil 1908 havde Socialdemokraterne ikke en eneste Repræsentant i Landdagen, skønt de allerede i 1903 var stærke nok til at sende 81 Repræsentanter ind i Rigsdagen. Andre Partier, saaledes Welferne i Hannover, kunde heller ingen faa valgt. Enkeltstaterne, dertil hørte ogsaa Rigslandet Elsass-Lothringen, havde deres egne Landdage. Sydtyskerne havde saaledes heller ikke Sæde i den preussiske Landdag.

I Rigsdagen var alle tyske Stater og Stammer derimod

repræsenteret. Partistillingen var i 1906 følgende: Tysk-Konservative 52, Frikonservative 20, Antisemitter 18, National-Liberale 50, Centrum (Katholiker) 101, Frisindede 37, Socialdemokrater 81, Polakker 16, Elsass-Lothringer 11 og Welfer 4 Medlemmer, mens 7 Rigsdagsmænd, deriblandt jeg, stod uden for Partierne. Ialt var der 397 Rigsdagsmænd.

Jeg sluttede mig ligesom i Landdagen til de Frisindedes Stemmegruppe, imod at Partiet afstod en Plads til mig i de Udvalg, i hvis Arbejde jeg var særlig interesseret. De frisindede Rigsdagsmænd var alle gamle Bekendte, fordi Rigsdagens og Landdagens Fraktioner havde fælles Stambord, hvortil ogsaa vi, som før omtalt, havde Adgang.

Midt i November traadte Rigsdagen sammen. Forhandlingerne aabnedes med en national-liberal Interpellation, som gav Rigskansleren, Fyrst *Bülow*, Lejlighed til at holde en bredt anlagt, to Timer lang Tale om den foreliggende udenrigspolitiske Situation. Egentlig veltalende var Rigskansleren ikke. Dertil var hans Organ for uskønt, hans Stemme for dyb og monoton. Men han talte i behagelig Modsætning til Forgængeren Fyrst *Hohenlohe* frit, uden Brug af Manuskript. Ved denne Lejlighed ødslede han med Elskværdigheder til alle Sider. Gamle Bismarckske Slagord gik igen: „Vi maa skelne mellem det ønskelige og det mulige.“ „Vi blander os principielt ikke i andre Staters indre Anliggender.“ „Vi er østerrigske i Serbien, russiske i Bulgarien og engelske i Ægypten.“ Nu og da indflettede han en Anekdote, en interessant Oplevelse som Diplomat, et fransk Citat, en vittig Sidebemærkning, men noget nyt, et særpræget Ord, en selvstændig eller blot nyklædt Tanke, bragte Talen ikke. Rigskanslerens Magt og Myndighed gav den desuagtet Vægt.

Der var i de foregaaende Aar afsløret oprørende Koloniskandaler i Tyskland. Utrolige Misbrug var gaet i Svang. Ude i Kolonierne var unge demoraliserede Embedsmænd optraadt med en Haardhed og Grusomhed over-

for de Indfødte, som i 1904 havde fremkaldt en blodig Opstand i Sydvestafrika. Hjemme var Staten bleven hugget over Ørene og Statskassen bedraget for Millioner af gridske og samvittighedsløse Spekulanter, som ved Bestik- kelser havde skaffet sig store Leverancer. Opstanden i Sydvestafrika var nu slaaet ned. Et Systemskifte var ind- traadt. Der var ryddet alvorligt op mellem de pligtfor- glemmende Embedsmænd og udnævnt en ny handelskyn- dig Direktør for Kolonierne, som skulde bringe Orden i Sagerne. Til denne ansvarsfulde Post havde Rigskans- leren under Forbigaaelse af Bureaukratiet — hvad der hidtil var ukendt i Tyskland — valgt en yngre, talentfuld og energisk Bankdirektør, *Bernhard Dernburg*.

Den nye Kolonidirektør var i mangt og meget en self- made Mand. I en Tid, hvor Regerings-Assessoren og Re- serveofficeren var alle unge, ærgerrige Tyskeres første Maal paa Vejen til Ros og Magt, var Dernburg slaaet ind paa en helt anden Bane. Efter at have taget Studentereksamen tog han til Amerika, hvor han i nogle Aar søgte videre Uddannelse i store amerikanske Banker. Derefter traadte han i praktisk Virksomhed hjemme og efter et hurtigt Avancement stod han allerede 40 Aar gammel som Direk- tør for en af Tysklands største Banker. Derfra havde han nu med et dristigt Spring svunget sig ind i en af de højeste tyske Embedsstillinger med en Titel og Rang, som var alle Gehejme-Regeringsraadere attraaværdige Maal, men tillige, hvad der sikkert vejede mere for ham, ud- rustet med Magt og Myndighed, Hals- og Haandsret over Tysklands samlede Kolonier.

Sidst i November stod Koloniernes Budget til Forhand- ling. Regeringen krævede en Efterbevilling paa 29 Millio- ner Mark, som Krigen med Hottentotterne i Sydvestafrika efter dens Beregning vilde koste ud over de henved 500 Mil- lioner Mark, som Rigsdagen tidligere havde bevilget. Rigs- kansleren forelagde Budgettet med en kort Tale. Derefter tog Kolonidirektøren Ordet. I Rigsdagen, hvor Dernburg

endnu var ukendt, var hans første Optræden bleven imødeset med megen Spænding. Han afslørede sig som en lavstammet, kraftig bygget Mand med jødiske Ansigtstræk, svært mørkt Haar og Fuldskæg. I det Ydre afveg han meget fra Gehejmeraad-Typen: Korpsstudenten med det af Mensuren skamferede Ansigt, Officeren i Civil. Det formløse i hans Optræden, det kammeratligt forbindende i Stedet for det servilt bukkende overfor Rigskansleren, Papirkniven i hans Haand mens han livligt gestikulerende talte, Smilet om hans Mund, naar han mødte Modsigelse — alt røbede ham som ny Mand, Uglen mellem Kragerne. Det fortalte ogsaa de fine skadefro Smil, som hans smaa Kejtetheder i ubevogtede Øjeblikke fremkaldte paa de mange arrede Ansigter, der med aarvaagen, ondsksfuld Kritik fulgte hans Debut fra Forbundsraadets Borde. „Det tyske Bureaukrati,“ sagde en Kollega til mig, „vaager som Rovfugle over Standsæren. Det finder sig ikke roligt i, at en Købmand løfter den Sten, som en Assessor har maattet lade ligge. Kolonidirektøren har sine farligste Modstandere i Regeringskontorerne.“

Angrebene paa Koloniernes Administration var især udgaet fra Centrum, som af katholske Missionærer blev holdt underrettet om de Misbrug, der gik i Svang. Ihu-kommende det gamle Ord: Hugget er den bedste Parade, indlod Dernburg sig ikke paa at forsvare de grove Forsyndelser, der var begaaet. I Stedet for gik han efter en rolig, saglig Udvikling af de Principper, hvorefter han vilde lede Koloniernes Administration, angrebsvis frem imod Centrums Ordførere og sigtede dem for at misbruge deres Viden til at afpresse Regeringen Opfyldelsen af bestemte Ønsker. Handsken blev straks optaget. Centrum sendte sin kyndigste Mand i alt, hvad der vedrørte Kolonierne, Erzberger, i Ilden.

Mathias Erzberger, som jeg senere, især under Verdenskriegen, fik en hel Del at gøre med, var den Gang Rigsdagens Benjamin. Oprindelig Lærer, derefter Journa-

list, blev han i 1903 kun 28 Aar gammel valgt til Rigsdagsmand og var allerede, tre Aar senere, et af Rigsdagens indflydelsesrigeste Medlemmer, højt skattet af sine Partifæller, agtet af alle andre Partier, frygtet af Regeringen.

Grunden til, at mange unge begavede Parlamentarikere aldrig opnaar en agtet, indflydelsesrig Stilling i Tinget, er som oftest den, at de favner alt for vidt. For paa Valgtribunerne og i det offentlige Ordskifte at kunne tale med om alt muligt mellem Himmel og Jord, sysselsætter de sig rent overfladisk med en Mangfoldighed af Spørgsmaal, mens de aldrig faar Tid til at trænge saa grundigt ind i en enkelt Gren af Lovgivningsarbejdet, at de behersker den i alle Enkeltheder. De kan blænde en Folkeforsamling, vinde Anseelse som dygtige Agitatorer, men opnaar aldrig at faa afgørende Indflydelse paa Lovgivningsarbejdet.

Erzberger gik den modsatte Vej. Ligesom Eugen Richter og andre store tyske Parlamentarikere fordybede han sig fra første Færd i et enkelt Spørgsmaal. Ved utrætteligt Arbejde, ved myreflittigt Studium erhvervede han sig en uovertruffen Sagkundskab paa dette særlige Omraade. Dermed tiltvang han sig ikke blot en Ordførerstilling inden for sin egen over Hundrede Mand stærke Fraktion i Rigsdagen, men tillige Indflydelse paa Lovgivningsarbejdet. Med skarpt politisk Blik havde han valgt Kolonialpolitiken, den Gang Rigspolitikens Achilleshæl, som sin Specialitet. Ingen Gren af den store, vidtløftige Rigshusholdning trængte mere til sund, sagkyndig Kritik. Af de katholske Missionærer skaffede han sig Underretning om alt, hvad der foregik ude i Kolonierne. Statsregnskabet prøvede han indgaaende ved Hjælp af Oplysninger, som han skaffede sig af Partifæller indenfor Administrationen, især indenfor Marineforvaltningen. I de foregaaende Aar havde han afsløret en Række Koloniskandaler baade ude og hjemme og dermed fremtvunget Systemskiftet i Koloniernes Administration. Dernburgs Angreb besvarede han nu med nye meget graverende Afsløringer. Halvfjerds

Vognladninger Olie, paaviste han bl. a., var i det sidste Aar sporløst forsvundet i Kiel, og „halvfjerds Vognladninger Olie,“ tilføjede han under stærkt Bifald, „kan dog ikke sammenlignes med en Knappenaal, der forsvinder i et Hølæs!“ Han talte med udpræget schwabisk Tonefald, men hans Organ var kraftigt og gennemtrængende. Hans Tale var rolig, saglig og behersket, men tillige energisk, krydret med oplysende Smaatræk, pebret med smaa Ondskabsfuldheder, fuld af Stikpiller og Spydigheder imod Regeringen. Uden Brug af Manuskript tumlede han med lange Talrækker. Der var næppe en Krog indenfor den vidtstrakte Administration, som han ikke drog frem i klart Dagslys. „Erzberger talte,“ skrev „Vorwärts“ Dagen efter, „i 2½ Time behændigt og virksomt, med mange vittige Spidser, med fuld Beherskelse af Stoffet og var, da han sluttede, hverken træt eller trættende. Hans Tale var kort sagt mønstergyldig, hvad parlamentarisk Flid og parlamentarisk Evne angaar.“

Efter Erzberger fik *Bebel* Ordet. Den gamle Arbejderfører talte i henved 3 Timer med ungdommelig Ild. Idet han paaviste Koloniernes Betydningsløshed, sagde han bl. a.: „Hvis den tyske Handel maatte opgive Forbindelsen med Danmark, vilde det være en større Ulykke, end om alle vore Kolonier gik Fanden i Vold.“ „I Tyskland gælder endnu Morten Luthers Ord: De smaa Tyve hænger man, men de store lader man løbe.“ I lidenskabelige Udtryk paaviste han Modsætningen mellem den officielle Kristendom og de officielle Kristnes Handlinger, mellem den kristelige Moral og den tyske Krigsførelse i Sydvestafrika. „Det er bevist,“ raabte han bl. a., saa det gungrede gennem Salen, „at Hr. v. Puttkamer har pisket mange af sine sorte Elskerinder til Døde. Hvis De, Dr. Ahrendt, som forsvarer ham, tror paa et Helvede, saa forbered Dem paa at blive pint i Tusinde Aar for dette Forsvar.“ Under en saadan Debat var det værd at se *Bebel* paa Talerstolen. Overkroppen var let foroverbøjet. Hans svære, sølvgraa Manke slog under Hovedets lynsnare Bevægelser vildt om

til alle Sider. Talen understregedes med energiske Haandbevægelser. Øjnene funkledede og spruttede Ild. Talerstolen blev ham for trang. Pludselig sprang han to, tre Skridt frem imod Rigskansleren, bøjede sig forover, kastede Hovedet tilbage og udslyngede de frygteligste Anklager: „Tyske Officerer og Embedsmænd,“ raabte han vildt lidenskabeligt, „har i Sydvestafrika lemlæstet Mænd, skændet Kvinder, afbrændt Byer, ja druknet Snese af uskyldige Børn. Hele Koloniforvaltningen lige op til Rigskansleren hører hjemme paa Anklagebænken!“ I samme Nu rejste der sig et Brus af Fyraab fra højre Side. „Mordere! Forbrydere!“ raabte Socialdemokraterne i vild Ophidselse. Øredøvende Larm slaar op imod Taleren. Præsidenten springer op og svinger den store Klokke, saa det runger gennem Salen, men uden at kunne faa Ørenlyd. Saa følger der heftige Ordensraab, skarpe Protester, Bifald og Modsigelser, indtil Stormen lidt efter lidt lægger sig, og Taleren kan fortsætte. I saadanne Øjeblikke forstod man Bebels vældige agitatoriske Evne og hans Magt over Masserne.

Debatten udviklede sig hurtigt til en Kraftprøve mellem Regeringen og Rigsdagens Flertal, Socialdemokraterne og Centrum med dets katholske Følgetropper: Polakkerne og Elsass-Lothringerne, som tilsammen raadede over 209 af Rigsdagens 397 Medlemmer. Som man raaber i Skoven, faar man Svar. Centrums anden Ordfører *Roeren*, en ældre Højesteretsdommer, kendt over hele Tyskland, fordi han som from Kristen i Aarevis havde ført en djærv og modig Kamp imod Usædeligheden i de tyske Storbyer, rykkede frem med endnu grovere Skyts. Idet han ubøjeligt krævede den kristne Sædelære respekteret overfor de Indfødte i Kolonierne, rettede han frygtelige Anklager imod Koloniforvaltningen og lod tilsidst Talen udmunde i et lidenskabeligt personligt Angreb paa Kolonidirektøren. Dette var utilbørligt, da man ikke med Rette kunde gøre ham ansvarlig for et System, som Re-

geringen havde prisgivet, inden den satte ham i Spidsen for Koloniernes Administration. Yderst ophidset gav Dernburg straks Svar paa Tiltale. Under voksende Spænding sigtede han i grove Udtryk Centrums Førere for at have skaffet sig en Del af deres Materiale ved Hjælp af pligtforglemmende Embedsmænd, og gentog i skarpere Udtryk, at de havde misbrugt det til Afpresningsforsøg overfor Regeringen. „Da jeg overtog mit Embede, fandt jeg en Brandbyld!“ raabte han udfordrende, „den har jeg nu stukket op!“ — i det samme stødte han den blanke Papirkniv, han som sædvanlig holdt i Haanden, mens han talte, heftigt ud imod Centrum. Højrepartierne modtog dette Udfald med stormende Bifald, Centrum og Socialdemokrater hyssede. Fra Tilhørertribunerne lød der Tilraab og Haandklap. Brudet mellem Regeringen og Centrum var dermed bleven ulægeligt.

Fyrst Bülow fortæller i sine Erindringer, at han havde ønsket fortsat Samarbejde med Centrum. Men efter denne Debat var han klar over, at et Brud var uundgaaeligt. Han satte sig derfor i Forbindelse med Kejseren, som i Forvejen var ugunstig stemt imod Centrum, og udvirkede hans Tilladelse til at opløse Rigsdagen, hvis Regeringen ved Afstemningen om Efterbevillingen til Kolonierne fik Flertallet imod sig. Før Sagen kom til anden Behandling, satte Præsidenten imidlertid et Par Interpellationer paa Dagsordenen, som gav mig Lejlighed til at gribe ind i Debatten.

Under Revolutionen i Rusland i 1906 udbrød der en Skolestrejke i russisk Polen, som hurtigt slog ind over den preussiske Grænse. De polske Skolebørn krævede, hemmeligt støttet af Gejstligheden, at Religionsundervisningen skulde meddeles paa Modersmaalet. I lange Rækker gik de i Skolerne op til Kathederet, afleverede deres tyske Lærebøger og erklærede, at de ikke mere vilde svare paa tyske Spørgsmaal i Religionstimerne. Skolemyndighederne forsøgte først at kvæle Strejken med Prygl, men det glip-

pede. Inden ret længe strejkede 120,000 Skolebørn. Saa greb man til andre Tvangsmidler. I Øvre-Schlesien. anordnede tjenstivrige Dommere Tvangsopdragelse af strejkende Børn. Dette gav Anledning til, at Centrum og Polakker, hver Fraktion for sig, stillede Interpellationer i Rigsdagen, som blev sat paa Dagsordenen den 5. December.

Da jeg sad inde med vægtigt Materiale fra Forsøgene paa at fratage danske Forældre Opdragelsesretten over deres yngre Børn, naar de ældre efter Skolepligtens Ophør besøgte danske Højskoler, meldte jeg mig straks til Ordet. Under Debatten, som trak længe ud, rettede *Bebel* uventet et heftigt Angreb imod de danske Sprogreskripter mellem Krigene. „De ældre af os,“ sagde han, „har i Treserne i den daværende politiske Bevægelse med Opbydelsen af al vor Energi søgt at begejstre den offentlige Mening for at vinde Slesvig-Holsten tilbage. Og hvad der mest begejstrede os i denne Sag, det var den danske Regerings infame Forsøg paa at fratage Indbyggerne i Slesvig-Holsten deres Modersmaal. (Meget rigtigt! Hør! Hør!) Det var Midtpunktet i Agitationen. Det var det, der mest oprørte Masserne i Tyskland, det, der bragte dem i Harnisk og fik dem til at genvinde Slesvig-Holsten.“

Jeg havde udarbejdet en længere Tale, men maatte under Forhandlingernes Gang afkorte og omforme den til et Indlæg i Diskussionen. Klokken var seks, inden jeg fik Ordet. Mødet havde da varet i fem Timer. Om Debatten skrev jeg Dagen efter hjem: „Det er langt lettere og mere taknemmeligt at tale i Rigsdagen end i Landdagen. I Landdagen staar man over for Landraaderne, der er som en Mur, mens Oppositionen er lille og tam. Men der har man Ministrene og de høje Embedsmænd. Talen former sig da af sig selv som en Henvendelse til dem. I Rigsdagen savnes Ministrene. Statssekretærerne har ikke noget at gøre med Administrationen, Rets-, Kirke- og Skolevæsenet. Men Oppositionen er stærk og kraftig. Talen for-

mer sig her som en Appel til den. Udadtil vækker en saadan Tale stærkere Genlyd. Om den gør mere Gavn, er en anden Sag. Jeg tror, at der, hvad vore Interesser angaar, kan øves stærkere politisk Indflydelse i Landdagen end i Rigsdagen.

Naar man har meldt sig til Ordet i Landdagen, faar man en fast Plads paa Talerlisten. Paa den bliver man staaende, hvis man ikke frafalder Ordet eller bytter Plads med en anden. I Rigsdagen giver Præsidenten derimod uden Hensyn til Talerlisten efter eget Tykke Ordet, til hvem han vil. I Gaar gav han saaledes først en Antisemit og derefter en Elsasser Ordet før mig, skønt de stod længere nede paa Talerlisten. Repræsenteranten fra Elsass, en meget tiltalende gammel Præst, holdt en fortrinlig Tale. Det var baade godt og ondt, godt fordi Salen under hans Tale blev stærkt besat og Forsamlingen lydhør, ondt fordi det stillede større Krav til mig. Jeg vandt imidlertid hurtigt Husets Øre.“

Min Tale havde i Følge den stenografiske Beretning følgende Ordlyd: „Mine Herrer! Spørgsmaalet, om man efter de bestaaende Love kan fratage Forældrene Opdragelsesretten af saakaldte nationale, det vil sige af *politiske* Grunde, maa selvfølgelig ikke blot interessere Polakkerne, men alle ikke-tyske Grænsebefolkninger og dermed ogsaa de af mig her repræsenterede Danske i Nordslesvig.

Spørgsmaalet maa interessere os ganske særligt, fordi der allerede tidligere er rettet et lignende Angreb paa nordslesvigske Forældres Opdragelsesret. I Schlesien har man ifølge Centrums Interpellation anordnet Tvangsopdragelse af Børn, fordi de ikke har svaret paa tyske Spørgsmaal under Religionsundervisningen. I Nordslesvig har man frataget mange Forældre Opdragelsesretten, fordi de sendte deres allerede konfirmerede, *altsaa ikke længere skolepligtige* Børn til Danmark, for at de paa derværende Skoler kunde lære deres Modersmaal og i det hele faa en videregaaende Uddannelse. (Hør! Hør!) Her som der

drejede det sig udelukkende om en *politisk* Forholdsregel. Det er for at fremme Regeringens Døgnpolitik, man har frataget Forældrene Opdragelsesretten!

Mine Herrer! Det er ikke forbudt og kan heller ikke forbydes os at være vor nedarvede Nationalitet tro, i Stedet for at kaste det Modersmaal, som vi er opdraget i, over Bord, at agte det for det hellige, som Rigsdagsmand Dr. v. *Jazdzewski* allerede har fremhævet, at det er, og som det ogsaa efter de ædlestes menneskelige Følelser bør være.

Naar Nationalitetens Fastholdelse, Modersmaalets sejge Bevarelse er en Fejl, eller, som man skulde tro efter Rigsdagsmand v. Liebermanns Tale: en Forbrydelse, saa er de, der (henvendt til Regeringspartierne) af Deres Nationalhelte fremstilles som de dydigste af alle: Tyskerne i de russiske Østersøprovinser og Sakserne i Transsylvanien ogsaa Forbrydere, thi de fastholder ligesom Polakkerne og Danskerne deres Sprog og deres Nationalitet. Det roser De, det værdsætter De med Rette højt, det understøtter De saavel med moralske som med materielle Midler. Der kræves og ydes endog Tilskud af Riget til de haardttrængte Landsmænd i Udlandet. Men naar vi holder *vor* Nationalitet i Ære, naar vi træder i Skranken for *vort* Modersmaal og dermed handler efter det Bud, der prædikes i Kirkerne og indprentes vore Børn i Skolerne, Budet: Ær Din Fader og Din Moder! saa skal det være en Forbrydelse, saa raabes der efter Gendarmerne, efter Dommerne, saa fratager man endog stundom Forældrene Opdragelsesretten!

Mine Herrer! Det var betegnende nok to Medlemmer af Bestyrelsen for „Den tyske Forening for Nordslesvig“, der først angreb Forældreretten hos os. Jeg har her et Nummer af „Die Nordmark“, nævnte Forenings Organ. Deri fremdrages først den af Rigsdagsmand *Büsing* forhen omtale Kammerretskendelse af 6. December 1897. I Tilslutning dertil hedder det saa videre: „I Tilfælde af

antitsk Opdragelse af Børnene, betragter Kammerretten Fratagelsen af Opdragelsesretten som tilladt og berettiget. Formyndersretten er altsaa nu i Stand til virksomt at kunne forhindre enhver antitsk Opdragelses-Forholdsregel, f. Ex. Børnenes Ophold før eller efter Konfirmationen paa danske Skoler, eller i Indlandet deres Ansættelse ved notorisk danske Avisredaktioner eller lignende Anstalter.“

Til Slut hedder det saa:

„Vi beder endelig endnu alle Vælgere, Kommuneforstandere, Amtsforstandere o. s. v., som kender Tilfælde af antitsk Opdragelse, om ufortøvet at melde Amtsretten dette med et Andragende om Fratagelse af Opdragelsesretten.“ (Hør! Hør! fra Venstre og Polakkerne.)

I Følge denne Opfordring har ivrige Meningsfæller af de to med Formyndertiloven i Døgnpolitik arbejdende Dommere stillet de ønskede og krævede Andragender. Og i Henhold til disse Andragender er Dommerne saa atter skredet ind imod et større Antal Forældre, hvem de har frataget Forældreretten for at overdrage den til overivrige Fortyskningsmænd.

Jeg har her en Retskendelse, afsagt af Formanden for „Den tyske Forening for Nordslesvig“, daværende Amtsdommer Dr. *Hahn*. Kendelsen er rettet imod en Daglejerske Nielsen i Nordborg. Hun sad som Enke med 10 uforsørgede Børn. Hendes ældste Søn, den Gang 15 Aar gammel, var under gunstige Betingelser bleven antaget som Lærling i et dansk Trykkeri. Af denne „betydelige Grund“ fratog Formyndersretten Moderen Opdragelsesretten og tilmed ikke blot over denne Søn, men samtidig over hendes øvrige 9 Børn! (Livlige Hør! Hør! fra Venstre og fra Polakkerne.)

Denne uhørte Fremgangsmaade begrundes saaledes i Kendelsen: „Paa samme Vis maatte Opdragelsesretten over de øvrige Børn ogsaa fratages Moderen, da det efter det forefaldne Tilfælde maa befrygtes, at Moderen og Formyndersinden heller ikke vil kunne modstaae fordærlige

Indvirkninger, men begaa Misgreb under Opdragelsen af hendes yngre Børn.“ (Livlige Hør! Hør! fra Venstre og fra Polakkerne.)

Altsaa, mine Herrer! Blot fordi der efter Amtsdommernes Mening var *Mulighed* for, at Moderen *fremtidig* kunde begaa Misgreb, blev den allerhelligste Ret som en Moder har, Retten til at opdrage sine egne med Smerte fødte Børn, hende fratagen! (Livlige Hør! Hør! fra Venstre og fra Polakkerne.)

I den følgende Tid er de to Amtsdommere derpaa skredet ind imod et større Antal Forældre, som havde sendt deres Børn til Danmark for at besøge de derværende, ogsaa i Udlandet højt ansete Efterskoler og Folkehøjskoler. Men af Hensyn til den langt fremrykkede Tid, maa jeg afse fra at fremdrage flere Tilfælde af denne Art her i Dag.

Mine Herrer! Til forskellige Udtalelser af de foregaaende Talere maa jeg imidlertid endnu tillade mig at knytte nogle Bemærkninger. Rigsdagsmand *Glowatzki* syntes at være af den Mening, at den af Overpræsidenten i Provinssen Slesvig-Holsten udstedte Anvisning af 18. December 1888 endnu efter den her forelæste Ordlyd er bestemmende for Religionsundervisningen i Nordslesvig. Dette er imidlertid *ikke* Tilfældet. I de nordslesvigske Folkeskoler meddeles der nu kun undtagelsesvis og saa endda kun delvis Religionsundervisning paa Dansk, oven i Købet uden nogen som helst Sprogundervisning. „*De dansktalende Børn maa*“, som en nordslesvigsk Kredsskoleinspektør sagde til en ung Lærerinde, „*behandles som Døvstumme ved deres Indtrædelse i Folkeskolen.*“ (Hør! Hør! fra Venstre.)

Rigsdagsmand *Bebel* tillod sig forskellige Udtalelser om de danske Sprogskripter i Halvtredserne. Jeg har ingen Anledning til her at træde i Skranken for den daværende danske Politik. Hvad dette Spørgsmaal angaar, staar jeg personlig paa det Standpunkt, som den betydeligste danske Historiker, hvad den nyere Tid angaar, Rigsarkivar *A. D. Jørgensen*, har kendetegnet ved at betegne disse Sprog-

reskripter som „en politisk Uklogskab og et Overgreb mod Befolkningen i de blandede Distrikter.“ Ligesom Prof. Dr. *Julius Kaftan* har sagt: „Det, der den Gang var Uret, er ogsaa Uret nu,“ saaledes siger jeg, hvad der er Uret nu, var ogsaa Uret den Gang. (Meget rigtigt! fra Venstre.)

Men det maa jeg dog tilføje, at jeg ogsaa siger med Professor *H. Delbrück*: „*Hvad Danskerne den Gang gjorde, og hvad der den Gang vakte det tyske Folks sædelige Vrede, det var Børneleg imod den Voldsomhed, hvormed Preussen nu regerer i Slesvig.*“

Mine Herrer! De nu i de polsktalende Landsdele foreliggende Angreb paa Forældreretten har atter vakt en vis Uro i Nordslesvig. Men vi stoler paa, at den tyske Rigsdag, nu som den Gang, da Angrebene rettedes imod os, og i al Fremtid ikke blot vil brændemærke Fratagelsen af Opdragelsesretten, naar det sker af politiske Grunde, som ukristelig og inhuman, men ogsaa som utilladelig og retsstridig!“ (Livlige Bravoraab!)

Mens jeg talte, sad Socialdemokraternes to betydeligste Førere *Bebel* og *v. Vollmar* paa første Række tilvenstre for Talerstolen. Jeg saa, at de fulgte Talen med voksende Interesse og deltog i Bifaldet. Da jeg gik ned ad Talerstolen, traadte *Bebel* mig i Møde, trykkede min Haand og sagde: „Undskyld, hvad jeg før sagde om Danmark. Det slap mig ud af Munden. Vi blev jo den Gang alle vildledt af en skrupellos Agitation. Nu ved jeg bedre Besked! —“ En lignende Oplevelse har jeg senere haft med *Eduard Bernstein*: Først i Stridens Hede et heftigt Angreb paa dansk Sprogundertrykkelse mellem Krigene, derefter en personlig Undskyldning over for mig, ledsaget af en beklagende Henvisning til, at den tyske Ungdom den Gang blev vildledt. Disse Oplevelser har lært mig, hvor skadelig for danske Interesser Sprogreskripterne virkede ved mellem Krigene at rejse en dybtgaaende Folkestemning imod os i alle tyske Kredse.

Efter Bebel kom v. Vollmar hen til mig og sagde ligeledes nogle anerkendende Ord, og fra den Dag af stod jeg paa en meget kammeratlig Fod med ham. Særdeles lykkelig gift med en svensk Dame, omfattede han de nordiske Folk med varm Sympati.

Hr. v. *Vollmar*, som nedstammede fra en gammel, fornem bajersk Adelslægt, deltog som aktiv Officer i Krigen 1870—71 og blev haardt saaret af en fransk Kugle. Paa et langvarigt Sygeleje kastedes han i en sjælelig Krise, som endte med, at han blev overbevist Socialdemokrat. August Strindberg har i Fortællingen „Samvittigheds-kval“, trykt i „Isbrud“, delvis benyttet ham som Model. Fuld Helbredelse opnaaede han aldrig. Helt op i sin høje Alder maatte han Gang efter Gang underkaste sig smertelige Operationer.

Vollmar gik altid klædt i langskødet, tæt knappet sort Frakke, som røbede den forhenværende Officer. Hans Gang var stiv og besværlig. Naar han ikke havde sin Hustru under Armen, gik han møjsommeligt ved to Stokke. Hun plejede ham med rørende Omhu og ledsagede ham altid til og fra Rigsdagen. I Tinget tog han sjældent Ordet. Det faldt ham for besværligt at bestige Talerstolen, og han talte derfor altid fra sin Plads. Tog han Ordet, blev der Stilhed i Salen. Faa hørt med større Opmærksomhed. Han talte langsomt og sindigt, men tillige myndigt. De Emner han behandlede, beherskede han overlegent. Ofte havde hans Tale baade Næb og Klør. Naar han ikke sad paa sin Plads, fordi han var bunden til Sygelejet, savnede jeg ham stærkt, thi hans smukke, blaa Øjne omfattede mig altid med Velvilje, naar jeg stod paa Talerstolen. Jeg havde da ingen opmærksomme Tilhører.

Pressens Bedømmelse af min Debut i Rigsdagen var ret gunstig. Det gamle Bismarckblad „Hamburger Nachrichten“, vor uforsonligste Modstander, skrev: „Den danske Protestmand Hanssen skilte sig, hvad det Ydre angaar, ikke udygtigt ved sin Jomfrutale i det høje Hus.“ „Vor-

wärts“ skrev: „I Preussen gives der Dommere, der frager Forældrene Opdragelsesretten, fordi de indpoder deres Børn et nationalt Sindelag, som er de herskende ubehageligt. Hvem der ikke vil tro, at det er sandt, bør læse Beretningen om Rigsdagsforhandlingen den 8. Decbr. og navnlig Danskeren Hanssens Tale, hvori fremdrages de frygteligste Ting om Misbrug af Justitsen i politiske FormaaIs Tjeneste, i Tvangsfortyskningens Øjemed. Ved at læse det, der her blev fremdraget, spørger man tvivlende, om Preussen er en Kulturstat eller et Barbarland. Hanssens Tale burde have været holdt ved Forhandlingens Begyndelse, thi den indeholdt den frygteligste Anklage imod den preussiske Germaniseringspolitik. Tilfældet med den Moder, som man fratog Opdragelsesretten over ti Børn, fordi hun satte det ældste i Lære i et dansk Trykkeri, raaber til Himlen. Selv de værste Sortseere kunde ikke have tænkt sig, at Justitsen saaledes kunde misbruges i Fortyskningsøjemed. Dette er Banlysning af al Opposition, det er Næveslag i Kulturens Ansigt.“

Af Kollegernes Udtalelser mærkede jeg hurtigt, at jeg ved min Debut havde tiltvunget mig en vis Respekt. Centrum's Fører *Spahn*, den Gang Præsident for Overlandsretten i Kiel, Hertugdømmernes Højesteret, kom Dagen efter, lod sig forestille for mig og udtalte sig anerkendende om mit Indlæg i den af Centrum rejste Debat. Fra den Dag kunde jeg ogsaa glæde mig ved hans Velvilje, hvad jeg især drog Nytte af, da han under Verdenskrigen blev Justitsminister.

Faa Dage efter, den 13. December, kom den af Regeringen krævede Efterbevilling paa 29 Millioner Mark, som Opstanden i Sydvestafrika havde kostet ud over de tidligere givne Bevillinger, til anden Behandling. Centrum, som vilde give Rigskansleren et Mistillidsvotum uden dog at drive det til det yderste, foreslog at nedsætte Bevillingen til 20 Millioner Mark, de frisindede Partier at bevilge den forlangte Sum med den Tilføjelse, at Trop-

perne i Sydvestafrika hurtigst muligt skulde sendes hjem. Der fulgte en kort, hidsig Debat. Rigskansleren fastholdt bestemt Regeringsforslaget og optraadte meget udfordrende. „Vil De have Krisen, saa kan De faa den,“ tilraabte han truende Centrum. „Jeg er ikke bange for at appellere til det tyske Folk.“ Foran ham laa den røde Mappe, Rigskanslerne altid benyttede, naar de kom med et kejserligt Budskab. Luften var tordensvanger. Medlemmerne vidste, hvad Budskabet denne Gang gik ud paa. Rigsdagens Opløsning syntes uundgaelig.

Mens denne Debat stod paa, sad jeg paa min Plads og skrev, efter Anmodning af den danske Udenrigsminister Grev Raben-Levetzau, en Betænkning om Optantsagen, som findes aftrykt i det følgende Afsnit.

Mens jeg skrev Betænkningen, kom det frisindede Partis Ordførere en efter anden hen paa min Plads for at overtale mig til at følge dem ved den forestaaende Afstemning. Jeg lod mig nøde, fordi jeg senere vilde faa Brug for en hjælpende Haand af dem, men vidste iøvrigt fra første Færd af, hvorledes jeg vilde stemme, thi jeg kunde ikke, naar jeg vilde varetage den nordslesvigske Befolknings Interesser, stemme for et Mistillidsvotum til Fyrst Bülow paa dette Tidspunkt.

Saa kom Afstemningen ved Navneopraab. Først blev det frisindede Forslag forkastet med 176 mod 171 St. Derefter blev Regeringsforslaget forkastet med 178 mod 168 St. Da Præsidenten havde meddelt Udfaldet, tog Fyrst Bülow Ordet, aabnede den røde Mappe, tog et Dokument ud og sagde højtideligt: „Jeg har et kejserligt Budskab at meddele det høje Hus!“ Forsamlingen rejste sig. Rigskansleren forelæste Dokumentet: Kejseren erklærede Rigsdagen for opløst!

Meddelelsen blev modtaget med stormende Bifald. Fra Tribunerne lød stærke Haandklap. Forsamlingen skiltes derefter i stor Ophidselse.

OPTANTTRAKTATEN

Under Ministeriet Estrup var der i Tyskland opstaaet en dyb Mistillid til Danmarks Holdning under en kommende Krig. Kejseren og Regeringen var som Følge deraf meget uvenlig stemt imod Danmark. Dette gav sig stærke Udslag under Köllerpolitiken. Mens de fra dansk Side foretagne Skridt imod Udvisningen af Optanter var frugtesløse, rejste man fra tysk Side, som jeg senere vil komme tilbage til, en Række Klager over danske Officerers og Embedsmænds Optræden. „Det er jo næsten,“ skrev den danske Gesandt i Berlin, Kammerherre *Vind* i November 1898 til Direktør *Vedel* i Udenrigsministeriet, „som var der Krigstilstand mellem os og Tyskland.“

Regeringen erfarede ogsaa ad anden Vej, at der herskede Misstemning imod Danmark i ledende politiske Kredse i Berlin. Da Kong *Oscar* af Sverrig-Norge i Foraaet 1899 foretog en Rejse i Tyskland, havde han en Samtale med Storhertugen af Baden, som til Kongens Overraskelse udtalte sig meget bittert imod Danmark. I Berlin vidste man bestemt, havde Storhertugen sagt, at den danske Agitation i Slesvig udgik fra selve Kongeriget, og at heller ikke den Kongelige Regering holdt sig tilbage i saa Henseende. Kong *Oscars* Forsøg paa at gendrive disse Beskyldninger gjorde ikke Indtryk paa Storhertugen. Efter sin Hjemkomst meddelte Kongen denne Samtale til Prins *Hans* og til den danske Gesandt i Stockholm, Grev *Sponneck*, overfor hvem han tilføjede, at Rigskansler Fyrst *Hohenlohe* og Statssekretær *v. Bülow*, hvis

Fader havde været dansk Statsemedsmand, dog ikke syntes uvenlig stemt imod Danmark.

Disse Indtryk af Stemningen i ledende tyske Kredse uddybedes yderligere af en Samtale, som Grev *Sponeck* ved Nytaarstid 1900 havde med den svenske Udenrigsminister *Lagerheim*, som hidtil havde været Gesandt i Berlin. Hr. Lagerheim stadfæstede af egen Erfaring, at der i tyske Regeringskredse herskede en helt umotiveret Mistillid til Danmark. Overfor ham var blandt andre Finansminister *v. Miquel* fremkommen med uvenlige Bemærkninger om den danske Regering. *Kejseren* delte den almindelige Misstemning, som dog ikke fandtes hos Statssekretær *v. Bülow* og heller ikke hos andre af Kejserens nærmeste Omgivelser. — Da den nye svenske Gesandt i Berlin, Grev *Taube*, noget efter havde sin Tiltrædelsesavdiens hos Kejser *Wilhelm II*, beklagede Kejseren i Samtalens Løb, at Forholdet til Danmark desværre ikke var saa godt, som til de øvrige germanske Nationer.

For at modvirke disse Stemninger, lod det danske Hof sig repræsentere af Prins *Christian*, da den preussiske Kronprins i Maj naaede Myndighedsalderen. Besøget forløb tilfredsstillende og blev gentaget Aaret efter, da Kejser *Wilhelm* fyldte 40 Aar. Der var saaledes, allerede før Systemskiftet indtraadte, fra dansk Side gjort Forsøg paa at dæmpe en Mistillid, som under givne Forhold rummede store Farer for Danmark.

Ministeriet *Deuntzer* fortsatte, stærkt tilskyndet af den daværende første Legationssekretær i Berlin, Grev *Carl Moltke*, som en Tidlang ledede Gesandtskabets Forretninger, disse Bestræbelser, klar over, at der maatte tilvejebringes roligere Forhold i Nord-slesvig, hvis de skulde krones med Held. Köllerpolitikken var paa dette Tidspunkt ved at ebbe ud. En Maaned efter at Ministeriet havde overtaget Regeringen, blev den første Anstødssten for en Tilnærmelse mellem Danmark og Tyskland fjernet med Hr. *v. Köllers* Afskedigelse som Overpræsident i Slesvig.

Aaret efter fik Danmark en til Fremme af Regeringens Politik ypperlig egnet Repræsentant i Berlin i den hidtilværende danske Gesandt i Paris *J. H. Hegermann-Lindencrone*. Paa dette Tidspunkt traadte det danske Udenrigsministerium gennem *Dr. Aage Friis* i Forbindelse med mig.

Først i Halvfemserne var *Dr. Aage Friis* og nogle af hans jævnaldrende Venner, der var lige saa stærkt interesseret i det sønderjydske Spørgsmaal som den en halv Snes Aar ældre *H. V. Clausen* — *Johan Ottosen'ske* Kreds, traadt i Forbindelse med mig. *Aage Friis* havde medvirket til, at der fra 1891 fremkom en Række Artikler og Korrespondancer med positive Oplysninger om sønderjydske Forhold i en Række Provinsblade af højst forskellig Partifarve samt i den Ferslewske Presse og „*Dannebrog*“ i København. Disse Artikler blev forfattet af et Udvalg, der foruden af ham selv bestod af den nuværende Udenrigsminister *Dr. P. Munch*, nu afdøde Pastor *Thordur Tomassen* og den nuværende Bibliotekar ved Folkebibliotekerne paa Frederiksberg *Aage Sorterup*. Korrespondance om denne Virksomhed førte til Samarbejde paa andre Omraader. Sammen med nuværende Nationalmuseumsdirektør *Dr. M. Mackeprang* bistod *Dr. Aage Friis* saaledes efter *A. D. Jørgensens* Død i 1897 *Gustav Johannsen* og mig med Redaktionen af „*Sønderjydske Aarbøger*“, ligesom han samvirkede med Professor *Henning Matzen*, da denne udarbejdede sine betydningsfulde Artikler om Optantspørgsmaalet til Aarbøgerne.

Det var efter min Mening nødvendigt, at den danske Regering i højere Grad end det, saa vidt jeg kunde bedømme, var Tilfældet, ved aktive Bestræbelser i Berlin søgte at modvirke den tyske Regerings Mistillid til det danske Folks Neutralitetsvilje og derigennem tillige at støtte vore Bestræbelser for at tilvejebringe en Kursændring i Nordslesvig, som baade kunde lette Trykket paa den danske Befolkning og fjerne de stadige Anledninger

til berettiget Uvilje mod den preussiske Administration, som forbitrede Forholdet mellem Danmark og Tyskland. Fra Foraaret 1899 af havde jeg, som omtalt i et Tilbageblik II. S. 266, selvstændigt behandlet Optantsagen. I stigende Grad havde jeg under Köllerpolitiken følt Nødvendigheden af et Samarbejde med det danske Udenrigsministerium i dette internationale Spørgsmaal. Efter Systemskiftet blev der Anledning til at knytte Forbindelsen. Dr. Friis kendte Konsejlspræsident *Deuntzer* og flere fremtrædende Venstremænd, der senere kom ind i Regeringen, særlig *Sigurd Berg* og *Vilhelm Lassen*, som ogsaa jeg kendte personlig fra tidligere Tid. I Efteraaret 1901 talte *Deuntzer* gentagne Gange med Friis om Forholdene i Nordslesvig og omtrent samtidig med, at Forudsætningerne for et frugtbart Arbejde i Berlin blev tilvejebragt ved Gesandtskiftet, bad han — som omtalt i „Et Tilbageblik“ II. S. 273 — gennem Dr. Friis mig om at meddele Udenrigsministeriet, hvad den danske Regering efter min Mening kunde gøre for at hidføre bedre Tilstande i Nordslesvig. Dette indledede en Forbindelse mellem det danske Udenrigsministerium og mig, som efterhaanden blev regelmæssig og betydningsfuld, men som paa Grund af Forholdene længst muligt blev hemmeligholdt. Dr. Aage Friis var Mellemand. *Deuntzer* drøftede som Minister de nordslesvigske Spørgsmaal med ham og benyttede ham til at fremskaffe Oplysninger om sønderjydske Forhold. Grev *Raben-Levetzau* fortsatte, efter at han i Januar 1905 var bleven Udenrigsminister i Ministeriet J. C. Christensen, paa samme Vis dermed, men da det efterhaanden lagde stærkt Beslag paa Dr. Friis' Tid, blev han fra 1. April 1907, efter Grev Rabens Anmodning, knyttet til Udenrigsministeriet i en fast, men ikke officiel, honorarlønnet Stilling med den særlige Opgave at være Ministeriets Raadgiver i alle Spørgsmaal vedrørende Nordslesvig. Dette Forhold fortsattes, efter at Grev *Ahlefeldt-Laurvig* i 1908 var bleven Udenrigsminister. Den 1. April 1910 blev Dr.

Friis ansat som Udenrigsministeriets Konsulent i Pressesager, men ved Siden af vedblev han at være Ministeriets Raadgiver i alt, hvad der vedrørte nordslesvigske Forhold, indtil han i Marts 1913 blev Professor i Historie. Hans Forbindelse med Udenrigsministeriet var saaledes afbrudt før Verdenskrigen, men i de nævnte tolv Aar var han den Mellemand, gennem hvem jeg stod i Forbindelse med Udenrigsministeriet og den danske Gesandt i Berlin.

Efter Konsejlspræsident *Deuntzers* Opfordring skrev jeg i Foraaret 1902 en længere Betænkning, hvori jeg indledende konstaterede, at de nordslesvigske Repræsentanter i alt Fald ikke efter 1879 havde staaet i direkte Forbindelse med den danske Regering eller den danske Gesandt i Berlin. Men det havde til Tider saavel for Regeringen som for Repræsentanterne været nødvendigt at indhente Informationer og at give Tilskyndelser gennem Mellemmænd. Højesteretsadvokat *Nellemann* havde saaledes i de senere Aar været Mellemand i Optantsager. De Ønsker, han udtalte overfor Udenrigsministeriet vedrørende Optantsagers Behandling, fremsattes efter Opfordring af og i Samraad med mig. Det var af stor Betydning, at denne Forbindelse blev opretholdt og udvidet, da Afgørelsen af en enkelt Optantsag i disse Aar kunde være af vidtrækkende principiel Betydning. Gensidig Information laa her i begge Parters Interesse og vilde lette Optantspørgsmaalets Løsning, som for Tiden var den vigtigste Opgave i nordslesvigsk Politik. Efter derpaa at have gjort udførligt Rede for Optantsagens daværende Standpunkt, bad jeg Udenrigsministeren om at forebygge, at underordnede danske Myndigheder af misforstaaet Velvilje udstedte ekstraordinære Hjemstedsbeviser eller udleverede de preussiske Myndigheder andet Materiale, som de, hvad der beklageligt nok var sket i flere Tilfælde — kunde benytte til at fratage danske Sønderjyder deres preussiske Borgerret. — Hvad de ikke sjældne tyske Klager over danske Embedsmænds og Officerers Deltagelse i

„sønderjydske Agitation“ angik, raadede jeg Regeringen til at skelne skarpt mellem Embedsmændenes Deltagelse i *politisk Agitation*, som ikke burde finde Sted, og i *kulturelt Arbejde*, der maatte betragtes som tilladt. Til Afsvækkelser af saadanne Klager vilde man iøvrigt altid af mig med kort Varsel kunne faa vægtigt Materiale vedrørende tyske Embedsmænds utilbørlige Optræden overfor Danmark.

I Oktober 1902 aflagde Kronprins *Frederik* et Besøg ved Hoffet i Berlin, som ligeledes faldt meget tilfredsstillende ud. Nogle Uger efter blev jeg af Deuntzer anmodet om en skriftlig Redegørelse for, hvad man i Nord-slesvig ad diplomatisk Vej ønskede opnaaet af Preussen, da Konsejlspræsidenten, som han udtrykte sig, „vilde smede, mens Jernet var varmt“ efter Kronprinsens Rejse. Jeg stod paa dette Tidspunkt, som omtalt i „Et Tilbageblik“ II. S. 266 pp., i Forhandlinger med Ministerialdirektør Dr. *Peters* i det preussiske Indenrigsministerium, som ønskede Spørgsmaalet løst. Ministerialdirektøren havde kort forinden fortroligt meddelt mig, at Indenrigsminister *v. Hammerstein* efter hans Tilskyndelse havde udstedt en af det samlede Ministerium godkendt Anordning, hvorefter Ansøgninger af Optanter og Optantsønner, som havde tjent i den preussiske Hær, skulde behandles med Velvilje og i Reglen bevilges. Skønt denne Anordning, der betegnede et afgjort Brud med Köllerpolitikens Optantmageri, kunde opfattes som et første Skridt henimod Løsningen af Spørgsmaalet som et indre preussisk Anliggende, holdt jeg dog dansk diplomatisk Understøttelse for meget ønskelig, ja tvingende nødvendig, da der maatte regnes med stærke Modstrømninger i Slesvig. I Redegørelsen, som er dateret 8. Novbr. 1902, gav jeg først en med mange Aktstykker bilagt Oversigt over Administrationens og Domstolenes indbyrdes modstridende Behandling af Optantsagerne under Köllerpolitiken. Under Henvisning dertil opstillede jeg med udførlig Motivering føl-

gende fire Punkter, som burde gøres til Genstand for diplomatisk Forhandling:

I. Der maa søges opnaaet Enighed om, hvad der skal forstaas ved en retsgyldig Option, da de tyske Domstole her gør afvigende Opfattelser gældende.

II. Der maa søges opnaaet Enighed om en Interpretation af Udenrigsministeriets Bekendtgørelse af 3. Oktober 1872 og den af Provinsregeringen i Slesvig udstedte lige lydende Bekendtgørelse af 24. Oktober 1872 (Lovtidende for 1872. S. 459).

III. Der maa søges opnaaet en Anerkendelse af, at Optanter indtil den 1. Januar 1871 er bleven naturaliseret ved at afgive de saakaldte Tilbagetrædelseserklæringer, lade sig indrullere i de militære Lister og derefter bosætte sig i Nordslesvig med Øvrighedens Tilladelse.

IV. Der maa opnaas en endelig Ordning af Optantbørnenes statsborgerlige Stilling i Overensstemmelse med det Tilsagn, der er givet i Aabenraakonventionens Slutningsprotokol, Afsn. IV a.

Samtidig overgav jeg Udenrigsministeriet to Optantsager, som jeg fandt vel egnede til Indledning af diplomatiske Forhandlinger. Kammerherre *Hegermann-Lindencrone* tiltraadte min Opfattelse og benyttede disse Sager til at sondere det tyske Udenrigsministeriums Villighed til at drøfte Optantspørgsmaalet. De første Samtaler var i det hele tilfredsstillende. I København meddelte den tyske Gesandt Hr. *v. Schoen* Udenrigsminister *Deuntzer*, at der herskede en imødekommende Stemning i det tyske Udenrigsministerium.

En lignende Meddelelse lod jeg tilflyde Udenrigsministeriet, efter at jeg i Februar 1903 havde ført de i „Et Tilbageblik“ II. S. 278 o. fl. omtalte Forhandlinger i Landdagen og i Tilslutning dertil havde haft en Samtale med Indenrigsminister *v. Hammerstein*, under hvilken han erklærede: „Det er mit Ønske hurtigst muligt at skaffe alle disse gamle Historier ud af Verden.“ Da Kejser *Wil-*

helm II kort efter anmeldte et Besøg i København, fandt Udenrigsministeren Tidspunktet heldigt for et nyt Fremstød. Den 4. Marts udstedte han en fortrolig Ordre til Kammerherre *Hegermann-Lindencrone* om at gøre Skridt til en officiel Indledning af Forhandlinger mellem den danske og den preussiske Regering om Optantspørgsmaalet. Som Genstand for Forhandlingerne nævntes de af mig opstillede fire Punkter, idet det anbefalede Gesandten at lægge særlig Vægt paa det sidste, vigtigste Punkt vedrørende Optantbørnene. Under en Samtale, som *Hegermann-Lindencrone* kort efter Nytaar havde med den tyske Udenrigsminister, Statssekretær *v. Richthofen*, overrakte han ham den danske Regerings Forslag. Statssekretæren lovede at tage Forslaget under Overvejelse, men vilde først kunne tage Standpunkt til de anførte Punkter, efter at Sagen var drøftet med det preussiske Indenrigsministerium. Sidst i Marts, et Par Dage før Kejserens Ankomst til København, modtog Gesandten Statssekretærens skriftlige Svar. Det indeholdt Ordlyden af Indenrigsminister *v. Hammersteins* Anordning af September 1902 med den Tilføjelse, at den ikke blot aabnede Optanter og Optantsønner, som havde tjent i den tyske Hær, men i det hele alle tidligere faktisk som preussiske Statsborgere behandlede Optanter Adgang til Naturalisation. Hvad Optantbørnene angik, erklærede den preussiske Regering sig villig til at træde i Forhandling med den danske Regering, men den undlod ikke at bemærke, at en gennemgribende Bedring af Forholdene i Nordslesvig efter preussisk Opfattelse kun vilde kunne opnaas, naar den danske Regering tog tilsvarende Forholdsregler.

Først i April 1903 aflagde Kejser *Wilhelm II* sit første Besøg i København, som faldt heldigt ud. Da Kong *Christian IX* henimod Jul passerede Berlin, aflagde han paa Gennemrejsen en Visit i Potsdam. Disse Besøg uddybede, som Indberetninger fra Berlin viste, ikke blot Kejserens Interesse for Personer og Forhold i Danmark, men styr-

kede ogsaa hans Ønske om yderligere at fremme den Tilnærmelsespolitik, der var indledt, og som ogsaa fandt indflydelsesrige Tilhængere inden for hans nærmeste Omgivelser.

I Nordslesvig sporedes der fra nu af en mildere Kurs. Men hvert Skridt paa denne Bane mødtes med Uvilje og stødte paa sejt Modstand ikke blot i Regeringskontorerne i Slesvig, men ogsaa i Landraadskontorerne i Nordslesvig, hvor man støttet af det under Köllerpolitiken opfanatiserede, af yngre, stræbsomme Embedsmænd i „Den tyske Forening for Nordslesvig“ fast organiserede tyske Mindretal, krampagtigt søgte at fastholde og fortsætte Voldspolitikken. Indenrigsminister v. Hammerstein var, støttet af Stemningen i de højeste Kredse, villig til at naturalisere alle Optanter og Optantbørn. Dette ændrede han paa Grund af Modstanden fra Slesvig, ved en ny Anordning af 6. Juni 1904 til, at alle Naturalisationsandragender fra Optanter og Optantbørn skulde behandles med Velvilje og bevilges indenfor de af den preussiske Statsinteresse dragne Grænser. Ansøgere, som paa *demonstrativ* Vis offentlig havde vist tysk fjendtligt Sindelag, havde selvfølgelig ikke Krav paa velvillig Hensyntagen. Men Personer, som endnu ikke var optraadt offentligt, især unge Mænd, som havde naaet Værnepligtsalderen, vilde man i Reglen kunne naturalisere uden at træde Statsinteressen for nær. „Disse nye Grundsætninger var,“ skriver Overregeringsraad *M. Albrecht* i sin Bog „Optionen und Optanten in Nordschleswig“, „saa dybt indgribende og saa grundomstyrtende sammenlignet med det hidtil fulgte System, at Overpræsidenten og Regeringspræsidenten i Slesvig, for at forebygge den uundgaaelige svære Foruroligelse af den tysksindede Befolkning og for ikke at ødelægge den møjsommeligt befæstede Tillid til Statsregeringen, besluttede kun at anvende dem med Reservation og endog at hemmeligholde Anordningen overfor Landraaderne. Overpræsidenten henviste i Stedet for ud-

trykkeligt til, at militærpligtige Optantsønner kun maatte naturaliseres, naar Naturalisationen ikke skadede den preussiske Stats Interesser.“

En høj dansk administrativ Embedsmand sagde en Gang i min Nærværelse om en ministeriel Anordning: „Den finder jeg mig ikke i, her spænder jeg Ben!“ Erfaringen har lært mig, i hvor høj Grad administrative Embedsmænd i Preussen kunde „spænde Ben“ for Ministrene, naar det drejede sig om Anvisninger, der ikke passede i deres Kram. Ovenstaaende Tildragelse er i denne Henseende karakteristisk.

Naturalisationer foretoges ikke i Tyskland som i Danmark af Lovgivningsmagten, men derimod af Administrationen, for Nordslesvigs Vedkommende af Regeringspræsidenten i Slesvig. I Efteraaret 1904 gav Indenrigsminister *v. Hammerstein* Regeringen i Slesvig Ordre til at optage en Statistik over Optanter, Optantbørn og danske i Kongeriget fødte Statsborgere, som havde Bopæl i Nordslesvig. Regeringspræsident *v. Kosziorowski* benyttede denne Lejlighed til at indgive en udførlig Beretning om Optantspørgsmaalet¹⁾, hvori han indtrængende advarede Indenrigsministeren imod at anordne flere Naturalisationer. Optantspørgsmaalet var, udviklede han, *Kærnespørgsmaalet i den nordslesvigiske Politik*. Det kunde ikke løses, saa længe der eksisterede et nordslesvigsk Spørgsmaal. Ved at muliggøre flere Naturalisationer vilde man styrke Danskheden baade politisk og moralsk og sætte nyt Liv i Protestpartiet. Før eller senere vilde man i saa Fald atter blive nødt til at gribe til skarpere Forholdsregler. Der var ingen Anledning til at tage større Hensyn til Optanterne end til andre Udlændinge. Optantbørnene var ligestillede med andre Hjemløse. Vilde Danmark forbedre deres Kaar, stod det i dets Magt at give dem dansk Indfødsret.

Indenrigsminister *v. Hammerstein* lod sig ikke paavirke

¹⁾ Indberetningen af 9. Decbr. 1904 findes aftrykt i *M. Albrecht*: „Optationen und Optanten in Nordschleswig“. Side 75 o. fl.

af Regeringspræsidenten, men søgte i Stedet for at aabne Mulighed for flere Naturalisationer ved at nedsætte Aldersgrænsen for Indgivelsen af Naturalisationsandragender fra 19 til 17 Aars Alderen. Dermed bortfaldt Hensynet til, om Ansøgeren paa Sessionen var fundet brugbar til Militærtjeneste og i Reglen tillige Administrationens Mulighed for med Kendsgerninger at bevise, at Vedkommende offentligt og demonstrativt havde lagt tysk-fjendtligt Sindelag for Dagen.

Regeringspræsidenten modsatte sig vedvarende energisk enhver Udvidelse af Naturalisationerne i Nordslesvig, idet han skarpt hævdede, at det var den preussiske Stats Pligt ikke at give politisk upaalidelige Folk Statsborgerret. I Landraadernes og Amtsforstandernes Indberetninger henvises der stadig paany til, at de naturaliserede Optanter og Optantbørn sluttede sig til det danske Parti. Udvidede Naturalisationer vilde styrke Danskheden, gøre den tysksindede Del af Befolkningen modløs og fratage Regeringen det sidste Middel til at paavirke den danske Regering til aabent at tage Afstand fra de sønderjydske Rumlerier og dermed et vigtigt Vaaben i Kampen imod Protestpartiet. I Stedet for at indføre en mildere Behandling af Optanters og Optantsønners Naturalisationsandragender, burde Indenrigsministeren ophæve Anordningen af 6. Juni 1904 og vende tilbage til de tidligere gældende Grundsatninger, som havde staaet deres Prøve.

Indenrigsminister *v. Hammerstein* naaede ikke at tage Standpunkt til Regeringspræsidentens sidste Henstilling. I Marts 1905 døde han uventet af et Hjerteslag. Lægen erklærede, at Døden skyldtes Overanstrengelse. Hans Bortgang var et meget føleligt Tab for den Politik, jeg søgte at fremme. Af de mange preussiske Ministre, jeg under min 23aarige Virksomhed som tysk Parlamentariker har staaet i Forbindelse med, har jeg haft det bedste og mest frugtbare Samarbejde med Hr. *v. Hammerstein*. Udgaet fra en welfisksindet Slægt i Hannover stod han

forstaaende overfor Forholdene i Nordslesvig. Retlinjet og retsindig søgte han at mildne den danske Befolknings Kaar. Naar jeg opsøgte ham i Ministeriet, modtog han mig altid med Velvilje, hørte opmærksom paa mine Klager og ordnede trods Modstanden fra Regeringskontorerne i Slesvig mange enkelte Sager efter mit Ønske. Fyrst Bülow, der i sine Erindringer betegner Hr. v. Hammerstein som en Hædersmand, fortæller, at han døde saa fattig, at hans Familie næppe kunde bestride Omkostningerne ved hans Jordefærd.

Da den nye Indenrigsminister Hr. v. *Bethmann-Hollweg* havde overtaget Embedet, mærkede jeg hurtigt, at Overpræsidenten og Regeringspræsidenten i Slesvig atter vandt større Indflydelse. Overpræsidenten meddelte sin nye Chef, fortæller Overregeringsraad M. Albrecht i sin før omtalte Bog, at Anordningen af 6. Juni 1904 var saboteret. Hr. v. *Bethmann-Hollweg* billigede efter at have hørt Motiveringerne dette og godkendte, at Naturalisationsandragender indtil videre blev behandlet ligesom hidtil, idet han dog forbeholdt sig sin endelige Stilling til Optantspørgsmaalets Løsning. Kort efter stødte jeg i Indenrigsministeret haardt sammen med Gehejme-Overregeringsraad *Heinrichs*, Ministeriets Decernent i nordslesvigske Anliggender.

I „Et Tilbageblik II“ har jeg paavist, hvorledes to tyske Højesteretter, Overlandsretten i Kiel og Overforvaltningsretten i Berlin, indtog modsatte Standpunkter i en og samme Optantsag. Forholdene udviklede sig videre saaledes, at en og samme Højesteret saa sig nødsaget til at afsige diametralt modsatte Domme i en og samme Sag. Overlandsretten i Kiel havde som Revisionsdomstol i tredje Instans fastslaet, at Gaardejer Chr. Finnemann, der under Köllerpolitiken af de lokale Myndigheder var bleven stempet som Optant og derefter udvist, var *preussisk* Statsborger og dermed ophævet hans Udvisningsordre. Men i en paafølgende Retssag saa den samme Domstol som Revisionsret sig nødsaget til at stadfæste en af den politisk

stærkt paavirkede Landsret i Flensborg afsagt Kendelse, hvorefter hans Søn, Gaardejer Niels Finnemann, i Følge Faderens retsgyldige Option var *dansk* Statsborger. Derefter blev baade Fader og Søn paa ny udvist.

Under en Forhandling i Indenrigsministeriet paatalte jeg dette meget skarpt og sagde bl. a.: „Vi slaar os ikke til Ro med Overlandsrettens sidste Dom. Niels Finnemann vil nu Gang paa Gang vende tilbage til Tyskland og hver Gang rejse en ny Retssag i en anden Retskreds, indtil Retfærdigheden er sket Fyldest!“

„Det lader vi os imidlertid ikke byde,“ raabte Gehejme-Overregeringsraaden yderst ophidset. „Vi har heldigvis Magt nok til at sende ham tilbage over Grænsen, hver Gang han vover at sætte sin Fod paa tysk Grund, uden at lade det komme til en Retssag, og denne Magt vil vi herefter bruge hensynsløst!“ Vi vekslede endnu et Par skarpe Replikker og skiltes derefter i Vrede.

Landraad *Becherer* i Haderslev havde saavel i denne som i en tidligere imod en anden dansk Tillidsmand, P. Timmermann i Skærbæk rejst Sag lovet et Par tvivlsomme Personer hver 2000 Mark som Belønning, hvis de aflagde Ed paa, at de to af Administrationen som Optanter stempede Personer 1867 efter at have afgivet en Optionserklæring havde taget fast Ophold i Danmark og dermed foretaget en retsgyldig Option. Sagen var bleven fremdraget for Offentligheden af Tyskernes, tidligere i Administrationens Rænker indviede Rigsdagskandidat, Pastor *Jacobsen* i Skærbæk, havde vakt megen Opsigt og var bl. a. bleven saa skarpt paatalt af det socialdemokratiske Blad i Kiel, at Statsadvokaten maatte anlægge Sag. Redaktør *Adler*, efter Republikkens Indførelse Landraad i Egerneförde, henvendte sig til mig om Materiale til den ansvarhavende Redaktørs Forsvar. Vi lagde da i Fællesskab en Slagplan imod Administrationen. Efter den blev et stort Antal Personer, deriblandt ogsaa *Niels Finnemann*, indstævnet som Vidner. Jeg maatte efter Sammenstødet med Heinrichs paa For-

haand regne med, at Administrationen vilde arrestere ham, naar han overskred Grænsen, og dermed hindre ham i at møde i Retten, for at undgaa en ny Retssag for Overtrædelse af Udvisningen med den politisk farveløse Landsret i Kiel som anden Instans. Dette maatte vi atter søge at forpurre. Et Par Journalister ved det frisindede Blad „Kieler Zeitung“ blev indviet i Sagen og lovede at staa os bi. Da mange Veje førte til Kiel, var det ikke saa vanskeligt at faa N. Finnemann ubemærket ind i Byen. Men hvorledes skulde vi faa ham ind i Retssalen? Journalisterne i Kiel kendte Retsbygningen nøje. Efter fælles Raadslagning besluttede vi, at han, Dagen før Retsforhandlingerne skulde finde Sted, ad en Omvej skulde rejse til Kiel, staa af ved den sidste Station før Byen og under sikker Vejledning ved Aftenstid ubemærket føres ind i Byen. Her vilde en af Journalisterne den følgende Morgen tidlig ledsage ham til Retsbygningen og ad en Bagdør lukke ham ned i en Kulkælder, hvortil han i Forvejen vilde sikre sig Nøglen. Fra Kulkælderen vilde en anden Journalist føre ham op i Retsbygningen og ubemærket lukke ham ind i en mindre, ellers af Nævningeretten benyttet Sal, som ved en Løndør var forbundet med den Retssal, hvor Forhandlingerne skulde finde Sted. Programmet blev udført til Punkt og Prikke.

Retsforhandlingen var sat saa sent, at Vidnerne fra Nordslesvig kunde naa til Kiel med det første Morgentog. Ved Toldstationen i Vojens stod der Gendarmer posteret med Ordre til at arrestere Niels Finnemann. Andre Gendarmer reviderede gentagne Gange Toget paa Nedrejsen til Kiel. Ved Hovedindgangen til Retsbygningen stod et Par Politibetjente posteret for at tage ham, hvis han skulde dukke op der. Til yderligere Sikkerhed havde man posteret et Par Betjente foran Indgangen til Retssalen, men de kunde alle med hinanden kun konstatere, at den eftersøgte Niels Finnemann ikke lod sig se.

Dommerne indtog deres Sæde. Retsforhandlingen be-

gyndte og var rig paa dramatiske Scener. Vidne efter Vidne fremstod og erklærede under Ed, at Landraad *Becherer* i to Tilfælde havde stillet 2000 Mark til Raadighed for falske Vidnesbyrd. Pastor *Jacobsen*, i en Aarrække Tyskernes første Tillidsmand, som Overpræsident *v. Köller* havde søgt at faa udnævnt til Biskop over Slesvig, men nu en falden Størrelse, søgte at sværte Landraaden saa meget som muligt. Landraaden, der ligeledes optraadte som Vidne, handlede efter Ordet: „Fy Dig an, saa sort Du est,“ sagde Gryden til Potten, og erklærede, at det var Præsten, der havde søgt at købe et Vidne for 2000 Mark!

Omsider optraadte Præsidenten Vidnet Niels Finnemann. Ingen svarede. De Indviede frygtede for, at Slagplanen var mislykket. Vidnet Niels Finnemann! raabte Retsbudet endnu en Gang. Da aabnedes knirkende en lille, af Tilhørerne ikke tidligere bemærket Dør i Baggrunden, som var halvt skjult af en sort Tavle, Niels Finnemann traadte ind og navngav sig! Almindelig Forbavselse. Stærkt Røre i Salen. „Men hvor kommer De dog fra!“ udbrød Præsidenten forbavset. „Fra Vamdrup!“ svarede han tørt. Præsidenten afhørte ham. Det kunde Politiet ikke hindre. Men da han derefter forlod Retssalen med de øvrige Vidner, blev han arresteret og straks under Bevogtning transporteret tilbage over Grænsen. Administrationen turde ikke risikere en ny Retssag!

Hr. *v. Köllers* Brud med den i Hertugdømmerne hidtil gældende mere end hundreedaarige Retspraksis havde, som dette Tilfælde atter viste, hidført Tilstande, der kun kunde betegnes som skandaløse. Indenrigsminister *v. Hammerstein* havde, pinligt berørt deraf, forgæves søgt at bortskære Voldspolitikens værste Udvækster. Om hans Efterfølger, Hr. *v. Bethmann-Hollweg*, kunde man med fuld Føje sige: „Beslutningens medfødte Ungdomsrødme døde i hans gule, gustne Overlæg.“ Samvittighedsfuld og ansvarsbevidst undlod han hyppigt at fatte afgørende Beslutninger i rette Tid. Atter og atter overvejede han ethvert

for og imod. Ofte talte han i Dage, ja i Uger paa sine Knapper: Skal jeg — skal jeg ikke, før han handlede. Det var ogsaa hans utilgivelige Svaghed som ledende Statsmand under Verdenskrigen.

Udenrigsministeriet havde imidlertid med stigende Uvilje iagttaget, at Indenrigsministeriets nordslesvigske Politik vedvarende krydsede den Politik, det af udenrigspolitiske og strategiske Grunde havde indledt og efter Kejserens Tilskyndelse vilde fastholde overfor Danmark.

Kejser *Wilhelm II* havde i de foregaaende Aar været meget interesseret i Danmarks Holdning under en engelsk-tysk Krig. „En af hans Yndlingsideer, som han ofte kom tilbage til overfor Russerne,“ skriver Fyrst *Bülow* i sine „Denkwürdigkeiten“, „var Danmarks og de danske Farvandes Neutralisering“. Da Hr. *v. Schoen* i 1904 ledsagede Kejseren til Rusland, skrev han i en fortrolig Indberetning til Rigskansleren: „Hs. Majestæt underrettede mig paa Rejsen om de Beslutninger, han fandt sig foranlediget til at tage i Tilfælde af en Konflikt med England. Kejseren vilde da se sig nødsaget til med kort Frist at stille Paris, Bryssel, Haag og *København* overfor Spørgsmaalet, om de vilde være vore Venner og Forbundsføller eller vore Fjender. Dette stod i Forbindelse med en Besættelse af nogle strategisk vigtige Punkter i og ved de danske Stræder. Danmark vilde ganske vist kunne henvise til sin Neutralitet. Men da det kun havde sørgeligt utilstrækkelige Midler til Forsvar for Neutraliteten, var Henvisningen uden Værd. Da Kejseren særlig ankede over, at Danmark principielt stillede Lods til Raadighed for fremmede Krigsskibe, bemærkede jeg, at Danmark i denne Henseende kunde beråbe sig paa internationale Forpligtelser. Dertil svarede Kejseren, at den Slags Ting maatte man sætte sig ud over. Imod ethvert af disse Nabolande, som ikke straks utvetydigt erklærede sig, vilde der blive gaaet frem med militær Magt.“

Saaledes var Stillingen, da Kejser *Wilhelm II* ledsaget

af et glimrende Følge atter i 1905 aflagde et Besøg ved det danske Hof. Forud for Kejserbesøget havde en tysk Eskadre gæstet København. I den Anledning havde der fundet store Festligheder Sted. Besøget var forløbet til alle Parters Tilfredshed. „Det er Kejser Wilhelms Tilnærmelse til det danske Hof,“ skrev et Højreblad, „der har banet Vej for den Stemning, der nu er. I Köllerpolitikens Dage vilde et Besøg som dette have været hilst med Kølighed og Uvilje.“¹⁾ Men i Slesvig fulgte Bureaukratiet fra Overpræsidenten til Landraaderne i Nordslesvig, som ønskede at genoplive Köllerpolitikken, Tysklands Tilnærmelse til Danmark med stigende Uvilje. Landraad *Becherer* i Hadeslev, som var en modig Mand, søgte at „spænde Ben“ for Udenrigsministeriets Bestræbelser ved at foretage en Del Bortvisninger umiddelbart før Kejserens Ankomst til København. Dette vakte selvfølgelig dybtgaaende Harme og Misstemning i Kredse, som ikke havde Øje for den i de senere Aar opstaaede Modsætning mellem Slesvig og Berlin. Men den tyske Presse udtalte straks sin skarpe Misbilligelse af denne Taktløshed. Landraaden fik en alvorlig Næse, og det viste sig snart, at denne Episode styrkede Udenrigsministeriets Beslutning om at løse Optantspørgsmaalet uden Hensyn til de indenfor den slesvigske Embedsstand raadende Anskuelser. Under Besøget hyldede Kejseren i stærke Ord den aldersstegne danske Konge. Det var ved denne Lejlighed, han udtalte Ønsket om at blive behandlet som „Søn af Huset“. Kejseren havde, som Fyrst *Bülow* skriver i sine Erindringer, i de foregaaende Maaneder to Gange telegraferet til Rigskansleren: „Vi maa søge at komme i et nærmere Forhold til Danmark.“ Derpaa svarede Fyrst *Bülow*, at en Alliance med Danmark vilde støde paa uovervindelige Vanskeligheder, ikke blot i Danmark, hvor der vedvarende maatte regnes med stærke tysk fjendtlige Stemninger, men ogsaa fra Vestmagterne. Men Kejserens Bestræbelser blev støt-

¹⁾ Aarhus Stiftstidende 24. Juli 1905.

tet af indflydelsesrige Mænd i hans nærmeste Omgivelser, saaledes især af Generalstabschef *Moltke*, der ligesom Fyrst Bülow følte sig knyttet til Danmark med gode Slægtsminder og desuden var gift med en dansk Dame, der betegnede sig selv som „pæredansk“, og Storamiral *v. Tirpitz*, som beundrede den danske Marines stolte Traditioner. „Overfor Tirpitz, som endog var rede til at afstaa Nordslesvig til Danmark for at opnaa et Forbund, lagde jeg,“ fortæller Bülow senere, „ikke Skjul paa, at korrekte Forbindelser uden Bagtanker var det yderste, vi kunde opnaa af Danmark, men det var ogsaa muligt ved en forstandig Behandling af Nordslesvigerne.“¹⁾ — Dette var rigtigt set. Indenfor denne Ramme holdt jeg det som nordslesvigsk Politiker for min Opgave at søge opnaaet saa meget som muligt til Styrkelse af Danmarks Nevtralitet og af vor nationale Stilling.

Da Ministeriet *J. C. Christensen* i Januar 1905 afløste Ministeriet Deuntzer, overtog Grev *F. C. Raben-Levetzau* Udenrigsministeriet. Grev Raben havde i sin Ungdom været Attaché ved Gesandtskaberne i Paris og Wien, men var ellers uden diplomatisk eller politisk Erfaring. Han sad imidlertid inde med gode Betingelser for at kunne udnytte den foreliggende Situation. Dertil hørte for det første, at Fyrst Bülows Fader, der som bekendt havde været dansk Gesandt i Frankfurt a/Main, havde staaet i venskabelig Forbindelse med Grev Rabens Slægt, særlig

¹⁾ Kejsers Wilhelm søgte under Opholdet i København at vinde Kong Christian IX for Danmarks Tilslutning til det kort forinden i Bjørkø afsluttede tysk-russiske Forbund. Men i denne Henseende blev Besøget resultatløst. „Kong Christian“ skriver Fyrst Bülow (Denkwürdigkeiten II. S. 144) „var af Erfaring alt for klog til ikke, høfligt, men bestemt at afvise den tyske Kejsers stormende Bejlen. Han sendte endog sin Udenrigsminister Grev *Raben* til London for at forsikre, at Danmark under alle Omstændigheder vilde iagttage den strengeste Nevtralitet. Grev *Raben*, til hvem jeg var knyttet med gamle Forbindelser og et fjernt Slægtskab, fortalte mig senere, at et Brev fra Dronning Alexandra, som opskræmt havde spurgt sin Fader, om han vilde forraade England, havde foranlediget hans Udsendelse.“

hans Morfader, General Krogh. Forbindelsen mellem de to Slægter var bleven opretholdt, efter at Hr. v. Bülow var udtraadt af dansk Statstjeneste, og Grev Raben havde allerede som Dreng stiftet personligt Bekendtskab med den senere Rigskansler, et Forhold, som han nu med praktisk Blik søgte at udnytte. Dernæst var Greven gift med en Datter af Gesandten i Berlin, Kammerherre *Hegermann-Lindencrone*, med hvem han som Udenrigsminister i Reglen arbejdede i fuld Harmoni. Grev Raben opretholdt, som foran omtalt, med Dr. Aage Friis som Mellemand Forbindelsen med mig, og jeg blev ad den Vej vedvarende holdt underrettet om Forhandlingernes Gang.

Det havde paa dette Tidspunkt vist sig, at Provinsregeringen i Slesvig var mægtig nok til at hindre Spørgsmaalets Løsning som et *indrepolitisk* Anliggende, men paa den anden Side fastholdt Udenrigsministeriet vedvarende, at Spørgsmaalet skulde løses. Fyrst Bülow hævdede atter dette i meget bestemte Udtryk under en af de første Samtaler, som Grev Raben havde med ham. Før Forhandlingerne i Efteraaret 1905 genoptoges, anmodede Grev Raben mig om „en fuldstændig og omfattende Fremstilling af de Ønsker og Krav“, der efter min Mening burde fremsættes i Berlin. Jeg fulgte Anmodningen og skrev bl. a.: „Den af Dr. Peters udarbejdede Anordning vilde Indenrigsminister v. Hammerstein ikke ene overtage Ansvaret for. Den blev derfor behandlet og med uvæsentlige Ændringer vedtaget af det samlede Statsministerium. Underrettet af Dr. Peters om dens Udstedelse rettede jeg, efter i Forvejen at have underrettet Minister v. Hammerstein om mit Forehavende, i den følgende Samling en Forespørgsel om Anordningen til Ministeren, som derefter ved Gehejmerraad Heinrichs svarede, at Anordningen var udstedt i September 1902, og endvidere meddelte, at efter den skulde Naturalisationsandragender af Personer, som siden 1867 fejlagtig var bleven behandlet som Preussere, i *Reglen* bevilges, især naar de havde tjent i den preussi-

ske Hær. Lignende Regler havde Ministeren opstillet angaaende Optantbørnenes Behandling, og disse Grundsætninger vilde Regeringen uværgerlig fastholde i Fremtiden. (Stenografisk Beretning for den preussiske Landdag 1903, Spalte 1039).

Anordningen blev desværre ikke udført af den lokale Administration paa den Maade, Centralregeringen havde tænkt. De allerfleste Ansøgninger blev i de følgende Tider afvist af nationale og politiske Grunde, mangen Gang slet ikke af personlig Art. Da jeg under en Samtale i Ministeriet fremhævede dette overfor Minister v. Hammerstein, gentog han, at der jo i enkelte Tilfælde kunde foreligge politiske Grunde til at afvise Ansøgningerne, men som Regel, det stod fast, skulde de bevilges. Da jeg bad ham om nærmere at præcisere, af hvad Art disse Grunde kunde være, fremhævede han, at dansk Sindelag og dansk Stemmeafgivning ved Valgene ikke var Grund nok til at afvise en Ansøgning, kun naar Ansøgeren var optraadt som *Agitator*, især som *Taler* paa offentlige Møder, kunde der være Tale om at nægte Vedkommende preussisk Statsborgerret. Han sluttede Samtalen med de Ord: „*Det er mit Ønske hurtigst muligt at skaffe alle disse gamle Historier ud af Verden.*“ Disse Ord gentog han ordret under en senere Samtale. I enkelte Tilfælde, hvor der blev klaget fra dansk Side, satte han ogsaa sin Vilje igennem, men i det hele og store har den lokale Administration med Held hindret Anordningens Udførelse, og, som før fremhævet, blev der i det hele kun foretaget ca. 150 Naturalisationer i det sidste Aar.

Efter Dr. Peters Udtrædelse af Ministeriet¹⁾ behandles Optantsagen i det preussiske Indenrigsministerium nu af Gehejme-Regeringsraad *Heinrichs*. Under mine Samtaler med ham har jeg haft det Indtryk, at han personlig er ret velvillig stemt — dette gælder iøvrigt hele Centraladmini-

¹⁾ Dr. Peters blev 1902 udnævnt til Præsident for Overforvaltningsretten i Berlin.

strationen — men han er ikke i Besiddelse af Dr. Peters Sagkundskab, endsige af hans store Autoritet, og dette har givet Regeringen i Slesvig større Indflydelse. Minister v. Hammerstein havde, hvad han selv yndede at fremhæve, gode Betingelser for at forstaa Forholdene, fordi han selv var en født Hannoveraner og havde nære Slægtninge, som var welfisksindede. Det har været til stor Skade for Sagen, at Dr. Peters fratraadte og senere, at Baron v. Hammerstein døde. Den nuværende Indenrigsminister v. Bethmann-Hollwegs Standpunkt kender jeg endnu ikke. Han gælder imidlertid for at være en retsindig Mand, fri for bureaukratisk Snæversyn, med udpræget Tilbøjelighed til at anlægge praktiske Synspunkter. Som Kejserens Ungdomsven og særlige Tillidsmand vil han rimeligvis ogsaa i høj Grad føre „kejsersk Politik“ og være Tilhænger af Kejserens Forsøg paa at vinde Stemningen for sig i Danmark. Han vil derfor næppe danne en Hindring for en tilfredsstillende Ordning af Spørgsmaalet. Det samme gælder i endnu højere Grad om Rigskansleren, der utvivlsomt nærer Velvilje for Danmark, som hans Slægt er knyttet til med smukke Traditioner. Tidspunktet er derfor gunstigt og bør efter min Mening udnyttes til det yderste fra dansk Side. Under Forhandlingerne om Optantsagen vil man efter min Mening kunne opnaa de bedste Resultater ved at gøre følgende Synspunkter gældende:

1) Optantsagens nuværende Standpunkt, hvorefter henved 12,000 Personer i Nordslesvig er hjemløse, et Antal, som tilmed ved Fødsel aarlig forøges med ca. Hundrede, er baade uforsvarligt og i Længden uholdbart. Det afføder Aar efter Aar flere Forviklinger og er en stadig rindende Kilde til Utilfredshed. Det er absolut nødvendigt at gøre Ende paa Forvirringen og genoprette ordnede Tilstande. Danmark har gjort det første Skridt i denne Retning med Indfødsretsloven af 1898. Preussen maa nu indfri sit i Aabenraa-Konventionen givne Løfte. For begge Stater

er det en uafviselig Pligt at ordne de bestaaende Misforhold, som er fremkaldt ved den Politik, de har ført.

2) Idelige Klager over Optantsagens nuværende Standpunkt danner en uovervindelig Hindring for den naboventlige Politik, som det ligger i begge Staters Interesse og er begge Regeringers Ønske at fremme. Optanter og Optantbørn, som fordrives fra Nordslesvig, betragtes i Danmark som Martyrer og udbreder, uden at Regeringen kan forhindre det, en stærk Misstemning imod Tyskland. Efterretninger om Udvisninger og Bortvisninger virker paa samme Maade og ødelægger Gang paa Gang, hvad Hofferne og Regeringerne søger at bygge op. Det er derfor ogsaa, ganske særlig fra dette Synspunkt set, helt nødvendigt at afhjælpe Klager, som man dog ikke kan frakende Berettigelse.

Disse rent praktiske Synspunkter bør man efter min Mening stille i Forgrunden, selvfølgelig under Henvi- ning til den danske Opfattelse af Retsstandpunktet, saaledes som det sidst og bedst er formuleret af Professor *H. Matzen* i „Die nordschleswigsche Optantenfrage“.

Hvad Enkelthederne angaar, henviser jeg foreløbig til medfølgende Oversigt over Optantspørgsmaalets Udvik- ling i de senere Aar.

Klager og Andragender fra enkelte Optanter og Optant- børn, som belyser de forskellige Sider af Spørgsmaalet dokumentarisk, kan jeg til enhver Tid fremkalde med kort Varsel.

Aabenraa, d. 28. Oktober 1905.

H. P. Hanssen.“

I et senere Brev af 7. Januar 1906 skrev jeg, at den almindelige politiske Situation var gunstig: „Mit Indtryk hernede er uforandret det samme som i Fjor. Der gør sig en meget forsonlig Stemning gældende, men man ønsker sikkert at foretage Svingningen i langsomt Tempo og under fuld Honnør. Saavidt jeg ved, er der ikke forefaldet en eneste politisk Udvisning i det sidste Aar. De udviste

er kriminelt straffede Personer. Bortvisningerne er op-
hørt. Danske Statsborgere kan uhindret tage Arbejde her-
nede. Danske Landbrugslærere og Landbrugskonsulenter
optræder atter som Talere i Nordslesvig. Danske Skue-
spillere har faaet Lov til at give Aftenunderholdninger.
Alt dette viser, at Forholdet mellem Danmark og Tysk-
land er bleven bedre. Det maa haabes, at Udviklingen maa
fortsættes videre i denne Retning. Saaledes vil man under
Forhandlingerne kunne udtale sig om Spørgsmaalet.“

Noget efter kunde jeg melde, at Regeringen i Slesvig
havde optaget en meget indgaaende Statistik over Optan-
ter og Optantbørn og i denne Anledning udsendt en tre
Gange med Ordet „Vertraulich!“ mærket Rundskrivelse.

I et Brev af 9. Februar meddelte jeg videre: „Regerin-
gen vil øjensynlig af Hensyn til den storpoltiske Situation
undgaa alt, hvad der kan skærpe Forholdene i Nordsles-
vig. Köllerpolitiken er derfor faktisk opgivet, om end
Skinnet søges bevaret i visse Retninger. De fleste, som før
har faaet danske Tjenestefolk udvist, har nu atter danske
Statsborgere i deres Tjeneste. Jeg selv bl. a. ogsaa. Del-
tagerne i danske Møder noteres ikke længere. Grænse-
spærringen er ophørt. Nielsen og jeg fører vor Politik
med Henblik derpaa. Indenrigsministeren, som er en frem-
ragende administrativ Dygtighed, gør tillige Indtryk af
at være en forsigtigt overvejende Politiker.“

Mens Hr. v. Bethmann-Hollweg fortsatte sine Over-
vejelser, spændte Regeringen i Slesvig vedvarende Ben
for Optantsønnernes Naturalisation. Ved Landdagens Be-
handling af Indenrigsministerens Budget konstaterede jeg
saaledes, at kun ca. 10 %, i Haderslev Amt endog kun 8
af 88 Optantsønner, som i 1905 var mødt til Session, var
bleven naturaliseret. Udenrigsministeriet fastholdt imid-
lertid sin Politik. I Februar 1906 erklærede Udenrigsmini-
ster *v. Tschirsky* saaledes under en Samtale med Heger-
mann-Lindenchrone i de bestemteste Udtryk, at Preussens
nordslesvigske Politik nok skulde blive ændret. I god

Overensstemmelse dermed sagde Rigskansleren omtrent samtidig til Grev Raben: „Mit einem Schlage können wir es nicht machen, aber unser Wunsch ist, dass die ganze Sache aus der Welt geschaffen werden muss.“

Forsøget paa at løse Optantspørgsmaalet som et indrepolitisk Anliggende maatte betragtes som strandet. For at sætte sin Vilje igennem maatte Udenrigsministeriet afslutte en international Traktat.

Den 1. April 1906 tiltraadte jeg en tre Maaneders Fængselsstraf i Centralfængslet i Neumünster. Dermed standsedes min Medvirken forbigaaende.

Efter Redaktør Jessens Død meddelte „Flensborg Avis“, at Jessen først i April, nogle Dage før Rigsdagens Budget stod til Forhandling, havde skrevet til Rigskancelliets Chef *Loebell*, at han ved denne Lejlighed vilde tale om Optantsagen og i den Anledning ønskede en Samtale. *Loebell* svarede imødekommende. Jessen havde derpaa en Samtale med et Par høje Embedsmænd i Udenrigsministeriet, Understatssekretær *Mühlberg* og Legationssekretær *Kries*, der anmodede ham om ikke at gribe forstyrrende ind i en paatænkt Ordning af Optantspørgsmaalet. Da han udbad sig nærmere Oplysninger, erklærede de paa Rigskanslerens Vegne, at Köllerpolitiken var forbi, og at Optantsagen vilde blive ordnet uden Sindelagssnuseri. Sidst i April optog Jessen derefter en Forhandling med Overpræsident *v. Wilmowski*, som stillede sig mere afvisende.¹⁾

Kort efter blev Fyrst Bülow syg. Dermed standsede Forhandlingerne indtil videre. Imidlertid havde Optantsønnernes Behandling paa Foraarssessionen, som stod i skrigende Modstrid med de tidligere af den tyske Regering afgivne Forsikringer, vakt megen Uvilje i Danmark.

¹⁾ Højesteretsadvokat *Nellemann* sendte mig efter Aftale med Folketingsmand Dr. *H. L. Møller* en til sidstnævnte rettet efter Jessens Anmodning af Redaktør *E. Christiansen* skrevet Beretning om disse Forhandlinger med Afskrifter af den førte Korrespondance.

Først i Juli udtalte Grev *Raben* sig i denne Anledning meget bittert overfor den tyske Gesandt i København. I Berlin burde man, sagde han til Grev *Henckel*, omsider forstaa, at Optantspørgsmaalets Løsning var en Nødvendighed, hvis der skulde tilvejebringes et virkeligt Tillidsforhold mellem de to Lande. Da Kammerherre *Hegermann-Lindencrone* i de samme Dage overfor Udenrigsminister *v. Tschirsky* fremhævede Nødvendigheden af i hvert Fald at faa Optantsønnernes Forhold ordnet, svarede Statssekretæren, at det ogsaa vilde ske, og at det vistnok bedst lod sig gøre ved Afslutning af en *Traktat*. „Frankfurter Zeitung“, som i Berlin var repræsenteret af Dr. *Stein*, der stod paa en fortrolig Fod med Rigskansleren, skrev fjorten Dage senere, at der vilde blive afsluttet en Overenskomst om Optanternes Behandling. „Den Slags Ting,“ tilføjede Bladet halvt undskyldende, „gaar langsomt hos os, naar flere Afdelinger af Regeringen er medinteresserede, langsommere end udenforstaaende indser. Det gælder ogsaa i denne Henseende om at opretholde det hellige Skin af Administrationens uafbrudte Sammenhæng mellem før og nu. Man maa ikke have gjort sig skyldig i Vildfarelser, ikke have begaaet svære politiske Fejl. Det maa altid hedde: Kursen er den gamle, selv om den lidt efter lidt ændrer sig grundigt.“

I Slesvig modsatte man sig vedvarende haardnakket Spørgsmaalets Løsning. Men Rigskansleren, som ogsaa var preussisk Ministerpræsident, gik nu haardt frem. Overpræsident *v. Wilmowski* maatte springe over Klin-gen. Med hans Afskedigelse var den første Hindring fjernet. Imidlertid havde Offentliggørelsen af Jessens Samtaler med Embedsmændene i Udenrigsministeriet vakt Uvilje i Berlin, fordi den paa ny havde skærpet Modstanden i Regeringskontorerne i Slesvig, som ad denne Vej blev underrettet om, hvad der var i Gære. Dertil kom, at Ferietiden var inde. Forhandlingerne udsattes derfor til Efteraaret.

I September udarbejdede Grev Raben en udførlig Redegørelse for Optantspørgsmaalets historiske Udvikling, som udmundede i, at man burde søge at opnaa det mest mulige under Forhandlingerne med Tyskland, men under alle Omstændigheder søge at opnaa Optantbørnenes Naturalisation som preussiske Statsborgere. Kongen billigede hans Standpunkt. Sagen blev derefter behandlet paa et Ministermøde, som besluttede, at Udenrigsministeren gennem Dr. Aage Friis skulde indhente min Mening om Sagen. Jeg modtog derefter et Uddrag af Udenrigsministerens Instruks til Gesandten, som jeg i Hovedsagen fandt formaalstjenlig. I de følgende Uger blev der rettet forskellige Spørgsmaal til mig, som jeg besvarede.

Midt i Oktober indbød Kejseren Kongen og Dronningen til at være hans Gæster i Berlin d. 19. og 20. November. Grev og Grevinde Raben-Levetzau blev specielt indbudt til samtidig at være Kejserens Gæster og under Opholdet bo paa Slottet. Grev Raben modtog Indbydelsen i Haab om i disse Dage at faa Lejlighed til at tale med Fyrst Bülow eller Udenrigsminister v. Tschirsky om Optantsagen. Under Henvisning dertil blev jeg anmodet om at meddele, hvad man efter min Mening burde lægge særlig Vægt paa under eventuelle Forhandlinger. Jeg svarede den 6. November:

„Mit Standpunkt overfor Optantsagen, som den stiller sig i Øjeblikket, kan jeg i al Korthed præcisere saaledes:

I. I Henhold til det i Aabenraa-Konventionen givne Løfte bør man fra dansk Side forlange Optantbørnenes statsretslige Forhold ordnet ved Lov. Under Forhandlingerne bør det fastholdes som et absolut Krav, at alle indenfor det preussiske Monarki fødte Optantbørn *betingsløst* optages i preussisk Undersaatsforhold.

II. Ved Optantmageriet i Aarene 1902/03 er efter et løst Overslag et Par Hundrede Optanter og Optantsønner, som har aftjent deres Værnepligt i den preussiske Hær, bleven erklæret for ikke-preussiske Statsborgere. Alle disse

Personer har aflagt Faneeden. Det er stridende imod den tyske og preussiske Lovgivning, at Ikke-Tyskere tjener i Hæren. Det maa under Henviſning til Kejserens høje Værdsættelse af Faneeden fastholdes som et bestemt dansk Krav, at alle disse Personer naturaliseres. Dette vil efter min Mening kunne opnaas.

III. For Optanternes Vedkommende bør der søges opnaaet det *mest mulige*. Men af Opportunitetshensyn betragter jeg det som raadeligt foreløbig at stille dette Spørgsmaal i tredje Række, da der momentant maa regnes med en tysk Modstrømning i Nordslesvig.

IV. Der bør under ingen Omstændigheder gives Afkald paa nogen Optanterne tilkommende Ret for at opnaa Fordele for Optantbørnene.

Dette er i al Korthed min Opfattelse.“

Under en Samtale, som Kammerherre *Hegermann-Lindencrone* nogle Dage senere havde med Udenrigsminister *v. Tschirsky*, ytrede Statssekretæren først, at de agitatoriske Elementer i Nordslesvig var en Hindring for Sagens Fremgang. I al Fortrolighed meddelte han derefter, at Sagen stødte paa Modstand hos den preussiske Regering, „i hvis Hænder Sagens Afgørelse i Realiteten hviler“. Men han vilde ikke opgive Tanken om Sagens Ordning ved en Traktat: „Die Sache soll und muss geordnet werden.“

„Situationen er denne,“ skrev *Hegermann-Lindencrone* efter denne Samtale: „Vi er sikre paa *Kejseren, Bülow* og *Tschirsky*, men det er i alt Fald ikke endnu lykkedes at vinde *Bethmann-Hollweg* for deres Synsmaade, dog anses det ikke for umuligt at gøre det.“

Efter Besøget i Berlin kunde Grev Raben meddele, at *Tschirsky* havde sagt, at Sagen kun vilde kunne ordnes ved en Konvention mellem de to Regeringer, som blev indledt med: „Kejseren af Tyskland og Kongen af Danmark er bleven enige om“ etc. „Jeg svarede,“ skrev han, „at vi meget gerne vilde acceptere denne Form, men det kom an

paa, hvad der stod i Konventionen. Han svarede, at det kunde vi egentlig ganske faa, som vi ønskede, og at han vilde tage alle Optantbørn.“

I en derpaa følgende Samtale med Kammerherre Hegermann-Lindencrone gentog Tschirsky, at man, hvad Indholdet af Konventionen angik, var villig til at rette sig efter den danske Regerings Ønsker, og at man var villig til at give alle Optantbørn preussisk Statsborgerret, men Indledningen maatte lyde saaledes: „Nachdem durch den Wienerfrieden vom 23. August 1866 und den Wienervertrag vom 11. October 1878 die Grenzfragen zwischen Dänemark und Preussen geregelt worden sind, haben S. M. der König von Dänemark und S. M. der König von Preussen von dem übereinstimmenden Wunsche beiseelt, die in einzelnen Orten noch bestehende Beunruhigung beseitigt zu sehen und von der Absicht getragen im Anschluss an die in der Apenrader-Convention v. 25. September 1872 getroffenen Vereinbarungen die über die Staatsangehörigkeitsverhältnisse der Grenzbevölkerung noch schwebenden Fragen ihre Lösung entgegensehen, folgenden Vertrag abgeschlossen.“

For Tyskland var det en Vanskelighed, at man ved Traktaten overtog Forpligtelser uden at faa noget til Gengæld. Overfor Offentligheden skulde Indledningen bøde herpaa, skønt den i Virkeligheden ikke ændrede noget ved den bestaaende Tilstand. Da de i Prag og i Wien afsluttede Traktater ikke var afsluttet med Danmark, foreslog det danske Udenrigsministerium at affatte Indledningen saaledes: „Nachdem durch den Wienerfriedensvertrag vom 30. October 1864 und durch die Dispositionen, die der König von Preussen und der Kaiser von Oesterreich zufolge des Artikels 3 des genannten Vertrages getroffen haben, die Grenzfragen zwischen Dänemark und Preussen geregelt sind, haben der König von Dänemark und der König von Preussen etc.“

Dette Forslag blev godkendt af Rigskansleren, men d. 10. December meddelte Udenrigsminister Tschirsky Kammerherre Hegermann-Lindencrone, at Tyskland endvidere ønskede følgende Slutning tilføjet i Traktaten: „Um die Wirkungen der vorstehenden Vertragsbestimmungen zu sichern, wird jede der beiden Regierungen in ihrem Staatsgebiete im Rahmen der Verfassung Ihres Landes die Betätigung aller Bestrebungen entgegentreten, welche mit den von den vertragsschliessenden Teilen erfolgten Absichten in Widerspruch stehen.“ Hensigten dermed er, skrev Kammerherren, „uden Tvivl den, at konstatere for Vedkommende i Slesvig, i Danmark og i Tyskland, at den kgl. Regering paa ingen Maade billiger eller vil tillade, at dens Embedsmænd deltager i Bestræbelser i Slesvig, der kommer i Strid med den preussiske Regerings Ret og de bestaaende Traktater. I og for sig siger det citerede ikke noget nyt eller næppe noget, som egentlig ikke følger af sig selv, men jeg bemærkede dog til Hr. v. Tschirsky, at jeg ikke indsaa dets Nødvendighed og maatte foretrække, at der ikke insisteredes paa det. Han svarede, at han desværre ikke kunde opfylde dette Ønske. Der er næppe nogen Tvivl om, at det preussiske Indenrigsministerium forlanger de betreffende Ords Optagelse i Konventionen.“

Den af Tschirsky foreslaaede Slutningsparagraf fandt Grev Raben heller ikke, at der kunde indvendes noget særligt imod, da det drejede sig om en gensidig Forpligtelse. Da Sagen behandlede paa et Ministermøde, ytrede der dog Frygt for, at den en Gang i Fremtiden kunde benyttes til Indblanding i Danmarks indre Forhold. Grev Raben sendte derefter Dr. Aage Friis til Berlin for at informere mig og samtidig anmode mig om skriftligt at præcisere mit Standpunkt.

Dr. Friis ankom til Berlin d. 12. December. Det viste sig, at Kammerherre Hegermann-Lindencrone og jeg var

enige i vor Bedømmelse af den foreliggende Situation. Sagen hastede. Jeg skrev da, som foran nævnt, paa min Plads i Rigsdagen den 13. December følgende Betænkning, mens Bølgerne gik højt, og Huset var i stærk Spænding:

„Ved Konventionens Afslutning bør der i al Almindelighed søges opnaaet det mest mulige, mens paa den anden Side Øjeblikkets gunstige Stemning og betydelige Imødekommenhed absolut bør udnyttes hurtigst muligt. Forholdene i Tyskland er nemlig efter min Mening for Tiden usikre og uberegnelige og vil muligvis i en ikke fjern Fremtid kunne frembyde betydelige Forandringer i Retning af Personskifte i de højeste Embedsstillinger.

Hvad den mig forelagde, fra dansk Side foreslaaede Indlednings Ordlyd angaar, har jeg ingen Betænkeligheder. Den er efter min Opfattelse kun en Fastsættelse af de faktiske Forhold.

Fra dansk Side bør man under alle Omstændigheder søge at opnaa en *fuldstændig* og *betingelsesløs* Ordning af Optantbørnenes Undersaatsforhold. Ved Spørgsmaalets Ordning bør der særlig agtes paa følgende Forhold:

I. Alle Optantbørn stilles overfor en Option. De har indenfor en bestemt Frist at vælge tysk eller dansk Undersaatsforhold. Som „Optantbørn“ gælder ogsaa de Personer, der som mindreaarige findes optaget i Faderens Optionserklæring. Endvidere er Optantbørns Børn at behandle som Optantbørn.

II. Optantbørnene naturaliseres uden Hensyn til deres personlige, økonomiske, nationale eller politiske Forhold. Personer, som har været kriminelt straffet kan dog danne en Undtagelse.

III. Umyndige Optantbørn maa have deres Forældres eller Værgers Samtykke. For Børn under 15 Aar træffer Forældrene Valget, henholdsvis Faderen eller Moderen, naar en Ægtefælle er død eller Barnet er uægte født.

IV. Optantbørn, som fødes efter at denne Konvention

er traadt i Kraft, opnaar Undersaatsforhold i den Stat, hvor de fødtes.

V. Optantsønner, som er over 23 Aar gamle og tidligere er mødt til preussisk Session uden at indkaldes til aktiv Militærtjeneste, kan ikke indkaldes til Garnisons-tjeneste, men kun overføres i „Ersatzreserven“.

VI. Naar der fra tysk Side skulde blive gjort Forskel paa Optantbørn, som er født i *Slesvig* (Preussen) bør man fra dansk Side holde bestemt paa, at ikke Fødestedet, men derimod Forældrenes Bopæl i de sidste 3 Aar bør være afgørende. Et betydeligt Antal Optantbørn er nemlig født i Kongeriget, før Forældrene flyttede tilbage og tog varigt Ophold i Slesvig.

Fra dansk Side bør man dernæst endvidere søge at opnaa en Ordning af de Personers Undersaatsforhold, der fra Aarene 1864—70 indtil Aarene 1901—03 betragtedes og behandledes som *preussiske*, men derefter af Preussen er bleven behandlet som *danske* uden dog af *Danmark* at anerkendes som danske Statsborgere. Disse Personer bør ligeledes stilles overfor en ny Option, da det er Avtoriteternes skiftende Opfattelse, der har forkludret deres Undersaatsforhold. Dette er saa meget mere nødvendigt, som endnu svævende Retssager, opsigtsvækkende parlamentariske Forhandlinger vedrørende „Optantmage-riet“ etc. ellers let vil kunne svække den tilsigtede Indflydelse paa Forholdet mellem de to Lande og de to Folk, som Konventionen ellers utvivlsomt vil faa. — Skulde en Ændring af disse Personers Undersaatsforhold ikke kunne opnaas paa anden Vis, vil man fra dansk Side kunne foreslaa, at deres sidst af underordnede preussiske Myndigheder ensidigt fastsatte Undersaatsforhold skal prøves og fastsættes af en blandet Kommission i Lighed med, hvad der skete ved Aabenraakonventionens Afslutning. Om Enkeltheder kan der forhandles.

Da der ogsaa, hvad Nordslesvig angaar, maa regnes med skiftende Stemninger i tysk Politik, bør der vaages

over, at Konventionens Ordlyd er saa klar, at den ikke tillader Misforstaaelser. — For Optanternes Vedkommende bør der iøvrigt søges opnaaet mest muligt.

Berlin d. 13. December 1907.

H. P. Hanssen.“

Dagen efter modtog Grev Raben denne Betænkning.

RIGSDAGSVALGET 1907

Min Stemmeafgivning den 13. December overraskede mine Vælgere. Man havde, som rimeligt var, ventet at finde mig i Oppositionspartiernes Rækker. Uden at vide, hvad der gik for sig bag Kulisserne, følte det store Flertal sig dog overbevist om, at jeg havde haft vægtige Grunde til at stemme for Regeringens Forslag. I de Kredse, der i Forvejen havde Mistillid til mig, rejste der sig derimod et voldsomt Røre. Angrebene haglede ned paa mig.

Mens „Modersmaalet“ i det hele tog forstandigt og forstaaende paa Sagen, stillede „Flensborg Avis“ sine Spalter til Raadighed for de urimeligste Angreb. En Indsender, som skrev under Mærket X — Bankdirektør *Rossen* i Tønder — skrev saaledes, at jeg var „gaaet fra Oppositionen over til Regeringspartierne“, at der med min Afstemning „var en sket en Strømkæntring“, at „vort danske Skjoldmærke var bortkastet“ og videre i samme Dur. Artiklen udmundede i det hysteriske Udraab: „Godkendes Strømkæntringen ved, at Vælgerforeningens Bestyrelse, som vel snart skal samles, igen opstiller vor sidste Rigsdagsmand som Kandidat ved de nye Valg, saa er Vendepunktet i Nordslesvigs politiske Historie dermed indtraadt.“

En anden ligeledes anonym Indsender rettede et heftigt Angreb paa Vælgerforeningen, krævede en offentlig Generalforsamling afholdt og opfordrede de danske Tillidsmænd i fjerde Valgkreds til at møde paa „Humlekærren“ i Tønder for paa egen Haand at opstille deres Rigsdagskandidat.

Da mine Angribere i de fleste Tilfælde gik ud fra falske Forudsætninger ved at tillægge Afstemningen principiel Betydning, paaviste jeg i en Artikel i „Hejmdal“, at det kun drejede sig om en Efterbevilling af Penge, som allerede var brugt under Opstanden i Sydvestafrika, og som Riget under alle Omstændigheder var forpligtet til at betale. Regeringen holdt en Efterbevilling paa 29 Millioner for nødvendig, Centrum mente, at 20 Millioner var tilstrækkelig. Den nøjagtige Sum kunde endnu ikke fastsættes. Set fra det principielle Synspunkt, som mine Angribere anlagde: Ingen Bevillinger til Undertrykkelse af fremmede Folkeslag, var der ingen Forskel paa de to Forslag, der stemtes om. Centrum vilde imidlertid — støttet af Socialdemokraterne — benytte Lejligheden til at give Rigskansleren et Mistillidsvotum. Dermed stod jeg overfor Spørgsmaalet: „Er der for os Grund til paa det nuværende Tidspunkt at vanskeliggøre Fyrst *Bülow's* Stilling og eventuelt medvirke til hans Fald?“ Dette Spørgsmaal havde jeg, under Hensyn til de Løfter og Tilsagn, Rigskansleren havde afgivet med Hensyn til Tysklands nordslesvigske Politik og da atter specielt med Henblik paa Optantspørgsmaalets Løsning, holdt det for min Pligt at besvare med *Nej*. Tydeligere kunde jeg ikke udtrykke mig over for mine Vælgere uden at krænke min Tavshedspligt.

Samme Dag — 19. December — skrev jeg til Vælgerforeningens Sekretær: „Efter at have læst Artiklen af X i „Flensborg Avis“ ved Du, hvad Klokken er slaet. Agitationen imod mig vil nu sætte ind med forøget Kraft, og mine Venners Stilling er dobbelt vanskelig, fordi et Tavshedsløfte hindrer mig i at klarlægge mine Grunde til den Holdning, jeg indtog den 13. December. Stillingen vil, da jeg aldeles bestemt vil fastholde min fulde Frihed og ikke vil overtage nogen som helst Forpligtelse med Hensyn til Fremtiden, meget let kunne tilspidse sig saaledes paa Lørdag, at jeg nægter at modtage Genvalg. Betingelsen er i hvert Fald fra min Side, at Vælgerforeningen efter at have

hørt mig under en eller anden Form erklærer Grundene til min Afstemning for fyldestgørende. Uden dette er det umuligt for mig at føre en ny Valgkampagne under Forhold, hvor jeg ligesom sidst maa regne med Angreb i Ryggen. Rent bortset derfra er jeg meget betænkelig ved at modtage Valg for fem Aar, fordi jeg maa regne med stærk Modstand og megen uvillig Kritik fra Pressens Side. „Flensborg Avis“ vil, som den sidste Artikel viser, benytte enhver Lejlighed til at undergrave min Stilling. Efter Nytaar vil „Dybbøl-Posten“, naar *A. Svensson* overtager Redaktionen, sikkert ogsaa rykke ind mellem mine Modstandere. Stillingen dernede, som i Forvejen er overordentlig vanskelig, bliver jo helt umulig, naar man ved enhver Lejlighed skal vente Anfald i Ryggen i Stedet for Støtte.“ Brevet slutter med en Opfordring til ham om at undersøge, om Peter Grau, hvis Stillingen tilspidsede sig saaledes, at jeg nægtede at modtage Genvalg, som Oppositionens første Mand var villig til at træde til og overtage Mandatet.

Det Side 88 omtalte Brev fra Redaktør *E. Christiansen* til Folketingsmand Dr. H. L. Møller sluttede saaledes: „For det Tilfælde, at Redaktør Jessen ikke kommer sig, vil han udtale den Mening, at den eneste, der for Tiden kunde være Tale om uden Fare kunde være Rigsdagsmand, er Gaardejer P. Grau i Pøl, men det vilde vistnok være vanskeligt at sætte hans Kandidatur igennem.“ Jeg maatte derfor antage, at han var Oppositionens Kandidat.

Vælgerforeningens Formand havde straks efter Rigsdagens Opløsning indkaldt Bestyrelsen og Tilsynsraadet til et Fællesmøde d. 22. December for at opstille Kandidater til det nær forestaaende Rigsdagsvalg. Mødet var stærkt besøgt. Redaktørerne af de danske Blade i Nord-slesvig var imod Sædvane efter mit Forslag bleven indbudt til Mødet, for at de kunde være vel informerte.

Paa et Vælgermøde i Hundslev udtalte *Anders Lebeck* fjorten Dage senere: „Den Dag, der var Bestyrelsesmøde i Vælgerforeningen, fulgtes jeg med H. P. Hanssen der-

hen. Han ytrede da, at hans Sag var god, og at han var rede til at falde paa den. I Bestyrelsesmødet erklærede han, at han ikke alene vilde bøje sig for den Afgørelse, der blev truffet, men tillige forpligtede sig til efter bedste Evne at arbejde for at opnaa det størst mulige Antal danske Stemmer, hvis der blev opstillet en anden Kandidat. Kan man forlange større Loyalitet.“

Paa Mødet erklærede jeg, efter at have givet en almindelig Oversigt over Stillingen, at et Tavshedsløfte hindrede mig i at tale rent ud i den store Forsamling. Men Bestyrelsen kunde vælge fire Tillidsmænd, overfor hvem jeg imod Tavshedsløfte vilde lægge Kortene paa Bordet. Hvis de saa fandt mine Grunde fyldestgørende og indstillede mig til Genvalg, var jeg villig til paa ny at overtage Mandatet. I modsat Fald maatte man se sig om efter en anden Kandidat.

Bestyrelsen valgte derefter *P. Skau*, Bukshave, *Fr. Hansen*, Løjtertoft, *C. C. Fischer*, Aabenraa, og *P. Tønder*, Birkelev, til at modtage mine Oplysninger. Jeg gav dem da under Fremlægning af aktmæssigt Materiale en Oversigt over Optantsagens Standpunkt. Efter at have gjort sig bekendt dermed og yderligere faaet Oplysninger om Udsigten til Optanttraktatens Afslutning i en nær Fremtid erklærede de enstemmigt, at de godkendte min Afstemning som rigtig under de givne Forhold. I Overensstemmelse dermed anbefalede de mit Genvalg. Bestyrelsen og Tilsynsraadet opstillede mig derefter paa ny med fuld Enstemmighed som Rigsdagskandidat i første Valgkreds. Samtidig blev min Ven *M. Andresen* opstillet som Kandidat i anden og tidligere Lærer *P. Jessen*, Redaktør Jessens Broder, som Kandidat i fjerde Valgkreds.

Julen stod for Døren. Jeg udsatte derfor mit første Valgmøde, som jeg vilde holde i Sønderborg, til den 6. Januar. Til den Tid haabede jeg, at Optanttraktaten vilde være afsluttet. I Mellemtiden modtog jeg en Mængde Breve fra Venner og Meningsfæller, som udtalte deres Glæde over

min Genopstilling og deres Tillid til mig som Politiker. En kraftig Støtte fik jeg af Pressen i Kongeriget, som havde indtaget en afventende Holdning, indtil Vælgerforeningen havde talt.

„Der maa,“ skrev „Nationaltidende“, „tillægges Vælgerforeningens Møder ikke ringe Betydning, idet de paa ny har godtgjort den danske politiske Organisations Beslutningsdygtighed og paavist, at selv under indviklede kritiske Forhold formaar den at handle hurtigt og med fuld Enstemmighed. Der er heller ingen Tvivl om, at Afgørelsen vil blive respekteret, og at Danskerne vil rykke enige frem under Valgkampen.“

„Det viser sig,“ skrev Regeringsbladet „København“, „at H. P. Hanssen har ladet rent taktiske Grunde være bestemmende for sin Holdning. Vi ser ikke, at der fra dansk Side kan rejses Indvendinger herimod, og efter vor Opfattelse vil Fremtiden give den sønderjydske Rigsdagsmand Ret i hans Betragtninger.“

„Aalborg Amtstidende“, Finansminister *Vilh. Lassens* Blad, skrev: „Afgørende for H. P. Hanssen har det i dette Tilfælde været, at den nuværende tyske Regering havde afgivet bestemte Løfter og Tilsagn med Henblik til den nordslesvigske Politik og da særlig Optantsagen. Disse Løfter, hvis Rækkevidde og Betydning han sikkert kender bedre end andre, er det første Lysglimt i Sønderjydernes lange og seje Kamp. De er ikke indfriet endnu, men i en Kamp, hvor alt er usikkert, er de dog et Holdepunkt, som der er Ansvar forbundet med at tilintetgøre. H. P. Hanssen har ikke turdet medvirke til Fyrst Bülow's Fald. Hvem der kommer efter Bülow, kan han ikke vide, men det ene vidste han, at i det Øjeblik, Magten og Ansvarret tages fra Bülow, er Tilsagnet til Sønderjyderne ude af Kraft. Saa kan der begyndes forfra.“

„Hermed turde forhaabentlig enhver Art af Mistæneliggørelse fra dansk Side være bremset,“ skrev „Aarhus Stiftstidende“. „Hvad de tyske Blade siger om H. P.

Hanssens Stemmeafgivning er naturligvis i og for sig af mindre Betydning, dog er det interessant at se, at den aabenbart har generet de yderliggaaende tyske Blade i ikke ringe Grad.“

Henvendt til den frisindede tyske Presse, som havde paa-staaet, at jeg havde vist Regeringen en Tjeneste, skrev „Sonderburger Zeitung“: „Det kommer hovedsagelig an paa, hvilke Motiver Hr. Hanssen har haft. Han er hverken Ven af Regeringen, af Riget eller af den tyske Kolonialpolitik. Derfor kan han heller ikke uden Bagtanke have erklæret sig for Regeringsforslaget. Hvad der har drevet ham dertil, har udelukkende været Tanken om muligvis paa denne Maade at kunne gavne sin Sag.“

Det falder os ikke ind af den Grund at beskyldte Hanssen for Hykleri, thi hans Holdning er i Grunden kun et Bevis paa politisk Klogskab, en Egenskab, som kun kan være til Fordel for en Politiker. Men for at ikke godtroende Folk af Hr. Hanssens Trick skal lade sig forlede til en falsk Opfattelse af Sagen, har vi og andre, som er fortrolige med de herværende Forhold, holdt det for nødvendigt at kendetegne hans Holdning, og det er os en Tilfredsstillelse, at en betydningsfuld københavnsk Røst udtaler sig i samme Retning. Det nuværende danske Ministeriums Organ „København“ roser nemlig Hr. Hanssens Ja som politisk klogt. Et bedre Vidnesbyrd kan man ikke forlange.“

Mens det tyske Blad i Sønderborg saaledes udtalte sig forstaaende om den foreliggende politiske Situation, fortsattes Angrebene paa mig i „Flensborg Avis“. Det danske Blad i Sønderborg, „Dybbøl Posten“, hvis Redaktion Hr. A. Svensson overtog den 1. Jan. 1907, tog nu ligeledes, som jeg havde forudset, bestemt Standpunkt imod mig. Bladets første Nummer under den nye Redaktion indeholdt saaledes allerede under Overskriften „Politiske Fejlgreb“ en imod mig rettet Artikel, som tillige indeholdt gode Raad med Hensyn til min fremtidige parlamentari-

ske Virksomhed. Fra Toftlundegnen modtog Vælgerforeningen en Skrivelse fra 13 navngivne Vælgere, som erklærede: „vi vil absolut ikke stemme paa H. P. Hanssen“. *H. Jepsen Christensen* udtalte offentligt, at jeg havde stemt imod min bedre Overbevisning. *N. J. Gotthardsen* opkastede paa et Vælgermøde i Hundslev Spørgsmaalet: „Var det nødvendigt at ydmyge os saa dybt, at vi maatte handle os til vor Ret?“ og tilføjede, „vi vil ikke finde os i Tilsøring og Hemmelighedskræmmeri. Jeg hævder, at der er slaæet en Handel af, men hvor kommer vi hen, naar vi skal til at handle om vor Ret?“ Han blev skarpt imødegaaet af *Nis Nissen* og især af *Anders Lebeck*, som under stærk Tilslutning sagde: „Hvad er Meningen med alle de Angreb, der med „Flensborg Avis“ som Midtpunkt rettes imod H. P. Hanssen, og som nu ogsaa understøttes af „Dybbøl-Posten“. Vil Kritikerne kun øve et rent nedbrydende Arbejde eller forbereder de sig til at overtage det politiske Ansvar i Parlamenterne? H. P. Hanssen vil kun overtage Mandatet, naar han kan udrette noget til Gavn for den danske Sag. Det Synspunkt maa vi give ham Ret i. Men Forholdene ligger jo saadan, at han og Julius Nielsen næppe kan røre sig uden at blive angrebet og det i Reglen paa de allervanskeligste Tidspunkter. Vi maa se at komme til at arbejde i Enighed og Samdrægtighed. Vi maa have Ende paa Spliden, ikke mindst for Valgarbejdets Skyld. H. P. Hanssen vil ikke have Mandatet under alle Forhold. For en Mand som ham er der Opgaver nok at arbejde for. Tror nogen, at det er for Fornøjelsens Skyld, at han er gaaet ind paa at være borte fra Hus og Hjem den største Del af Aaret? Han har udtrykkelig bemyndiget mig til at sige, at han er villig til at træde tilbage, hvis der kan blive Enighed om en anden Kandidat. Derfor siger jeg til hans Angribere: „Har I en Mand, saa kom med ham! Vil I have Ansvaret, saa er det at faa. Men det kan ikke blive ved med at gaa som hidtil. Vi staar overfor et Enten-Eller.“

Enten maa de uansvarlige Kritikere bøje sig for Vælgerforeningens Afgørelse og arbejde loyalt for Gennemførelsen af H.P.Hanssens Valg, *eller* selv tage Ansvaret, møde med en Kandidat og faa ham godkendt af Vælgerforeningen.“

Til Vælgerforeningens Sekretær skrev jeg nogle Dage senere: „Der er efter den første Opbrusning atter kommen mere Ro i Sindene. Iøvrigt er jeg ikke i mindste Tvivl om, at min Afstemning under de givne Forhold var fuldstændig korrekt. Hvis jeg paa dette kritiske Tidspunkt var bleven indrullet mellem Centrum og Socialdemokrater, vilde der have staaet et Hyl fra Nordslesvig op til Berlin, som vilde have været i høj Grad generende for Rigskansleren. Nu er de tyske Chauvinister i Nordslesvig foreløbig afvæbnet, og hvad mine kære Landsmænd angaar, er jeg sikker paa, at alt vil være godt, saa snart Sagen kan fremlægges for Offentligheden. Det er jo Oppositionens Svaghed, at den efter Jessens Død savner et Hoved. Derfor vil den kun kunne leve af mine Fejlgreb. Men som et Fejlgreb vil man ikke opfatte min Afstemning, naar Overenskomsten først er afsluttet.“

Under Brydningerne arbejdede jeg i al Stilhed videre paa at faa Optanttraktaten saa god som mulig. De vigtigste af de af mig den 13. December udtalte Ønsker fremsatte Kammerherre Hegermann-Lindenchrone den 17. December for Udenrigsminister Tschirsky. Samme Dag opnaaedes der paa et Ministermøde i København Enighed om at godkende Traktatens Indledning, hvis der foretoges en mindre Ændring. Ministeriet paalagde samtidig Udenrigsministeren at virke hen til, at ogsaa de efter 1898 fødte Optantbørn og Optanterne fik Ret til Naturalisation. Et dansk Udkast til Overenskomsten blev derefter udarbejdet og afsendt til Berlin, hvorfra det den 23. December blev besvaret med et preussisk Udkast til Traktaten. Grev Raben sendte mig en Afskrift af dette Udkast med Anmodning om at tage Standpunkt til det. Jeg svarede ham under 29. December:

„Naar man med den fra dansk Side foreslaaede Indledning med Konventionen kan aabne alle Optantbørn, som er født udenfor Danmark mellem Faderens Option og 19. Marts 1898¹⁾ Adgang til Naturalisation i Preussen, bør man efter min Mening ubetinget afslutte Konventionen.

Over ti Tusinde hjemløse Optantbørn²⁾ vil efter min Beregning dermed faa deres Undersaatsforhold ordnet. Efter den 19. Marts 1898 er der kun født faa Optantbørn. Dette ligger i Sagens Natur, thi de fleste Optanter var i Alderen mellem 20 og 30 Aar, da de i Aarene 1864—70 opterede. De i Danmark fødte Optantbørn, som lever i Nordslesvig, er ikke talrige, efter mit Overslag næppe et Par Hundrede. Af de „lavede Optanter“ ca. 1200 Personer ialt, vil henved Tusinde som Optantbørn og Optantbørnebørn falde ind under Konventionen og i Henhold til den kunne opnaa Naturalisation. Alle af Köllerpolitikens Optantlaveri ramte Familier vil faa deres Stilling betydelig forbedret, hvis Konventionen afsluttes. I det følgende vil jeg vise dens Virkninger overfor en Del af de mest bekendte Tilfælde:

1. *C. Finneemann*, Taarning. Konventionen vil ikke forandre Finneemanns, hans Hustrus og hans ældste Søns Forhold. Men hans næstældste gifte Søn med Hustru og Børn, hans yngste ugifte Søn, som styrer Gaarden i Taarning, to ugifte Døtre og en Svigersøn med Hustru og Børn vil kunne opnaa Naturalisation. Hele Familiens Stilling bliver dermed i høj Grad forbedret og Gaarden sikret som dansk Ejendom.

2. *Philip Møller*, Jægerup. Kredsmand Ph. Møller døde kort efter, at han var bleven stemplet som Optant. Hans aldrende Enkes Stilling forandredes ikke ved Kon-

¹⁾ Datoen for den nye danske Indfødsretslovs Ikrafttræden.

²⁾ Dette Tal var, som det senere viste sig, for højt, idet hjemløse Børn af Forældre, hvoraf Manden var indvandret fra Kongeriget, mens Konen var Sønderjyde, i mange Tilfælde i Statistikken var opført som „Optantbørn“. Det virkelige Tal var ca. 7000.

ventionen. Men hans syv Sønner, hvoraf to er gift, vil kunne opnaa Naturalisation.¹⁾

3. *Bohnfeldt*, Haderslev. Bohnfeldt er afgaaet ved Døden efter at være bleven udvist. Hans Enke og Børn lever i Haderslev. Fru Bohnfeldts Stilling bliver uforandret, men en større Børneflokk vil opnaa Naturalisation.

4. *Chr. Becker*, Adserballe, udvist og transporteret fra Kiel til Korsør sammen med Niels Finnemann, vil som Optantbarn med Hustru og Barn kunne opnaa Naturalisation.

5. *Chr. Ernst Christensen*, Kredsmand, der blev stemplet som Optantbarn efter at have tjent to Aar i den preussiske Hær, vil opnaa Naturalisation med Hustru og Børn.

6. *C. P. Wolff*, Gammelgab, Medlem af Provislanddagen m. m. Egen Stilling bliver uforandret, men hans eneste Barn og Arving vil opnaa Naturalisation.

7. *A. Andresen*, Skelle, Medlem af Provinssynoden indtil han i 1902 blev stemplet som Optant. Egen Stilling bliver uforandret, men tre gifte Sønner med Hustruer og Børn, en ugift Søn og to ugifte Døtre vil opnaa Naturalisation.

8. *C. C. Fischer*, Aabenraa. Egen Stilling bliver uforandret, men hans eneste Søn og to ugifte Døtre vil kunne blive naturaliseret.

Paa denne Maade vilde jeg kunne fortsætte. Det anførte er imidlertid nok til at vise, at Konventionen efter det nu foreliggende Forslag bringer alle Optantfamilier meget betydelige Fordele, uden at de købes med Afkald paa nogen som helst bestaaende Ret. Talrige Ejendommens Overgang fra Fader til Søn indenfor gamle slesvigske Bondeslægter vil dermed sikres. Mange Sorger og Bekymringer vil fjernes, megen Uro dæmpes. —

¹⁾ Det viste sig senere, at Ph. Møller havde ladet sig løse fra sin danske Indfødsret og derfor ikke var Optant, men efter at Preussen havde frataget ham hans preussiske Borgerret, *hjemløs*, og at hans Børn derfor ligeledes var hjemløse.

Alt i alt kan jeg — og jeg er overbevist om, at jeg i denne Henseende er i fuld Overensstemmelse med det helt overvejende Flertal af den nordslesvigske Befolkning — kun indtrængende tilraade Konventionens Afslutning, helst hurtigst muligt, da det ikke er udelukket, at der ellers under den forestaaende Valgagitation i Nordslesvig vil kunne opstaa nye Vanskeligheder fra tysk-chauvinistisk Side.“

Efter at Udenrigsministeren havde modtaget denne Redegørelse, blev jeg anmodet om at komme til København til videre Konference om det tyske Udkast. Jeg rejste derover Nytaarsdag og tog, da jeg vidste, at jeg under Ophold i Hovedstaden var under tysk Observation, ind i et afsides liggende Hotel, hvor jeg indtegnede mig som „Direktør Hansen, Slesvig“. Den 2. Januar havde jeg derefter om Formiddagen i Grev Rabens Privatbolig en Sammenkomst med Udenrigsministeren og Kammerherre Hegermann-Lindencrone, som i denne Anledning var kommen til København. Vi gennemgik endnu en Gang meget nøje Traktatudkastet og de dertil af det tyske Udenrigsministerium knyttede Kommentarer, hvormed det bl. a. tog Standpunkt til vort Ønske om, at der ogsaa maatte gives Optanter og de efter 1898 fødte Optantbørn Ret til Naturalisation. Den preussiske Administration kan ikke, erklærede det, traktatmæssigt forpligte sig til at naturalisere fremmede Statsborgere, da Retten dertil er en Suverænitetsret, som der ikke kan gives Afkald paa. Derimod kan der ud over Konventionen stilles en i enhver Henseende imødekommende Behandling af Naturalisations-Andragender af Søkende til Personer, som bliver naturaliseret i Henhold til Traktaten, i Udsigt. Vi blev enige om, at nogle mindre Ændringer i det tyske Udkast endnu skulde søges opnaaet, men at Sagen ikke maatte strande paa deres Afvisning.

Efter Udenrigsministerens Ønske havde jeg endnu ved Middagstid en Forhandling om Traktaten med Indenrigs-

minister *Sigurd Berg*, som i et Ministermøde havde ytret forskellige Betæneligheder. Sammenkomsten, hvori ogsaa Dr. *Friis* deltog, fandt Sted i Indenrigsministerens Hjem. Efter endnu en Gang nøje at have prøvet Udkastet, blev vi enige om, at Ordene „i Særdeleshed“ i Traktatens Indledning skulde søges fjernet eller, hvis dette ikke kunde opnaas, en officiel Interpretation af Ordene udbedes, endvidere om, at Sagen ikke maatte strande, men søges fremmet hurtigst muligt, og at Gesandten derfor endnu samme Aften burde afrejse til Berlin udrustet med Fuldmagt til at undertegne Traktaten. Jeg rejste samme Nat hjem vel tilfreds med de fattede Beslutninger.

Den 6. Januar tidlig om Morgenen overbragte Dr. *Friis* mig derefter følgende, den 5. Januar daterede, Brev fra Grev Raben:

„Kære Hanssen-Nørremølle!

Hermed sender jeg Dem et tysk og et dansk Udkast til Traktaten. Efter mine Kollegers Ønske henvendte jeg mig til den tyske Regering og anmodede den om at lade Ordene „i Særdeleshed“ udgaa. Svaret herpaa kom i Dag og var afslaaende, og i et Ministerraad, som i Dag afholdtes, erklærede jeg i Overensstemmelse med min Samtale med Dem, at da man nu umuligt kunde opnaa flere Forandringer, burde man antage Forslaget, som det forelaa. Hertil var mine Kolleger ogsaa villige, men de ønskede først en bestemt skriftlig Udtalelse fra Dem om, at De anbefalede at antage Overenskomsten i den foreliggende Skikkelse. Efter som De for mig udtalte Dem, tvivler jeg ikke paa, at De er villig hertil og beder Dem medgive Dr. Aage *Friis* den, helst affattet saa kort som muligt, men ganske bestemt, at *De mener*, at Forslaget bør tiltrædes. — Gid nu Sagen snart maa komme i Orden og bringe Glæde og Lykke i mangt et slesvigsk Hjem!

Deres hengivne

Raben-Levetzau.

Jeg havde tilkaldt Landdagsmand *Julius Nielsen* og Repræsentanter for Vælgerforeningen og Sprogforeningen og forelagde dem Sagen. De var alle enige med mig om, at Traktaten burde afsluttes i den foreliggende Form. Vi affattede da følgende Erklæring:

„Efter at have gjort os bekendt med det endelige Ud-kast paa Dansk og Tysk til en Konvention mellem Danmark og Preussen om Optantbørnenes Naturalisation, som er os forelagt den 6. Januar af Dr. Aage Friis, erklærer vi undertegnede, at vi i Betragtning af alle foreliggende Omstændigheder anser Gennemførelsen af denne Konvention for en saa stor Fordel for den nordslesvigske Befolkning, at vi ubetinget og indtrængende anbefaler at afslutte den hurtigst muligt i den foreliggende Form.

Aabenraa, den 6. Januar 1907.

J. N. H. Skrumsager

Formand for Vælgerforeningens Tilsynsraad.

M. Andresen

Formand for Sprogforeningen.

C. C. Fischer

Sprogforeningens Kasserer.

P. Skau, Bukshave

Julius Nielsen

Landdagsmand.

H. P. Hanssen

Landdagsmand.

Med denne Erklæring afrejste Dr. Friis straks til København, mens jeg tog til Sønderborg for endnu samme Eftermiddag at afholde mit første Vælgermøde. Jeg havde, som før nævnt, haabet, at jeg paa dette Møde kunde meddele mine Vælgere, at Traktaten var afsluttet. Det var desværre ikke muligt, men jeg betragtede den dog nu som sikret. Tavsheden maatte efter indtrængende Anmodning fra København imidlertid bevares, indtil Traktaten var underskrevet.

Valgmødet var stærkt besøgt. Efter at have gjort udføreligt Rede for min Virksomhed som Rigsdagsmand, min Stilling til Kolonialpolitikken og min Stemmeafgivning den 13. December, fortsatte jeg: „Efterbevillingen kunde imid-

lertid bruges til et Mistillidsvotum til Regeringen, til en Vanskeliggørelse af dens Stilling, og dermed er jeg ved det springende Punkt, som den Dag delte Rigsdagen. Mit vel overvejede Standpunkt var: *Vi, den danske Befolkning i Nordslesvig, havde paa det givne Tidspunkt ikke Grund til at give Rigskansleren et Mistillidsvotum eller til at vanskeliggøre hans Stilling. Dette Standpunkt holder jeg den Dag i Dag for rigtigt.*

Paa mit første Valgmøde i Haderslev udtalte jeg i Efteraaret: „Vælger De mig, saa skal det være mig en Samvittighedssag til enhver Tid at varetage Mandatet saaledes, som det efter min inderste, dybeste Overbevisning tjener den danske Befolkning i Nordslesvig bedst.“ Dette var min Rettesnor den 13. Decbr. Paa dette Standpunkt staar jeg den Dag i Dag. Paa dette og *kun* paa dette Standpunkt vil De ogsaa finde mig i Fremtiden, hvis De genvælger mig.

Mit Standpunkt den 13. Decbr. har imidlertid givet Anledning til megen Kritik, til mange nærgaaende, til Dels ærekrænkende Angreb og til yderst vidtgaaende Slutninger. Imod Kritikken hærdes man, naar man har staaet en Snes Aar paa fremskudt Post i det offentlige Liv. Og nærgaaende personlige Angreb vænner man sig efterhaanden til at lade uønsede, naar man i Aarevis saa at sige daglig af en giftig Presse er bleven beskyldt for forbryderiske og æreløse Handlinger og udskældt for Højforræder, Landsforræder, Edsbryder, Hykler m. m. m. Men alt har sin Grænse. Og der er for en nordslesvigsk Parlamentariker en Grænse, som ikke kan overskrides, uden at det hele bliver meningsløst. Det er den Grænse, der drages af Hensynet til, om man kan udrette noget paa den Post, hvor man sættes. Overskrides denne Grænse, er der kun Mening i et: *at overlade Posten til en anden og værdigere.*

Paa denne Grænse bevæger vi os for Tiden. Der blev allerede før sidste Valg udsaaet megen Mistænksomhed

imod mig. Sæden har spiret, og nu bærer den rig Frugt. En Tilfældighed som den, at mit Navn ikke findes under en polsk Interpellation, bliver til en Sigtelse for at bryde med den hidtil førte Politik, en Afstemning om en Efterbevilling til Sydvestafrika bliver til et Brud med min egen Retsfølelse, et Forræderi imod den danske Sag, ja et Vendepunkt i Nordslesvigs Historie. Dermed er vi ved Grænsen. Under saadanne Forhold er det ligefrem umuligt at fortsætte en frugtbringende parlamentarisk Virksomhed. Er vi først saa vidt, at nordslesvigske Repræsentanter skal indhente Tilladelse hos enhver ung, politisk interesseret Mand i Nordslesvig, inden de afgiver deres Stemme for eller imod et Lovforslag i Berlin, siger jeg for mit Vedkommende Tak. Og det er der flere, der gør.

Jeg holder ikke af at tale om mig selv, men der gives Situationer, hvor man er saa meget Part i Sagen, at det er ens Pligt. I denne Stilling befinder jeg mig for Tiden, efter at Vælgerforeningen atter har opstillet mig som Rigsdagskandidat.

Da jeg en Snes Aar gammel gik og pløjede min Faders Jorder, paa Marker, hvorfra Blikket fløj frit ud over Dybbøl Banke, begyndte jeg at sysselsætte mig med Tanken om en politisk Virksomhed i Nordslesvig. Der gik et Par Aar, i hvilke jeg levede under Forhold, hvor Bjørnstjerne Bjørnsons Digt om „Vikingen“ var mit Yndlingsdigt. Jeg havde allerede den Gang læst den gamle græske Forfatter Plutarks Skildringer af græske og romerske Politikere og Statsmænd. Og jeg var især bleven dybt grebet af hans Fortælling om Themistokles, der i sin Ungdom følte sig draget imod det offentlige Liv, men blev holdt tilbage af sin Fader Neokles. Plutark fortæller, at Fader og Søn en Dag vandrede ved Havet. Da pegede Faderen paa en af de gamle Skuder, der laa optrukket paa Stranden, og som ingen mere brød sig om. Dette, sagde han, er Politikerens Lod. Saaledes behandler Mæng-

den sine Førere, naar den ikke længere har Brug for dem!

Jeg kendte denne Fortælling og havde tænkt meget paa den, da jeg en Dag lod min Plov staa og brød op fra min Faders Gaard for at uddanne mig som nordslesvigsk Politiker, og jeg har ikke glemmt den siden. Men derfor kan jeg ogsaa sige: Jeg har aldrig betragtet de Tillidsposter, jeg paa min politiske Løbebane er naaet frem til, som tomme Æresposter. *Det har aldrig været, det er ikke, og det skal aldrig blive Hovedsagen for mig, at bevare Folkegunsten for at hævde dem. Hovedsagen for mig har altid været, og vil fremdeles være, at bruge og udnytte dem i den nordslesvigske Befolknings, i den danske Sags Interesse.* Kan jeg ikke længere det, saa sætter jeg selv min parlamentariske Skude op paa Stranden.

Jeg betragter Politikeren, og dermed mig selv, som et Redskab i Folkesagens Tjeneste. Det er brugbart en vis Tid, om kort eller længe, kan ikke siges paa Forhaand. Det er ogsaa ret ligegyldigt. Men er det ikke brugbart længere, skal det kastes bort. Alt andet er meningsløst. Og jeg gaar et Skridt videre: Jeg vil selv have et Ord med i Laget ved Bedømmelsen af min Brugbarhed som Politiker. Jeg gaar den Dag, da jeg selv indser min Ubrugbarhed, og den Dag er ikke fjern, hvis den Mening skulde brede sig her i Nordslesvig, at en Rigsdagsmand er en Slags Automat, der kun har at affire en Plade i Berlin, som indsættes her i Nordslesvig. Jeg værdsætter mine Evner og Kræfter for højt til, at jeg vil binde dem til en parlamentarisk Virksomhed under saadanne Forhold. Saa foretrækker jeg et frit Arbejde paa andre Omraader i den danske Sags Tjeneste.

Jeg har Selvfølelse nok til at sige med Niels Ebbesen i den gamle Vise:

„Det er saa Sød i Danemark
Haver været fra gamle Dage,
Naar en Svend ikke længer tjene vil
Da kan han Orlov tage.

Der er ingen sammenviet
 Uden Munken og hans Kappe
 Hovmand rider og Hovmand bi'er,
 Hvor han kan tage til Takke.“

Jeg siger hermed til den nordslesvigske Befolkning: Ligesaa vist, som det er mig en Ærespligt at modtage Mandatet og en Samvittighedssag at varetage det efter min bedste Overbevisning, ligesaa sikkert er det, at jeg øjeblikkelig viger Pladsen, naar man fratager mig Evnen til at udrette noget ved Hjælp af det. Naar jeg alligevel skal være Rigsdagsmand, tjener man ikke den danske Sag ved at udsaa Mistillid til mig. Stillingen er i Forvejen vanskelig nok nede i Berlin. Skal hver Handling dernede mistænkeliggøres herhjemme og fortolkes paa de urimeligste Maader, bliver den uholdbar. Vælger De mig, maa De tage mig, som jeg er. Omvende mig fra mine Anskuelse om, hvorledes jeg bør optræde som Parlamentariker for at tjene den nordslesvigske Befolkning paa bedste Vis, kan mine Kritikere ikke. Dertil har jeg tænkt for meget over vor Politik, arbejdet for meget med vor Politik, levet for meget i vor Politik i de sidste 25 Aar.

Man kan ikke forlange af mig, at jeg skal handle anderledes, end *min* bedste Overbevisning byder mig det. Om min Overbevisning er rigtig, det kan der selvfølgelig tvistes om. Jeg siger blot, man kan ikke forlange, at *jeg* skal handle efter andres Overbevisning. Jeg er den, jeg er. Har man ikke Tillid til mig, bør man sende en anden derned. Kun et gaar ikke i Længden: at overdrage mig Mandatet og samtidig vanskeliggøre mig dets Udnyttelse ved systematisk at undergrave Befolkningens Tillid til mig.

Hvad min Stemmeafgivning den 13. Decbr. angaar, da maa den opfattes som et fast Led i en lang Kæde af Handlinger, der strækker sig tilbage til 1901 og som alle sigter mod samme Maal. Jeg frygter ikke for at indanke dette Arbejde for Historiens Dom. Fremtiden vil vise, at jeg

ogsaa den 13. Decbr. har handlet saaledes, som det var min Pligt, hvis jeg vilde varetage den nordslesvigske Befolknings Interesser. Forstaar Nutiden ikke dette, appellerer jeg trygt til Fremtiden.“

Min Tale vandt almindelig Tilslutning. Kritiken fandt øjensynlig ingen Sangbund i denne Forsamling. Men i Pressen fortsattes Angrebene. Paa et Vælgermøde, som jeg to Dage efter afholdt i Rødning, saa jeg mig derfor nødsaget til paa ny at tage Standpunkt til Kritiken.

„Fra visse Sider omtaler man mig,“ sagde jeg, „som om jeg var en fuldstændig ny og uerfaren Mand i Nordslesvigs Politik. Men Sandheden er jo, at jeg efter Forslag af Gustav Johannsen for over atten Aar siden blev valgt til Vælgerforeningens Sekretær. Jeg har organiseret Foreningen og deltaget i alle dens Bestyrelsesmøder paa et enkelt nær, som blev afholdt i Fjor, da jeg sad fængslet i Neumünster. Der tales, som om jeg var en helt ny Parlamentariker. Men Sandheden er jo, at jeg for elleve Aar siden, ligeledes efter Forslag af Gustav Johannsen, blev valgt til Landdagsmand. Som Parlamentariker har jeg staaet i Lære hos ham i seks Aar. Derefter har jeg arbejdet selvstændigt i Berlin i fem Aar, før jeg i Efteraaret blev valgt til Rigsdagsmand. Tror nogen nu virkelig for Alvor, at jeg har staaet udenfor Nordslesvigs Politik i al den Tid? Hvis ikke: Tror man da, at jeg vil bryde med mig selv, med min egen Fortid? Hvis man bare vilde tænke sig lidt om, vilde man let kunne se, hvor meningsløst det hele er.

Nogle mener, at jeg burde have stemt anderledes. Dertil vil jeg sige: Under min lange politiske Løbebane har jeg haft Lejlighed til at erhverve mig et ret nøje Kendskab til vor politiske Historie og vor politiske Stilling. Under et mere end tiaarigt Ophold i Berlin har jeg skaffet mig Indsigt i den preussiske Statsstyrelse og i Lovgivningsmaskineriet. Jeg har endvidere i Aarenes Løb haft Lejlighed til at knytte mange værdifulde politiske Forbindelser,

og jeg raader over bedre Informationer end nogen anden dansk Mand i Nordslesvig. Dette er ingen Overdrivelse. Men derfor kan jeg heller ikke lade min Handlemaade bestemme af andre, men kun af min egen bedste Overbevisning om, hvad der er ret og rigtigt. —

Hvad mine Kritikere bebrejder mig er i Grunden kun, at jeg har taget større Hensyn til Optanterne end til Hottentotterne!“

Talerne paa dette Møde med J. N. H. Skrumsager i Spidsen gav mig alle deres Tilslutning. *Kloppenburg-Skrumsager*, som ledede Mødet, sagde bl. a.: „Sagnet fortæller, at man efter Frode Fredegods Død i tre Aar kørte hans Lig rundt i Landet. Men saadan skal vi ikke handle med vore store Mænd. Vor Politik skal være de levendes, ikke de dødes Politik. Vi har Tillid til H. P. Hanssen. Vi misbilliger al den Sludder, der er kommen frem i visse Blade, og jeg fastslaar, at Stemningen paa dette Møde har været udelt god, og at der ikke har vist sig nogen som helst Mistillid.“

Administrationen i Slesvig var holdt udenfor Forhandlingerne. Det tyske Mindretals Førere vidste heller ikke Besked med, hvad der foregik, men de anede Uraad, og af mine Handlinger og dunkle Antydninger sluttede de sig til, hvad der var i Gære. Landraaden i Sønderborg rejste til Berlin og søgte Avdiens hos Kejseren. Nogle Dage efter meldtes det, at Landraad *Becherer* ligeledes var afrejst til Berlin i et vigtigt Ærinde. Jeg var urolig for, at de nordslesvigske Landraader, støttet paa de skarpe, udfordrende Udtalelser om Pragfredens § 5, der fremkom i Pressen og paa Valgmøderne, og som jeg forgæves søgte at dæmpe, i sidste Øjeblik kunde faa Traktatens Afslutning forpurret. Efterretningerne fra Berlin lød heldigvis beroligende. Under de afsluttende Forhandlinger var det endnu lykkedes Hegermann-Lindencrone at gennemføre et Par af de af mig ønskede Ændringer. Dagen efter Valgmødet i Rødding fik jeg Meddelelse om,

at Sagen var fremmet saa vidt, at Underskriften rimeligvis vilde finde Sted i Berlin den 11. Januar.“

Vigtige Forhandlinger i Landdagen kaldte mig til Berlin. Men da det under Valgbevægelsen var meget vigtigt for mig vedvarende at være vel underrettet, blev der før min Afrejse truffet Aftale om, at der den 11. Januar Aften skulde sendes mig et Telegram, som i et enkelt eller faa Ord gav mig de nødvendige Oplysninger. Ordet „*Abraham*“ betød: „Konventionen er underskrevet, men maa endnu absolut hemmeligholdes nogle faa Dage,“ Ordet „*Isak*“ betød: „Konventionen er i Princippet vedtaget, men endnu ikke underskrevet“ og Ordet „*Jakob*“: Forhandlingerne er endnu ikke videre, men staar ikke ugunstigere.“ Ordet „*Aron*“ betød Konventionen.

Jeg husker endnu tydeligt, med hvilken Spænding jeg den 11. Januar, da *Julius Nielsen* og jeg vendte hjem til vort Hotel, modtog en Depeche fra Dr. Friis, som et Telegrafbud overrakte mig i Hotellets Vestibule. Jeg rev den op og læste „*Abraham!*“ Dermed var Spændingen udløst. Mange Aars Arbejde var med Overvindelse af store Vanskeligheder omsider ført til et under de givne Forhold tilfredsstillende Resultat. *Julius Nielsen* var i straalende Humør: „Nu maa vi holde Fest!“ udbød han, og det gjorde vi.

Fra København indskærpede man mig, at jeg fremdeles maatte iagttage streng Tavshed. Udenrigsminister *Tschirsky* vidste, at jeg ved Nytaarstid havde været i København, men da jeg var borte igen, inden man havde opdaget det, havde man ikke kunnet udspionere mig. Han havde fundet mine forblommede Udtalelser paa Vælgermøderne mistænkelige, men trøstet sig med, at jeg vel kun havde draget visse Slutninger af, hvad der i Foraaret var sivet ud i Offentligheden om Rigskanslerens Hensigter.

Da *Grev Raben* vidste, at jeg lagde megen Vægt paa at faa Traktaten offentliggjort inden Valget, udfoldede han energiske Bestræbelser i Berlin for at opnaa dette. Det

tyske Udenrigsministerium var villigt, ja, saa det helst, men det preussiske Indenrigsministerium var betænkeligt og rejste Modstand. Under en Samtale, som *Hegermann-Lindencrone* i et Privatselskab havde med *Bethmann-Hollweg*, fik han det Indtryk, at Indenrigsministeren var bange for, at han havde givet for meget efter for Udenrigsministeriets Ønsker, og at han i det hele saa meget mørkt paa Traktatens Virkninger i Nordslesvig.

Det lykkedes alligevel at overvinde Indenrigsministeriets Modstand. Efter Aftale med den danske Gesandt tilstillede det tyske Udenrigsministerium under Haanden „Vossische Zeitung“ en Meddelelse om, at de Forhandlinger, der fandt Sted mellem den danske og den tyske Regering, var en ønskelig Afslutning nær. Grev Raben lod Meddelelsen udbrede gennem „Ritzaus Bureau“. Dagen efter fremkom der en Meddelelse om, at „Politiken“ vilde bringe en fra en Korrespondent i Berlin modtaget Artikel om Overenskomstens Indhold. Landraad *Becherer* i Haderslev telegraferede straks denne Meddelelse videre til det preussiske Indenrigsministerium. *Bethmann-Hollweg* blev nu opskræmt og bestemte, at Traktaten straks skulde offentliggøres, „da man fra dansk Side antagelig kun vilde fremhæve, hvad der var i Danmarks Favør, og Erfaringen viste, at det første Indtryk i saadanne Tilfælde var afgørende for Sagens Bedømmelse.“

Valgbevægelsen var gaaet videre. Befolkningens store Flertal sluttede op omkring mig, men Kritiken vilde ikke forstumme. Mine hjemlige Modstandere mente trods alle Henstillinger, at de tjente Sagen bedst ved at tale unødigt udfordrende om Pragfredens § 5 ved enhver given Lejlighed.

Da jeg den 20. Januar holdt Vælgermøde i Haderslev, modtog jeg følgende Telegram, som jeg straks gjorde Forsamlingen bekendt med: „En Berliner Korrespondent til „Politiken“, hvis Paalidelighed er hævet over enhver Tvivl, meddeler, at de Forhandlinger, der i længere Tid har været

ført mellem den danske og den preussiske Regering om en Ordning af de hjemløse nordlesvigske Optantbørns Undersaatsforhold, nu er deres Afslutning nær. Officielt Resultat vil kunne foreligge i en nær Fremtid. Det tør anses for sikkert, at alle hjemløse Optantbørn vil faa Ret til Naturalisation som preussiske Statsborgere.“

Meddelelsen blev modtaget med stormende Bifald. *Julius Nielsen* tog derefter Ordet og paaviste, hvor nødvendigt det var for en Parlamentariker at drive Forhandlingspolitik. „Naar der,“ sagde han i Talens Løb, „i den senere Tid er fremsat den Anskuelse, at det havde været bedre, hvis Optantspørgsmaalet endnu stod uløst i nogen Tid, for at det kunde ses, hvilken Uret der øves imod os, saa siger jeg: Her er intet Hjerte! (Stormende Tilslutning). En saadan Udtalelse maa gøre enhver alvorlig Nordslesviger bitterlig ondt. Jeg maa paa egne og vistnok paa manges Vegne tage bestemt Afstand herfra. Jeg tror, at hvis nogen endnu er vantro, vil han snart blive troende. Der fortælles i Byen, at Landraad Becherer efter sin Hjemkomst fra Berlin i Forgaars har givet Meddelelser, som nøje svarer til det Telegram, H. P. Hanssen oplæste.“ — *P. Skau*, Bukshave, *J. H. Schmidt*, Vojensgaard, og flere Talere udtalte sig i Tilslutning til *Julius Nielsen*.

Da jeg Dagen efter afholdt mit sidste Vælgermøde i Nordborg, var Traktaten offentliggjort i Berlin. Jeg kunde nu meddele mine Vælgere dens Indhold. Meddelelsen blev modtaget med stormende Bifald. Efterretningen spredtes nu som en Løbeild ud over Nordslesvig. Næste Morgen gik jeg om Bord i Dampskibet ved Hardeshøj for at sejle hjem til Aabenraa. I Kahytten fik jeg Øje paa „Sonderburger Zeitung“, som med stærkt fremhævet Tryk bragte Traktatens Ordlyd og den alarmerende Tilføjelse, at Danmark for at opnaa Optantbørnenes Naturalisation havde givet Afkald paa sin Ret efter Pragfredens § 5. Noget betænkelig steg jeg i Land i Aabenraa. Stærke indre Brydninger havde gjort sig gældende under Valgkampagnen,

og jeg var ikke sikker paa, hvorledes Tyskernes Krum-spring vilde paavirke Stemningen lige før Valget. Men ved Amtshuset kom Købmand *Hans Callesen* mig straalende glad i Møde og udrød: „Tak for Din Daad, Du vidste Udvej, Du vidste Raad!“ — „Jeg har allerede været nede paa Landraadskontoret med min Ansøgning!“ Hans Callesen, som tilhørte en gammel, anset Borger-slægt i Aabenraa, var Optant. Hans Svoger var bleven udvist, fordi hans Lærling havde deltaget i Sønderjydernes Besøg i Vestjylland. Selv var han et Par Aar i Forvejen af Landraad v. Uslar med Trusel om Udvisning bleven tvungen til at nedlægge sin Post som Medlem af „Den nordslesvigske Folkebank“s Bestyrelse. Udvisningsordren svævede stadig over hans Hoved. Men et Par Maaneder efter blev han — lad mig straks tilføje det her — preussisk Statsborger. Tyskland havde givet Tilsagn om at vise Imødekommehed ud over Optanttraktaten, og det gik her med Optanterne som med de syge ved Bethesda Dam: De første, der steg ned i de oprørte Vande, blev karske!

Mødet med Hans Callesen overbeviste mig om, at den tyske Presses Forsøg paa at gyde Malurt i Bægeret ikke vilde faa Indflydelse paa Valget. I løftet Stemning lagde Vælgerne Dagen efter deres Stemmesedler i Valgurnerne. Udfaldet var meget tilfredsstillende. Der blev ialt afgivet 15,336 danske Stemmer. I første Valgkreds blev jeg valgt med 10,420 Stemmer imod 10,315 St. i Efteraaret. Stillingen var saaledes holdt med Ære. Min tyske Modkandidat fik 5,168 St. og min socialdemokratiske Modkandidat 744 St. I første Valgkreds blev der ved dette Valg afgivet flere danske Stemmer end ved noget tidligere Valg siden 1877. Men politisk Uforstand sørgede for, at dette ikke gav sig Udtryk i den officielle Valgstatistik. En Snes danske Vælgere paa Toftlundegnen brød nemlig Disciplinen og stemte paa andre danske Kandidater. Som Følge deraf blev deres Stemmer ikke opført som *danske*, men som *splittede* i den officielle Valgstatistik.

EFTER OPTANTTRAKTATENS AFSLUTNING

De fleste danske Blade havde hilst Meddelelsen om, at en dansk-tysk Ordning af Optantbørnenes Statstilhørsforhold var nær forestaaende, med megen Tilfredshed.

„Nationaltidende“ skrev: „Vi hilser dette Resultat med oprigtig Glæde. For det første fjernes den Usikkerhed, hvori saa mange danske Slesvigere har maattet leve i deres eget Hjemland. For det andet lover Overenskomsten godt for Udviklingen af det fremtidige Forhold mellem de to Stater. For det tredje endelig vil denne Løsning, om hvilken H. P. Hanssen naturligtvis har været underrettet, med Kendsgerningernes Magt genoprette Tillidsforholdet mellem den nordslesvigske Befolkning og dens Repræsentant i den tyske Rigsdag, idet hans mangeaarige dygtige og konsekvente Politik nu har affødt et Resultat af vidtrækkende Betydning.“

„Politiken“ skrev: „Kommer et saadant Resultat til at foreligge, bringer det tillige Beviset for, hvor klog og velberegnet H. P. Hanssens aarelange Politik har været. Hvor ubegrundet og uforstandigt derimod den Mistillid, der fra enkelte Sider har været vist ham. Man vil nu forstaa, at han ikke den 13. December ønskede at stemme Fyrst Bülow ned.“

„Aarhus Stiftstidende“ aftrykte Meddelelsen under Overskriften: „En Sejr for H. P. Hanssen. Han stemte rigtigt den 13. December.“

Da Traktaten forelaa, skrev „Dannevirke“: „Den danske Konge og hans Diplomati, i Særdeleshed Udenrigs-

minister Grev *Raben-Levetzau* og Kammerherre *Hegermann-Lindencrone*, skal have Æren af at have løst en vanskelig Opgave paa en smuk Maade.“ „Politiken“ fremhævede de Fortjenester, Udenrigsminister *Deuntzer* havde indlagt sig ved med klart Fremsyn at rejse Sagen, Grev *Raben-Levetzau* ved med sikkert Skøn og beslutsomt at føre den til Afslutning, og Kammerherre *Hegermann-Lindencrone* ved som dansk Gesandt i Berlin klogt og taktfuldt at have varetaget Danmarks Interesser.

Det tyske Regeringsblad „*Norddeutsche Allgemeine Zeitung*“ udtalte fra tyske Synspunkter ligeledes sin Tilfredshed med det opnaaede Resultat og sluttede en ledende Artikel om Traktaten med Ordene: „Konventionen vil i de interesserede Befolkningskredse i Grænseegnene fremme den indre Fred og yderligere styrke og indlede det venkabelige Naboforhold mellem det tyske Rige og Danmark.“

Men i „*Hamburger Nachrichten*“, Bismarcks Organ efter hans Fald som Rigskansler, havde Piben en anden Lyd. „Ved Traktaten,“ skrev Bladet, „er Tyskland *givende* og *Udlandet modtagende*. Man vil befri den danske Befolkning i Nordslesvig for Utryghed, men om det er ønskeligt for den preussiske Stats Interesse er et andet Spørgsmaal. — — Vi spørger: Er man virkelig paa de Veje, som tysk udenrigsk Politik har fulgt siden Bismarcks Afskedigelse, nu naaet saa vidt, at man afslutter den Slags Traktater for at holde en Stat som Danmark i godt Lune?“

Bladet havde Ret i, at Tyskland ved Traktaten var *ydende*, Danmark *modtagende*. Naar Kejseren havde interesseret sig saa stærkt for dens Afslutning, som Tilfældet var, stod det sikkert i nøje Forbindelse med hans før omtalte Planer om at knytte Danmark nær til Tyskland. Fyrst Bülow saa mere ædrueligt paa Forholdene. „Jeg lagde ikke Skjul paa,“ skriver han, som før nævnt, i sine „*Denkwürdigkeiten*“, „at korrekte Forbindelser uden Bagtanker fra dansk Side var det yderste, vi kunde opnaa. Men

dette var ganske vist ogsaa muligt, naar vi behandlede de danske Nordslesvigere forstandigt.“

Det var ikke uden Paavirkning fra dansk Side, naar høje tyske Myndigheder en Tidlang mente, at man vilde kunne opnaa betydeligt mere af Danmark. Mine Bestræbelser gik baade ud paa at styrke den nationale Stilling i Sønderjylland og paa at styrke Tysklands stærkt rystede Tillid til det danske Folks Neutralitetsvilje. Til de Samtaler, som daværende Kaptajn, senere Oberst og Departementschef i Krigsministeriet *Lütken* foranlediget af *J. C. Christensen* i disse Aar førte med Chefen for den store tyske Generalstab, Grev *H. Moltke*, har hverken Dr. Aage Friis eller jeg haft det ringeste Kendskab. Jeg vilde sikkert have fraraadet Samtalerne som meget betænkelige, hvis jeg havde faaet Kendskab til dem. At de førtes med en høj Officer, som var danskvenlig og en Hædersmand, var sikkert en Lykke for Danmark. Jeg har senere, i 1926, som Vidne i en Retssag udtalt, at „de i deres Helhed havde gavnlige Virkninger ved at hjælpe til med at udvikle den Atmosfære, som gjorde det muligt at holde vort Fædreland udenfor den store Verdenskrig“. Paa dette Standpunkt staar jeg ogsaa i Dag.

Traktatens Indledning havde efter lange Forhandlinger frem og tilbage faaet følgende Ordlyd:

„Efter at Grænserne mellem Danmark og Preussen er bleven fastsat ved Wiener-Fredstraktaten af 30. Oktober 1864 og ved de Dispositioner, som Hans Majestæt Kongen af Preussen og Hans Majestæt Kejseren af Østerrig har truffet i Medfør af nævnte Traktat, har Hans Majestæt Kongen af Danmark og Hans Majestæt Kongen af Preussen besjælede af det overensstemmende Ønske at se den Uro fjernet, som findes i visse Befolkningskredse, særlig i Henseende til deres statsborgerlige Forhold, og i den Forventning, at denne af begge Parter tilsigtede Virkning tilfulde vil blive opnaaet ved nærværende Overenskomst, idet hver af de to Regeringer paa sit Statsomraade og

indenfor Rammen af sit Lands-Lovgivning forpligter sig til paa enhver Maade at virke i dette Øjemed, udnævnt som deres Befuldmægtigede til at afslutte en Overenskomst derom — — —.“

Overfor den offentlige Mening i Tyskland var denne Indledning bestemt til at angive Vederlaget, som Danmark ydede, men i Virkeligheden ændrede den ikke den bestaaende Tilstand. Dens første Afsnit var kun en Gentagelse af, hvad Ministeriet Estrup (Udenrigsminister Rosenørn-Lehn) tidligere havde udtalt.

Efter at Preussen og Østerrig ved den Traktat, der i Virkeligheden afsluttedes 13. April 1878, men senere blev fremdateret til 11. Oktober 1878, havde ophævet Pragfredens § 5 og dette i de første Dage af Februar 1879 var blevet bekendtgjort, vovede den danske Regering ikke at protestere, bl. a. fordi man vidste, at man aldeles ingen Støtte kunde vente hos Stormagterne, der raadede til den største Forsigtighed, „for at der ikke skulde hænde endnu større Ulykker“. I en Depeche af 12. Februar, som Baron *Rosenørn-Lehn* sendte Gesandten i Berlin, Kammerherre *Quaade*, og som denne meddelte Statssekretæren *Bernhard v. Bülow*, udtalte den danske Regering sit Haab om, at det tyske Rige, da det nu alene kunde handle i fuld Besiddelse af sin Magt og sin legale Ret og ikke længere havde den Vanskelighed, at det kunde faa Udseende af at give efter for Tvangen af en Forpligtelse, dog vilde erkende, at de samme Betragtninger, der i 1866 havde ført den preussiske Regering til at antage den moralske Forpligtelse til at give den haardt hjemsøgte danske Nationalitet en begrænset Oprejsning ved en eventuel Afstaaelse af en Del af Slesvig, endnu bestod. Heri laa allerede en Anerkendelse fra dansk Side af, at Pragfredens § 5 ikke hjemlede Danmark nogen *traktatmæssig Ret*, et Standpunkt den danske Regering iøvrigt hele Tiden havde indtaget. I de samme Dage havde den tyske Gesandt i København rettet en Forespørgsel til Regeringen om, hvorvidt

det var efter dens Ordre, at Gesandten i Wien Kammerherre *Falbe*, i det østrigske Udenrigsministerium straks da den tyske østrigske Konvention blev bekendt, havde fremsat en Udtalelse om, at Danmarks Ret til Tilbagegivelse af de danske Distrikter i Nordslesvig ikke var bleven ophævet ved Overenskomsten af 11. Oktober. Hertil svarede Baron Rosenørn-Lehn, at Kammerherre Falbe ikke havde modtaget nogen Instruktion, og at man ikke paastod, at Danmark skulde have „nogen Ret“.

I Samtalen mellem Statssekretær Bülow og Kammerherre Quaade den 15. Februar, erklærede Bülow paa Quaades bestemte Spørgsmaal positivt, at Sagen om en Afstaaelse af Dele af Nordslesvig maatte anses som helt og fuldkomment afsluttet fra Tysklands Side. Man vilde øjensynlig ikke længere høre Tale om et nordslesvigsk Spørgsmaal.

De diplomatiske Aktstykker vedrørende denne Sag blev i April 1879 strengt fortroligt forelagt Rigsdagen. Men kun faa af de daværende Rigsdagsmænd erindrede det, og Offentligheden fik ikke Kendskab dertil. Udenrigsministeriet klarlagde nu Sagen overfor Offentligheden i en skriftlig Redegørelse, som jeg oplæste for Vælgerforeningens Bestyrelse og Tilsynsraad den 1. Februar. Det var en Beroligelse for dem, der frygtede for, at Danmark med Traktatens Indledning havde prisgivet sin traktatmæssige Ret, at der allerede i 1879 var afgivet utvetydige Erklæringer overfor Tyskland. Ordskiftet endte derfor meget fredeligt. Fra alle Sider var man enig om at fastholde, at Pragfredens § 5 havde givet de danske Nordslesvigere en Ret, som var uberørt af Traktaten af 11. Oktober 1878, men at man iøvrigt gjorde bedst i ikke at drøfte denne Side af Sagen videre i Pressen.

I en Kommentar til Udenrigsministeriets Redegørelse skrev jeg i „Hejmdal“: „I Kongeriget saavel som i Nordslesvig har vi altid skelnet skarpt og klart mellem Danmarks og den nordslesvigske Befolknings Stilling overfor

Pragfredens § 5 og alle dermed i Forbindelse staaende Forhold. Den nordslesvigske Befolknings nationale Ret berøres selvfølgelig ikke af de Erklæringer, den danske Regering har afgivet i 1879, og disse Erklæringer vil, for at citere, hvad Gustav Johannsen i 1879 skrev i „Flensborg Avis“, heller ikke „kunne fratage os vort Haab om, at den store Tanke, som det er det 19. Aarhundredes Hæder at have fremdraget, og som er uadskillelig fra den borgerlige Frihedssag i al Almindelighed, vil sejre, naar den betimelige Tid er kommen“.

Vanskeligere var det at fjerne Frygten for, at Indledningens andet Afsnit kunde medføre en betænkelig tysk Indblanding i danske Forhold, fordi Materialet her ikke kunde lægges frem for Offentligheden. Bismarck havde altid indtaget det Standpunkt, at enhver Regering var ansvarlig for, at dens Embedsmænd ikke blandede sig i andre Staters indre Anliggender og havde handlet derefter. Da Krigsminister *Bahnsen* i sin Tid havde vovet sig for langt ud overfor Tyskland i en Tale om Forsvarssagen, paatalte Bismarck dette med den Virkning, at *Estrup* maatte give Ministeren en Næse. Jeg har senere oplevet, at Fyrst *Bülow* som Ministerpræsident befandt sig i den samme pinlige Situation overfor den daværende preussiske Indenrigsminister Friherre *v. Rheinbaben*, der paa samme Maade havde vovet sig for langt ud i et Forsvar for Tyskerne i Østerrig-Ungarn. Under Köllerpolitiken mødte den daværende tyske Gesandt i København Hr. *v. Kiderlen-Wächter* i 1899 med en hel Bunke Klager over danske Embedsmænd og Officerer, som efter den tyske Regerings Mening havde tilsidesat de Hensyn overfor det store Nabofolk, som det var deres Pligt at iagttage. Blandt dem var de landskendte Præster *Vilhelm Beck* og *Johannes Clausen*, der i Kirkebønnen havde indflettet nogle varmtføjte Ord om de danske Sønderjyder, endvidere Stiftamtmand *Ahnfeldt* i Ribe, Generalløjtnant *Lorenzen* og Oberstløjtnant *Tychsen*. Generalløjtnant Lorenzen hav-

de som Taler ved en Veteranfest i Aarhus i 1898 udtalt Ønsket om, „at det maatte forundes Kong Christian IX endnu at opleve, at Slesvig, denne Del af Danmark, ved hvilken hans Hjerter hænger, bliver genforenet med Kongeriget.“ Oberstløjtnant Tychsen, som førte Tilsynet med de danske Krigergrave i Sønderjylland, havde skriftligt henvendt sig til Landraaden i Sønderborg til Gunst for en dansk Sønderjyde, som var bleven straffet, fordi han havde lagt en Krans med rød-hvide Baand paa en dansk Krigergrav. Da Regeringen ikke var i Stand til at afvise disse Klager som uberettigede, maatte den anmode de paagældende Embedsmænd og Officerer om at iagttage større Forsigtighed i Fremtiden. I Juli 1900, da Hr. *v. Schoen* havde afløst Hr. *v. Kiderlen-Wächter* som tysk Gesandt i København, indløb der en Bunke nye Klager. Forskellige navngivne Præster havde vovet sig for vidt ud, særlig i Kirkebønnen. Skarpt paataltes en af Pastor *Otto Rosenstand* udgivet Pjece „Aandelige Forhold i Sønderjylland“. Kultusminister *Bjerre* saa sig i denne Anledning nødt til i en Skrivelse til Pastor *Rosenstand* at udtale en alvorlig Beklagelse over, at han ved Udgivelsen af Piecen havde tilsidesat de en Embedsmand paahvilende Forpligtelser, og gennem Udenrigsministeriet at give den tyske Gesandt Meddelelse om, at dette var sket. Saaledes var Stillingen, inden Optanttraktaten blev afsluttet. At de Forpligtelser, Danmark overtog med Indledningens sidste Afsnit, ikke gik ud over denne Ramme, stadfæstede tidligere Overpræsident *v. Köller* ved i 1912 i det preussiske Herrehus under en meget bevæget Debat om Nord-slesvig at udraabe: „Hvad har *vi* opnaaet med Optanttraktaten? Ikke det bitterste!“

Efter Rigsdagsvalget rejste jeg til Berlin for at indtage mit Sæde i Landdagen. Men jeg havde tillige andet Ærinde. Jeg vilde tale med Indenrigsminister *v. Bethmann-Hollweg* om de naturaliserede Optantsønners Militærtærligt og om muligt udvirke, at de ældre Aargange

blev behandlet skaansomt. Ministeren modtog mig høfligt, men køligt. Jeg indledte Samtalen med at takke ham for Optanttraktaten. „Bitte, bitte,“ sagde han og smilte, „danken Sie nicht mir, da müssen Sie sich an eine ganz andere Stelle wenden.“ Jeg spurgte derefter, om Indenrigsministeriet agtede at udstede en offentlig Kundgørelse angaaende Traktatens Udførelse. „Nej,“ svarede han, „jeg har straks sendt Traktaten til Overpræsidenten i Slesvig med en almindelig holdt Instruks. Iøvrigt, tilføjede han, „er Traktatens Ordlyd jo saa klar og utvetydig, at den næppe kan være Genstand for Misforstaaelser.“ Jeg gik derefter over til de militære Spørgsmaal. Ministeren erklærede, at han i denne Henseende endnu ikke var nøje underrettet om alle Enkeltheder. Ved Naturalisationen erhvervede Optantsønnerne jo baade Rettigheder og Pligter. Til Pligterne hørte Militærpligten, men til Rettighederne ogsaa Retten til at søge sig fri, naar der forelaa særlige Forhold, som efter Loven berettigede dertil: Familieforsørgere, Sønner af Enker, af gamle Forældre etc. Om Enkeltheder vilde der altid kunne forhandles. Optantsønner, som var over 28 Aar gamle, kunde regne med, at de ikke vilde blive indkaldt til aktiv Militærtjeneste, da Militærmyndighederne helst vilde være fri for dem. Mit Hovedindtryk af Samtalen var, at Optanttraktaten var bleven gunstigere for os, end Indenrigsministeren havde ønsket, men nu, da den ifølge en stærkeres Vilje var afsluttet, skulde den udføres loyalt. Fra at være noget mistænksom overfor mig til at begynde med, blev han i Samtalens Løb venligere og mere tillidsfuld. „Vi ønsker,“ sagde han til Slut, „at undgaa al Haardhed og vil vise Imødekommenhed, hvor det er muligt, specielt ogsaa hvad Militærspørgsmaalet angaar.“

Da jeg maatte regne med stærke Modstrømninger, saavel fra Bureaukratiet i Slesvig, imod hvis Vilje Traktaten var bleven afsluttet¹⁾, som fra „Den tyske Forening for

¹⁾ „Der geschlossene Widerspruch des Oberpräsidenten, des Regierungs-

Nordslesvig“, der i stærke Udtryk misbilligede Kurssvingningen, var det mig magtpaaliggende, at faa Naturalisationerne gennemført saa hurtigt som muligt. Indtil 1908 var jeg baade Landdagsmand og Rigsdagsmand, og Arbejdet maatte derfor ledes fra Berlin. Af Hensyn dertil lejede jeg midt i Februar 1907 Lokale i Nærheden af Rigsdagsbygningen, indrettede her et „Optantkontor“ og kundgjorde, at Kontoret besvarede alle Forespørgsler vedrørende Optantraktaten, gav Ansøgere Raad og Vejledning, affattede Naturalisationsandragender m. m., alt uden Vederlag.

Klar over at jeg ikke selv vilde kunne overkomme Arbejdet paa Optantkontoret, havde jeg i Forvejen sikret mig Bistand af to unge Sønderjyder *P. A. Callø* og *Kr. Refslund Thomsen*. De var paa Grund af deres danske Sindelag begge under Köllerpolitiken bleven bortvist fra Latinskolen i Haderslev, nogle Maaneder før de skulde op til Studentereksamen. En lignende Skæbne ramte den Gang 83 polske Latinskoleelever. Regeringen vilde spærre nationalsindede Danske og Polakker Adgangen til Universitetsstudier med de dertil knyttede Rettigheder. Undervisningsministeriet spærrede alle andre Gymnasier i Preussen for de bortviste Elever. Callø og Thomsen rejste til København, hvor de tog dansk Studentereksamen og senere ved Nytaarstid 1907 statsvidenskabelig Eksamen. Med en Fremtidsgerning i Nordslesvig for Øje vilde de derefter afslutte deres Uddannelse med et Aars Studium ved tyske Universiteter. Min Anmodning om først i nogle Maaneder at assistere mig ved Arbejdet paa Optantkontoret fulgte de imidlertid beredvilligt. Af et Brev, som er skrevet først i Marts, ser jeg, at vi allerede efter 3 Ugers Forløb havde besvaret 1100 Forespørgsler, skrevet 331 Naturalisationsbegæringene og udsendt over 600 trykte

präsidenten und der nordschleswigschen Landräte blieb macht- und wirkungslos.“ (Oberregierungsrat M. Albrecht: „Optionen und Optanten in Nordschleswig. S. 84.)

Formularer til Brug for Ansøgninger om Naturalisation. Arbejdet var dermed sat godt i Gang.

Rigsdagsvalget havde bragt Fyrst Bülow's Politik en glimrende Sejr. Efter gensidig at have understøttet hinanden under Valgkampen, vendte Blokpartierne tilbage med et talmæssigt set stærkt Flertal paa 219 Rigsdagsmænd. Men Bülowblokken var en Støtte af Jern og Ler. At parre Frisindede med Konservative, sagde den gamle Frihedsmand *Albert Träger*, er som at parre Kaniner med Karper! De indre Modsætninger var saa dybe, at det ogsaa stod Blokpartierne klart, at den ikke vilde kunne holde ret længe. Paa Bordene i Restaurationen havde en driftig Købmand i Reklameøjemed sat Askebægre, hvor en Abe holdt en Kat, som var ved at smutte fra den, i Halen. Et vittigt Hoved fandt straks ud af, at det var Bülow, der forgæves søgte at holde paa Blokken. Indtil videre var det nye Flertal imidlertid Trumf, og der var udarbejdet et paa gensidig Imødekommenhed hvilende foreløbigt Regeringsprogram. Der skulde føres do ut des-Politik.

Rigsdagen blev aabnet under Iagttagelse af det traditionelle Ceremoniel. Efter Gudstjenesten for Protestanterne i Domkirken, for Katholikerne i Hedvigskirken, samledes Rigsdagsmændene efter Forskrift kjoleklædt eller i Uniform i den bekendte „Hvide Sal“ paa Slottet. Tronstolen var opstillet midt foran den ene Sidevæg. Lige overfor stod Slotsgarden, tre Hundrede tidligere Underofficerer i Uniformer og med Muskedonnere fra Frederik II.s Tid. Rigsdagsmændene tog Opstilling i en Halvkreds omkring Tronen. Ministrene, alle i Uniform, kom ind i Procession og tog Opstilling tilhøjre for Tronen, saaledes at Rigskansleren stod den nærmest. Der lød et Kommandoraab. Slotsgarden præsenterede Gevær, saa Messingtøjet raslede. En Dør tilvenstre i Baggrunden blev slaaet op og ind traadte først en Skare Pager i gamle Dragter, derefter Kejseren i enlig Majestæt, fulgt af alle

de i Berlin tilstedeværende hohenzollernske Prinser. Kejseren traadte rask hen til Tronen og stillede sig foran den. Prinserne tog Opstilling tilvenstre for Tronen. Dybt bukkende overrakte Rigskansleren Kejseren Manuskriptet til Trontalen, som han derefter oplæste med haard, skratende Kommandostemme. Efter Oplæsningen rakte han atter Rigskansleren Manuskriptet. Rigsdagens tidligere Præsident raabte: „Leve Hans Majestæt Kejseren!“ — tre Gange Hoch! Derefter forlod Kejseren i samme Optog Salen. Slotsgarden trak bort, Medlemmerne spredtes, ivrigt drøftende Trontalen.

Da jeg vilde forlade Salen, traadte tre nyvalgte Medlemmer fra Hertugdømmerne hen til mig og forestillede sig for mig. Det var Direktør i Hamborg-Amerika-Linjen, Advokat Dr. *Heckscher*, som var valgt i Lauenburg, Fabrikant *E. Carstens* fra Elmshorn, valgt samme Sted og Lægen Dr. *Struwe* fra Kiel, valgt i Østholsten. De udtalte Ønsket om at stifte nærmere Bekendtskab med mig, og vi kom snart til at staa paa en meget kammeratlig Fod. Senere har de alle tre lejlighedsvis ydet mig værdifuld Støtte. Af Dr. *Heckscher*, som selv var dramatisk Forfatter, blev jeg kort efter forestillet for Forfatterne *Gustav Frenssen* og *Adolf Köster*, som i 1920 blev Afstemningskommisær i Sønderjylland. Det vil jeg senere komme tilbage til. Fabrikant *Carstens* har besøgt mig, da jeg efter Verdenskrigen var bleven dansk Minister, for at ordne forskellige Forhold med mig, men han døde desværre et Par Aar senere. Med Speciallægen Dr. *Struwe*, som er Medlem af det preussiske Statsraad, staaer jeg vedvarende i venskabelig Forbindelse. Det samme gælder iøvrigt om Lægen Dr. *Leonhart* i Kiel, som den Gang repræsenterede Tønder-Husum-Kredsen i Rigsdagen.

Da jeg i Foraaret 1906 kom paa fri Fod, efter at have afsonet en tre Maaneders Fængselsstraf i Neumünster, modtog jeg bl. a. en Pengegave paa 3000 Kr. med Paalæg om at anvende mindst Halvdelen af denne Sum til

en Rekreatjonsrejse. Vigtige Begivenheder, som i uafbrudt Rækkefølge var stormet ind paa mig, havde hidtil hindret mig i at foretage Rejsen. Nu stod vi foran Parlamenternes Paaskeferie, som efter hævdvunden Skik var rede i tre Uger. I de sidste Dage før Feriernes Begyndelse og de første Dage efter deres Ophør plejede Præsidenterne desuden kun at sætte ubetydelige Sager paa Dagsordenen. Det var en stiltiende Forudsætning, at Parlamentarikerne godt kunde forlænge deres Paaskeferie en otte Dages Tid, uden at forsømme noget. Jeg besluttede derfor nu at foretage den længe opsatte Rejse. Mine unge Venner lovede at fortsætte Optantkontorets Arbejde under min Fraværelse. Mere udviklede Sager skulde de sende mig til Rom, hvor jeg agtede at tage længere Ophold.

Den 11. Marts rejste min Kone og jeg saa hjemmefra over Frankfurt a. M., Basel, Zürich, Milano, Genua til Rom. I de sidstnævnte Byer opholdt vi os et Par Dage, i Rom i over en halv Snes Dage. Derfra gik Rejsen videre til Neapel med Udflugter til Vesuv, Pompeji og Capri, hvor vi slog os ned et Par Dage. Hjemvejen gik over Rom, Florenz, hvor vi opholdt os i fem Dage, Venedig, Verona, Innsbruck, München til Berlin, hvor jeg midt i April genoptog mit Arbejde.

I Rom, hvor Historien talte til os med Tusinde Tunger, blev Tiden mig altfor kort. Men jeg vil ikke her opholde mig ved Oplevelser, som saa mange andre ogsaa har haft. I Fru Dinesens danske Pensionat traf jeg Forfatteren *Zacharias Nielsen* med Hustru og Datter. Vi foretog en Del Udflugter sammen og traf Aftale om at følges ad til Florenz. Aftenen før Afrejsen skulde finde Sted, opdagede han desværre, at en Lommeytv havde stjålet alle hans Rejsepenge. Han var derfor nødt til at blive i Rom, mens vi maatte fortsætte Rejsen uden at nyde godt af hans behagelige og underholdende Selskab. Før vi forlod Rom, kastede vi et Par Soldi i Fontana Trevi. Efter Genfor-

eningen har vi haft den Glæde at gense Rom og uddybe vore Indtryk.

Efter Overpræsident *v. Wilmowskis* Afskedigelse var Hr. *v. Dewitz* bleven udnævnt til Overpræsident for at gennemføre den Kurssvingning i Tysklands nordslesvigske Politik, som Fyrst Bülow med Kejserens Billigelse holdt for formaalstjenlig. Tvungen af Sygdom maatte han allerede efter et Par Maaneders Forløb nedlægge Embedet. Regeringen udnævnte derefter sidst i Februar Landdagsmand Godsejer *Ditlev v. Bülow* til Godset Bossee i Rendsborg Amt, til Overpræsident i Slesvig.

Hr. Ditlev v. Bülows Udnævnelse til Overpræsident vakte almindelig Overraskelse. Det var 13 Aar siden, han havde været Landraad i Stormarn, og som Landdagsmand havde han ikke gjort sig særlig gældende. Men han fik en varm anbefaling i den officøse Presse. „Hr. v. Bülow,“ skrev „Kölnische Zeitung“, „er hverken Junker eller Bureaukrat. Han har faaet en grundig Uddannelse, er fortrolig med de hjemlige Forhold, en god Iagttager, velset ved Hoffet, Rigskanslerens Fætter, og tilhører en Familie, som i Kamptider altid har staaet trofast paa Landets nationale Ret, alt i alt et heldigt Valg for Staten og for Provinsen.“

Baade Rigskanslerens og Overpræsidentens Forfædre havde beklædt høje danske Statsemeder. *Fyrst Bülows* Oldefader var en intim Ven af J. H. E. Bernstorff. Hans Bedstefader *Adolph v. Bülow* besluttede derfor at gaa i dansk Tjeneste. Han blev først ansat i Rentekamret, hvor han vandt Schimmelmanss særlige Yndest, blev senere gift med en Datter af Københavns Kommandant, Generaløjtnant Grev Baudissin, samme Aar udnævnt til Amtmand i Holsten, kort efter til Kammerherre og Ridder af Danebrog, men døde allerede 1816 kun 29 Aar gammel. Rigskanslerens Fader *Bernhard v. Bülow* tjente først i det tyske Kancelli i København, derefter i Udenrigsministeriet, blev 1847 Kammerherre og dansk Gesandt hos

Hansestæderne og 1849 Gesandt ved det tyske Forbund i Frankfurt a. M. Han var Storkors af Danebrog og Danebrogsmænd. I 1862 udtraadte han af dansk Statstjeneste, fordi han som Helstatsmand var en Modstander af Ejderpolitiken, blev et Par Aar senere Minister i Mecklenburg-Strelitz og 1873 tysk Udenrigsminister. — Overpræsident v. Bülow's Oldefader var dansk Kammerherre, hans Bedstefader Amtmand i Sydslesvig og hædret med høje danske Ordner. Moderen var en dansk Komtesse Holstein-Holsteinborg.

Hr. v. Bülow's Udnævnelse til Overpræsident vakte megen Harmen indenfor Administrationen i Slesvig og de Kredse, der sluttede sig til „Den tyske Forening i Nordslesvig“. Overbevist om, at Overpræsidenten som Personlighed var altfor veg til at føre en selvstændig Politik, mødte man ham fra første Færd med Mistillid og Uvilje. Man afskyede den „mildere Kurs“, han som Organ for Rigskansleren var udset til at gennemføre, og demonstrerede imod den ved enhver given Lejlighed. Kritiken fra dansk Side, som var bleven dæmpet med Optanttraktatens Offentliggørelse, blev atter skarpere og mere udfordrende. Man hævdede, under Henviſning til misfor-nøjede Embedsmænds utilbørlige Drillerier, at der i det hele ikke kunde være Tale om en mildere Kurs. Opponenterne i begge Lejre leverede gensidig hinanden Vaaben, som ogsaa blev taget i Brug. I Forsommeren laa den mildere Kurs allerede under Krydsild. Foreløbig dog uden større Virkning.

I et Brev til Vælgerforeningens Sekretær af 8. Maj 1907 skriver jeg: „I Berlin fastholdes den Politik, der har givet sig Udtryk i Optanttraktatens Afslutning. Jeg har ved Samtaler med en Del højere Embedsmænd kunnet konstatere, at Drillerierne i Nordslesvig ikke skyldes nogen som helst Anvisning ovenfra, men udelukkende maa opfattes som Provinsregeringens Protest imod Optanttraktaten, der blev afsluttet imod dens Vilje og bag

dens Ryg. Traktaten vil blive loyalt udført, og jeg tror endnu, at vi vil naa ud over den, hvor vrangvillig den lokale Administration end er. Bag Kulisserne føres Kampen for Tiden om Jørgen Møllers Naturalisation. At han ikke falder ind under Konventionen, indrømmes ogsaa fra dansk Side, men vi fremhæver samtidig, at det er stridende imod dens Aand, hvis han ikke faar preussisk Borgerret. Indenrigsminister v. Bethmann-Hollweg har nu lovet at naturalisere ham, men dette er en Hemmelighed, som meddeles Dig i Fortrolighed. Tvinger Indenrigsministeren Regeringen i Slesvig dertil, vil det sikkert have en god Indvirkning. Jeg deler ikke den Uro, Mistæksomhed og Mismodighed, der giver sig Udtryk i en Del af vor Presse. Forholdene udvikler sig omtrent, som jeg havde ventet. I Aften skal jeg til Soiré hos Rigsdagens Præsident, Grev Stollberg-Werningerode. Muligvis kan jeg der faa Lejlighed til en Samtale med Hr. v. Loebell.

Naturalisationerne fremmes hurtigt. Efter tyske Kilder er der allerede naturaliseret over 1500 Personer. I de sidste fjorten Dage er der, hvad jeg tillægger særlig Betydning, naturaliseret en hel Del Optanter, deriblandt Købmand Hans Callesen i Aabenraa, som har været paa det sorte Brædt. *Jürgensen* gør os i denne Tid overordentlig værdifulde Tjenester. Han støttes af Landraad *Brütt* og Friherre v. *Zedlitz*."

Paa „Den tyske Forening“s Aarsmøde sidst i Maj sagde Formanden Dr. *Hahn* under livlig Tilslutning, at der umiskendeligt herskede en dyb Misstemning blandt Tyskerne i Nordslesvig, fordi Optanttraktaten i høj Grad skadede tyske Interesser.

Samme Dag skrev jeg til Vælgerforeningens Sekretær: „Den lokale Embedsstand har, støttet af „Den tyske Forening“ gjort alt muligt for at hindre Traktatens loyale Udførelse. Men Forsøget er foreløbig strandet: Vi er allerede naaet et betydeligt Stykke ud over Traktaten, idet der er naturaliseret over hundrede *Optanter* til Dags Dato.

For at svække og bryde Modstanden imod Traktaten vil Regeringen i Berlin muligvis give noget efter for Tyskernes Stormløb paa andre Kanter. Indadtil spores Traktatens gavnlige Virkninger allerede. Eksempelvis kan nævnes, at Skoleforeningen har faaet over 600 nye Medlemmer siden den traadte i Kraft, at en ny oprettet dansk Landboforening i Aabenraa Amt allerede tæller 560 Medlemmer, og at de otte store danske Landboforeninger i Nordslesvig paany har sluttet sig sammen i en Fællesorganisation.“

Paa det danske Aarsmøde i Aabenraa den 9. Juni kom det til en Styrkeprøve mellem de to Retninger, der gjorde sig gældende i vor Politik. Vælgerforeningens mangeaarige Formand *J. P. Reimers*, som nu var firs Aar, frabad sig paa Grund af Alder og Svaghed Genvalg. Der skulde vælges en ny Formand i hans Sted. Gaardejer *P. Wiuff*, Sillerup, foreslog *J. N. H. Skrumsager* som bedst egnet til at overtage det ansvarsfulde Hverv. Hjuler *Jefsen*, Skærbæk, foreslog derimod *P. Grau*. Skrumsagers Valg blev anbefalet af *Fr. Hansen*, Løjtertoft, og *Andreas Blad*, Mindebjerg, *P. Graus* Valg af Redaktør *Svensson*. Skrumsager atter særlig varmt af *H. P. Hansen*, Hjerting. Der foretoges skriftlig Afstemning. Resultatet var, at Skrumsager blev valgt med 332, mens *P. Grau* fik 220 Stemmer.

Ved Fællesspisningen tog *P. Grau* Ordet og udtalte, at Optanttraktaten ikke havde svaret til Forventningerne. Spurgte man, hvem den havde gavnet mest: Danmark, Nordslesvig eller Tyskland, vilde han svare: Danmark har ikke vundet noget, Tyskland derimod en hel Del. Naturalisationer var i og for sig gode for Nordslesvig, men vi behøvede ikke at være særlig taknemmelige af den Grund. Efter at en Række Talere havde haft Ordet, svarede jeg: „Optanttraktatens Afslutning blev før sat i Forbindelse med min politiske Virksomhed og særlig med min Stemmeafgivning den 13. December. Et politisk Resultat

opnaas i Reglen kun ved et Sammenspil af mangfoldige Kræfter. En nordslesvigsk Parlamentariker kan i et Tilfælde som dette heller ikke gøre meget til Sagens Fremme. Han er kun at betragte som et lille Hjul i en stor indviklet Maskine. Drive Maskinen kan han ikke. Men han kan være den Sten, der faar hele Maskineriet til at gaa istaa, ja, han kan uden at ville det blive denne Sten, naar han ikke optræder forsigtigt og med Takt. Hvad Afstemningen den 13. December angaar, vil jeg blot sige, at det ikke den Dag var min Opgave at kaste Sten i Maskineriet.“

Mine Advarsler imod vedblivende at agitere stærkt med Pragfredens § 5 i en Tid, hvor Gambettas bekendte Ord om Elsass-Lothringens Genforening med Frankrig: „Altid tænke paa den, aldrig tale om den“ — af let forklarlige Grunde burde være Rettesnoren, blev der ikke taget Hensyn til. Jeg kunde iagttage Virkningerne deraf i Berlin og skrev midt i Juni bekymret til Vælgerforeningens Sekretær: „Jeg er fremdeles meget optaget af Optanttraktaten. Jeg havde haabet, at det ogsaa skulde lykkes os at faa de fleste *Optanter* naturaliseret. Men den Diskussion, P. Grau nu atter har rejst, leverer jo foreløbig Dr. Hahn og Konsortier saa gode Vaaben, at Tilbageslaget sikkert ikke vil udeblive. Dertil kommer nu Ministerskiftet. Det er den gamle Historie: Ligesom man efter store Anstrengelser har vundet sig en vis Position, indtræder der et Personskifte, og dermed maa man i mange Henseender begynde forfra. Hvis man blot denne Gang havde undt mig nogle flere Maaneder til at arbejde i Fred, tror jeg ikke, der vilde være bleven mange Optanter til Rest. Vi havde sikkert ogsaa faaet Finnemann naturaliseret. Der er gjort et stort og omhyggeligt Arbejde i denne Retning. Men nu er jeg bange for, at vi trækker det korteste Straa. Kun faa af de Mænd, der i den nyere Tid har trængt sig frem i vor Politik, forstaar at beregne deres Handlingers Rækkevidde. Deres Mangel paa Ansvarsfølelse er ligefrem beundringsværdig, hvis den ikke var saa sørgelig.“

Det lykkedes alligevel at aabne Chr. og Niels Finne-
mann Adgang til Naturalisation. Kong Frederik VIII og
Dronning Louise havde efter Tronbestigelsen aflagt et
Besøg i Berlin. Kejseren og Kejserinden havde nu an-
meldt et Genbesøg ved det danske Hof først i Juli
1907. Paa Forslag af Dr. Aage Friis havde Grev Raben
ladet Kammerherre Hegermann-Lindencrone gøre det
tyske Udenrigsministerium opmærksom paa, at det vilde
paavirke Stemningen i Danmark gunstigt, hvis der før
Kejserbesøget blev aabnet Christian og Niels Finnemann
Adgang til at vende tilbage til deres Hjem som preus-
siske Statsborgere. I Berlin stillede man sig imøde-
kommende. Det lykkedes at overvinde Indenrigsministe-
riets Betænkeligheder. Sidst i Juni meddelte den tyske Ge-
sandt i København Grev Raben, at de kompetente preus-
siske Myndigheder vilde ophæve Udvisningsordren og
meddele de to Mænd fuld Borgerret, saa de atter kunde
vende hjem, hvis de stillede de af Loven krævede Na-
turalisationsandragender. Dr. Friis kaldte dem sidst i
Juni til København, hvor de, underrettet om Sagens Stil-
ling, erklærede sig tilfreds med den trufne Ordning og af-
leverede deres Naturalisationsbegæring, som straks blev
bevilget.

Efterretningen om, at det omsider var lykkedes at faa
denne Sag ordnet, blev i Danmark modtaget med Tilfreds-
hed. „Berlingske Tidende“ skrev: „De hyppige venskabe-
lige Besøg, som Overhovederne for og Medlemmerne af
det danske og det tyske Konge- og Kejserhus i de senere
Aar har aflagt hos hinanden, har været fulgt af en langt
venligere Forstaaelse af de Spørgsmaal, der er Dansk og
Tysk imellem. Et klarere og mere retfærdigt Syn har ud-
viklet sig i Tysklands ledende Kredse, særlig paa Forhol-
dene i Nordslesvig, og de danske Nordslesvigere sporer
en bestemt om end langsom Bedring i de Vilkaar, de lever
under. En ny Kurs er lagt an og særlig efter Afslutningen
af Konventionen af 11. Jan. 1907, der fandt Sted kort

efter Kongens Besøg hos Kejser Wilhelm i Vinter i Berlin, ses tydelige Resultater, som lover en vedvarende Bedring af Forholdene i Slesvig og dermed ogsaa mellem Dansk og Tysk overhovedet.“ Saaledes var Stillingen i Virkeligheden.

Kejserbesøget forløb i det hele efter Ønske. Den 3. Juli ankom Kejserparret til København. Modtagelsen var meget festlig. Ved Gallataflet paa Fredensborg blev der holdt Taler af Kong *Frederik* og Kejser *Wilhelm*, men de politiske Forhold blev ikke berørt. Det var imidlertid lykkedes „Den tyske Forening“ at indfange Hertug *Ernst Günther* af Augustenborg, som i Sommertiden opholdt sig paa Graasten Slot, og gennem ham at paavirke hans Søster, Kejserinde *Victoria*. Hun betragtede Fyrst Bülow som altfor danskvenlig og skrev efter Besøget til Udenrigsministeriets Repræsentant, den tyske Gesandt *Jenisch*, som havde ledsaget Kejserparret til København: „Jeg er gaaet til Danmark som Kejserinde og som min Mands Hustru, har naturligvis ogsaa været høflig og venlig, da Rejsen krævede det af mig. Det er første Gang, jeg som Datter af Nordmarken har maattet gøre dette. Hvor er Takken? Nyttens? De ved, at jeg ikke gerne blander mig i Politik, men nogen Lokalpatriotisme har man dog. Slesvig-Holstens Kampe imod Danmark har været knyttet nøje sammen med min egen Familie, min egen Fader har været disse Kampes Offer. Derfor vil De kunne forstaa, at det skærer mig i Hjertet, naar Tyskheden i Nordslesvig lider under en for slap Imødekommenhed overfor Danmark. Danskerne har altid været glatte, men falske.“ — Dette af Fyrst Bülow offentliggjorte Brev er betegnende for Augustenborgernes uforsonlige Holdning overfor Danmark.

STORMLØB MOD DEN MILDERE KURS

Den af Regeringen uafhængige konservative tyske Presse gav sin Utilfredshed med Kurssvingningen i Nordslesvig kraftige Udtryk. „Deutsche Tageszeitung“ ankede over nogle danske Avisers Holdning under Kejserbesøget og skrev videre: „Det er imidlertid ikke blot dette, der gør os betænkelige ved den nyeste danske Politik, men den Omstændighed, at *vi har nedlagt alle de Vaaben, Optantspørgsmaalet gav os, uden at sikre os et positivt Vederlag.*“

Dertil bemærkede „Hamburger Nachrichten“ atter: „Dette er meget mildt udtrykt. Danmark har ikke blot ikke ydet os fuldt Vederlag for vor Imødekommenhed i Optantspørgsmaalet, men i det hele *intet Vederlag!* Det er det, der gør den tyske Imødekommenhed saa uforstaaelig og betænkelig. *Vi har bortkastet vort skarpeste Vaaben imod den danske Agitation i Nordslesvig: Udvisningsordren, men ikke af Danmark faaet andet til Gengæld end en tom Forsikring om, at det vil gøre sit til, at Freden i Nordslesvig kan blive genoprettet.*“ — — — „Finnemann-Sagens Ordning har virket som et Slag i Ansigtet paa den tyske Befolkning og fremkaldt Udtalelser af en saadan Art, at de ikke kan gengives.“

Paa den tyske Presse i Nordslesvig gjorde Finnemann-Sagens Ordning et overordentlig dybt Indtryk: „Vi nøjes med to korte Spørgsmaal,“ skrev „Apenrader Tageblatt“, „er det da virkelig nødvendigt, og svarer det til det tyske Riges Værdighed, saaledes at løbe bagefter det lille Danmark, og kan man virkelig, efter hvad der nu sker af Imødekommenhed imod Danskerne, fortænke dem i, at de

fra Dag til Dag optræder mere udæskende, at deres Haab om en Genoptagelse af Pragfredens § 5 antager bestandig fastere Sikkelse?"

„Paa den konge- og statstro Befolkning i vor Grænsekreds og vel i de videste Kredse i Nordslesvig har Meddelelsen om den nabovenlige Ordning af Finne-Sagen gjort et ligefremt voldsomt Indtryk,“ skrev „Schleswigsche Grenzpost“, „Virkningen af Optanttraktatens Offentliggørelse var langt fra saa stor. Med fuld national Bevidsthed eller rent instinktmæssigt føler man, at der her foreligger en Kendsgerning, hvis moralske Virkning slet ikke lader sig beregne. Fra et preussisk Synspunkt set, tror man, at man staar overfor et historisk Øjeblik, som den preussiske Stormagts Historie kun har faa at opvise Maagen til.“

Dette var Indledningen til store Demonstrationer imod Regeringens nordslesvigske Politik. Den 13. Juli holdt Landbrugskamret for Hertugdømmerne Aarsmøde i Haderslev. Af „Schleswigsche Grenzpost“, det statsunderstøttede tyske Blad, blev det budt velkommen med en Artikel om „Tyskere i Nød“. „Ved Landbrugskamrets Møde i Haderslev,“ skrev „Hamburger Nachrichten“, „trak den første Tordenbyge op. Tyskerne demonstrerede imod Overpræsident v. Bülow og den Politik, han repræsenterede, ved ikke at flage. Derefter fulgte Udladningen i Borgerforeningen. Landbrugskamrets Formand Grev *Rantzau-Rastorff* lagde for. Under hans Tale knitrede de første Lyn. Uden Hensyn til de Pligter, Stillingen som Landbrugskamrets Formand paalagde ham, tog han straks udpræget Standpunkt imod Regeringens nordslesvigske Politik. Talen formede sig som en hensynsløs Udfordring til Overpræsidenten.“ Hr. v. Bülow tog Ordet og svarede: „Vi opholder os her blandt en Befolkning, som endnu staar fremmed overfor os, fordi den taler et andet Sprog. Men derfor maa vi ikke glemme, at den bestaar af vore Landsmænd. Især maa jeg under Varetagelsen af mit Embede

lægge mig dette paa Sinde. Folk, som kender denne Befolkning, tillægger den særdeles mange gode Egenskaber. Bør vi behandle den uden Forstaaelse, fordi den taler et andet Sprog og endnu spejder efter vort Naboland i Nord? Jeg siger Nej. Vil man vække Tillid, maa man først selv vise Tillid. Hvad vi saar, det vil vi ogsaa høste, netop det. Derfor vil vi ikke saa, hvad der skiller, men hvad der forener os. Fælles for os er den nordiske Himmel, Livsvilkårene, den økonomiske Bedrift. Alle er vi ogsaa af samme Afstamning, om Cimbrer eller Teutoner, om Syd- eller Nordgermaner: Fælles er dog det germanske Blod. Mændene er lyshaarede, Kvinderne er blaaøjede. Alle er vi slesvig-holstenske Landsmænd. Fælles for os er Landegrænsens Urokkelighed. Forskellene maa falde. Lad os da med aabent Hjerte udbringe et Leve for denne Egns Beboere, saaledes, som det sømmer sig, naar Folk fra Hertugdømmerne mødes. Vort Rige er mægtigt nok. Vi vil byde Beboerne et Broderkys. Nordslesvigerne uden Undtagelse skal leve!“

„Da Overpræsidenten sluttede,“ hedder det videre i „Hamburger Nachrichten“s Referat, „udeblev Tordenskraldene, idet en Del af Gæsterne blev siddende for paa ny at demonstrere imod de Anskuelse, Overpræsidenten repræsenterede. Derpaa istemte de med Fynd og Klem „Schleswig-Holstein meerumschlungen“, og saa begyndte Tordenen at rulle i Grev Rantzaus anden Tale, som gav kraftig Genlyd i Forsamlingen. Dr. *Martens*, Haderslev, raabte under bragende Bifald: „Paa Regeringen kan vi ikke længer stole!“ Derpaa forherligede han Landraad *Becherer* og sluttede med at raabte: „Ham vil vi beholde!“ — Under alt dette sad Regeringspræsident *Dolega v. Koszierowski*, Landshøvding Grev *Platen Hallermund* og Landraad *Becherer* som tavse Tilhørere.“

Overpræsident v. *Bülow* havde talt om at bringe Nordslesvigerne uden Undtagelse en *Broderhilsen* (Brudergruss), men i den tyske Presses Referater blev det forfal-

sket til et *Broderkys* (Bruderkuss) for dermed at latterliggøre Overpræsidenten. En voldsom Ophidselskampagne imod Regeringens nordslesvigske Politik var dermed indledt og slog snart sine Bølgeringe ud over hele Tyskland. Den officiøse Presse tog Overpræsidenten i Forsvar, men han var for veg en Karakter til at modstaa den Storm, der nu rejste sig i Hertugdømmerne. Skønt man kun behøvede at drage en Sammenligning mellem Overpræsidenterne v. Köllers og v. Bülow's Programtaler i Nordslesvig for at faa Klarhed over, i hvilken Grad Kursen i Tysklands nordslesvigske Politik var ændret i vor Favør, blev den „mildere Kurs“ nu ogsaa stærkt angrebet fra dansk Side. „Flensborg Avis“ var utilfreds med Finnemann-Sagens Ordning og mente, at der burde være givet Finnemann fuld Oprejsning ved en Højesteretskendelse. Dertil bemærkede jeg i „Hejmdal“, at de preussiske Domstole var uafhængige af Administrationen. Alt hvad Regeringen i denne Henseende kunde gøre, var at give Finnemann Adgang til at føre en ny Retssag. Den vilde derimod ikke kunne garantere for, at Sagen fik et andet Udfald end sidst.

Der fortælles, at Bjørnstjerne Bjørnson, da han fik Efterretningen om Norges Løsrivelse fra Sverrig, telegraferede til Statsminister *Michelsen*: Nu gælder det om at holde sammen, og at Michelsen svarede med et Iltelegram: Nu gælder det om at holde Kæft! Begivenhederne viste, at Nordmændene under den vanskelige Situation, som de befandt sig i, ikke blot forstod at holde Trit og Takt, men ogsaa at holde Kæft. Vi vilde efter min Mening være naaet betydeligt videre med Optanternes Naturalisation, hvis Modstanderne af den Politik, jeg var Talsmand for, havde indtaget en mere afventende Holdning og forstaaet Betydningen af at tie i denne kritiske Tid. At Tilbageslaget før eller senere vilde komme, var jeg klar over. Men det gjaldt om at styrke vor nationale Stilling saa meget som muligt, inden det kom, og hver Maaned's Udsættelse var en Vinding.

I „Dybbøl-Posten“ rettede Redaktør *Svensson* meget skarpe Angreb paa den danske Regerings Politik. Dette førte først til et Sammenstød med „Nationaltidende“, som paatalte, at Bladet „indprentede de danske Nordslesvigere at nære den allerstørste! — Mistænksomhed, som især — især! skal være rettet imod, hvad man laver sammen ved det danske Regeringsbord i København. Mon dette,“ fortsatte „Nationaltidende“, „nu egentlig er forsvarligt. Vi kunde tænke os en smukkere, for slet ikke at tale om nyttigere Opgave for et dansk Blad i Sønderborg end at saa Mistanke imod danske Mænd.“

Mens disse Angreb fortsattes paa et meget løst Grundlag, forberedte „Den tyske Forening for Nordslesvig“ et Stormløb imod den „milde Kurs“. Paa et Møde, som Foreningen sidst i Juli afholdt i Aabenraa, demonstreredes der heftigt imod Regeringen. Foreningens Formand, Dr. *Hahn*, rejste til Slesvig og optog Forhandlinger med Overpræsidenten. Paa Foreningens Delegeretmøde i Rødekro den 3. August aflagde han Beretning og oplæste en Skrivelse fra Overpræsidenten, som bl. a. erklærede: „Landegrænsen ligger fast ved Kongeaaen. Sprogandragningen af 18. December 1888 bliver klippefast bestaaende. Folkeskolen er og bliver tysk. Derfor er der givet et saa bestemt og klart Svar paa de danske Sprogandragender. Naturalisationer, som ikke kan kræves i Henhold til Optanttraktaten, vil ikke mere blive foretaget. Der vil ikke mere blive vist lignende Eftergivenessomhed som overfor Finnemann. Udlændinge, som overskrider Grænsen i Agitationsøjemed, skal holdes borte. Herværende Udlændinge, som gør sig skyldige i Rumlerier, vil blive advaret, eventuelt udvist. De kommissariske Amtsforstandere vil ikke blive fjernet. Der vil blive ansøgt om en betydelig Statshjælp til Fremme af tyske Formaal, til Tyskhedens Styrkelse og Fremgang, til Oprettelse af rigelige Stipendier til Besøg paa tyske Folkehøjskoler, til passende Tillæg til Lærerlønninger og til Bygning af Embedsboliger. Landdagens nationale

Flertal sikrer disse Bevillinger.“ I Tilslutning til Overpræsidentens Skrivelse fortsatte Dr. Hahn: „Alle vore Ønsker er desværre ikke bleven opfyldt. Om Julius Nielsen og H. P. Hanssen, Udlandets Forbundsfæller og Tyskhedens Fjender, vedbliver at faa Adgang til Centralmyndighederne i Berlin, er saaledes et aabent Spørgsmaal. Hidtil har H. P. Hanssen med Virkning kunnet fortsætte sit Arbejde indtil meget høje Steder, men Oplysninger om hans fordærlige Politik vil røve ham hans Støttesteder i Syden. Meget, overordentlig meget har Fjenden vundet, materielt men især ogsaa moralsk. Naturalisationerne omkring ved 1890 er en Bagatel derimod.“ — Under den paafølgende Diskussion erklærede Dr. *Martens* fra Haderslev: „Vi vil ingen Limonadepolitik have. Vi her oppe i Norden er vant til en Grog, der kan kradsse. Vi vil have en kraftigere Politik.“ De følgende Talere blæste videre i samme Horn.

Jeg søgte at modvirke disse Bestræbelser ved at bevæge mine frisindede holstenske Kolleger til paa offentlige Møder i Sydslesvig og Holsten at udtale deres fulde Tilslutning til Overpræsident v. Bülow's Programtale i Haderslev. Forfatteren *Erich Schlaikjer* og Landdagsmand *Jürgensen* traadte i Samarbejde med mig, hvad jeg senere vil komme tilbage til, kraftigt i Skranken for den mildere Kurs. Personlig var jeg i Stand til at inspirere en Del Artikler i den frisindede Presse, bl. a. i den af Redaktør *Erdmannsdörfer* redigerede og til de frisindede Provinsblade udsendte „*Liberale Correspondenz*“. Landdagsmand, Landraad *Brütt* i Rendsborg understøttede atter *Jürgensen* overfor Regeringen og stillede sig paa en meget kollegial Fod med Julius Nielsen og mig.

For at afstive Overpræsidenten vedtog Vælgerforeningens Bestyrelse og Tilsynsraad efter mit Forslag følgende Resolution: „Idet vi udtaler vor Paaskønnelse af Overpræsident v. Bülow's Tilsagn om at møde den danske Befolkning i Nordslesvig med Tillid og venter, at han vil

forvalte det høje Embede, der er ham betroet, retfærdigt og upartisk, nedlægger vi en bestemt Indsigelse imod den af et fanatisk Agitationsudvalg forsøgte Ophidselse af det tyske Folk. Overfor de grove Usandheder, der i den senere er bleven udspreedt i Tyskland, erklærer vi: Den danske Befolkning i Nordlesvig udfolder ingen Løsrivelsesbestræbelser og driver ingen Boykotning. Den staar paa Forfatningens og de bestaaende Loves Grund og udfolder kun fuldt ud lovlige Bestræbelser til Værn om sin nedarvede Nationalitet.

Vælgerforeningens Bestyrelse og Tilsynsraad.

(Navne.)

Det lykkedes mig at faa denne Erklæring udsendt gennem „Wolffs Bureau“ og dermed optaget i de fleste større tyske Blade.

Den tyske Forening svarede med en lang i 22 Paragrafer affattet flov og dum Erklæring, som røbede Redaktør Strackerjans Pen. Otte frikonservative Landdagsmænd fra Hertugdømmerne — altsaa Medlemmer af samme Parti som Overpræsident v. Bülow — udstedte en Erklæring, hvori de tog bestemt Afstand fra Regeringens nordlesvigske Politik, men to Landdagsmænd, Landraaderne *Brütt* og *v. Bonin*, før i Aabenraa, som hørte til samme Parti, tog Afstand fra Erklæringen. Et Agitationsudvalg, som havde organiseret Demonstrationerne imod Overpræsidenten i Haderslev, fyldte i de følgende Maaneder den tyske Højrepressen med voldsomme Angreb paa mig personlig og paa Regeringens nordlesvigske Politik. I Haderslev oprettedes der en Værnekomité (Schutzkomité) med den Opgave at udspionere Danskerne, kontrollere den danske Presse, angive enhver Lovovertrædelse til Statsadvokaten og drage Omsorg for Retsforfølgelse overalt, hvor det var muligt. Komiteen debuterede med at angive mig til Statsadvokaten, som straks tog Affære og rejste to Retssager imod mig. Alt dette gav mig meget at tage Vare paa. Det

gjaldt om at faa saa mange Optanter som muligt naturaliseret, inden det uundgaaelige Tilbageslag kom. For at opholde det mobiliserede jeg de liberale og socialdemokratiske Blade i Tyskland, som jeg dels personlig, dels gennem Kolleger øvede Indflydelse paa, til Forsvar for den mildere Kurs. Historikeren, Professor *H. Delbrück* støttede disse Bestræbelser i „*Preussische Jahrbücher*“, *Fr. Naumann* i „*Die Hilfe*“, og paa frisindede Vælgermøder i Hertugdømmerne blev der efter min Tilskyndelse vedtaget Resolutioner, som krævede den mildere Kurs opretholdt.

Hvor underligt det end lyder, blev Finnemanns under Overvindelse af store Vanskeligheder gennemførte Naturalisation nu ogsaa stærkt angrebet fra dansk Side. Jeg har før omtalt „*Dybbøl-Posten*“s af „*Nationaltidende*“ tilbageviste Angreb paa den danske Regering. Disse Angreb fortsattes hensynsløst med forblommede Antydninger om, at jeg spillede en mistænkelig Rolle. Efter længe at have tiet tog jeg skarpt til Genmæle i en Artikel i „*Hejmdal*“. Med al Anerkendelse af Redaktør *A. Svenssons* Dygtighed erklærede jeg, at hans ubesindige Journalistik maatte vække alvorlige Betænkeligheder. Han stod imidlertid saa ene med disse Anskuelser i Sønderborg By og Amt, at han hverken havde Ret eller Adkomst til at tale paa den danske Befolknings Vegne.

I en følgende Artikel skrev *Svensson*: „Hvis der ikke var Baand, der bandt, kunde der gives ganske artige Oplysninger om, hvad der skete i Vamdrup forud for Finnemann-Affærens Ordning eller for nogen Tid siden i Anledning af en større Festlighed paa den anden Side Grænsen,¹⁾ Ting, som sikkert vilde tage Duften af Forsoningspolitiken og Glansen af flere af dens Udøvere.“

Da „*Hamburger Nachrichten*“ og andre danskfjendtlige tyske Blade udnyttede denne Mistænkeliggørelse paa en

¹⁾ Hermed sigtedes til et taabeligt Rygte om, at Kronprins Christian var udebleven fra en Dyrskuemiddag i Faaborg, — fordi Kongen af Hensyn til Kejser Wilhelm havde forbudt ham Deltagelsen, da der var mange Sønderjyder tilstede. Det hele var pure Opspind.

for min politiske Virksomhed skadelig Maade, svarede „Hejmdal“: „Vi har ikke hidtil gengivet „Dybbøl-Posten“s Ytringer, fordi vi ikke har i Sinde at føre en Avisfejde, men da Bladets forblommede Udtalelser er Genstand for en Fortolkning i den tyske Presse, som volder større Fortræd, end naar der tales rent ud, henstiller vi til Hr. Svensson at tage Bladet fra Munden i Stedet for at udsaa Mistænkeliggørelser i Tyskland, som vi staa værgeløse overfor, fordi vi ikke aner, hvad han sigter til.“

Redaktør Svensson svarede: „Den Udtydning, som „Hamburger Nachrichten“ har givet „Dybbøl-Posten“s Udtalelser, er fuldstændig falsk. De antydede Kendsgerninger vilde virke kompromitterende i en helt anden Retning og sikkert aabne Øjnene paa det danske Folk baade her og hinsides Grænsen for, hvilken uværdig Rolle der paa dansk Side er spillet under det sidste halve Aars Udvikling af Forsoningspolitiken mellem Danmark og Tyskland. Der er hverken Tale om Rænker eller Uforsonlighed overfor Tyskerne, — kun om bristende Evne hos Danske til at hævde vor Værdighed og Ret.“

„Hejmdal“ aftrykte denne Udtalelse og tilføjede: „Der er Sladderhistorier nok i Omløb i Nordslesvig for Tiden. Lad os ikke faa flere af dem. Men kom med Kendsgerningerne. Kun ud med Sproget og indstil dermed Sagen til Folkets Dom.“

Redaktør Svensson svarede: „Aabenraa-Bladet kan faa kort Svar. Det maa endelig ikke tro, at „Dybbøl-Posten“ ikke sætter Pris paa Folkets Dom. Naar det desuagtet maa fastholde, at det er bundet af personlige Hensyn, saa be rettigger dette aldeles ikke „Hejmdal“ til at fremkomme med Betegnelsen „Sladderhistorier“. Forhaabentlig kan Bladets Redaktion skaffe sig saa frie Hænder, at den, naar Vælgerforeningens nye Tilsynsraad er traadt sammen, der kan staa til Ansvar for sine Ord.“

„Dette er atter Udflugter,“ skrev jeg. „Af mine Vælgere og ligeledes af vore Modstandere opfattes de fornærmelige

Sigtelser imidlertid som møntet paa mig. Og da det saavel af Hensyn til mine Vælgere, som af Hensyn til min parlamentariske Virksomhed, ikke kan være mig ligegyldigt, om jeg offentligt sigtes for at have spillet en *uwærdig* Rolle ved Finnemann-Sagens Ordning m. m. spørger jeg hermed Redaktør Svensson, om han med disse Ord har sigtet til mig og til min Virksomhed. Intet personligt Hensyn vil kunne hindre Hr. Svensson i at svare paa dette bestemte Spørgsmaal.“

Redaktør Svensson svarede: „Naar der har været hentydet til Begivenheder i Vamdrup forud for Finnemann-Affærens Ordning, saa har der blandt andet været sigtet ogsaa til Rigsdagsmand Hanssen.“

Kort forinden havde Formanden for „Højres Arbejder- og Vælgerforening“ i København, Kapt. *Schack*, foretaget en Rejse i Sønderjylland. Efter sin Hjemkomst havde han holdt et Foredrag om sine Indtryk, som „Vort Land“ offentliggjorde efter hans Manuskript. I Foredraget angreb han Danmarks Udenrigspolitik og i Forbindelse dermed Dr. Aage Friis paa et saa løst og uvederheftigt Grundlag, at Dr. Friis saa sig nødsaget til at tage til Genmæle. I en derpaa følgende Polemik fremdrog Kapt. Schack forskellige Breve fra Sønderjyder, som ogsaa indeholdt fornærmelige Sigtelser imod mig. Afskrifter af disse Breve blev mig tilsendt umiddelbart efter, at jeg havde rettet mit sidste Spørgsmaal til Red. Svensson. Blandt de løgnagtige Sladderhistorier, der var sat i Omløb om mig, for at ned sætte mig i det offentlige Omdømme, og som jeg først ad denne Vej fik Kendskab til, var den, at min Søn var „redet gennem Aabenraa Gader med preussisk Flag i Haanden og Pikkelhue paa“. Af større Betydning var et Brev, som Red. Svensson havde skrevet til Kapt. Schack, og som indeholdt følgende Paastand:

„Det danske Folk tror nu, at Finnemann er en glad og lykkelig Mand. Det tager fejl. Han angrer nu, at han mod-

tog Udvisningens Ophævelse som en Slags Naadegave, hvor han kunde kræve *Ret*. Men han lod sig ogsaa først overtale dertil efter flere Timers ihærdig Paavirkning af Dr. Friis og Rigsdagsmand H. P. Hanssen. Dette skete i Vamdrup.¹⁾

Saaledes staar Sagerne. *Og disse Ting maa De godt gøre Brug af i Deres Polemik.* —

(sign.) A. Svensson.“

Med samme Post modtog jeg følgende Erklæring fra Hr. C. Finnemann, med hvem jeg hverken mundtligt eller skriftligt forud havde haft Lejlighed til at drøfte Sagen:

„I et mig i Afskrift forelagt Brev fra Redaktør af „Dybbøl-Posten“ A. Svensson udtaler denne:

„Finnemann angrer nu, at han modtog Udvisningsordrens Ophævelse som en Slags Naadegave, hvor han kunde kræve *Ret*. Men han lod sig ogsaa først overtale dertil efter flere Timers ihærdig Paavirkning af Dr. Friis og Rigsdagsmand H. P. Hanssen. Dette skete i Vamdrup.“

Ovenstaaende Paastand, hver enkelt for sig og den hele Fremstilling, erklærer jeg herved for Usandhed og Opspind uden det allermindste Grundlag. Det er uværdigt og skammeligt, at en dansk Nordslesviger i sit Blad har antydet og privat fremsat saadanne Paastande, endog uden at have gjort det ringeste Forsøg paa først hos mig at forhøre sig om Sandheden.

Taarning d. 6. Septbr. 1907.

(sign.) C. Finnemann.

Jeg offentliggjorde nu disse Aktstykker med den Tilføjelse, at enhver videre Redegørelse for mit Arbejde med Finnemann-Sagen derefter maatte betragtes som overflødig.

Redaktør Svensson svarede, at hans Hjemmelsmand, en Mejeribestyrer i Tyrstrup, havde det bestemte Indtryk, at

¹⁾ Et saadant Møde har faktisk slet ikke fundet Sted, hverken i Vamdrup eller andet Sted.

Finnemann havde fortrudt, at han var gaaet med til at lade sig naturalisere. „Om Tildragelsen i Vamdrup,“ fortsatte han, „kan altsaa med fuld Sikkerhed offentlig fremsættes dette, at Hr. Finnemann efter mange Aars Landflygtighed, og efter at der er ofret meget Arbejde paa hans Sag, hin Dag i Vamdrup efter Indskydelse fra anden Side opgav at søge denne ordnet ad Rettens og Retfærdighedens Vej, saa den endte med at blive et virksomt Glansnummer ved et Fyrstebesøg. Hvorvidt dette er vor Sag værdigt, maa ligeledes henstilles til Befolkningens Afgørelse.“

Mit Svar var kort: „Mine Vælgere maa selv afgøre, om de tillægger Hr. Mejeribestyrer Jensens „bestemte Indtryk“ større Betydning end Hr. C. Finnemanns skriftlige Erklæring. Naar Hr. Svensson endnu, efter at den er forelagt Offentligheden, kan gøre Forsøg paa at mistænkeliggøre mit Arbejde i denne Sag, betragter jeg ethvert videre Ordskifte som haabløst. Mine Vælgere har nu Ordet. Jeg afventer deres Dom.“

Red. Svensson svarede: „Trods alle Paastande fra modsat Side om Løgn og Opspind er jeg ligesom tidligere overbevist om, at i Hovedsagen er min Fremstilling af Sagen rigtig. Ligeledes fastholder jeg Overbevisningen om, at den Maade, hvorpaa Finnemann-Sagen blev ordnet, ikke er vor Sag værdig. Hvis man ønsker Sagen yderligere drøftet af Vælgerforeningens Tilsynsraad, saa for mig gerne. For min egen Person venter jeg mig ikke stort mere deraf end af Bladenes Dom. Med denne Sags Udfald staar eller falder min Virksomhed i vor Sags offentlige Tjeneste.“

Sønderborg, d. 12. Septbr. 1907.

(sign.) A. Svensson.“

Mit Ordskifte med Hr. Svensson havde vakt betydelig Opsigt. Vælgerne begyndte at forstaa, at Forholdene efterhaanden var bleven utaalelige for os, der skulde varetage deres Interesser i de tyske Parlater. Jeg modtog mange Breve, Bladene bragte skarpe Indlæg, og der blev afholdt

store Protestmøder. Dagen efter, at Red. Svensson offentlig havde sigtet mig for uværdig Optræden ved Finne-mann-Sagens Ordning, modtog jeg et Brev fra Gdr. *Fr. Hansen*, Løjertoft, som skrev:

„Da jeg i Aftes læste „Dybbøl-Posten“, blev jeg i høj Grad foruroliget ved den Vending, det nu ved Svenssons Ubesindighed var kommen til. Jeg har altid betragtet en Avisfejde mellem vore Lokalblade som en Ulykke, men en saadan Udtalelse, som „Dybbøl-Posten“ fremkommer med i Aftes, har vi dog hidtil ikke oplevet. Jeg gik i Morges Kl. 6 over til P. Grau og spurgte ham: Hvad vil Du nu som Medlem af „Dybbøl-Posten“s Repræsentantskab gøre ved Svensson, thi han har forløbet sig i en saadan Grad, at I maa tvinge ham til overfor vor Rigsdagsmand at gøre Afbigt. Grau har nu sendt Svensson et hvast Brev. Jeg ønskede at vedføje et Par Ord, men Grau mente, at det var bedst, jeg skrev paa egen Haand. Det har jeg nu gjort. Jeg skrev bl. a., at vor Rigsdagsmand var en grundærlig Karakter, en af Nordslesvigs dygtigste Mænd, og at Hr. Svensson ikke havde nogen Ret til at tvivle om Din Ære. — — — Jeg vil hermed bede Dig om for *Sagens* Skyld at strække Dig saa vidt, det er Dig muligt. Vor Sag er vanskelig nok endda i Forvejen.“

Fra *Fr. v. Jessen*, som i disse Aar, da han udgav sin „Haandbog i det nordslesvigske Spørgsmaals Historie“, ogsaa paa anden Vis var meget virksom i den sønderjydske Sags Tjeneste, modtog Julius Nielsen og jeg følgende Brev:

København, d. 5. Septbr. 1907.

Kære H. P. Hanssen og Jul. Nielsen!

Friis fortalte mig, at De vil mødes i disse Dage paa det gæstfrie Damager. Jeg vilde ønske, at jeg kunde være med. Thi jeg har alvorlige Ting at tale med Dem om. Da jeg nu imidlertid er forhindret, vil jeg skriftligt udtale mig saa kort og klart, jeg formaar:

Det Øjeblik maa nu være kommet, hvor De, mine Herrer, og andre af Nordslesvigernes lovlige valgte Tillidsmænd maa vise, om det er Dem eller Hr. Svensson i Sønderborg, der er Udtryk for de danske Nordslesvigeres Anskuelse. Det hjælper ikke, at nogle Artikler i „Hejmdal“ tager Afstand fra denne for vor fælles Sag farlige og skadelige Mand. De maa vise, at De er i Stand til at holde Disciplin inden for Deres egne Rækker. Kan De det ikke, betyder det, at De er Mindretallet, og saa maa De ogsaa ophøre udadtil at staa som Repræsentanter for Helheden. De kan hverken for Deres egen Skyld eller for Nordslesvigs Skyld vedblive at dække over en saa uklar, forvirret og forløjet national-politisk Stilling. De selv, mine Herrer, Skrumsager, Andresen, Thyssen Hansen og maaske Henrik Thomsen, maa sætte Deres Mandater ind paa at tilvejebringe aaben og ærlig Kamp. Den nuværende Stimandsfærd er Dem og os alle uværdig.

Jeg for mit Vedkommende har gjort mit Regnebræt op og er kommen til følgende Resultat: Hvis „Dybbøl-Posten“ og til Dels „Flensborg Avis“ Gang efter Gang skal kunne føres i Marken mod de af Dem nærede Anskuelse og Deres politiske Handlemaade, og hvis De vedblivende finder Dem deri uden virkelig Indsigelse, — thi med al Respekt for H. P. Hanssen, saa anser jeg „Hejmdal“s Protester for at være virkningsløse — saa trækker jeg mig ud af alt offentligt Arbejde for den nordslesvigske Sag. Thi da er det en Erkendelse af, at De sidder paa et Flertals Naade og med svagt, holdningsløst Mindretals Støtte. Men hvis de andre er Flertallet, saa skal de ogsaa have Ansvaret og have det helt alene. Jeg vil da vide, hvor jeg har at stille mig — og det bliver visselig ikke *med* dette Flertal, men muligvis udenfor det hele.

Af Ord har der nu været nok. Hvis De, mine Herrer, ikke skrider til Handling og tager den Styrkeprøve, som De daglig udfordres til, vil den Opfattelse brede sig, at De ikke *tør*, fordi De ved, De ikke *kan*. Jeg misbilliger i høje-

ste Grad Deres elskværdige og fredelige Optræden, som vel er egnet til at gøre Dem til Martyrer, men ikke til Førere. De har aldrig vovet at lade Oppositionen imod Dem tage Konsekvenserne af Deres Handlemaade. Maaske den Tid vil komme, da De bliver nødt til at vige for de andres Tryk. Men det er en elendig Politik, at vige for Bagtrappe-Sladder, naar man hæderligt og gavnligt for sin Sag kan falde paa sit Standpunkt og bøje sig for en Flertals-Afgørelse.

Der trænges til Luft i Nordslesvigs Politik. Det er Førernes Sag at skaffe den til Veje. De maa handle, handle og atter handle.

Deres hengivne

(sign.) Franz v. Jessen.

Frimenighedspræst *L. B. Poulsen* skrev i de samme Dage til mig: „Jeg vilde meget gerne paa Søndag, da jeg skal prædike i Aabenraa, tale med Dig om al den grimme Mistænkeliggørelse, der kommer frem imod Dig, og om de mange Modstandere af Dig, der bliver valgt ind i Tilsynsraadet. Men nu ser jeg af „Højskolebladet“, at Du Søndag og Mandag taler paa Ubberup Højskole. Jeg bliver paa Skovgaard til Tirsdag, da Udvalget for Frimenighederne har Møde i Vamdrup. Jeg lader Skrumsager og Kloppenborg vide, om de, hvis de som jeg, gerne vil tale om Sagen i Ro, vil komme der om Formiddagen. Hvis Du ogsaa har Trang til at tale med os, kan Du maaske komme med Nattoget. Hvis Dine Modstandere bliver Flertal eller omtrent det i Tilsynsraadet, synes jeg, at Du og Julius Nielsen bør nedlægge Eders Mandater, hvis de da ikke paa en eller anden Maade vil give Eder en Tillidserklæring og fordømme al Mistænkeliggørelse. Jeg kunde unde Dig og Din Familie at blive fri for alt det stygge, og at Du i Ro kunde arbejde ved Bladet og som Foredragsholder paa begge Sider af Grænsen.“

I „Hejmdal“ skrev Gdr. *Nis Callesen*, Lerskov: „Begyn-

der det ikke at gaa op for H. P. Hanssens Modstandere, at de spiller en uværdig og skadelig Rolle, uværdig for danske Mænd og i høj Grad skadelig for vort nationale Arbejde. Er det dem ikke nok, at Tyskerne overdænger Hanssen med Ukvemsord. Skal vi absolut hjælpe Tyskerne med at forfølge ham. Kan de ikke indse, at deres Forfølgelse af en Mand, der har sat det som sit Livs Opgave at virke for os og vor Folkesag, maa ende med alle ædelttænkendes Foragt. Hvad har H. P. Hanssen gjort, som vi ikke skylder ham Tak for. Han har søgt at være det danske Folk til Tjeneste, naar og hvor han kunde. Han har kæmpet, og han har lidt som faa andre, og han har opnaaet Resultater af sin Virksomhed, større end nogen anden af vore Repræsentanter har kunnet fremvise. Kan de Herrer ikke omsider finde paa at gøre Slut, eller skal der blives ved for at faa H. P. Hanssen styrtet og en Undermaaler sat i hans Sted. — — —

Der er nok, der pønser paa at lægge os øde, uden at vore egne Landsmænd behøver at række Haand dertil. Jeg er nu en gammel Mand og har levet med i den nationale Strid siden 1848. Jeg har dybt følt Sorgen over Nederlaget i 1864, men saalænge vi var enige, saa jeg dog med nogen Fortrøstning Fremtiden i Møde. Værre er det nu, da en lille Klike haardnakket søger at sætte Splid i vort Folk. Det vækker Harme og Sorg som intet andet.

Lerskov, 12. Septbr. 1907.

Nis H. Callesen.“

Jeg modtog flere Tillidserklæringer fra mine Vælgere, saaledes fra samtlige danske Vælgere i Hjerting Sogn og fra et stort Vælgermøde i Nordborg, hvor Tillidserklæringen blev anbefalet af Dyrslæge *Dau* og Gaardejerne *R. Solmer*, *Vesterlund*, *Chr. Christensen*, *Elsmark*, *Jørgen Boesen*, *Hartspringskobbøl*, og *Claus Christensen*, *Lauensby*, mens *P. Grau* talte og stemte imod den. Tyve fremstaaende Mænd i Haderslev Amt indbød til et Vælgermøde

i Haderslev for at give Vælgerne Lejlighed til at tage Standpunkt til Dagens Spørgsmaal. Mødet var meget stærkt besøgt. Det blev aabnet af Gdr. *I. H. Schmidt*, Vojensgaard, som foreslog *P. Skau*, Bukshave, til Ordstyrer. Der blev derefter holdt Taler af *I. H. Schmidt*, Fri-menighedspræst *Thade Petersen*, Ordstyreren, *P. Wiuff*, Sillerup, *P. Iversen*, Haderslev, *Kloppenburg-Skrumsager* og *Jørgen From*, Fjelstrup.

Kloppenburg-Skrumsager sagde blandt andet under stærk Tilslutning: „Jeg vil tale som en Mand fra Vester-egnen. Der er et Ord, der hedder Disciplin. Det har ikke altid nogen god Klang, men det, det er Udtryk for, kan vi ikke undvære. En Hær uden Disciplin er ikke meget værd, og noget lignende gælder om et Parti. Selv om vi er en Befolkning, maa vi ikke desmindre se at holde Orden inden for vore Rækker. En Mand, der i Krigstid svigter overfor Fjenden, bliver skudt. Overfor Svensson maa vi fastholde, at han har brudt Rækkerne. Naar vi vælger en Tillidsmand, gaar det ikke an, at man ligefrem gaar ud paa at undergrave hans Stilling og angribe ham med ærekrænkende Mistæneliggørelse. Vi kan have forskellig Opfattelse af Politik, men vi bør ikke taale Mistæneliggørelse blandt os. De Folk, der søger at underminere Hanssen, maatte hellere se selv at udrette noget til Gavn for vor Sag end genere ham i hans positive Arbejde. Vi har fuld Tillid til vor Rigsdagsmand. Om Red. Svensson saa vil gaa eller blive, er hans Sag.“

Forsamlingen vedtog derefter følgende Resolution: „Cirka 400 danske Vælgere, forsamlede i Haderslev d. 15. September, misbilliger paa det skarpeste Red. Svenssons Færd og Mistæneliggørelse overfor vor Rigsdagsmand og hans Arbejde.“

Overfor en Bemærkning af *P. Wiuff* paa Mødet i Haderslev, om at man søgte at faa H. P. Hanssen fortrængt som Rigsdagsmand og fra hans øvrige Tillidsposter, bemærkede „Flensborg Avis“: „Hvis det var Maalet at hid-

føre en Mandatnedlæggelse, saa var Stillingen rigtig nok langt klarere og nemmere. Mon Wiuff tror, at hvis „Flensborg Avis“ for Alvor vilde have hidført en Nedlæggelse, dette havde været umuligt at opnaa? Saa vilde Bladet simpelthen aldeles hensynsløst Dag efter Dag have angrebet Rigsdagsmanden, have paavist, at Begivenhederne gav ham soleklar Uret o. s. v. Dette har Bladet ikke gjort. Det har langtfra udnyttet enhver Lejlighed til Angreb. Det har mangen Gang holdt igjen og altid søgt at give vor første Tillidsmand, hvad der tilkommer ham.“

Dertil bemærkede P. Wiuff i „Dannevirke“: „Jeg har mere end en Gang hørt, at en dygtig Advokat har vundet en uretfærdig Sag ved at kunne forvandle Uret til Ret, og jeg tror ogsaa, at dette kan lade sig gøre herefter. En saadan Udtalelse giver alligevel Stof til Eftertanke.“

Paa Vælgerforeningens Generalforsamling i Juni var der bleven vedtaget en Statutændring, hvorefter Tilsynsraadet, som hidtil var bleven valgt af Generalforsamlingen, fremtidig skulde vælges i Enkeltmandskredse. Valgene foretoges, mens dette Ordskifte stod paa. Julius Nielsen og jeg var allerede i Foraaret bleven enige om at nedlægge vore Mandater, hvis det nyvalgte Tilsynsraad ikke godkendte vor Politik. Jeg bad derfor Vælgerforeningens Formand om at sammenkalde Bestyrelsen og Tilsynsraadet, saa snart Valgene var afsluttet og at sætte Mellemværendet med „Dybbøl-Posten“ og „Vor Politik“ paa Dagsordenen.

Under disse indre Brydninger havde jeg været stærkt optaget udadtil af et andet, meget vigtigt Spørgsmaal. Som foran antydet, havde min hjemmetyske Ven, Forfatteren *Erich Schlaikjer* paa Grundlag af Materiale, som jeg stillede til hans Raadighed, brudt en Lanse for Regeringens nordslesvigske Politik i „Die Hilfe“. Den tyske Forening satte mange Kræfter i Bevægelse — deriblandt samtlige tyske Lærere i Aabenraa — for at faa *Fr. Naumann*

til at lukke sit udbredte Tidsskrifts Spalter for ham, men det lykkedes ikke. Sidst i September skrev han til mig:

„Kære Hanssen! Jeg har haft en lang Konference med Naumann og selvfølgelig holdt Stillingen over hele Linjen. Der er allerede tre Artikler om Nordslesvig i Redaktionens Hænder, og der vil følge flere. Men hele dette Arbejde er nu foreløbig bleven betydningsløst. Det truer med et forfærdeligt Slag fra Regeringen og Rigsdagen. Der vil blive forelagt en ny „Rigsforeningslov“, som repræsenterer et Fremskridt i liberal Henseende. Men som Kompensation for dette Fremskridt over for Højre, vil Loven indeholde følgende forfærdelige Paragraf: „Forsamlinger, som benytter fremmede Sprog, er forbudt indenfor Rigets Grænser“. Paragrafen er rettet imod Polakkerne, men vil jo ogsaa ramme Nordslesvig. Naumann meddelte mig det under dyb Diskretion, mens vi konfererede. Straks, da jeg kom hjem, skrev jeg til ham, om jeg maatte underrette Dig, for at Du kunde sætte Dig i Forbindelse med Ministeren. Naumann udbad sig Betænkningstid og har, som Du vil se af hoslagte Brev, konfereret med *Schrader*¹⁾. Jeg er overfor ham bunden til følgende Betingelser: 1) Der maa ikke komme en Stavelse offentlig frem, 2) Det maa heller ikke sive ud ved Snak. 3) Du maa ikke gøre Brug af Meddelelsen overfor Dine Partifæller, heller ikke privat. Sig ikke et Ord til noget Menneske, men kom *øjeblikkelig* til Berlin. Overfor Ministeren maa Du støtte Dig paa „Kreuzzeitung“, *ikke* paa Naumann eller *Schrader*. Jeg vil helst være saa forsigtig som mulig. *Efter* at Du har haft Samtalen med Ministeren og faaet Klarhed af ham, staar Du jo frit overfor Naumann og mig. Skriv *straks*, naar Du kommer, og hvor Du tager Bolig under Dit Ophold i Berlin. Meddel mig saa hurtigt som muligt, naar Du kan

¹⁾ Direktør *Schrader* var Formand for „Freisinnige Vereinigung“, det liberale Parti, som Fr. Naumann havde sluttet sig til, efter at hans eget national-soziale Parti var opløst.

besøge os en Aften. Vi maa have en Samtale. Handelen med Blokpartierne er bag Kulisserne fiks og færdig. Faren er altsaa overhængende. Kom straks.

Venlig Hilsen

Din E. Schlaikjer.“

Med dette alarmerende Brev fulgte som Bilag et Brev, dateret 23. Septbr. 1907, fra Naumann til Schlaikjer, hvoraf jeg meddeler følgende Uddrag i Oversættelse: „Kære Hr. Schlaikjer! I Henhold til vor Samtale har jeg meddelt Dr. *Heuss*, at han forud skal søge Forstaaelse med Dem om alle nordslesvigske Anliggender. — —

Hvad det forestaaende Regeringsforslag om Foreningsloven angaar, saa har jeg talt med Hr. Direktør *Schrader* om Sagen, og han er af den Mening, at det kan være nyttigt, at Hr. Rigsdagsmand Hanssen melder sig til en Samtale med Minister v. Bethmann-Hollweg, før Forslaget faar sin endelige Form. Efter at forskellige Blade, deriblandt „*Kreuzzeitung*“ har talt om de Vanskeligheder, som Sprogforbudet i det nye Lovforslag volder, er der efter min Mening ingen Grund til at behandle Meddelelsen om, at der bestaar saadanne Vanskeligheder, som strengt fortrolig. Jeg har ikke noget imod, at De privat meddeler Hanssen dette. Den Kendsgerning, at Hr. Hanssen har stemt for Dernburgs Kolonialpolitik, forekommer ogsaa Hr. Direktør *Schrader* at veje meget væsentlig for Ud sigterne til ved denne Lejlighed at opnaa en forskellig Behandling af Danskerne og Polakkerne.

Deres tro hengivne

Fr. Naumann.“

Det stod mig klart, at der maatte handles hurtigt. Men jeg valgte en anden Vej, end den af Schlaikjer-Naumann foreslaaede. Til de Rigsdagsmænd, som jeg stod paa en særlig venskabelig Fod med, hørte Rigsdagens Vicepræsi-

dent Fabrikant *R. Schmidt, Elberfeld*. Jeg vidste, at han kunde glæde sig ved Fyrst Bülow's Tillid, og havde af Aviserne set, at han i de foregaaende Dage havde besøgt Rigskansleren paa Norderney, hvor han efter Sædvane tilbragte sin Ferie. Jeg rejste derfor Dagen efter til Elberfeld for at søge nærmere Oplysning. Schmidt havde den 13. Decbr. 1906 gentagne Gange særlig indtrængende opfordret mig til at stemme med de Frisindede og havde, saavidt jeg kunde dømme, faaet det Indtryk, at hans Opfordring havde været afgørende for min Afstemning. Kort efter havde han meddelt mig, at han havde gjort Rigskansleren opmærksom paa min Holdning med Anmodning om at stille sig velvilligt imødekommende overfor mig. Under Henvisning dertil vilde jeg nu indtrængende opfordre ham til at gøre sin Indflydelse paa Fyrst Bülow gældende til Fordel for Nordslesvig. Den 30. September om Morgenen ankom jeg til Elberfeld, hvor jeg kort efter opsøgte Vicepræsident Schmidt i hans Hjem. Han var ikke hjemme, men ventedes hjem inden Aften. Jeg lagde da mit Kort med Meddelelse om, at jeg vilde komme igen samme Aften. Da jeg kom tilbage, blev jeg meget venlig modtaget. Schmidt havde ikke haft Lejlighed til at tale med Rigskansleren om Foreningsloven. Regeringen havde ført Forhandlingerne med „Det frisindede Folkeparti“s Formand, Dr. *Wiemer*. Han vidste imidlertid, at Rigskansleren vilde foreslaa en meget frisindet Foreningslov, men at der tænktes paa at indflette et imod Polakkerne rettet Sprogforbud i Loven. Han mente dog, at det kun vilde gaa ud paa, at Forsamlingerne skulde anmeldes og *kunde* forbydes. Han raadede mig til straks at rejse videre til Berlin for at tale med Dr. *Wiemer*, Understatssekretær *v. Loebell* og Minister *v. Bethmann-Hollweg* om Sagen. Selv vilde han have sin Opmærksomhed henvendt paa Sprogforbudet og baade i Fraktionen og overfor Rigskansleren træde i Skranken for mine Ønsker. Da jeg anmodede ham om straks at skrive til Rigskansleren, svarede

han, at dette var en meget vanskelig Sag, da Spørgsmaalet ikke var bleven berørt overfor ham. Men han troede heller ikke, at det havde saa stærk Hast. Forslaget var nemlig af andre Grunde — fordi det ellers var vidtgaende i frisindet Retning — stødt paa stærk Modstand hos de Konervative, og der forhandlede nu videre med dem. Efter al Sandsynlighed vilde det først blive Rigsdagen forelagt om et Par Uger. Hvis der inden den Tid tilbød sig en Lejlighed, vilde han opfordre Rigskansleren til „ikke at kaste os i samme Gryde som Polakkerne“.

Jeg rejste videre med Nattoget til Berlin og opsøgte næste Formiddag Dr. *Wiemer*. Han var paa Grund af Tavshedspligten noget reserveret, men dog tillige imødekommende overfor mine Ønsker. Da han ikke anede, hvor god Besked jeg vidste, var han forsigtig i sine Ytringer. Men han lovede at virke i den af mig ønskede Retning og udtalte, at de frisindede Rigsdagsmænd for Hertugdømmerne alle havde udtalt lignende Ønsker, da Sagen drøftedes i Fraktionen. Forslaget var — det vidste han — allerede af Hr. v. Bethmann-Hollweg overgivet til det preussiske Statsministerium. Efter at jeg havde faaet denne Oplysning, betragtede jeg en Samtale med Ministeren som formaalsløs paa dette Tidspunkt. Derimod underrettede jeg Kammerherre *Hegermann-Lindencrone* om den foreliggende Situation med Bøn om, ud fra de Synspunkter, der fra dansk Side blev gjort gældende under Forhandlingerne om Optanttraktaten, at støtte mine Bestræbelser for at undgaa Sprogforbudet.

Jeg tog derefter ud til *Erich Schlaikjer*, som boede i en af Forstæderne, og drøftede Stillingen videre med ham. Han vilde atter tale med Naumann og af al Kraft støtte mig i Kampen imod Sprogforbudet. Vi traf desuden Aftale om, at jeg skulde levere ham Materiale til Fortsættelse af hans Artikler om Nordslesvig.

Hjemme havde man ingen Anelse om det Uvejr, der var ved at trække op, og som det nu gjaldt om at aflede fra

Nordslesvig. Mine Modstandere drøftede lidenskabeligt, om jeg nu ogsaa var paalidelig dansksindet og om Finnemannsagen ikke burde have været ordnet paa en helt anden Maade. De forstod ikke, at jeg maatte handle efter Bismarcks Ord: „Politiken er Kunsten at opnaa det mulige!“ At Finnemann efter fem Aars Landflygtighed, Lidelse og Kamp nu atter kunde sidde trygt paa sin Fødegård i Taarning i saa frie Kaar, at han var bleven valgt til Medlem af Vælgerforeningens Tilsynsraad, var en tungt vejende Kendsgerning, men den tillagde man ikke videre Betydning under disse Drøftelser.

KRISE

Efter at Valgene til Vælgerforeningens Tilsynsraad var afsluttet, indkaldte Formanden J. N. H. Skrumsager efter min Begæring Bestyrelsen og Tilsynsraadet til et Fællesmøde i Aabenraa d. 8. Oktbr. 1907.

Mødet var omtrent fuldtalligt besøgt. Valgene blev godkendt. *P. Skau*, Bukshave, blev valgt til Formand for Tilsynsraadet. Derefter gik man over til Punkt 3 paa Dagsordenen: „Dybbøl-Postens Angreb paa Rigsdagsmand H. P. Hanssen.“ Redaktør Svensson havde sammenfattet sit Forsvar i en trykt Redegørelse, som han lod omdele til Medlemmerne. *P. Skau* foreslog en Resolution. Efter et kort Ordskifte blev den henvist til et Udvalg bestaaende af *P. Skau*, Bukshave, Nis Callesen, Lerskov, *P. Grau*, *Pøl*, *L. Christensen*, *Haderslev* og *N. Chr. Nissen*, *Viby*, som skulde omredigere den, for at den kunde vinde almindelig Tilslutning. Udvalget blev hurtigt enigt og foreslog følgende Resolution:

„Vælgerforeningens Bestyrelse og Tilsynsraad udtaler en skarp Misbilligelse af Redaktør Svenssons i „Dybbøl-Posten“ fremsatte Mistænkeliggørelse og Beskyldninger imod Rigsdagsmand H. P. Hanssen.

Efter at Sagen foreligger fuldt oplyst, viser Sigtelserne sig tilmed aldeles uhjemlede.

Rigsdagsmand H. P. Hanssen fortjener Vælgernes varmeste Tak for hans store Arbejde i Optantsagen, særlig ogsaa i den Finnemanske Sag.“

Det vedtoges, at Afstemningen skulde foregaa ved Navneopraab. Paa et Medlem af Tilsynsraadet *P. Tønder*, Birkelev, nær, stemte alle for Resolutionen, som Dagen efter blev offentliggjort i den sønderjydske Presse.

Fjerde Punkt paa Dagsordenen var: „Vore Repræsentanters Redegørelse for Deres Politik.“ Jeg indledede Ordskiftet med et Foredrag, som i Følge Vælgerforeningens Protokol varede i 2½ Time (!).

Af Manuskriptet til dette Foredrag, som foreligger maskinskrevet, ser jeg, at jeg først har gjort udførligt Rede for mit Standpunkt til Pragfredens § 5 og i denne Forbindelse bl. a. fremdraget Forhandlinger, som jeg havde ført med Gehejmeetatsraad *Goos* vedrørende en Artikel om Nordslesvigernes traktatlige Ret til den franske Udgave af „Haandbog i det nordslesvigske Spørgsmaals Historie“. I Tilslutning dertil paaviste jeg med Citater, at ingen nordslesvigsk Rigsdagsmand, efter at Traktaten af 11. Oktbr. 1878 var offentliggjort, hverken *Junggreen*, *Gustav Johansen* eller *Jessen* havde villet tage Ansvaret for en Politik, der tog direkte Sigte paa Udførelsen af Pragfredens § 5. Overfor Forsøget paa at fremstille Forholdene, som om *Jessen* havde fortsat, jeg derimod brudt med *Gustav Johannsens* Politik, paaviste jeg, at det modsatte var Tilfældet. Mens jeg altid havde været enig med *Gustav Johansen* om den Politik, vi burde føre, havde der, som en Bestyrelsen forelagt, egenhændig skrevet Optegnelse af *Gustav Johannsen* viste, faktisk bestaaet et skarpt politisk Modsætningsforhold mellem ham og Redaktør *Jessen*. Derpaa fortsatte jeg:

„Hovedanken imod mig paa dette Omraade er, at jeg er altfor tavs med Hensyn til Pragfredens § 5. Jeg holder ogsaa denne Anke for uberettiget. Ved min Tavshed har jeg gjort mine Modstanderes farligste Vaaben imod mig ubrugeligt. Men Dr. *Hahns Taler*, Redaktør *Strackerjans* Artikler, den tyske Forenings Resolutioner og Erklæringer viser, at ingen af dem tror, at jeg har opgivet Gen-

foreningshaabet. Og hvad frygter de mest: Det, de kalder „Tilsløringspolitiken“ eller den Politik, som mine Kritikere betegner med „de rene Linjer og de klare Standpunkter?“ Jeg tror, at Stormen, som de har rejst imod Overpræsident v. Bülow i Anledning af hans bekendte Haderslevtale, giver et tilstrækkelig tydeligt Svar paa dette Spørgsmaal. Ingen angribes i Virkeligheden haardere fra tysk Side end jeg. Jeg har fra min tidligste Ungdom haft vore giftigste Modstandere i Fronten, og saaledes er Stillingen ogsaa den Dag i Dag.

Nationalegoismen i sin krasseste af Bismarck og Nietzsche prægede Form, er Drivfjedren i Tysklands Politik i Grænselandene. I de sidste 12 Aar har jeg haft bedre Lejlighed end nogen anden nulevende dansk Mand, til paa nært Hold at studere tyske Statsmænd, tyske Politikere, tysk Politik. Og da jeg har udnyttet Lejligheden efter bedste Evne, er jeg ubeskeden nok til at tiltro mig selv dybere Indblik i disse Forhold end nogen anden dansk Nordslesviger. Støttet derpaa hævder jeg imidlertid, at vi har al mulig Grund til at føre en forstandig, behersket og besindig Politik.

Vi staar i Øjeblikket overfor en almindelig Skærpelse af den polske Tvangspolitik. Nybyggerkommissionens Fonds skal atter fyldes. En Lov om Ekspropriation af polske Ejendomme i Fortyskningsøjemed er under Forberedelse. Et farligt Sprogforbud vil blive indflettet i den ny Foreningslov. Det er foreløbig en Hemmelighed, men jeg er vel underrettet. Som Følge deraf har jeg allerede foretaget en Rundrejse i Tyskland og gjort, hvad der kunde gøres, for at forebygge eller dog i hvert Fald begrænse den Ulykke, der her truer os. Det er vor Politik's Opgave, saavidt muligt at holde Nordslesvig klar af den skærpede polske Tvangspolitik. Og jeg søger at samle alle de Kræfter, paa hvilke jeg kan øve Indflydelse, om et Arbejde i denne Retning.

Jeg maa her sige et Par Ord om Forholdet mellem Dan-

mark og Tyskland. Hvad det angaar, er der ogsaa bleven ført et helt utilbørligt Sprog i en Del af vor Presse. Man har søgt at vildlede den nordslesvigske Befolkning med Paastande som den, at Danmark har købslaet om os, at der er indgaaet en dansk-tysk Alliance o. s. v. Lad mig hellere citere et Par Numre af „Dybbøl-Posten“, da det hovedsagelig er imod dette Blad, jeg retter min Anke. Det hedder heri:

No. 125. „Vi kan lige saa godt sige det først som sidst Mange af os tror, at der er handlet om vor Skæbne. Der er indgaaet en Overenskomst mellem Danmark og Tyskland om os, om vor Fremtid, om vor Kærlighed til vort Land og vort Folk og Kampen for at bevare denne Kærlighed usvækket og levende. Man har formaaet det officielle Danmark — ganske vist kun det officielle — men Danmark er det dog, tål i forblommede Ord at sige sig løs fra os, at kalde vor Kamp en „Uro“, som det forpligter sig til at være medvirkende ved at fjerne.“

— — —

„Paa hvilken Maade Danmark, naar den Tid er inde, vil blive nødt til at være medvirkende ved den Eksekution, der aabenbart her er berammet med Hensyn til os, paa hvilken Maade det „paa sit Statsomraade og indenfor Rammen af sit Lands Lovgivning“ vil blive nødt til „at virke i dette Øjemed“, det skal Tiden vise. Men vi kan ligesaa godt forberede os paa alt.“

No. 192. „Det er noget temmelig nyt noget, at „Nationaltidende“ vil række Haand til ethvert ærligt Arbejde, hvis Hensigt er at forbedre de danske Nordslesvigeres Kaar.“ Forsikringen betyder aabenbart, at Bladet saaledes, som det allerede har godt begyndt, vil støtte den danske Regerings Forsøg paa at eksperimentere med Sønderjyderne i Forholdet til Tyskland.“

No. 196. „Det er meget betegnende for det uværdige Forhold, man i Kongeriget har indladt sig paa overfor Tyskland, at tyske Tvangsforholdsregler henede helst skal

skjules og tildækkes, for at den danske offentlige Mening kan blive villedt.“

Disse Citater er tilstrækkelige til at vise, hvilken Tone der anlaas overfor ansete danske Blade, som er sig deres Ansvar bevidst, saavel som overfor Danmarks ansvarlige Regering. Hvis det imidlertid kun havde drejet sig om en usømmelig Tone, vilde jeg selvfølgelig ikke have gjort Front derimod, da det jo ikke er min Opgave at være Smagsdommer. Men det drejer sig her om en helt uhjemlet, i sine Virkninger baade herhjemme og i Kongeriget yderst skadelig Mistænkeliggørelse af Danmarks Udenrigspolitik. Og den føler jeg mig, som vel underrettet, ansvarlig Politiker, forpligtet til at bekæmpe.

I Politiken er det nødvendigt at regne med de faktisk foreliggende Forhold. Ingen dansk Statsmand, som er sig sit Ansvar bevidst, vil kunne undgaa dette, ligegyldigt om han iøvrigt slutter sig til Højre eller Venstre. Naar Danmark i nyere Tid har set sig nødsaget til at revidere sin Udenrigspolitik, skyldes det derfor heller ikke saa meget Systemskiftet, som de i de senere Aar forefaldne betydningsfulde Forskydninger i de internationale Magtforhold. Ingen vil kunne nægte, at der er stor Forskel paa den Stilling, Danmark indtog i Europa for tyve Aar siden, og paa den Stilling, det indtager i Dag. Den Gang udstrakte Kejser Alexander III endnu sin stærke Næve over København. Bag den laa der en mægtig Østersøflaade. Ak! hvor forandret. Nu er Kejseren død og Flaaden tabt, mens ganske andre Modsætninger, som kaster dybe Slagskygger hen over Danmark, behersker Europas Politik. I en Artikel i „Dansk Tidsskrift“ om „Stortyskland“¹⁾ har jeg allerede i 1901 paavist disse Modsætningers Udvikling. For Danmarks Vedkommende har de i de senere Aar fremfor alt haft den Betydning, at alle danske Politikere fra yderste Højre til yderste Venstre nu mødes i den Opfattelse, at *Danmark absolut er henvist til at føre en streng Neutrali-*

¹⁾ Stortyskland aftrykt „Fra Kampaarene I. S. 273.

tetspolitik. Uenigheden spores først, naar der opkastes Spørgsmaal om, paa hvad Maade Landets Neutralitet skal værnes.

Men her vil dog atter alle danske Politikere kunne være enige om, at det er dansk Udenrigspolitikks uafviselige Opgave, at svække og fjerne al for Haanden værende Mistanke om, at Danmark driver en hemmelig Alliancepolitik, men styrke og fæstne Tilliden til, at det vil drive en aaben, ærlig imod alle Magter forsigtig afvejet og lige hensynsfuld Neutralitetspolitik.

I Tyskland forefandt den nuværende danske Regering nu en vidt udbredt og dybt indgroet Tro paa, at Danmark førte en udpræget tysk fjendtlig Politik, der bl. a. traadte stærkt frem i den tyske Presses Nekrologer over Dronning Louise. Om Mistanken var berettiget eller ej, vil jeg slet ikke undersøge. Det er ligegyldigt i denne Forbindelse. Men ingen vil kunne bestride, at den faktisk var tilstede, og at den under den foreliggende Situation rummede store Farer for Danmarks Neutralitet, og dermed for Danmarks Fremtid som selvstændig Stat.

At fjerne denne Mistanke maatte, under den i Europa foreliggende politiske Situation, derfor være en vigtig og betydningsfuld Opgave for det danske Udenrigsministerium. Og denne Opgave har det med Held søgt at løse under muligst vidtgaaende Varetagelse af vore særlige Interesser. Men ud over dette er Regeringen ikke gaaet og agter den, i Følge Konsejlspræsidentens aabne Udtalelser i „Nationaltidende“, heller ikke at gaa. Er det nu forsvarligt, at vi under disse Omstændigheder vækker Forestillinger om dansk-tyske Allianceplaner? Dette Spørgsmaal besvarer jeg med et bestemt *Nej!*

I Udlandet er travle Penne ivrigt sysselsatte med et meget beklageligt Arbejde i denne Retning. Fremmest i denne Agitation staar den tidligere franske Gesandt i København, *Crozier*. Fra hans Pen stammer saaledes den alarmerende Artikel i „*Times*“, der nylig blev imødegaaet af

den danske Gesandt i London, og flere ligestemte Artikler i franske Blade. At det franske Udenrigsministerium imidlertid ikke deler hans Anskuelse, fremgik bl. a. af en Samtale, som Udenrigsminister *Pichon* forleden havde med Franz von Jessen, hvis Bordfælle han var under den internationale Pressekongres i Bordeaux. I Tilslutning dertil kan jeg endnu nævne, at Kong Edvard ikke, som enkelte Blade har paastaet, har udtalt sig meget misbilligende om Danmarks Politik overfor Tyskland. Han har tværtimod, som jeg ved af sikker Kilde, paa given Foranledning nylig udtalt, at han betragtede Danmarks ændrede Holdning overfor Tyskland som en international Nødvendighed.

Men hvad enten vi nu betragter Danmarks Politik overfor Tyskland som ønskelig eller skadelig, som uundgaaelig nødvendig eller som fuldstændig forfejlet, har vi hverken Evne, Adkomst eller Ret til at foreskrive vort gamle Fædreland, hvad Politik det bør føre. Ethvert Forsøg i denne Retning vil bringe os i en vanskelig Stilling, saavel overfor Danmark som overfor *Tyskland*.

Vi er her inde paa et Omraade, hvor vi maa optræde med megen Forsigtighed, hvis vi ikke vil hente os braadne Pander. Hvad Meningsforskel der end bestaar i vort gamle Fædreland: For Udlandet og ligesaa for os gives der kun et *dansk* Udenrigsministerium og et *dansk* Diplomati. Dets Bistand kan og bør vi paakalde, hvor det drejer sig om mellemfolkelige Spørgsmaal, f. Eks. om Udredelsen af vanskelige statsborgerlige Forhold, om Optanters og danske Statsborgeres Behandling i Nordslesvig, men det kan, efter faststaaende Regler for internationalt Samkvem, ikke intervenere til Fordel for os Danske, som er preussiske Statsborgere. Indenfor Rammen af den Politik, Selvhævdelsen paalægger Danmarks nuværende Regering, har den altid været lydør for vore Krav og især med Omtanke og sejt Uddenhed søgt at fremme Optanternes Interesser. Der har været store Vanskeligheder at overvinde paa dette Felt. Mange berettigede Ønsker har som Følge

deraf ikke kunnet opfyldes. Men ud fra den Indsigt, jeg har i det Arbejde, der her er øvet, tør jeg trygt paastaa: Vi har Grund til at være det danske Udenrigsministerium og det danske Diplomati taknemmelig for deres Virksomhed i Optantsagen.

Ud over dette yder den Politik, Danmark i de senere Aar har ført overfor Tyskland, os ogsaa et værdifuldt Værn imod de Farer, der truer os fra en skærpet polsk Tvangspolitik. Jeg har foran henvist til et truende Sprogforbud, et Forbud imod at bruge andre Sprog end det *tyske* i offentlige Forsamlinger, som Regeringen vil søge at indflette i den ny Foreningslov med den Virkning, at det ogsaa bliver gældende for os. Og jeg har antydnet, at jeg allerede har begyndt at bekæmpe det med alle de Midler, der staar til min Raadighed. Her er det min faste Overbevisning, at det danske Udenrigsministerium, selvfølgelig uden paa noget Punkt at overskride de Grænser, som det er enhver Statsregerings Pligt at iagttage, hvor det drejer sig om andre Staters indre Anliggender, vil modvirke Sprogforbudet, ligesom i det hele Tvangsregimentets videre Udvikling her i Nordslesvig. Men hvad Held vil Fremtiden vise. Meget afhænger selvfølgelig i den Henseende af vor Holdning. Men saameget staar fast: Det er under disse Forhold aldeles uforsvarligt at mistænkeliggøre Danmarks Udenrigspolitik, som det særlig er sket med „Dybbøl-Posten“s vilde Fantasterier, fremfor alt, fordi denne Udenrigspolitik maa betegnes som særdeles gunstig for de Bestræbelser, som vi sikkert alle er enige om bør udfoldes i Øjeblikket for at værne vor Nationalitet imod de nye Farer, der viser sig i Synskredsen.

Dette til Forklaring af min skarpe Tilbagevisning af „Dybbøl-Posten“s uhjemlede Mistænkeliggørelse af Danmarks Udenrigspolitik. Jeg har indtaget dette Standpunkt, fordi jeg ikke som Parlamentariker vil bære Ansvar for dette udæskende og farlige Sprog, hverken overfor den danske Regering eller i de tyske Parlater. Jeg vil staa

saaledes, at jeg med fuld Ret kan sige: Disse Udtalelser staar for Hr. Svenssons egen Regning. Og dette Standpunkt vil jeg ikke fravige, hvis jeg fremdeles skal bære det politiske Ansvar.

Der kræves fra enkelte Sider, at vi i den danske Sags Interesse bør sætte skarpere Skel i den nordslesvigske Befolkning. Dertil vil jeg svare: vi skal naturligvis vogte os for at udviske Grænserne, men vor politiske Historie viser, at skarpe Skel langtfra altid har fremmet vore nationale Interesser og styrket vor Stilling. I 1881 var Skellet i Flensborg endnu ikke skarpere, end at Flertallet af Byens Borgere ved Omvalget stemte paa Gustav Johannsen. Som nordslesvigsk Rigsdagsmand var han senere nødt til at slaa kraftigere paa de nationale Strengte og stille Modersmaalet i Forgrunden. Og der oprinder nu en Tid, hvor vi hurtigt taber Terræn i Flensborg, ikke blot, hvor den socialdemokratiske Agitation virkede, men ogsaa langt ind i de rent borgerlige Samfundslag, der før havde sluttet sig til os. Og ved det sidste Valg er vi i Flensborg naaet saa langt ned, at der er bleven afgivet 21 — en og tyve — *tyske* for hver *dansk* Stemme i Flensborg By. Jeg tror ikke, at mindre skarpe Skel vilde have givet større Tab. Og det var heller ikke Gustav Johannsens Mening. Jeg finder tvertimod, at disse Tal giver rigt Stof til Eftertanke.

Der hævdes af de samme Mænd, at vi er bedst tjent med en ny Köllerpolitik. Jeg deler heller ikke denne Anskuelse. Ikke fordi jeg er fejs eller ræd. Jeg har i dette mørke Tidsrum af vor Historie staaet i de forreste Rækker, og Hr. v. Köller har selv i de Ord, hvormed han opfordrede Deputationen fra Haderslevengen til at købe „Hejmdal“, hvis de ønskede en anden Politik, givet mig Attest for, at min Virksomhed generede ham stærkt. Men jeg har haft Lejlighed til at studere Köllerpolitikens Historie meget indgaaende. Resultaterne af mine Studier har jeg nedlagt i „Sønderjydske Aarbøger“. De Billeder, jeg der har oprullet, er virkelighedstro. Men der er Billeder,

som jeg af politiske Grunde ikke har indføjet i Afhandlingen. Bag de store nationale Foreningers korrekt gengivne stigende og faldende Medlemstal ligger der f. Eks. en Bevægelse, som Tallene ikke giver Udtryk: Frafaldet paa de sløje, som udviskes af Fremgangen paa de gode Strøg. Eller tag Skolebesøgene: Nedgangen er som Helhed slet ikke stor, men den er stor paa de truede Egne, og de, der lider ilde, trænger haardest til Lægehjælp. Köllerpolitiken gjorde, som P. Skau har sagt, de Stærke stærkere, men de Svage svagere. Og Forvitringen er, mens den stod paa, foregaaet hurtigere paa de mest udsatte Steder. Nu har den saa meget smædede mildere Kurs derimod bevirket, at de Forknytte rejser Hovedet, at de Bange fatter nyt Mod, at de Svage aander friere. Samtidig er talrige Kræfter, som under Köllerpolitiken har været bundet af Forsvaret for Stillinger, som vi længe har siddet inde med, bleven frigjort til Løsning af andre nationale Opgaver. Vi staar atter med Sværdet i venstre og Murskeen i højre Haand og bygger flittigt videre paa vort nationale Værn og vor nationale Fremtid. Af disse Grunde, som yderligere understreges af vore Modstanderes før skitserede Standpunkt til Köllerpolitiken vil jeg *ikke* overtage Ansvaret for en Politik, der stiler imod denne Voldspolitiks Genoptagelse.

Efter hermed at have gjort Rede for min Stilling og for min Politik i alle de Retninger, hvor den har været Genstand for skarpe Angreb, vil jeg til Slut opkaste Spørgsmaalet: Hvad tilsigter jeg nu i al Almindelighed med min Politik? Og derpaa vil jeg svare: *At opretholde den store, for vor Fremtid afgørende Realitet: en dansk talende, dansk følende, dansk villende nordslesvigsk Befolkning.* Hvad der gaar ud over dette er Ønsker og Haab, som ikke kan være Genstand for en maalbevidst Politik.

Den Politik, jeg søger at føre, gaar nøjere udtrykt ud paa at skabe de bedst mulige Vilkaar for vort nationale Arbejde, paa at bekæmpe Tvangsregimentet og trænge det

tilbage paa alle Omraader, paa at udvide og udbygge vore nationale og sociale Organisationer, for at vi ad Selvhjælpens Vej kan afvise Angrebene paa vor Jord og løse de mange kulturelle Opgaver, der maa betragtes som Forudsætningen for vor folkelige Selvhævdelse. Min Politik gaar kort sagt ud paa *at styrke den nordslesvigske Befolkning indadtil og at øge dens nationale Modstandskraft udadtil, saa den kan hævde sig gennem sejrrig Kamp, indtil der før eller senere oprinder lysere Tider.*

Spørgsmaalet er nu, hvilken Politik skal vi føre i Fremtiden? Dette Spørgsmaal er det i Dag Vælgerforeningens Ret og Vælgerforeningens Pligt at afgøre. Jeg spørger derfor først:

Mener Vælgerforeningens Bestyrelse, at de parlamentariske Repræsentanter skal bygge deres Politik paa Pragfredens § 5?

En saadan Politik *kan* føres. Statens Omraade ændres ved Lov. Jeg har som Landdagsmand fire Gange været med til at ændre Preussens Grænser. Mine Forgængere har været i den samme, mine Efterfølgere vil komme i en lignende Situation. Der kan under disse Traktaters Behandling i Landdagen og Rigsdagen stilles Ændringsforslag, der kan rejses en Debat, der kan føres en Kamp under Henvisning til Pragfredens § 5. Det vil blive en Demonstrationspolitik, der vil blive opfattet som en helt meningsløs Udæskning. Og den vil efter min Overbevisning drage farlige Følger efter sig. Men den *kan* føres. Vil De, at den *skal* føres, er jeg rede til straks at vige Pladsen, men jeg vil derimod ikke overtage Ansvaret for en saadan Politik.

Jeg spørger dernæst: *Mener Vælgerforeningens Bestyrelse, at den danske Befolkning og den nationale Sag er bedst tjent med en ny Köllerpolitik, og at vi derfor skal søge at fremkalde et skærpet Voldsregimente?*

Dette Krav er, som paavist, bleven rejst under Ordskiftet i Pressen. En saadan Politik *kan* ogsaa føres: Det

vil ikke være saa vanskeligt at løse denne Opgave. Vil De, at den skal føres, er jeg ligeledes villig til at vige Pladsen, men jeg vil heller ikke overtage Ansvar for en Politik, der stiler imod dette Maal.

Men hvis Vælgerforeningens Bestyrelse og Tilsynsraad besvarer begge disse Spørgsmaal med Nej, saa er Julius Nielsen og jeg villig til at fortsætte en Politik, som jeg vil skitsere saaledes:

Vi vil under Fastholdelse af vor nationale Ret søge at skaffe Befolkningen de bedst mulige Vilkaar under Nationalitetskampen. Vi vil modvirke enhver Skærpelse af Tvangsregimentet, enhver Øgelse af det nationale Tryk. Vi vil søge at opnaa en Udvidelse af vore borgerlige Rettigheder, i det hele at arbejde hen til, at *den danske Befolkning vedvarende kan være i afgjort Flertal i videst mulig Udstrækning og dermed holde sin Skæbne i sin egen Haand.*

Hvis Vælgerforeningen godkender denne Politik og ønsker, at vi skal fortsætte paa dette Grundlag, saa maa vi imidlertid, grundet paa det sidste Aars bitre Erfaringer, yderligere kræve:

1) at Vælgerforeningen udtrykkelig anerkender vor Ret til selv at bestemme, hvad Taktik vi vil føre for at fremme disse Formaal, og

2) at Vælgerforeningen støtter os overfor Pressens Angreb og Mistæneliggørelser, naar vi appellerer til den, alt i Henhold til en nærmere bestemt Arbejdsplan, som vi senere vil foreslaa et Udvalg nedsat til at udarbejde.

Dermed er jeg færdig. Bestyrelsen har nu Ordet og Af-gørelsen.“

Efter Foredraget fulgte et kort Ordskifte. Derefter lod Formanden afstemme om, hvorvidt Bestyrelsen og Tilsynsraadet kunde slutte sig til det opstillede Arbejdsprogram. Afstemningen foretoges ved Navneopraab. Begge Bestyrelsesmedlemmer og 20 Tilsynsraadsmedlemmer stemte Ja, fire Tilsynsraadsmedlemmer, *P. Jessen, P. Grau,*

P. Laustrup og *Ernst Christiansen* stemte Nej, men forlangte tilføjet i Forhandlingsprotokollen, at de vilde have stemt „Ja“, hvis Ordene „og traktatlige“ var bleven indføjet i den første Sætning efter Ordet „nationale“.

Derefter stilledes en til Offentliggørelse bestemt Resolution, som udtalte Tilslutning til vor Politik, under Afstemning. Der stemtes atter ved Navneopraab. Begge Bestyrelsesmedlemmer og 24 Tilsynsraadsmedlemmer stemte for Resolutionen, et Tilsynsraadsmedlem, *Ernst Christiansen*, imod. Dagen efter offentliggjordes Resolutionen, som havde følgende Ordlyd, i den sønderjydske Presse:

„Idet vi udtaler vor fulde Tilslutning til vore Repræsentanter Rigsdagsmand *H. P. Hanssens* og Landdagsmand *Julius Nielsens* Politik, bringer vi dem en varm Tak for Deres trofaste Arbejde iblandt os og haaber, at de fremdeles i en lang Aarrække maa faa Lykke og Held til at fortsætte Arbejdet for vor Folkesag.

Vi tilsikrer dem endvidere al den Støtte, som vi er i Stand til at yde dem i vor nationale Kamp.“

Frimenhedspræst *L. B. Poulsen* opfordrede offentlig Vælgerforeningen til at meddele, hvem der havde stemt for, og hvem der havde stemt imod Resolutionen. Dertil svarede jeg, at Vælgerforeningen principielt ikke meddelte Afstemningens Udfald. Den optraadte ligesom Højesteret altid sluttet udadtil.

Til de to samtidig offentliggjorte Resolutioner knyttede jeg følgende Bemærkninger i „Hejmdal“: „Der er nu skabt fuld Klarhed, og det er at haabe, at der hermed fra alle Sider vil være Enighed om at standse vore indbyrdes Rivninger og anvende alle Kræfter i et fælles Arbejde for vor Folkesag.“ Dermed sluttede jeg Ordskiftet.

De tyske Kamporganisationer havde med megen Spænding fulgt vore indre Brydninger. Hjemme rettede den tyske Presse i Nordslesvig daglig voldsomme Angreb paa mig, ude istemte den af altskye Ideer smittede tyske Presse hidsigt Koret. Man lagde i disse Kredse ikke Skjul paa,

at man betragtede mig som en farlig Modstander. „H. P. Hanssens Stilling i Berlin og særlig overfor de derværende Myndigheder“, hed det i en i flere Blade optaget Fællesartikel, „et et af den nordslesvigske Politiks vigtigste Spørgsmaal. Selv bortset fra den umiddelbare Indflydelse, den irredentistiske Agent udøver, og de haandgribelige Resultater, han har opnaaet ved disse Instancer, indvirker hans Position i Berlin nemlig meget betydeligt paa hans Anseelse og dermed hans Stilling i Nordslesvig og Danmark.“

Man følte sig derfor i disse Kredse meget skuffet, da Vælgerforeningens Resolutioner blev offentliggjort, og ytrede Frygt for, at de udadtil vilde blive opfattet som en Sejr for den Politik, jeg var Talsmand for. „Men,“ hed det i en Artikel af Red. Strackerjan, „forhaabentlig, det er alle nordslesvigske Tyskeres ligesaa indtrængende som berettigede Ønske, er alle Døre i Rigshovedstaden, som fører ind til Embedsmændene, herefter forsvarligt af-laaset for den uheldbringende Irredentistfører.“

Hvis Hr. Strackerjan havde haft Kendskab til en tysk Rigsdagsmands forfatningsmæssige Stilling, vilde han have vidst, at dette Ønske ikke vilde blive opfyldt.

ASKOVMØDET

Højskoleforstander *Jacob Appel*, som havde fulgt Brydningerne i Sønderjylland med megen Opmærksomhed, indbød Sønderjyder af begge Retninger, Rigsdagsmænd og Redaktører af alle politiske Partier og Repræsentanter for Foreninger i Kongeriget, som støttede Arbejdet for Danskhedens Bevarelse i Sønderjylland, til en privat Sammenkomst paa Askov Højskole d. 20. Oktbr. 1907. Hensigten med Mødet var, skrev Appel, „gennem en Forhandling at faa en Forstaaelse tilvejebragt dels mellem Sønderjyderne indbyrdes, dels mellem disse og ledende Politikere i Kongeriget om de Hovedlinjer, hvorefter Kampen i Sønderjylland skulde føres.“

I Mødet deltog bl. a. N. Neergaard, Ove Rode, Dr. Aage Friis, Laust Rasmussen, Dr. H. L. Møller, Provst Nissen, Niels Hjort, H. V. Clausen, Mandal Bertelsen, Højskoleforstander Th. Bresdorff, Fr. v. Jessen, Pastor Tomasson og 12 af de mest bekendte Redaktører af Provinsblade. Fra Sønderjylland deltog bl. a. Julius Nielsen, J. N. H. Skrumsager, L. B. Povlsen, Bovlund, P. Grau, Nis Nissen, Nordborg, Kloppenborg Skrumsager, N. Chr. Nissen og Anders Lebeck. Af Indbudte, som var forhindrede i at give Møde, nævner jeg: Professor Høffding, Prof. H. Matzen, Dr. L. Moltesen, Landstingsmand Holger Petersen og Højesteretsadvokat Nellemann.

Efter Jacob Appels Opfordring holdt jeg Indledningsforedraget. Skønt det er offentliggjort i Tidsskriftet „Dansk Udsyn“ 1919, gengiver jeg enkelte Afsnit her,

fordi de supplerer mine Udtalelser paa Vælgerforeningens Bestyrelsesmøde:

„Under enhver politisk Drøftelse er der visse Slagord, som atter og atter vender tilbage. Dette har ogsaa i høj Grad været Tilfældet under det sidste Aars Diskussioner om den sønderjydske Sag. Det Slagord, der er brugt hyppigst og med størst Virkning er „*Retsstandpunktet*“. Vi har mødt det i alle mulige Forbindelser fra „Hævdelse af „*Retsstandpunktet*“ til „*Opgivelse af Retsstandpunktet*“. I Virkeligheden er der drevet en stærk Misbrug med dette Ord.

Retsstandpunktet, som vi danske Sønderjyder indtager, er nemlig ikke i og for sig omtvistet. Vi hævder alle, at vi har Ret til at leve som Danske og til at genforenes med vort gamle Fædreland. Der er dem, der lægger mere Vægt paa den historiske Ret og paa den af de almindeligste og naturligste Menneskerettigheder udspringende nationale Ret end paa vor traktatlige Ret og omvendt andre, for hvem hele vor Ret saa at sige hviler paa Pragfredens § 5, men alle danske Nordslesvigere fastholder vor Ret til at være Danske og betragter den som Grundlaget for vor nationale Kamp. — — — Det er saaledes ikke *Retsstandpunktet*, men kun Betimeligheden af at rejse *Retskravet*, der er Genstand for Meningsforskel i Nordslesvig. Det vil sige: *Spørgsmaalet om det under den foreliggende politiske Situation er forsvarligt at lægge Retskravet eller nøjere udtrykt § 5 til Grund for den politiske Agitation i Nordslesvig.* Dette Spørgsmaal har jeg i nøje Overensstemmelse med min Ven og Kollega Julius Nielsen besvaret med *Nej*.

Før jeg gaar videre, vil jeg i store Træk skildre den politiske Situation, som vi befinder os i. Jeg maa begynde med et kort historisk Tilbageblik. Nationalitetsbevægelsen i det 19. Aarhundrede kom som det naturlige Tilbageslag imod Napoleon den I's Forsøg paa at samle Europas Stater i et Verdensherredømmes øde Ensformighed. Nationalitetsideen var Kravet om Nationalstater, om at Folk af

samme historiske Oprindelse, som var præget af de samme Folkeejendommeligheder og talte det samme Sprog, skulde danne Staten. Snart gjaldede Kampraabene: Grækenlands Frihed, Italiens Enhed, Polens Genrejsning, Tysklands Samling ud over Europa. Men Kravet om den *historiske Stat* staar endnu i Forgrunden: Magyarerne kræver Selvstændighed for Stefankronens, Tjekkerne for den bøhmiske Krones Lande, skønt de omfattede forskellige Nationaliteter, og herhjemme vakte Kampraabet „Danmark til Ejderen“ alle Folkets Lidenskaber, mens den nationale Tankes Foregangsmænd endnu i 1848 stod uforstaaende og afvisende over for Tanken om Slesvigs Deling efter Nationaliteterne. Internationalt set er de nationale Spørgsmaal foreløbig sat af Dagsordenen. Europa ruster sig til Kampe, som, med faa Ord sagt, fremtvinges af Spørgsmaalet om, hvorledes Staterne skal skaffe Brød til deres hurtigt voksende Befolkninger, til nye utalte Millioner.

Under disse Rustninger fastholdes Kravet om Nationalstater, idet Statsmændene gaar ud fra, at en ensartet Nationalitet øger Statens Magt. I forrige Aarhundrede var Nationalitetsideen Kravet om det historisk tilblevne Folks Ret til at danne Staten. I vore Dage er den hos Europas Stormagter den *historisk tilblevne Stats Ret til at bestemme sine Borgeres Nationalitet*, og saaledes praktiseres den med voksende Brutalitet trindt i Europas Lande. Vi staar her over for en Strømning i Tiden, som vi maa lægge nøje Mærke til, naar der er Tale om Nationalitetskampen i Sønderjylland.

Fra Firserne af sættes *Sprogundertrykkelsen* i System i Europa. Det hagler og sneer med Skolereskripter og Sprog-anordninger. Mindretallenes Modersmaal trænges hensynsløst tilbage fra alle offentlige Omraader. I al Korthed et Par Eksempler paa, hvor vidt Europa er naaet i dette moderne Barbari. Det ruthenske Folk i Rusland, som tæller 23 Millioner, fik, efter at dets Skriftsprog havde været fuldstændig forbudt, under den russiske Revolution 1906, som

en særlig Naade Tilladelse til at lade det nye Testamente trykke paa sit Modersmaal! Magyarerne i Ungarn har ikke blot som Preusserne i Nordslesvig omskabt Folkeskolen til en Denationaliseringsanstalt, men tvunget de slovakiske Kommuner til at oprette saakaldte Børnehaver og de slovakiske Forældre til at udlevere deres Børn til Opdragelse af magyariske Lærerinder i disse Børnehaver fra de er tre Aar gamle. Den frie Republik Frankrig har for faa Aar siden vedtaget en Lov, som forbyder Italienerne i Sydfrankrig at udgive Blade paa deres Modersmaal, og Tyskland forbereder, som De vil have set, en Lov, som skal forbyde over 4 Millioner tyske Statsborgere at bruge deres Modersmaal i offentlige Forsamlinger. Disse faa Kendsgerninger taler tydeligere end lange Udviklinger.

Nationalitetskampen er samtidig i de sidste 20 Aar ført ind paa mange andre Omraader. Magthaverne har rundt i Landene søgt at gøre Adgangen til videregaaende Studium, til Statens Embeder, til Magt og Indflydelse i Samfundet afhængig af Nationaliteten. De paatvinger Lande og Byer nye Navne, de søger at tilrive sig Jorden og at gøre det Folk, der ikke vil falde til Føje og svigte sin Nationalitet, til et besiddelsesløst Proletariat. At jeg ikke maler med for stærker Farver, skal jeg senere paavise, naar jeg omtaler den polske Tvangspolitik.

Ved Midten af forrige Aarhundrede sværmede Europa endnu for Grækenlands Frihed, Italiens Enhed, Polens Genoprejsning. I vore Dage er Europa saa stærkt optaget af sine materielle Interesser, at det i sløv Ligegyldighed har tilladt Tyrkerne at myrde og skænde en halv Million Armeniere. Europas Statsmænd staar, hvor der er Tale om national Undertrykkelse, paa Ikke-Interventionsprincippet. De tilkender de herskende Folkestammer Retten til at tage Livet af andre Nationaliteter, som findes inden for deres Grænser, fordi de selv udøver den samme Praksis. Og den offentlige Mening i Europa paavirkes ikke længere af den brutaleste nationale Undertrykkelse. Imod denne internatio-

nale Baggrund maa de først og fremmest se vor Stilling i Nordlesvig.

Hvordan er Stillingen dernæst i Tyskland? Ogsaa her føres Politiken over for de fremmede Nationaliteter ud fra Grundsætningen: Den historisk tilblevne Stat har Ret til at bestemme sine Borgeres Nationalitet. Og Resultaterne vil retfærdiggøre de Midler, den tager i sin Tjeneste. Af Rigets nationale Spørgsmaal staar det polske i Forgrunden. Efter Rigskanslerens og Statsregeringens gentagne Gange udtalte Opfattelse har det i nyere Tid udviklet sig til at blive det vigtigste Spørgsmaal i Tysklands Indenrigspolitik.

Polakkerne formerer sig stærkere end Tyskerne, og den nyeste Tids økonomiske Udvikling, som baade har aabnet det polske Proletariat Adgang til fjerne Arbejdspladser og skabt en mægtig Industri i det polske Øvreschlesien, har dermed løftet et talrigt Samfundslag i de polske Landsdele op til lysere Kaar. Dette har ikke blot i høj Grad skærpet Polakkernes nationale Forsvarsevne, men ogsaa udrustet dem med Angrebskraft over for den tyske Nationalitet.

Fra Ishavet til Adriaterhavet er de slaviske Folkestammer i Fremrykning mod Vest i vore Dage. De germanske Folkestammers Vandring mod Vest til Rhinlandene og til Amerika begunstiger deres Fremtrængen. Tyskerne frygter for, at Ruslands Nederlag i det fjerne Østen yderligere vil bidrage til at give denne Folkevandring Fart. Som en Kile skyder Polakkerne sig frem imod Berlin og spærrer, som Slagordet lyder, Tyskerne Vejen fra Breslau til Königsberg. De skal derfor kastes tilbage, de skal trænges ud af alle indflydelsesrige Stillinger, de skal splittes og søndersprænges for efterhaanden at opsuges af det tyske Folk.

Preussens polske Tvangspolitik blev indledet af Bismarck for en Snes Aar siden. Den er bleven skærpet stærkt i de sidste ti Aar. Det polske Sprog er forsvundet fra det offentlige Liv. Den store polske Skolestrejke, som i Fjor omfattede 120,000 polske Skolebørn, vidner om, hvor tryk-

kende Undervisningsvæsnets Fortyskning føles. Staten har hidtil bevilget og brugt 450 Millioner Mark til Opkøb af polsk Jord. Der er allerede opkøbt 8 % af Jorden i Posen og en tilsvarende Del af Jorden i de polske Dele af Vestpreussen. Hvad det betyder, vil De senere kunne se af det nyeste af Regeringen udarbejdede Kort, som jeg har opslaaet paa Tavlen. En Undtagelseslov forbyder desuden Udstykningen af Jord til polske Arbejdere. Og nu staar vi over for en almindelig Skærpelse af den polske Tvangspolitik. Som Led i den fremtræder Forslagene om et Forbud imod at bruge andre Sprog end Tysk paa offentlige Møder, om nye store Bevillinger til Opkøb af Jord og en Expropriationslov, som skal give Staten Ret til at expropriere Polakkernes Jord, naar de ikke er villig til at sælge deres Ejendomme til Staten. Længere ude i Synskredsen ligger et Forbud imod at udgive Blade paa andre end det tyske Sprog. Imod denne Baggrund maa de endvidere se vor Stilling.

Og endnu et. Nordslesvig har atter faaet strategisk Betydning for Tyskland. Mangt og meget viser, at den tyske Hærledelse opfatter Planen om at kaste 100,000 Englændere i Land i Danmark, for at de over Nordslesvig kan rette et Stød mod Kanalen og halvere den tyske Flaade ved Kanalens Ødelæggelse, som liggende inden for Mulighedernes Grænse. I den Retning peger ikke blot de senere Aars Manøvrer, som bebudes fortsat med større Troppemasser, men endnu mere den hurtige Udbygning af Marinestationerne ved Flensborg og Sønderborg, Anlægget af Dobbeltspor paa de slesvigske Baners Hovedlinjer, Bygningen af lange Militærramper ved saa at sige alle nordslesvigske Jernbanestationer. Nordslesvig er i Virkeligheden, som et Blad for nylig skrev, ved at blive indrettet til en stor Krigslejr. Denne Kendsgerning maa De endelig ogsaa fastholde ved Bedømmelsen af vor politiske Stilling.

Og saa gaar jeg atter tilbage til Nordslesvig for at

forklare, hvorfor jeg betragter det som uforsvarligt at lægge Pragfredens § 5 til Grund for den politiske Agitation. *Det er fremfor alt, fordi det vil drive Fortyskningsværket ind i et hurtigere Tempo.* Rejser vi under den foreliggende politiske Situation Kravet om en Grænse-regulering, vil dette af Preussen og Tyskland ikke blot blive opfattet som en unødigt Udæskning, men ogsaa som en saa betænkelig Udfordring, at vi efter min Mening vil faa den preussiske Magt at føle i en hidtil ukendt Udstrækning.

Vi skal ikke gøre os Illusioner. Den tyske Politikks Maal er Nordslesvigs Fortyskning helt op til Kongeaaen. *Men der er Forskel paa, om man regner med at naa dette Maal i en ubestemt Fremtid, eller om man betragter det som en vigtig politisk Opgave at tilvejebringe et tysk Flertal i Nordslesvig i en nær Fremtid.*

Regeringen staar for Tiden paa det første Standpunkt og har gentagne Gange givet dette Udtryk, men en vel organiseret tysk Bevægelse i Nordslesvig, som støttes af meget indflydelsesrige Kredse i Tyskland, retter al sin Stræben paa at naa Maalet i en nær Fremtid. Aktionen, som blev indledet i Haderslev og støttes af det frikonservative Parti, gaar ud paa at tvinge os ind under den polske Voldspolitik. Vor Politik har ingen vigtigere Opgave for Tiden end at forebygge dette, fordi det i allerhøjeste Grad vilde forringe Vilkaarene i vor Kamp. Men er der noget, der kan styrke disse Bestræbelser overfor Regeringen og Lovgivningsmagten og give dem Udsigt til Sejr, saa er det dette at gøre Genforeningen med Danmark til Midtpunktet under Agitationen og det konkrete Maal for vor Politik. Uendeligt vigtigere end dette er det for vor og Danmarks Fremtid, *at der paa ethvert givet Tidspunkt er et stærkest muligt dansktalende, dansksindet og danskvillende Flertal i Nordslesvig.* Det og kun det kan være det konkrete Maal for vor Politik, indtil der oprinder lysere Tider. — — —

Da vi for nogle Aar siden var udsat for de voldsomste Angreb under Köllerpolitiken var det selvfølgelig vor politiske Opgave at afslaa disse Angreb. Det lykkedes ogsaa, men vi blev trængt over i Defensiven og led følelige Tab særlig paa de sløjere Strøg.

Det sidste Aars roligere Forhold har atter tilladt os at genoptage det opbyggende Arbejde, at samle os om vort nationale Forsvars Udvikling, at øge og styrke vor Modstandskraft indadtil. Optanttraktaten har hidtil medført 4—5000 Naturalisationer. Det vil sige: Der er gennemsnitlig over 40 Personer i hvert nordslesvigsk Sogn, der har opnaaet preussisk Borgerret i det sidste Aar. Et meget føleligt nationalt Tryk er dermed blevet hævet Landet over. Et overordentligt farligt politisk Vaaben er dermed fravristet vore Modstandere. Virkningerne spores i Tilgangen til bestaaende og Oprettelsen af nye Foreninger, i voksende Stemmetal særlig paa de sløjere Egne og — hvad der er særlig glædeligt — en langt stærkere Tilstrømning til danske Efterskoler og Højskoler. Til den nordslesvigske Skoleforening er der indgaaet dobbelt saa mange Begæringer om Understøttelse i Aar som i Fjor. Derfor er det ogsaa, at vore giftigste Modstandere i Nordslesvig har rettet saa rasende Angreb paa Optanttraktaten, og hvad de kalder „Limonadepolitiken“.

Endnu et Par Ord om Danmarks Stilling til Sønderjylland. Danmark er i Lighed med alle Europas øvrige Stater nødt til at stille sig paa Ikke-Interventionsprincippet overfor tyske Statsborgere af dansk Nationalitet. Det har en internationalt anerkendt Ret til at træde i Skranken for danske Statsborgere, som lider Overlast i andre Lande, men det kan ikke træde i Skranken for sine Folkefæller uden at udsætte sig for en meget skarp Afvisning. Disse af Bismarck allerede i 1883 opstillede Grundsætninger for det tyske Riges Forhold til Tyskerne i Rusland, Østerrig og Ungarn har vundet almindelig Anerkendelse og praktiseres den Dag i Dag ikke blot af Tysk-

land, men af de fleste Lande i Europa. Den rumænske Regering har saaledes stillet sig paa dette Standpunkt overfor de 3 Millioner Rumænere, der er udsatte for en brutal national Undertrykkelse i Ungarn, den italienske Regering overfor Italienerne i Triest og Tyrol, som gentagne Gange har paakaldt dens Bistand.

Der kan selvfølgelig ophvirvles Spørgsmaal af international Art, som kan være Genstand for politisk og diplomatisk Forhandling. Dette har for vort Vedkommende været Tilfældet med Optantspørgsmaalet. Der kan endvidere ophvirvles Spørgsmaal, som uden at have en international Karakter, paavirker det internationale Samkvem i en saadan Grad, at en Paavisning deraf er nødvendig og kan finde Sted uden at blive opfattet som en utilladelig Indblanding i indre Forhold. Dertil regner jeg det nye Sprogforbud, og jeg har Grund til at antage, at der i denne Henseende vil blive ydet os al den Støtte fra dansk diplomatisk Side, som Forholdene muliggør. Men ellers er det naturligvis en Grundsætning, at vi maa føre den politiske Kamp paa egen Haand, og at man fra dansk Side maa være yderst varsom med at blande sig i de *politiske* Forhold i Nordslesvig.

Derimod er det internationalt anerkendt, at enhver Stat og ethvert Folk har en berettiget Interesse af at opretholde sit Sprog og sin Nationalitet i saa vid Udstrækning som muligt. Da Ministeriet Taaffe omkring ved 1880 udstedte sine af Tyskerne forhadte Sprogreskripter i Bøhmen og Mähren, oprettedes den „østerrigske“ og kort efter tillige den „almindelige tyske“ Skoleforening. I en Depeche til den tyske Gesandt i Østerrig-Ungarn haanede Bismarck Foreningen og de Mænd, der stod i Spidsen for den, idet han samtidig hævdede, at den ikke havde politisk Betydning. Men Folkestemningen var ham for stærk. Foreningen voksede og vandt efterhaanden almindelig Anerkendelse. Blandt dens Bidragydere er nu 6 regerende Fyrster, ja Senatet i Hamborg, et tysk Parlament, Byraadet

i Berlin og talrige andre tyske Byer. Da den i Fjor fejrede sit 25 Aars Jubilæum, indløb der Lykønskningstelegrammer fra den preussiske Kultusminister og den tyske Rigskansler.

I disse 25 Aar var der foregaaet en anden Udvikling af stor Interesse. Tysklands Flaade- og Kolonialpolitik, dets hurtigt voksende Eksportinteresser har ændret dets ledende Statsmænd Syn paa Betydningen af at opretholde tysk Sprog og Kultur i saa vid Udstrækning som muligt. I Halvfemserne gav dette sig Udslag i en Bevilling paa 100,000 Mk. til tyske Skoler i Udlandet, Bevillingen blev forhøjet til 150,000, til 300,000 og sidst til 400,000 Mark. Og atter staar vi her overfor en internationalt anerkendt berettiget Statsinteresse. Frankrig bevilger saaledes aarlig 800,000 Francs og Italien 1 Mill. Lire til Opretholdelse og Støtte af fransk og italiensk Sprog og Kultur i Udlandet.

Paa dette Standpunkt maa Danmark ogsaa stille sig. Det er fuldt ud berettiget, at der ydes Statsbevillinger til kulturelle Formaal, f. Eks. til Understøttelse af Danske i Udlandet til Ophold paa Skoler i Kongeriget og til Studium ved Universitetet i København. Det er i enhver Henseende uangribeligt, at frie Foreninger arbejder med tilsvarende Formaal, men man bør absolut holde dem udenfor den politiske Agitation. Teoretisk set er dette Tilfældet for alle sønderjydske Foreningers Vedkommende. Nakskovresolutionen er Udtryk derfor. Men i Praksis overholdes Grænsen ikke altid saa strengt, som den burde overholdes af Hensyn til Sagen.

I al Almindelighed er der rig Mulighed for en stærk Udvikling af vort Forsvarsvæsen under Kampen for Sønderjylland indenfor den her løst skitserede Ramme. I samme Grad som det gaar op for stedse videre Kredse, hvor vigtig en Interesse det danske Folk, med Henblik paa sin egen Fremtid, har af at opretholde dansk Sprog og dansk Nationalitet i størst muligt Omfang, og særligt

saa langt imod Syd som muligt, maa og vil denne Side af vort Forsvar ogsaa blive stærkere udviklet.

Internationalt set er de nationale Spørgsmaal, som jeg allerede har fremhævet, for Tiden sat af Dagsordenen. Men over 60 Millioner Mennesker i Europa kæmper trindt omkring i Landene en forbitret og fortvivlet Kamp for deres nationale Eksistens. De herskende Folks hensynsløse Anvendelse af den moderne Stats Magtmidler har ikke kunnet standse disse Kampe. Tvertimod er det nationale Forsvar bleven stærkt udviklet i alle Retninger, og Forsvarskampen er ført med stigende Held af de undertrykte Folk. Men af det, som jeg ligeledes har paapeget, at der opdukker nye store Spørgsmaal i Synskredsen, som i stigende Grad fanger Magternes Opmærksomhed og lægger Beslag paa alle deres Kræfter, udspringer Haabet om, at Europas Statsmænd snart vil faa Øjet op for det Spild af Kræfter, som den moderne Nationalitetskamp medfører, og at en humanere og retfærdigere Opfattelse af de nationale Spørgsmaal vil bane sig Vej. I Østerrig, hvor indre Nationalitetskampe truer med at sprænge Staten, har Indførelsen af den almindelige Stemmeret fremkaldt Drøftelser, som synes at indlede dette Tidsrum.

Men indtil det oprinder, indtil Nationalitetsretten og Kulturfriheden anerkendes overalt i Europa, gælder det om at holde ud, og at vi holder den nationale Stilling i Sønderjylland, det er ikke blot et Eksistensspørgsmaal for den nordslesvigske Befolkning, men det er tillige et Spørgsmaal af den mest indgribende Betydning for vort Folks, for vort Fædrelands, for gamle Danmarks Fremtid.“

Efter Foredraget fulgte et livligt Ordskifte, som uddybede Emnet. Mit Indtryk var, at Forsamlingens store Flertal forstod og godkendte Nødvendigheden af at føre den nordslesvigske Politik efter de Linjer, jeg var Talsmand for. Man var enig om, at de sønderjydske Foreninger i Kongeriget maatte holde deres Virksomhed indenfor den Ramme, der var fastslaaet med „Nakskovresolutionen“

og forstod, at de ydede os den værdifuldste Støtte ved at give Afkald paa politiske Bestræbelser og samle sig om det kulturelle Arbejde i Sønderjylland.

Jeg havde under Henvisning til internationalt anerkendte Grundsætninger i mit Foredrag betegnet det som fuldt forsvarligt, at den danske Stat støttede Bestræbelserne for at opretholde dansk Sprog og Nationalitet i Udlandet. Dette vakte Opmærksomhed og gav Anledning til, at *Neergaard* efter Mødet henvendte sig til mig og udbad sig Materiale vedrørende andre Staters Bevillinger af denne Art.

Jeg fremskaffede Materialet. Sagen blev af *Neergaard* forelagt Finansudvalget, hvor Forhandlingerne endte med, at der fra 1908 af aarlig bevilgedes 25,000 Kr. til kulturelt Arbejde i Sønderjylland. For ikke at vække Opmærksomhed udadtil og dermed fremkalde ubehagelige Modforholdsregler, udbetalte Statskassen disse Penge til „*Dansk Kultursamfund*“, som stod under Professor *Høffdings* Ledelse. Fra „Kultursamfundet“ gik de atter for største Delen i Form af frivillige Bidrag til Sprogforeningen og Skoleforeningen, som dermed blev sat i Stand til at udvide deres Arbejdsmark. Denne Virksomhed fortsattes stiltærdigt indtil Verdenskrigen. Kun ganske faa vidste eller anede, hvorfra disse frivillige Bidrag kom.

I Tyskland forhøjedes Statsbevillingen til Støtte af tysk Sprog og Nationalitet i Udlandet i disse Aar fra 400,000 Mk til 1 Million Mark aarlig. Skønt det sammenlignet dermed var meget beskedne Summer, Danmark stillede til Raadighed for kulturelt Arbejde i Udlandet, gjorde de dog megen Gavn. Askovmødet gjorde ogsaa dermed god Nytte.

Nogle Dage efter Askovmødet talte jeg ved et Høstmøde paa „Folkehjem“. Jeg holdt ved denne Lejlighed Afregning med „Den tyske Forening“s hadefulde Kamp imod Danskheden. Under Henvisning til *Selma Lagerlöfs* Fortælling „*Gösta Berlings Saga*“, tillod jeg mig i min

Kritik en Bemærkning om, at Foreningen spillede den onde *Sintrams* Rolle i Nordslesvig. Foreningens Bestyrelse stillede Straffeandragende. Statsadvokaten skred ind. Følgen var en langvarig Retssag, som jeg senere vil omtale nærmere.

Men tilbage til Talen paa „Folkehjem“, som jeg, efter at have omtalt Gymnastikforbudene og Sprogforbudet, sluttede saaledes: „I ganske særlig Grad har de indre Brydninger, der har været særegne for det sidste Aar, vakt Sorger og Bekymringer. Men ogsaa i denne Henseende er der jo allerede sket en Afklaring. Kræfterne kan stundom røre sig lidt ubændigt ved Foraarstider. Men husk, hvad Bjørnson har sunget:

„Det volder lidt Rabalder,
Dog Fred er ej det bedste,
Men at man noget vil.“

Bag denne Uenighed ligger der stærke gærende Kræfter, som virkelig vil noget og sikkert ogsaa noget godt. Det gælder om at lede dem ind paa de rigtige Baner, saa de kan virke til Held for vor fælles Sag. I samme Grad, som det lykkes, vil det sikkert vise sig, at vi ogsaa paa dette Omraade har gjort os mange overflødige Sorger og Bekymringer.

Alt i alt tror jeg, at vi kan sige: Ligesom Aaret har været mærkeligt, hvad Naturen angaar, har det ogsaa haft sit Særpræg med Hensyn til vore nationale og politiske Forhold. Men mange af vore Klager har været uberegtigede, mange af vore Bekymringer overflødige, mange af vore Sorger grundløse. Naar alt kommer til alt, har Aarets Høst, sammenlignet med tidligere Aars, ikke været daarlig for den danske Sag.“

Efter at Vælgerforeningen havde godkendt den Politik, Julius Nielsen og jeg havde klarlagt overfor Bestyrelsen og Tilsynsraadet, havde vi ventet, at Angrebene paa os vilde blive indstillet. Men det var desværre ikke Tilfældet.

To Dage før Vælgerforeningens Bestyrelse og Tilsynsraad — 9. Novbr. — atter samledes til et Fællesmøde, afholdt en Del Medlemmer et Særmøde i Tinglev, hvor Oppositionen organiserede sig. Mødet, som efter Sædvane blev afholdt paa „Folkehjem“, blev derfor meget bevæget.

Jeg vilde samme Aften afrejse til Frankfurt a. M., hvor Tysklands tre frisindede Partier næste Dag afholdt et stort politisk Samlingsmøde, for at fortsætte Kampen imod det truende Sprogforbud. Jeg var gaaet ud fra, at Vælgerforeningens Møde vilde blive sluttet saa tidligt, at jeg kunde faa Tid til at gaa hjem efter mit Rejsetøj. Mødet trak imidlertid saa længe ud, at jeg maatte løbe til Bane-
gaarden for at naa Toget. Men næste Formiddag ankom jeg til Frankfurt a. M. tidlig nok til at udføre min særlige Mission.

Efter Ankomsten skrev jeg til min Kone: „Det var et værre Møde, vi havde i Gaar. Oppositionen havde afholdt et Møde i Tinglev den 7. for at lægge en Slagplan, og P. Jessen har bearbejdet en Del af Bestyrelsesmedlemmerne enkeltvis. Vi gled straks ind i endeløse med Stiklerier og Spydigheder spækkede Diskussioner. Imod Slutningen af Mødet gik det saa haardt til, at det ikke var mig muligt at komme hjem og sige Farvel, før jeg rejste. Vi er nu akkurat lige saa vidt igen, — bare det var muligt at trække sig ud af det hele.“

RIGSFØRENINGSLOVEN

Liberalismen har ligesom Protestantismen en medfødt Tilbøjelighed til at svække sig selv ved at opløse sig i Retninger, Partier, Grupper og Sekter. I Tyskland var Liberalismen splittet til Magtesløshed, da vi traadte ind i det nye Aarhundrede. Foruden det national-liberale Parti, hvis Liberalisme kun gav sig Udslag paa det kirkelige Omraade, var der ikke færre end fire andre liberale eller, som de foretrak at kalde sig, *frisindede* Partier i Tyskland: „Det frisindede Folkeparti“ under *Eugen Richters* og „Frisindet Forening“ under *Heinrich Rickerts* Ledelse, „Det sydtyske Folkeparti“ med *Fr. Payer* og „Det national-socialle Parti“ med *Fr. Naumann* som Fører. Det sidstnævnte Parti, som ikke maa forveksles med Hitlers efter Verdenskrigen oprettede national-socialistiske Parti, havde i Halvfemserne udskilt sig fra Hofpræst *Stoeckers* i konservativ Retning ledede kristelig-socialle Parti. Men det var en Hær af Officerer uden den kompakte Masse bag sig, som er Forudsætningen for at vinde parlamentariske Mandater. I den halve Snes Aar, det bestod, blev kun en enkelt National-Socialist, den bekendte Journalist *Helmuth v. Gerlach* valgt som Rigsdagsmand. Hovedføreren *Fr. Naumann* lykkedes det derimod ikke at vinde et Mandat. Partiet opløste sig derfor. Flertallet sluttede sig med *Naumann* til „Frisindet Forening“, mens Mindretallet med *Poul Göhre* i Spidsen sluttede sig til Socialdemokratiet. Da jeg i 1906 blev valgt til Rigsdagsmand, var der saaledes kun tre frisindede Partier i Rigsdagen. Efter Valget i 1907 havde det frisindede

Folkeparti 27, Frisindet Forening 14 og det sydtyske Folkeparti 7 Medlemmer. Ialt hørte saaledes kun 48 af Rigsdagens 397 Medlemmer til de frisindede Partier.

Med Eugen Richters Død fjernedes en Hindring for videregaaende Samarbejde. Der blev holdt fælles Fraktionsmøder. I Frankfurt a. M. vilde man nu forberede de tre Grubbers Sammensmeltning til et stærkt, hele Riget omspændende frisindet Parti. Man havde indbudt mig til at deltage i Mødet, og jeg havde modtaget Indbydelsen for at fortsætte min Kamp imod Sprogforbudet i Rigsforeringsloven.

Mødet var besøgt af over 6000 Deltagere fra alle Egne af Riget. Det blev aabnet af Rigsdagsmand *Konrad Haussmann*, en af Førerne for det sydtyske Folkeparti. I sin Velkomsttale betegnede han det som et lykkeligt Varsel om frugtbart, frisindet Fremtidsarbejde, at det blev afholdt paa Luthers, Schillers og Robert Blums Fødselsdag. En Række Førere havde derefter Ordet. I kraftige, til Dels lidenskabelige Ord angreb de den reaktionære preussiske Treklassevalgret. De var enige om at kræve Rigsdagsvalgretten — lige, direkte og hemmelig Stemmeret fra 25 Aars Alderen af — indført i Preussen: „Tvangsborgen maa nedrives,“ raabte *Fischbeck*. „Kan vi ikke tage den i et Stormløb, maa vi indtage Bastion efter Bastion.“ „Det har været Liberalismens Ulykke, at den har været altfor doktrinær,“ sagde *Payer*. „Nu skal det vise sig, om vi forstaar at drive praktisk Politik.“ „Parolen: Alt eller intet kan vi ikke gaa efter,“ indskærpede Dr. *Müller Meiningen*, „Tiden kræver Disciplin som ingensinde før, Disciplin indtil Selvpofrelse.“ „Uden vor Bistand maa Fyrst Bülow snart forlade Rigskanslerpalæet,“ erklærede *Konrad Haussmann*. „Vi er derfor nødt til at spørge: Hvad saa? Svaret kan kun være: En almindelig Skærpelse af Reaktionen.“

Efter disse Udtalelser, som kendetegnede Stemningen, viste *Fr. Naumanns* Kæmpeskikkelse sig paa Talerstolen. I samme Øjeblik brød et længe vedvarende bragende Bi-

fald løs. Hans Tale var den Gang, i hans kraftigste Manddomskaar, som brusende Orgelmusik. „Aanderne ovre fra Paulskirken¹⁾“, begyndte han og slog ud med Haanden, „lytter til vore Forhandlinger. Ogsaa de stræbte under Kamp efter Enighed. Fuldt naaede de ikke Maalet, men de opgav ikke Arbejdet for at naa det.“ I et stort anlagt Foredrag, som viste hans glimrende Talegaver, indskærpede han Tilhørerne, hvor nødvendigt det var, at Liberalismen atter fik hvervende Kraft. — Derpaa sænkede han Stemmen og næsten hviskende, men desuagtet saaledes, at det hørtes overalt i det vældige Rum, hvor det var saa stille, at man kunde høre en Knappenaal falde, fortsatte han: „Hører I Røsterne derovre fra Paulskirken? Der er enkelte, som har svært ved at tale. For at gøre dybere Indtryk gentager de derfor, som den gamle Attinghausen, Ordene. Hør, hvor det lyder: Værer enige, enige, enige! Og hør, hvor det lyder i Kor: Glemmer ikke, at der er noget, som hedder Borgerrettigheder, Menneskerettigheder, Folkerettigheder.“

Der var paa Mødet Enighed om at fortsætte Samarbejdet i den kommende Rigsdag med fælles Fraktionsmøder under det frisindede Folkepartis Ledelse. Men man vilde først tage Standpunkt til de enkelte Spørgsmaal, deriblandt ogsaa *Rigsforeningsloven*, naar Forslagene forelaa.

Efter Mødet samledes Førerne med den frisindede PresSES Repræsentanter og mere fremtrædende Partifæller til en Festmiddag, hvortil jeg ogsaa blev indbudt. Ved Bordet fik jeg Plads anvist mellem „Frankfurter Zeitung“s Chefredaktør og Professor *Quidde* fra München, med hvem jeg fra den Dag af har staaet paa en venskabelig Fod. Professor *Quidde*, som endnu er meget virksom som demokratisk Politiker, vakte i sine unge Aar almindelig Opmærksomhed i Tyskland med en Bog om Caligula, en Studie

¹⁾ I Paulskirken i Frankfurt a. M. samledes det tyske Folks Repræsentanter i det bevægede Aar 1848 for at vedtage en Forfatning for et enigt Tyskland.

over Kejservanvid, skrevet saaledes, at Læserne uvilkaarligt maatte drage en Sammenligning mellem Caligula og Kejser Wilhelm II. En Tidlang var Quidde Medlem af Rigsdagen, senere kun af den bajerske Landdag, men som fuldblods Demokrat og ivrig Fredsven har han vedvarende taget livlig Del i Tysklands Politik. Før Verdenskrigen traf jeg ofte sammen med ham i Berlin. Efter Verdenskrigen er jeg gentagne Gange truffet sammen med ham paa internationale Kongresser. Overfor Nordslesvig har han altid været retvendt og meget velvillig stemt. I Aftenens Løb fik jeg Lejlighed til at tale med de betydeligste Førere om Sprogforbudet.

I et Brev, dateret 13. Novbr. 1907, skriver jeg: „Mine Indtryk fra Frankfurt a. M. er kort udtrykt, at de Frisindede i den kommende Vinter vil drive opportunistisk Politik under skarp Partidisciplin. Til Sprogforbudet vil der først blive taget Standpunkt, naar Loven foreligger. Holdes det indenfor rimelige Grænser, vil Loven ikke strande af den Grund. Der er jo Enighed om, at man helst vil være fri for Forbudet, og at man vil søge at begrænse det saa meget som muligt, men kan det ikke være andet saa — — —!

Jeg havde indgaaende Samtaler med flere. *Naumann* vil søge Forbudet begrænset til en Anmeldelsespligt, som sætter Statsmagten i Stand til at tilkalde sprogkyndige Betsjente, hvor de staar til Raadighed, men han troede ikke, at Loven vilde strande paa Forbudet, hvor nødig man end saa det.

Sydtysskerne tænker radikalere. Professor *Quidde* ønskede hele Blokpolitiken ad Hekkenfelt til. *Fr. Payers* og *Hausmanns* Taler var imidlertid afstemt i god Harmoni med *Dr. Wiemers* og *Dr. Müller Meinings*. Iøvrigt blev jeg fra alle Sider mødt med megen Velvilje, og man vil specielt, naar Sagen ikke kan reddes principielt, søge at skaffe Garantier for, at Forbudet ikke bliver gældende i Nordslesvig.“

Fjorten Dage efter traadte Rigsdagen sammen. Efter Aabningsmødet forelagde Regeringen det længe med megen Spænding imødesete Forslag til en *Rigsforeningslov*.

I Tyskland var Forenings- og Forsamlingsretten hidtil bleven ordnet ved *Landslove*. Hver Stat indenfor Riget havde sin særlige Lov eller, som f. Eks. Mecklenburg-Schwerin, i det hele *ingen Foreningsret*. De sydtyske Staters Foreningslove var gennemgaaende ret frisindede, den preussiske Forenings- og Forsamlingsret derimod meget reaktionær. I Preussen havde Kvinder saaledes hverken Ret til at være Medlemmer af politiske Foreninger eller til at overvære politiske Foreningers Møder. Politiske Foreninger skulde anmelde og afmelde deres Medlemmer hos Politimyndighederne senest tre Dage efter, at de var optaget i, henholdsvis udtraadt af Foreningen. Forsamlinger, i hvilke man drøftede eller raadslog om „offentlige Anliggender“ skulde anmeldes til Politiet senest 24 Timer, før Forsamlingen blev afholdt. „Politiske Foreninger“ maatte ikke staa i Forbindelse med hinanden. „Offentlige Friluftsmøder“ maatte kun afholdes med Politiets skriftlige Tilladelse, o. s. v. o. s. v.

Overfor Oppositionspartierne haandhævedes Loven hensynsløst. Begrebet „politisk Forening“ var meget vidtspændende. I Berlin, som havde tiltvunget sig Verdensmarkedet i Damekonfektion ved at udnytte Tilstrømningen af unge Piger til Rigshovedstaden til at trykke de fattige Syerskers Løn ned paa et Minimum, som umuliggjorde en hæderlig Eksistens, lykkedes det filantropiske Damer at samle over tyve Tusinde Syersker i en kvindelig Fagforening med det Formaal, at forbedre deres Kaar. Da en Taler paa et Møde, Foreningen afholdt, opfordrede Syerskerne til at indgive en Petition om Ophævelse af Tolden paa Sytraad, som de selv skulde betale, skred Politiet ind, erklærede Foreningen for *politisk*, opløste den som *ulovlig* og straffede Bestyrelsen! I Nordslesvig blev vore nationale Foreningers Bestyrelser under Köllerpolitiken pludselig idømt Penge-

bøder paa et Par Tusinde Mark, fordi et Antal afdøde Medlemmer ikke var blevet afmeldt til Politiet inden tre Dage efter deres Død!

Af Hensyn til de bestaaende uværdige og utaalelige Tilstande, som holdt Døren vidaaben for Politivilkaarlighed, havde de tyske Venstreparter længe krævet en for hele Riget gældende frisindet Foreningslov. Blokpolitiken muliggjorde Kravets Opfyldelse, men kun ad Kompromisets Vej. Prisen, som Regeringen og Højrepartierne forlangte, var en i Loven indføjet Bestemmelse om, at der kun maatte tales Tysk paa offentlige Møder.

Regeringens Forslag bragte flere Fremskridt i frisindet Retning. Kvinder blev saaledes ligestillet med Mænd. Foreningernes Anmeldelsespligt blev begrænset til kun at omfatte Bestyrelsesmedlemmer. Friluftsmøder kunde kun forbydes, naar der var Fare for den offentlige Orden og Sikkerhed. Men til Gengæld indeholdt Forslaget følgende § 7:

„Forhandlinger paa offentlige Møder skal føres paa Tysk. Undtagelser fra denne Regel kan tilstedes med Til ladelse af Landscentralmyndighederne.“

Indenrigsminister *v. d. Recke* havde nogle Aar i Forvejen søgt at gennemføre et Sprogforbud overfor Polakkerne ved at give Politimyndighederne Ordre til at opløse Forsamlinger, i hvilke der blev talt Polsk. Men en Højesteretskendelse havde brat standset denne Trafik ved at erklære Opløsningen for ulovlig. Der havde derefter været Tale om at gennemføre Sprogforbudet med en kun for Preussen gældende Lov. Et villigt Flertal i Landdagen stod til Regeringens Raadighed. Men da Rigsret brød Landsret, kunde man ikke hindre, at et saadant Forbud senere blev gjort virkningsløst ved en Rigslov. Regeringen foretrak derfor den foreslaaede Form, men lagde ikke Skjul paa, at den havde en særlig preussisk Sproglov i Baghaanden, hvis Rigsforeningsloven faldt.

Kort efter Rigsdagens Sammentræden udbrød der en

alvorlig Blokkrise, som det dog lykkedes Rigskansleren at faa bilagt. Om min Kamp imod Sprogforbudet giver følgende Uddrag af Breve til mit Hjem nærmere Oplysninger.

Berlin, den 30. November 1907.

... „Til paa Mandag skal jeg skaffe Dr. Müller-Meinings Materiale vedrørende Nordslesvig. Han staar paa den Side, der vil Overenskomst med Bülow, men han vil søge Elsass-Lothringerne og os fritaget for Loven. Han faar Materialet, men jeg vil selvfølgelig selv til det yderste kæmpe for det principielle Standpunkt: fuldstændig Forkastelse af Tvangsparagrafen.“

Berlin, den 1. December 1907.

... „Jeg ved meget og kunde skrive meget, men Politikerer hemmer Journalisten, og jeg kan, træt af Politiseren fra Morgen til Aften, ikke rigtig faa skrevet, hvad jeg vil. Jeg skal ordne Materialet imod Sprogforbudet for Dr. *Struwe* og Dr. *Leonhardt*. Alle kommer de til mig i Fortrolighed, der maa ikke tales om Sagen“

Berlin, den 3. December 1907.

.... „Sprogforbudet vil ikke blive vedtaget i den foreliggende Form. Det sydtyske Folkeparti har sluttet erklæret sig imod det. Af den frisindede Forenings Medlemmer er 10 imod det, og i det frisindede Folkeparti er der ogsaa et Flertal imod Paragrafen. Men paa den anden Side vil det ikke blive rent forkastet. Man vil søge at finde en anden Form, som er mindre vidtgaende overfor Polakkerne, og hverken rammer Elsass-Lothringerne eller os, for at redde Loven og dermed Blokken. Hidtil har jeg haft Glæde og Udbytte af mit Arbejde i denne Sag, og jeg vil fortsætte det med al mulig Energi.“ ...

Berlin, den 4. December 1907.

.... „Blokken slog stærke Revner, men den er atter blevet klinket. Det er i Grunden uheldigt. Jeg havde hellere set den sprængt, skønt ingen ved, hvad der saa kommer. Muligt er det, at det giver et Ryk imod Venstre, sikkert er det ikke. Der lægges nyt Tryk paa Liberalismen, en underlig usikker Stilling for alle. Ingen ved, hvad den næste Dag bringer. Regeringen er selv ved at miste Troen paa, at fortsat Samarbejde er muligt.“

Berlin, den 7. December 1907.

.... „I Morgen skal jeg have en Sammenkomst med *Erich Schlaikjer*, som skriver, at han har meget vigtige Ting at tale med mig om. Jeg har ordnet Materialet imod Becherer for Hr. *v. Gerlach*. Maaske staar det i Forbindelse dermed.“

Berlin, den 8. December 1907.

.... „Jeg maa arbejde flittigt hver Dag og Søndagen med. I denne Uge har jeg haft Brev fra London med Opfordring om at støtte Udgivelsen af en international Revy, fra en fransk Professor i Paris om at ordne ham Materiale til en Afhandling om Nordslesvig til et anset fransk Værk, og fra en russisk Professor i Petersborg om at skrive en Afhandling om Nordslesvig til et russisk Værk om de nationale Forhold i Europa. Det har meget ansete Medarbejdere. Til de 2 sidste Opfordringer har jeg svaret ja.“

Den 9. December stod Rigsforeningsloven paa Dagsordenen. Statssekretæren for de indre Anliggender Hr. *v. Bethmann-Hollweg* aabnede Ordskiftet. Da han motiverede Sprogforbudet, stødte han paa stærk Modsigelse. Af de følgende Talere godkendte ingen Sprogforbudet i den foreliggende Form. De konservative og det national-

liberale Partis Ordførere krævede, at det ikke maatte udstrækkes til Lithauer, Vender og Masurer, men hævdede dets Nødvendighed overfor Polakkerne. De frisindede Partiers Ordførere erklærede, at Sprogparagrafen ikke kunde vedtages i den foreliggende Form. De var i det hele betænkelige ved den og maatte under alle Omstændigheder kræve, at den ændredes overfor Polakkerne og ikke blev gældende i Elsass-Lothringen og Slesvig. Socialdemokraterne og Centrum forkastede Sprogforbudet i de skarpeste Udtryk.

Jeg meldte mig straks til Ordet. Paa Talerlisten foran mig stod Polakkernes Ordfører Fyrst *Radzivil* og Lothringeren Dr. *Gregoire*, Advokat i Metz. Dr. *Gregoire* betegnede sig selv som „uafhængig Lothringer“. Han var sammen med to andre Lothringer af fransk Æt og Sprog i 1907 bleven valgt med officiel Understøttelse og indtog en tvivlsom Holdning. Efter at have tilendebragt sine Studier ved tyske Universiteter og aftjent sin Værnepligt som Frivillig ved et Dragonregiment i Metz var han bleven tysk Reserveofficer og senere forfremmet til Premierløjtnant ved samme Regiment. Af de to andre „uafhængige Lothringer“ var *Labroise* Godsejer, tysk Reserveofficer og dekoreret med to tyske Ordener. Han var ligeledes valgt med officiel Understøttelse, men lod sig aldrig se. Om han nogen Sinde har sat sin Fod i Rigsdagen, ved jeg ikke, men jeg opnaaede i hvert Fald aldrig at se ham i Berlin. Den tredje „uafhængige Lothringer“, Ingeniør og Bjergværksejer *Charles de Wendel*, var en Mand af en nogen anden Type. Han lod sig nu og da se i Rigsdagen, men var stum Deltager, da han ikke kunde tale Tysk. Jeg havde det Indtryk, at han var afgjort franksindet, men af Hensyn til sin meget omfattende Forretning følte sig afhængig af Regeringen.

Før Debatten om Rigsforeningsloven aabnedes, opsøgte Dr. *Gregoire* mig og foreslog, at vi i Fællesskab skulde sætte os i Forbindelse med Regeringen og tilbyde den at

tale og stemme for Loven med Sprogforbudet, imod at Regeringen afgav en forpligtende Erklæring om, at det var tilladt at bruge det franske Sprog i Lothringen og det danske i Nordslesvig. Det afslog jeg selvfølgelig meget bestemt. Jeg vil ganske vist, sagde jeg, søge at opnaa de bedst mulige Kaar for mit Modersmaal, men ikke af Hensyn dertil afholde mig fra rent principielt at bekæmpe Sprogforbudet til det yderste. Dagen efter ankom Hr. *de Wendel*. Han opsøgte mig ligeledes, og det viste sig hurtigt, at han i Virkeligheden delte mine Synspunkter. For at undgaa Afstemningen rejste han atter hjem. *Labroise* var som altid fraværende. Dr. *Gregoire* stemte derimod, efter at Rigskansleren havde erklæret, at Sprogforbudet vilde blive mildnet i Lothringen ved en særlig elsass-lothringssk Lov, med Flertallet.

Lovens første Behandling strakte sig over to Dage. Efter en lang, spændende Ventetid fik jeg omsider Ordet anden Dags Aften. Rigsdagen var træt, men det lykkedes mig desuagtet at vinde dens Øre. Jeg gengiver her min Tale efter den officielle stenografiske Beretning:

„Mine Herrer! Lovforslaget har alt faaet en saa alsidig og grundig Drøftelse, at jeg kan fatte mig i Korthed.

Skønt Forslaget udvider og forbedrer Forenings- og Forsamlingsretten i enkelte Forbundsstater, bliver det, som allerede omtalt af flere Talere, ved § 7 til en *Undtagelseslov* af værste Art, som i høj Grad vil vanskeliggøre Millioner af Rigsundersaaters Udøvelsen af den dem i Forfatningen højtidelig tilsikrede Forenings- og Forsamlingsret.

Jeg vil kort paapege, at Affattelsen af §§ 2, 3 og 9 i høj Grad skærper § 7. De indeholder Bestemmelser, som er tagne af den preussiske Foreningslov, — og den preussiske Foreningslovs elastiske Bestemmelser er velkendte hos os i Nordslesvig. Næsten alle de Politichikaner, som er bleven omtalt her i Gaar og i Dag, kender vi gennem vore Forvaltningsmyndigheders Praksis. Der er næppe noget Sted i den preussiske Stat, hvor Begrebet „offentlige Anliggen-

der“ har været saa flydende som hos os. Tidligere forstod man derved hovedsagelig kun almene Nutids-Interesser af politisk, kirkelig og social Art, men i nyere Tid er Forvaltningsmyndighederne gaaet langt ud over dette og vel at mærke med Kammerrettens Billigelse. Økonomiske, literære, historiske, naturvidenskabelige, tekniske og landøkonomiske Foredrag bliver betegnet som „Drøftelse af offentlige Anliggender“, selv om der ikke knyttes nogen Drøftelse til dem. (Hør! Hør! hos Polakkerne.)

Paa lignende Vis bliver de evangelisk-lutherske Frime-nigheders Søndagsgudstjenester hos os opfattet som „Drøftelse af offentlige Anliggender“ og behandlet som saadanne af vore Myndigheder. (Hør! Hør! hos Polakkerne.)

Jeg fremhæver dette ganske særligt for at paavise, hvilken gennemgribende Betydning § 7 har for det økonomiske og religiøse Liv, ja for Privatlivet.

Mine Herrer! Forslagets § 3 giver ogsaa Grund til store Betæneligheder. Det synes mig, som ogsaa udtalt af flere af de foregaaende Talere, i høj Grad nødvendigt i Loven nøje at bestemme, hvad der skal forstaas ved Udtrykket „offentlig Forsamling“. (Meget rigtigt! hos Polakkerne.)

I Sønderborg Amt bliver f. Eks. Bryllupper og andre Familiefester af Politimyndighederne konsekvent behandlet som offentlige Møder (Hør! Hør! hos Polakkerne), for saa vidt de afholdes i Kroer.

En Gaardejer Hansen paa Als stillede til Politimyndighederne Andragende om at undlade at overvaage hans Bryllup. Dertil svarede Landraaden i Sønderborg Amt:

„Som Svar paa Deres Andragende af 15. ds. tjener, at jeg ikke finder nogen Anledning til at afse fra den længe øvede Skik at lade Bryllupper overvaage af Politiet. (Hør! Hør! Munterhed til Venstre.)

Deres den 25. og 26. ds. stedfindende Bryllup vil derfor ogsaa blive overvaaget af Politiet, hvad alt er nødvendigt af Hensyn til det store Antal Deltagere. (Munterhed.)“

Mine Herrer! Ja dette er ganske vist en daarlig „Skik“,

men den er, som det jo ogsaa fremgaar af Landraadens Svar, længe bleven øvet i denne Kreds.

Efter denne Begrundelse er Politiet faktisk beføjet til at behandle et hvilket som helst Foreningsmøde som en offentlig Forsamling.

Rigsdagsmand Trimbom har med fuld Ret talt om Fodangler. Det maa blive Udvalgets Opgave rettidig at fjerne disse Fodangler og ikke blot at ophænge advarende Plakater. Særlig synes det mig med Henblik paa § 3 i høj Grad nødvendigt at beskytte Foreningsmøder imod truende Politivilkaarligheder. (Meget rigtigt fra Venstre.)

Naar der ved passende Kontrol sørges for, at en Forsamling udelukkende bestaar af Foreningsmedlemmer, kan den ogsaa gøre Krav paa at blive respekteret af Politiet som en „Foreningsforsamling“. Det har imidlertid ikke hidtil været Tilfældet hos os. I saa Hensende er det nødvendigt at indføje betryggende Garantier i Loven.

Mine Herrer! Det maa, som ogsaa fremhævet af flere af de foregaaende ærede Talere, efter min Mening endvidere være Udvalgets Opgave at drage snævrere Grænser for Politimyndighedernes Opløsningsret. Det bedste vilde efter min Opfattelse være, at § 9, Afsnit 4, helt bortfaldd. (Meget rigtigt! til Venstre.)

Det er dog altfor galt, at i Valgtider en Forsamling paa maaske Tusinder af Mennesker skal kunne opløses, fordi en Taler benytter et ikke-tysk Sprog. Og hvor kan man overlade det til en Gendarm at dømme om, hvorvidt en Talers Ytringer indeholder „en Overtrædelse, der ikke blot er at forfølge paa Andragende“? De Herrer Rigsdagsmænd Heine og Pachnicke har træffende paavist, hvor vanskeligt det undertiden kan være for en Jurist at afgøre dette. Ved saadanne Bestemmelser aabner man Døren paa vid Gab for Politivilkaarligheden.

Mine Herrer! For nogle Aar siden holdt jeg efter Opfordring en Mindetale for en berømt afdød dansk Historiker. Da Mødet, der var besøgt af ca. 400 Personer, var aabnet,

blev det foreslaaet at synge en kendt, meget smuk Sang af den norske Digter Bjørnstjerne Bjørnson. Dette blev imidlertid af den stedlige Politimyndighed opfattet som en „Opfordring til strafbare Handlinger“ efter § 5 i den preussiske Foreningslov, og Mødet blev opløst. (Hør! Hør! til Venstre.)

Og siden den Tid er i Nordslesvig talrige Møder bleven opløst, fordi en dansk, norsk eller svensk Sang, som maa ske indtil da var bleven sunget Tusinder af Gange, uden at der var bleven skredet ind, pludselig af en Gendarm blev betegnet som „en i national Henseende ophidsende Sang“. (Hør! Hør! fra Venstre.)

Mine Herrer, saadanne Indgreb skærper bestaaende nationale Modsætninger paa en unødvendig Maade. Man skulde fra Myndighedernes Side søge at undgaa dem. Jeg haaber derfor, at § 9, Afsnit 4, vil blive fjernet, da den paa en varig Maade vilde muliggøre saadanne Indgreb.

Men fremfor alt er det nødvendigt at fjerne Forslagets § 7 for at befri det for Karakteren af en Undtagelseslov. Motiveringen af denne Paragraf er overmaade svag. Paa offentlige Møder maa der fremtidig kun tales Tysk; man forudsætter altsaa, at alle Rigsundersaatte kan tale Tysk. Men det passer ikke, det er faktisk ikke Tilfældet. I den tyske Rigsdags Forretningsordens § 45 forudsættes endog, at ikke alle Rigsdagsmænd er det tyske Sprog mægtig, og for saa vidt dette ikke er Tilfældet, har de i dette høje Hus en Undtagelsesret, som der gentagne Gange er bleven gjort Brug af.

Mine Herrer! Hvordan er Forholdene i Nordslesvig? Nord for Flensborg er Folkesproget udelukkende Dansk, og det har det altid været. Rigsdagsmand Müller har rigtigt henvist til, at det tyske Sprog først blev indført i de nordslesvigske Skoler som Undervisningssprog den 1. April 1889, altsaa for kun 18 Aar siden. Nordslesvigere fra 30 Aars Alderen og opefter har følgelig, for saa vidt som de har nydt Undervisning i Folkeskolen, overhovedet ikke lært det tyske Sprog. Den yngre Generation fra 25 til 30

Aars Alderen har nok lært noget Tysk, men kun i ugentlige Sprogtimer og kun som et fremmed Sprog.

Mine Herrer! Betænk dog, hvad dette vil sige! Hvor mange af Dem har ikke i Skolen lært Engelsk, Fransk eller Latin, men hvor vanskeligt vilde det ikke falde for Dem, hvis De her uforberedt skulde holde en engelsk, fransk eller latinsk Tale! (Stor Munterhed.)

Ja, de ler, mine Herrer! men hvor meget, meget vanskeligere vil det ikke være for en jævn Mand af Folket end for Dem (levende Tilslutning fra Centrum, Polakkerne og Venstre) at udtale sig paa et fremmed Sprog, selv om hans Tanker ofte er baade kloge og sunde. (Gentagen livlig Tilslutning.)

Statssekretæren har i Gaar henvist til, at Staten hyppigt manglede Embedsmænd, der var i Besiddelse af de fornødne Kundskaber til at kunne overvaage en Forhandling i et fremmed Sprog. Mine Herrer, i Nordslesvig findes saadanne Embedsmænd overalt. Det drejer sig her om et lille skarpt afgrænset dansk Sprogomraade, der imod Nord støder op til Danmark, i Øst og Vest er omgivet af Hav, og ogsaa i Syd lader det sig skille fra det tyske Sprogomraade ved en skarp Grænse. Inden for disse Grænser kan alle Forvaltningseembedsmænd forstaa det danske Sprog, og med faa Undtagelser kan de ogsaa tale det. Det overvejende Flertal af Amtsforstanderne i Nordslesvig har endog dansk Modersmaal, dansk Hussprog og behersker ofte det danske Sprog bedre end det tyske. I sproglig Henseende eksisterer der altsaa ingen Vanskeligheder. Et Sprogforbud kan derfor kun gøre Skade. Det vil under disse Forhold ikke blot blive opfattet som en unødvendig Haardhed, men ogsaa som en brutal Uretfærdighed.

Hr. Rigsdagsmand *Gregoire* sagde med Hensyn til Elsass-Lothringen, at Tiden er særlig daarlig valgt til en saadan Undtagelseslov. Mine Herrer! Det gælder, som Hr. Rigsdagsmand Dr. *Müller Meiningen* allerede har antydet, ogsaa for Nordslesvig. Ved Optanttraktaten af 11. Januar d. A. er der bleven banet Vej for en vis Beroligelse i

Nordslesvig, og samtidig blev Forholdet mellem det tyske Rige og Danmark betydelig forbedret. Det foreliggende Lovforslags § 7 vil nu atter fremkalde ny Uro, og nævnte Traktats gode Virkninger ogsaa udadtil vil blive truet, ja eventuelt tilintetgjort. Det ligger sandelig ikke i det tyske Folks Interesse; det er en uklog, slet og skadelig Politik for alle interesserede (meget rigtig! fra Venstre), for Nordslesvig som for Danmark og det tyske Rige.

Hvad den Politik angaar, som Regeringen ved Optanttraktaten er slaaet ind paa i Nordslesvig, kunde jeg ønske at minde Hr. Statssekretæren for indre Anliggender om Goethes Ord: „Stol kun paa, at Du faar udrettet meget, naar Du værner Dig til Taalmodighed“ (Glaube nur, hast viel getan, wenn Dir Geduld gewöhnest an.)

Mine Herrer! I den foreliggende Formulering er Lovforslaget uantageligt for ethvert Parti, som anerkender Modersmaalets hellige Ret (Meget rigtigt! fra Centrum og Venstre), for ethvert Parti, som vil Forsamlings- og Foreningsfrihed og ikke Politivilkaarlighed, for ethvert Parti, som hylder den gamle, gode liberale Grundsætning: „Lige Ret for alle“ (Meget rigtigt!) og for enhver Rigsdagsmand, som har den Overbevisning, at Retfærdighed bør være det tyske Riges Grundvold. (Livligt Bifald fra Centrum, Polakkerne, Frisindede og Socialdemokrater.)“

Da Rigsdagen efter Nytaar genoptog sine Arbejder, blev Rigsforeningsloven overvist til et Udvalg paa 28 Medlemmer. I Udvalget var de Frisindede repræsenteret af to ansatte sydtyske Jurister, Advokat *Fr. Payer*, Præsident for den württembergske Landdag, og Dr. *Müller Meiningen*, Overlandretsraad i München, som skulde vaage over, at de frisindede sydtyske Foreningslove ikke blev afløst af en mindre frisindet Rigsforeningslov, men tillige over, at Blokpolitiken ikke blev sprængt. Preussen var i Udvalget repræsenteret af en af de gamle „Achtundvierziger“, *Albert Träger*, som var højt oppe i Aarene og stærkt trykket af Alderen.

Efter Forretningsordenen havde Rigsdagsmændene Ret til at overvære Udvalgenes Forhandlinger. Jeg benyttede mig deraf og var altid til Stede i Udvalget, rede til at gribe refererende ind over for de Frisindede, naar der var Anledning til det. Det kan se ud som Selvovervurdering, men er dog sandt, at naar jeg undtager Socialdemokraten *Heine*, overgik ingen Rigsdagsmand mig i Sagkundskab paa dette specielle Omraade. Det laa i, at jeg allerede i 1891 efter indgaaende Studier af den tyske Faglitteratur havde udgivet en kommenteret Udgave af den preussiske Lov om Forenings- og Forsamlingsretten og derefter i 20 Aar havde arbejdet med den i Praksis under Forhold, hvor jeg som Organisator var Konsulent for hele Nordslesvig. I dette Tidsrum havde jeg ført Snese af Processer imod Politimyndighederne. Alle for Forstaaelsen af dens mange vage Bestemmelser vigtige Højesteretskendelser kendte jeg nøje. Dette var af stor Betydning, fordi den preussiske Regering søgte at indsmugle adskillige af disse taagede Udtryk i Rigsforeningsloven uden at oplyse Udvalget om deres Rækkevidde. Denne Sagkundskab gav mig en stærk Position, ikke mindst over for de to iøvrigt fremragende frisindede sydtyske Jurister, med hvem jeg stod paa en meget kollegial Fod, og som snart følte sig paa gyngende Grund.

Vælgerforeningen havde allerede før Jul besluttet at indgive en Petition imod Sprogforbudet. Vor Organisation var nu i Orden. Petitionen blev udsendt til Tillidsmændene og i Løbet af faa Dage underskrevet af 29,180 myndige Sønderjyder. Kort efter Nytaar blev den afleveret i Rigsdagens Bureau. Opskræmt deraf svarede „Den tyske Forening“ med et Modtræk, idet dens *Forretningsudvalg* i en med stærke, personlige Angreb imod mig spækket Petition bad Rigsdagen om ikke at tage Hensyn til den „stordanske irredentistiske Petition“, men vedtage Sprogforbudet i den af Regeringen foreslaaede Form.

Under Udvalgets Forhandlinger om Lovens første Paragraffer var der ingen særlig Anledning for mig til at gribe

ind. De bragte betydelige Fremskridt i frisindet Retning, som Venstrepartiernes Repræsentanter i Udvalget yderligere søgte udvidet under energisk Tilbagevisning af konservative Angreb. Hovedslaget stod først, da Udvalget sidst i Februar naaede til Lovens § 7, som indeholdt Sprogforbudet.

I Mellemtiden var jeg imidlertid optaget af andet Arbejde. Jeg var vedvarende Landdagsmand, og Landdagen lagde i Aarets første Maaneder stærkt Beslag paa mine Kræfter. Ved Finanslovens første Behandling lagde Julius Nielsen og jeg ud imod Tvangspolitikens sidste Udslag. Et Regeringsforslag til en Undtagelseslov, som gav Nybyggerkommissionen i de polske Landsdele Ret til at ekspropriere Landejendomme i Fortyskningsøjemed, maatte vi selvfølgelig bekæmpe energisk. I Rigsdagen valgte de Frisindede mig ind i Udvalget for en ny Børslov. Jeg var betænkelig ved at modtage Valget, da jeg ikke sad inde med Sagkundskab paa dette Omraade, men lod mig overtale, da Præsidenten for Handelskamret i Berlin, senere tillige Rigsdagens Præsident, *Kämpf*, som var de Frisindedes Ordfører i Udvalget, paatog sig Ansvar, naar jeg fulgte ham. Rigsdagen arbejdede til Tider med henved fyrre Udvalg, og det kneb da for de smaa Fraktioner med at faa alle Udvalg besat. Ved at modtage Valget styrkede jeg min Position i Rigsdagen samtidig med, at det bragte mig i intimere Forbindelse med en Del af Rigsdagens betydeligste Medlemmer og dermed kærkommen Lejlighed til at varetage mine særlige Interesser.

Dertil hørte Opretholdelsen af den „mildere Kurs“ i Nordslesvig. Den tyske Forening søgte, støttet af stærke Kræfter i Hertugdømmerne, at fremtvinge en ny Kurs-svingning. Formanden, Landretsdommer Dr. *Hahn*, rettede paa Møder rundt omkring i Tyskland hadefulde Angreb imod Danmark og krævede Landets Besættelse af tyske Tropper, inden det første Kanonskud løsnedes i en kommende Krig. Den saakaldte „Schutzkomité“ i Haders-

lev fyldte den tyske Højrepressen med ophidsende Artikler om Tilstandene i Nordslesvig. Angrebene rettede sig fremfor alt imod mig. Jeg blev saa at sige daglig sværtet i den tyske Presse. Midt i Februar forhandlede ved Landsretten i Flensborg den før omtalte Retssag, som „Den tyske Forening“ havde rejst imod „Hejmdal“s ansvarshavende Redaktør, fordi Bladet havde bragt et Referat af en Tale, hvori jeg havde sammenlignet Foreningen med den onde Sintram. Jeg lod Dr. Hahn og to andre Bestyrelsesmedlemmer indstævne som Vidner. Dr. Hahn maatte derefter i Retten tilstaa, at han havde fremsat de førnævnte og andre for en preussisk Embedsmand helt utilladelige Udtalelser om Danmark. De to øvrige Bestyrelsesmedlemmer maatte afsløre „Schutzkomité“ og dens lyssky Virksomhed. Dette skærpede mine Vaaben. Af tyske Kolleger vidste jeg, at Dr. Hahn var ilde anskrevet i det tyske Udenrigsministerium. „Skaf mig dog endelig den Dr. Hahn af Vejen,“ udbrød Udenrigsminister *v. Schoen* indigneret, da en holstensk Rigsdagsmand efter min Tilskyndelse opfordrede ham til at søge den mildere Kurs fastholdt i Nordslesvig. Jeg sørgede nu for, at det tyske Udenrigsministerium gennem den danske Gesandt fik Kendskab til hans utilbørlige Udtalelser om Danmark, det danske Folk og den danske Regering. Følgen var, at han fik en alvorlig Næse.

Under Kampen imod „Den tyske Forening“ blev jeg kraftig støttet af de frisindede holstenske Rigsdagsmænd. Et Par af dem havde allerede som Studenter i Kiel været i Konflikt med flere af dens ledende Mænd. Dr. *Leonhart*, som repræsenterede fjerde Valgkreds, der omfattede Tønder, Husum og Ejdersted Amter, bekæmpede, støttet af Borgerskabet i Tønder, aabent Foreningen i Tønder Amt. I Husum var der udbrudt en heftig Strid mellem Byens frisindede Borgmester Dr. *Schücking* og Regeringspræsident *Koszierowski* i Slesvig. I Elmshorn, hvor Rigsdagsmand *Carstens* var Raadmand, var der opstaaet en lignende Konflikt. Eugen Richters Organ „Freisinnige Zeitung“ og

ligeledes „Frankfurter Zeitung“, med hvis Chefredaktør, Landdagsmand *Oeser*, jeg stod paa en fortrolig Fod, aabnede deres Spalter for mig. I Tidsskrifterne „Die Hilfe“ og „Preussische Jahrbücher“ støttede *Fr. Naumann* og Professor *H. Delbrück* mine Bestræbelser. Landdagsmand *Jürgensen* støttede mig, som jeg senere vil komme tilbage til, ligeledes i denne Kamp, bl. a. med Artikler i „Kölnische Zeitung“. Vi fik endnu en Gang Overtaget. Inden Aaret var omme, maatte Voldspolitikens sikreste Støtte inden for Administrationen, Regeringspræsident *v. Kosziewski* og Landraad *Becherer*, bide i Græsset. Men der truede ogsaa Farer fra anden Kant. I Kongeriget var Forsvarssagen sat paa Dagsordenen. Fra visse Sider søgte man uden at tænke paa Konsekvenserne at drage Sønderjyderne og de sønderjydske Foreninger i Kongeriget ind i Partistriden. Dette betragtede jeg som meget betænkeligt. Jeg holdt det under Hensyn til frasprængte Nationaliteters internationale Behandling for tvingende nødvendigt at drage et klart Skel mellem politiske og kulturelle Bestræbelser. Vi vilde udsætte os for farlige Angreb, hvis vi ikke afholdt os fra alle politiske Bestræbelser i Kongeriget og vore Landsmænd omvendt i Sønderjylland. Derimod var det uangribeligt, hvis der fra Kongeriget ogsaa af den danske Stat ydedes os udvidet Støtte paa de kulturelle Omraader, til Værn og Pleje af dansk Sprog, Sæd og Skik. Inden for de samvirkende sønderjydske Foreninger gjorde der sig, hvad Forsvarsspørgsmaalet angik, afvigende Meninger gældende. Paa en til mig af Hovedbestyrelsen rettet Forespørgsel svarede jeg d. 11. Marts 1908:

„Skønt jeg personlig er afgjort Forsvarsven, maa jeg af Hensyn til min Stilling og mit Arbejde som sønderjydske Politiker afholde mig fra enhver offentlig Udtalelse om Forsvarssagens Ordning. Jeg holder det ligeledes for helt nødvendigt, at de sønderjydske Foreninger i Kongeriget ikke som Foreninger deltager i Forsvarsbevægelsen. Dette vilde under den vanskelige og farlige Stilling, som vi med Henblik paa den polske Tvangspolitik staar i, bringe Sam-

arbejdet med os i Fare. Foreningerne bør *absolut* holde sig strengt inden for den ved Nakskovresolutionen dragne Ramme. En Overskridelse af den vil paa det nuværende Tidspunkt være meget farlig. Derimod er det naturligvis en Selvfølge, at Medlemmerne baade kan og bør deltage i Forsvarsbevægelsen, saa meget, som de føler Trang til, ved Tilslutning til andre Foreninger, ved Deltagelse i Møder etc., kun bør dette være uafhængigt af de samvirkende sønderjyske Foreninger.

Der maa fra kongerigsk Side regnes med, at der gør sig et tidligere ukendt Spionagesystem gældende i vor Tid. Alt, hvad der foregaar inden for Foreningerne af Betydning, har man ogsaa Kendskab til her. For os er det af stor Betydning, at Samarbejdet kan fortsættes; men dette er kun muligt, naar det fortsættes uafhængigt af de politiske Brydninger og, som det udtaltes i Nakskovresolutionen, er rettet paa Løsningen af de kulturelle Opgaver, som Nationalitetskampen afføder. Det vil med andre Ord sige: Vi maa under dette Arbejde bøje os for de samme Hensyn, som Tyskerne — f. Eks. Almindelig tysk Skoleforening — bøjer sig for, hvor de støtter deres Landsmænd i Udlandet under lignende Forhold. Gør vi ikke det, vil vi sætte vore store sønderjyske nationale Foreningers Eksistens i Fare ved Samarbejdet.“

I „Sønderjylland“, redigeret af *Svend Dahl* og *Axel Linvald*, har jeg under Overskriften „Parlamentarisk Arbejde i Berlin, belyst ved Uddrag af Breve fra 13. Januar til 9. April 1908“ givet en Skildring af Kampen om Rigsforeringsloven. Af disse Breve, som er skrevet til min Kone fra Berlin under Forhandlingernes Gang, gengiver jeg nogle af de vigtigste Uddrag her:

D. 11. Marts 1908.

„Af hoslagte Indbydelse vil Du se, at jeg er bleven valgt ind i Udvalget for en Børslov. Jeg har siddet der i Dag fra Kl. 10—1 og skal atter møde i Morgen i de samme

Timer. Skønt det ikke er en Sag, jeg har særlig Interesse for, var det dog ret interessant. Man lærer en Del, og jeg har mine frisindede Kolleger, solide og kyndige Mænd, at holde mig til. Gamle *Kämpf*, Rigsdagens Vicepræsident, er vor Stemmefører. Vi — 4 Mænd valgt af de Frisindede — maa ved Afstemningerne rette os efter ham som den mest sagkyndige, fordi Partierne optræder sluttet. Iøvrigt gaar det ret gemytligt til. Udvalget tæller 28 Medlemmer. *Singer* er Præsident. Ved hans Side sidder Handelsminister *Delbrück*. Af betydelige Mænd har endvidere *Spahn*, Grev *Kanitz*, Dr. *Bitter* og Dr. *Roesicke* — Agrarernes lyseste Hoved — Sæde i Udvalget.

Udvalget for Foreningsloven udsatte Møderne i Dag. Der forhandles bag Kulisserne. Det gælder om at have et Øje paa hver Finger og Øren saa lange, saa lange. Min Stilling nu i Børsudvalget styrker min Position og letter mit særlige Arbejde.“

D. 12. Marts 1908.

„Jeg skal atter til Udvalgs møde og har derfor ikke megen Tid. Politiken optager mig nu atter helt og holdent. Jeg politiserede i Gaar til Kl. 12^{1/2} og drak i den Anledning en Flaske Vin med Dr. *Müller-Meiningen*, som sidder i Foreningslovs-Udvalget. Min Stilling i Børskommissionen letter mig Arbejdet meget.“

D. 13. Marts 1908.

„Vi har her en Situation, som lægger Beslag paa alle mine Kræfter og spænder alle mine Evner. Regeringen haler og trækker i de Frisindede, og jeg maa stemme imod, alt hvad jeg kan, over for de mange enkelte. Polakkerne bruger mig som Hørerør, og jeg maa sætte dem i Bevægelse, fordi mine Forbindelser er de bedste — her er kort sagt uhyre meget at gøre.

Om otte Dage har vi rimeligvis en Situation, hvor alt vil afhænge af meget faa Stemmer. Det driver i den Retning. Og paa disse faa Stemmer er det muligt at øve Ind-

flydelse, fordi jeg kender de Mænd personlig, der afgiver dem. Men der er mange andre, der søger at øve Indflydelse paa dem.

Ja, jeg har ikke Ro til at skrive for bare Politik. Vi har ikke før i den Tid, jeg har været hernede, haft en Situation, der er mere indviklet og paa sin Vis stiller større Opgaver. Med Foreningsloven staar og falder nemlig Blokpoltiken og Fyrst Bülow. Meget staar saaledes paa Spil, og en Mangfoldighed af Kræfter griber ind i det indviklede Maskineri for at virke hver i sin Retning.

Af Polakkerne er særlig *Kulerski* traadt i nær Forbindelse med mig i disse Dage. Vi har lange Samtaler og opererer i Fællesskab, hver til sin Side. Vi haaber at vinde en lille antisemitisk Gruppe paa 5 Mand. Det er Polakernes Opgave, mens jeg arbejder blandt de Frisindede.“

D. 15. Marts 1908.

„Paa en Spadseretur i Thiergarten med Dr. *Müller-Meiningen*, drøftede jeg for et Par Dage siden indgaaende Sprogforbudet i Foreningsloven, som generer de Frisindede meget stærkt. Fyrst *Bülow* har imidlertid, som *Nawmann* allerede meddelte mig i Efteraaret, bundet dem paa Forhaand, og de er nu kun i Stand til at mildne det. „Hvad kan vi gøre i den Henseende?“ spurgte Dr. Müller i Samtalens Løb. „Vedtage, at Sprogforbudet først træder i Kraft efter en længere Aarrækkes Forløb,“ svarede jeg. „Det er en Mulighed, men hvilken Frist vil De saa foreslaa?“ „Fyrre Aar!“ svarede jeg. „Det er umuligt!“ udbød han forfærdet. „En Lovparagraf, som først træder i Kraft om fyrre Aar, er ligefrem utænkelig. Men vi kan maaske sætte ti Aar.“ Vi talte videre om Sagen, og han lovede mig til Slut, at han vilde foreslaa og træde i Skranken for, at Sprogforbudet først skal træde i Kraft om *tyve* Aar. Lykkes det os at faa denne Bestemmelse optaget i Loven, er meget vundet, thi kommer Tid, kommer Raad.

D. 17. Marts 1908.

„Vi forhandlede i Gaar i Rigsdagen fra Klokken 11 Formiddag til Kl. 12 $\frac{1}{2}$ Nat — stadig interessante Ting. Jeg lever som Fisken i sit Element. Med *Kulerski* arbejder jeg paa at vinde Centrums Flertal for Børsloven for at rive dem ud af Hænderne paa de Konservative. Han staar i lignende Forhold til Centrum som jeg til de Frisindede, og gensidig holder vi i denne Tid hinanden underrettet om alt fra Time til Time. Før jeg gaar til Sengs, kan jeg glæde Dig med, at vi under alle Omstændigheder vil faa Ret til at bruge det danske Sprog i offentlige Forsamlinger i tyve Aar i *Haderslev, Aabenraa og Sønderborg Amter*. Bülow og Bethmann har omsider i Dag afgivet bindende Erklæringer i den Retning. Jeg har nu sat mange Kræfter i Bevægelse for ogsaa at bjerge *Tønder Amt* og haaber, at det skal lykkes. Men Sagen bliver ikke offentlig meddelt før Torsdag. Der er nu Udsigt til, at Foreningsloven kommer i Stand. Den vil give større Frihed i mange Retninger, og om tyve Aar kan Vinden blæse fra en helt anden Kant. Dette er et stort og betydningsfuldt Resultat, som Sagen laa. For Polakkerne bjerges der ogsaa en hel Del gennem Brændingen.“

D. 18. Marts 1908.

„Begivenhederne jager hinanden. I Dag er det endvidere lykkedes mig at faa en bindende Erklæring af Regeringen, hvorefter den danske Del af *Tønder Amt* faar samme Ret som de øvrige Amter i Nordslesvig. Denne Ordning maa vi betragte som tilfredsstillende, eftersom Udsigterne var. I sidste Øjeblik — i Gaar Formiddags — lykkedes det yderligere de Frisindede at faa „60 pCt.“ i Stedet for „75 pCt. ikke-tysktalende“ indført i Forslaget. Som det nu er, er det bedre end den Utryghed, Udsigten til en preussisk Sproglov vilde skabe. Vi opnaar jo nemlig mange Lettelser i andre Retninger.

Her er fremdeles meget at gøre fra Morgen tidlig til

sent Nat. Det er knap at faa Tid til at spise, og jeg har svært ved at faa Søvn nok. Men der er ikke andet at gøre end at lade staa til i denne Tid i Haab om en roligere Sommer.“

D. 19. Marts 1908.

„Blot i al Hast et Par Ord. Jeg skriver, taler, telegraferer, suser frem og tilbage i Bil. De Frisindede har ladet sig overliste. Da jeg fik fat i den nye Tekst til § 7 i Gaar, saa jeg straks, at det var galt. Jeg opsøgte ufortøvet *Payer*; men han hævdede over for mig, at Loven ikke kunde forstaas, som jeg mente — og det oven i Købet i flere Kollegers Nær værelse! Jeg slog mig ikke til Ro, men fik i Morges tidlig fat i Dr. *Müller-Meiningen*, den anden Fører, store Politiker og fremragende Jurist, som repræsenterer de Frisindede i Udvalget, og fik samme Svar. Sikker i min Sag fulgte jeg ham imidlertid til Rigsdagen, hvor jeg fik de Frisindede til at forsøge at faa den Tilføjelse ind, som jeg holdt for nødvendig. Vi havde derefter i Udvalgsværelset lange Forhandlinger med *Bethmann* og Understatssekretær *Wermuth*. De stadfæstede straks, at min Opfattelse var rigtig, men afviste alle Ændringsforslag. De Frisindede havde desværre atter ladet sig overliste og bundet sig for tidlig. Efter dette mærker jeg, at de har faaet større Respekt for mig. Og ens Selvtillid styrkes unægtelig, naar man, som i dette Tilfælde ved første Øjekast, opdager, hvad disse kloge Politikere og høje Jurister ikke kan se, fordi de bærer sydtyske Brillen og ikke kender preussisk Forvaltningspraksis. Men det er desværre en daarlig Trøst, naar Ulykken er sket og ikke kan ændres. Jeg opgiver imidlertid ikke Ævret. Gamle *Albert Träger*, som ogsaa først opagede Fejltagelsen for sent, kørte med mig i Bil til Landdagen. Han sidder i Udvalget, men har, skønt Advokat og preussisk Statsborger, heller ikke mine Erfaringer fra Kampen med den preussiske Administration. „Det er den tungeste Dag, jeg har haft under min lange parlamentari-

ske Løbebane!“ sagde han. Og han er 76 Aar og har været Parlamentariker i over 40 Aar! Men alt dette maa der ikke siges noget om over for Offentligheden. For os betyder de Frisindedes Fejlgreb heldigvis ikke saa meget som for Polakkerne.

Jeg har næsten ikke haft Tid til at spise i Dag. Det er som i den allerværste Valgtid. Men jeg føler mine Kræfter vokse. Før syntes jeg altid, at jeg hernede var som den lille Bæk i Bjørnsøns Fortælling, der bad saa vakkert og mindeligt: Slip mig frem! da den vilde ned gennem Lyn-gen, indtil den sagde Hi, Hi, Hi! Ha, Ha, Ha! og fik flere Kræfter, mens jeg hjemme paa Valgmøderne følte mig som siddende paa min store Stridshingst, svingende Pallasken til alle Sider. Men i disse Dage tumler jeg Stridshingsten her. Havde jeg blot haft Teksten til den nye § 7 nogle Dage før, tror jeg, at jeg kunde have væltet Loven. Nu er det desværre nok for sent. Men et og andet kan maaske dog endnu bedres, og i 20 Aar vil der i hvert Fald løbe meget Vand til Havs.

Naar jeg kommer hjem, ved jeg ikke. Her er altfor meget at gøre.“

D. 26. Marts 1908.

„Jeg er allerede midt inde i Politiken igen. Jeg blev venttet med Længsel af Dr. *Leonhardt. Payer* og Dr. *Müller-Meiningen*, har i dette Øjeblik en ny Samtale med *Bethmann* angaaende Tønder Amt.“

D. 28. Marts 1908.

„Jeg har i Dag lagt en Sprængmine i Rigsdagen. Ud-sigterne er ikke saa daarlige. Faar jeg den tændt, inden man overklipper mig Traaden, vil Foreningsloven enten blive betydeligt bedre eller falde. Jeg har vundet den polske Fraktion for Sagen, desuden 7—8 Frisindede og faar ved Hjælp af Polakkerne Centrums Støtte. Men mere om det en anden Gang. Her er meget at gøre. I næste Uge

vil det især give mange travle Dage. Paa Torsdag kommer Loven til anden Behandling. Næste Lørdag er Slaget rimeligvis endt.“

D. 1. April 1908.

„Jeg lever her i stor Travlhed. Det er meget vanskelige Forhold med stort politisk Ansvar til alle Sider. Var der mere politisk Forstaaelse og Dannelse hjemme, kunde jeg udnytte Forholdene meget bedre, men nu maa jeg selvfølgelig — efter Erfaringerne fra 13. Decbr. — ogsaa regne med Stemningerne i Nordslesvig og manøvrere saaledes, at jeg til Slut kan stemme imod Loven. Lothringerne har to Gange været hos mig og bearbejdet mig i modsat Retning, da det vilde lette deres Stilling. Men jeg agter ikke at give efter, skønt jeg vilde kunne opnaa betydelige Fordele for vort Sprog derved.

Hvordan det gaar i Rigsdagen, ved jeg ikke. Jeg har to Forslag udarbejdet, men vil ikke stille dem, før jeg kender Centrums, Socialdemokraternes og Polakkernes Forslag, da de kan overflødiggøre mine.

Maaske indskrænker jeg mig til en kort Erklæring. Sagen staar nu saaledes, at jeg helt maa handle efter Konduite i det afgørende Øjeblik. Forarbejderne er altsaa for saa vidt afsluttet, men det vil blive bevægede Dage.“

D. 2. April 1908.

„Vi har i Dag Foreningsloven til anden Behandling. Jeg kan ikke lave noget paa Forhaand, men maa lade Begivenhederne udvikle sig. Flertallet er efter min Mening sikkert, dog pønses der paa en eller anden Overraskelse fra socialdemokratisk Side. Af hvad Art ved jeg ikke endnu. Det vil blive meget bevægede Dage. Min Handlekraft lammes stærkt af den Mangel paa politisk Indsigt og Intelligens, som jeg maa regne med i Nordslesvig. Hvis jeg kunde føre min Politik uden Hensyn til Bornetheden og Mistænksomheden hjemme, vilde jeg kunne opnaa betydeligt

mere nu i sidste Øjeblik. Men jeg vil ikke begynde Historierne fra sidste Aar forfra igen, da jeg holder det for nødvendigt at beholde Mandatet og blive hernede, til Kloppeborg og Nis Nissen har arbejdet sig ind i Forholdene.“

D. 2. April 1908.

„Afstemningen om § 1 i Foreningsloven er lige endt efter 4 Timers Forhandlinger. Resultat: Vedtaget med 194 Stemmer imod 164. Forskellen vil blive mindre ved § 7, men den vil vistnok alligevel blive vedtaget.

Gamle *Albert Träger* sagde ellers i Dag til mig med en meget betegnende Grimace: „Jeg vilde hellere sluge et levende Pindsvin end stemme for denne verfluchte Lov!“

Med Taler kan der ikke mere udrettes noget, selv om man kunde tale med Englestemme. Jeg afventer Begivenhedernes videre Udvikling. Efter Aftale med mig gaar Dr. *Leonhardt* i Morgen til Indenrigsminister *v. Moltke* for at faa en Erklæring af ham til Gunst for Danskerne i Tønder Amt. Han vil blive modtaget Kl. 10 Form.“

D. 3. April 1908.

„Blot faa Ord. Her gaar Bølgerne højt. Jeg staar meldt til Ordet og har selv stillet et Andragende, som muligvis kan vælte Historien. Det vil i hvert Fald blive det Forslag, der samler det største Antal Stemmer. 6 Antisemitter og 3 Frisindede, hele Centrum, alle Socialdemokrater, Polakker og Elsassere vil stemme derfor.“

D. 4. April 1908.

„Vi har yderst spændte Forhold. Som i Gaar kort meddelt, har jeg stillet et Ændringsforslag, og jeg staar paa Talerlisten, med 7 Talere foran mig, for at motivere det.

Sagen vil tilspidse sig saaledes, at den afgørende Styrkeprøve vil blive ført om mit Forslag. Jeg har længe set

denne Situation, men jeg vilde have en anden til at stille Forslaget, som jeg har arbejdet for i fjorten Dage, for at Uviljen, hvis Blokpartierne kastes, ikke skulde ramme mig og drage farlige Følger for os efter sig. Jeg har forhandlet med Elsasserne *Wetterlé* og *Preiss* for at faa dem til at stille Forslaget, men det førte ikke til noget. Socialdemokraterne forsager § 7 og alle dens Gerninger og alt dens Væsen og vil derfor ikke selv foreslaa den forbedret, om de end gerne ser det. Saa fik jeg *Polakkerne* til at stille Forslaget, men hvad skete: Rigsdagsmand *Behrens*, kristelig-social og Medlem af den antisemitiske Fraktion, kom hen til mig paa min Plads og erklærede, at hvis jeg kunde faa *Polakkerne* til at tage deres Forslag tilbage og derefter selv vilde stille det samme Forslag, *vilde han og 5 andre Antisemiter stemme for det* og flere Antisemiter afholde sig fra Afstemningen. Endvidere erklærede Dr. *Potthoff*, Dr. *Neumann-Hofer* og Dr. *Dohrn*, at de ligeledes vilde stemme for Forslaget, hvis jeg var Forslagsstiller. Forklaringen er, at jeg ved Afstemningen d. 13. Decbr. stod i Blokken, *Polakkerne* i Antiblokken!

Jeg talte da med *Polakkerne*, som straks trak deres iøvrigt af mig udarbejdede Forslag tilbage. Da det var sket, stillede jeg det selvsamme Forslag. Socialdemokraterne vil, har *Singer* meddelt mig, støtte det sluttet, *Polakkerne* ligesaa. *Konrad Haussmann* har lovet at stemme for det. Ligesaa *Lothringerne*. Jeg venter, at Centrum ligeledes stemmer sluttet for det. Det vil saaledes ved skriftlig Afstemning samle et betydeligt Antal Stemmer, jeg antager mindst 170, og det kan gaa saaledes, at det *vedtages*. Det er i hvert Fald den sidste Mulighed, der foreligger. De Frisindede er nervøse og holder krampagtig sammen paa deres Tropper.“

Den 4. April stod Rigsforeningsloven til anden Behandling. Centrums Ordfører, Overlandsretspræsident *Spahn* mindede om det Standpunkt, Liberalismens Forkæmpere i 1848 havde indtaget overfor Spørgsmaalet om Forsam-

lingsfrihed. Dette gav Anledning til, at Udvalgets Formand Professor Dr. *Hieber*, som efter Revolutionen blev Statspræsident i Württemberg, fremdrog Ytringer, som Digteren Wilhelm Jordan og et andet Medlem af Frankfurterparlamentet, Gustav Römelin, havde fremsat i Paulskirken 1848. Endvidere henviste han — som Sydtysker ukendt med preussisk Forvaltningspraksis — til, at Sprogforbudet kun gjaldt for politiske Forsamlinger. Elsasseren *Delsor* udtalte i et heftigt Angreb paa Lothringeren Dr. *Gregoire*, at Forkastelsen af Sprogforbudet ikke blot var et Retsspørgsmaal, men ogsaa en Æressag for ham og hans Venner. Jeg fik derefter Ordet for at motivere mit Ændringsforslag, som lød saaledes: „Rigsdagen anmodes om at beslutte at indføje „*politiske*“ foran Forsamlinger i første Afsnit af § 7, som den foreligger efter Udvalgets Beslutninger.“ Min Tale gengives her efter den officielle stenografiske Beretning:

„Mine Herrer! Den ærede foregaaende Talers (*Delsors*) almindelige, principielle Udtalelser kan jeg kun tiltræde. Om jeg end anerkender, at Sprogparagrafen saavel som Loven i sin Helhed er bleven betydelig forbedret ved Udvalgets Behandling, og at Statssekretærens Erklæringer har stillet yderligere Lempelser i Udsigt, vil jeg dog baade stemme imod § 7 og imod hele Loven. (Bravo hos Polakkerne og Socialdemokraterne).

Der er i Udvalget og ogsaa i Debattens Løb her i Salen gentagne Gange bleven henvist til, at de ikke-tysktalende Befolkninger kunde blive ramt endnu haardere, naar der *ikke* blev udstedt en Rigsforeningslov. At denne Mulighed er til Stede, indrømmer jeg uden videre. Den preussiske Landdag har i de senere Aar vedtaget saa mange haarde, imod de ikke-tysktalende Befolkninger rettede Love, at jeg, støttet paa mangeaarig Erfaring som Medlem af Treklasseparlamentet, har den Opfattelse, at den ogsaa vil give et endnu skarpere Sprogforbud sin Tilslutning. Men

desuagtet stemmer jeg imod Loven. (Bravo hos Polakkerne og Socialdemokraterne).

Jeg stemmer ikke blot saaledes af principielle Grunde, men tillige, fordi en drakonisk, preussisk Sproglov trods alt vil være mindre truende for vor Nationalitets Fremtid end Rigsdagens med § 7's Vedtagelse fuldbyrdede Nægtelse af Modersmaalets Ret. Thi det er en Tildragelse, hvis Konsekvenser slet ikke lader sig overskue. (Meget sandt! hos Socialdemokraterne.)

Mine Herrer! Rigsdagsmand Dr. *Hieber* har til Motivering af Udvalgets Forslag ogsaa anført Ytringer, som er faldne i Paulskirken i Frankfurt a. M. i 1848. Med disse Ytringer kendetegnes det Standpunkt imidlertid dog ikke, som det tyske Folks Repræsentanter den Gang indtog overfor de ikke-tysktalende til Riget hørende Befolkninger. Dette Standpunkt er tværtimod præciseret i Artikel 13, § 188 i Grundrettighedernes Forfatning fra Aaret 1849 som lyder saaledes:

„De ikke-tysktalende Folkestammer i Tyskland garanteres deres folkelige Udvikling. (Hør! Hør! hos Socialdemokraterne og Polakkerne), navnlig deres Sprogs Ligeberettigelse, (Livlige Raab fra Centrum, fra Socialdemokraterne og Polakkerne. Hør! Hør!) saavidt deres Omraade naar, indenfor Kirken, Skolen, Administrationen og Retsplejen. (Hør! Hør! hos Socialdemokraterne og Polakkerne.)“

Mine Herrer! Det giver dog et helt andet Billede!

De ikke-tyske Sprog indenfor Statens Grænser er desværre siden da bleven mere og mere tilbagetrængt paa alle Omraader. Og nu er vi allerede naaet saa vidt, at det tyske Folks Repræsentanter antagelig i Dag eller en af de næste Dage vil beslutte:

„Med Pengebøder paa indtil 300 Mark eller i Tilfælde af Uformuenhed med Arrest straffes den, der imod Forskrifterne i § 7 foranstalter, leder eller optræder som Taler i en offentlig Forsamling“ — det vil sige: den, der

i en offentlig Forsamling holder en Tale paa sit ikke-tyske Modersmaal, ligegyldigt, hvad han end taler om! (Hør! Hør! hos Socialdemokraterne og Polakkerne.)

Mine Herrer! Med disse to Paragrafer kendetegnes en meget beklagelig, overordentlig sørgelig politisk Udvikling. (Livlig Tilslutning fra Antiblokken.)

Uden i mindste Maade at gavne den tyske Nationalitet, har den ført til en Skærpelse af de nationale Modsætninger, (Meget rigtigt! fra Antiblokken.) som ligefrem er bleven utaalelig i enkelte Landsdele. (Meget rigtigt! fra Polakkerne.)

Nationalitetsproblemets Løsning vil De ikke finde ad denne Vej. (Livlig Tilslutning fra Polakkerne.)

Naar De vil søge den — og den maa jo dog findes før eller senere —, *saa maa De fremfor alt give kulturel Frihed*, (Stormende Tilslutning fra Antiblokken) maa De fremfor alt give Sprogfrihed. (Fornyet Tilslutning fra Antiblokken.) Derved er Amerika bleven stort og det lille Svejts lykkeligt. (Meget sandt!)

Som § 7 nu foreligger, maa den vække de alvorligste Betænkeligheder. Det er især meget beklageligt, at den ikke udelukkende holder sig til „anmeldelsespligtige“ offentlige Forsamlinger, men overhovedet paabyder Brugen af det tyske Sprog i alle offentlige Forsamlinger. (Meget rigtigt! fra Centrum og fra Socialdemokraterne.)

Ganske vist, for hened 2 Millioner først efter 20 Aars Forløb, men for ca. 2½ Millioner straks.

Nu var Rigsdagsmand Dr. *Hieber* mærkværdigt nok af den Mening, at der kun var Tale om Brugen af det tyske Sprog i „offentlige Forsamlinger, som drøfter offentlige Anliggender“; men det staar der ikke noget om i § 7, og jeg er overbevist om, at Statssekretæren for de indre Anliggender heller ikke vil tiltræde Dr. *Hiebers* Opfattelse. (Meget rigtigt! fra Polakkerne. Tilraab: Spørg ham dog direkte derom!) — Statssekretæren er her desværre ikke i Øjeblikket. —

Men fremfor alt maa det dog vække de allerstørste Betæneligheder, at man ikke kan bruge et ikke-tysk Sprog i offentlige Forsamlinger i Landsdele, hvor det som f. Eks. i Slesvig, eftervislig er bleven talt i over halvandet Aar tusinde som Modersmaal! (Livlig Tilslutning fra Antiblokken.)

Og det uden Hensyn til, om Arbejdere i en offentlig Forsamling drøfter Betimeligheden af at strejke, — eller om der holdes et landøkonomisk, et etisk, et litterært Foredrag, eller om der holdes Gudstjeneste i en Frimenighedskirke. (Hør! Hør!)

Naar Naadesaarene er forbi, vil vi — forudsat at § 7 vedtages efter Udvalgets Forslag, og preussiske Særbestemmelser ikke giver videregaaende Frihed — f. Eks. ikke i Nordslesvig kunne foredrage Henrik Ibsens eller Bjørnstjerne Bjørnsons verdensberømte Værker paa Originalsproget uden at blive straffet med en Pengebøde eller med Arrest. (Hør! Hør! hos Polakkerne og hos Socialdemokraterne.)

For paa dette Omraade at afsvække Haardheden i § 7 saa meget som muligt, har jeg tilladt mig at stille et Ændringsforslag, Tryksagerne Nr. 845. Naar dette Forslag vedtages, vil først det lægges ind i Loven, som Rigsdagsmand Dr. *Hieber* allerede har ment at finde i den. (Meget rigtigt! hos Socialdemokraterne.)

At Vedtagelsen af mit Forslag ogsaa vil være af overordentlig stor Betydning for Fagforeningsbevægelsen, behøver jeg næppe at paavise nærmere. Jeg tillader mig derfor indtrængende at bede Dem om at vedtage Forslaget. (Bravo hos Socialdemokraterne og Polakkerne.)

Mine Herrer! Rigskanslerens Ord: Preussen foran i Tyskland, Tyskland foran i Verden! — citeres ofte satirisk! (Meget rigtigt! hos Socialdemokraterne.)

Men hvad *Nationalitetsundertrykkelsen* angaar, marcherer Preussen faktisk i Spidsen for Europa med Ekspropriationsloven. (Fornyet Tilslutning fra Socialdemo-

kraterne og Polakkerne.) Og med § 7 i Rigsforeningsloven gaar Riget desværre paa dette Omraade i Preussens Spor.

Mine Herrer! Professor *Schücking* i Marburg har nylig skrevet en meget læseværdig Bog om Nationalitetsproblemet. Jeg vil ikke gaa nærmere ind paa den i Dag, men blot minde om, at han, hvad Behandlingen af de ikke-tyske Nationaliteter indenfor Statens Grænser angaar, kommer til det Resultat: „Mindre Bismarck og mere Schiller — det er, hvad det tyske Folk trænger til!“

Mine Herrer! *Mindre Bismarck og mere Schiller!* — anvend denne Grundsætning overfor os, det er ikke blot vi, men ogsaa De bedst tjent med. (Bravo hos Polakkerne og Socialdemokraterne.)

Jeg fortsætter med Uddrag af Breve til min Kone:

D. 4. April 1908.

„Antisemiterne er nu brudt ud, og dermed er Udsigten for mit Forslag ødelagt. De har benyttet Forslaget til at afpresse *Bethmann-Hollweg* en Erklæring, hvorefter Medlemmer af de kristelig-sociale Fagforeninger faar Lov til at bruge deres Modersmaal i offentlige Forsamlinger. Alle Kneb gælder! *Singer* har foreslaaet skriftlig Afstemning, men Centrum har erklæret, at de i Modstrid med deres tidligere Beslutning nu ikke vil stemme for Forslaget, da de betragter det som udsigtsløst, efter at Antisemiterne er brudt ud, fordi Blokken dermed vil raade over Flertallet.

Dr. *Leonhardt* sagde nu, at jeg havde talt godt og virksomhedsfuldt — det glæder mig, fordi det viser, at jeg har udført det Kunststykke, jeg vilde: at tale under Antiblokens Bifald uden at saare mine frisindede Venner!“

D. 5. April 1908.

„I Gaar, da Hovedslaget skulde staa, vaagnede jeg Kl. 5 — var gaaet til Sengs Kl. 12 — og kunde ikke sove

mere. Stod op, omarbejdede endnu en Gang min Tale og gik til Rigsdagen, hvor Mødet begyndte Kl. 11. Det var en yderst spændt Situation. De Frisindede var meget nervøse. Flertallet var Dagen før ved den sidste Afstemning dalet til 15, og de vidste, at mit Forslag i hvert Fald vilde tvinge det længere ned. Dr. *Müller-Meiningen*, kom meget ophidset hen til mig og spurgte, hvad jeg i Grunden ønskede. Dr. *Mugdan* gik stærkt opskræmt hen til *Bethmann-Hollweg* og bad ham om en Erklæring vedrørende Nordslesvig. *Bethmann* vaklede, og Stillingen var kritisk. *Singer* havde foreslaaet skriftlig Afstemning om mit Forslag. Da var det, Antisemiterne begik Forræderi, vendte deres Skjolde og gik over til Blokken igen. Antisemiten *Graef* var ligeledes gaaet til *Bethmann* og havde forlangt en Erklæring om, at Sprogforbudet ikke skulde blive anvendt imod de kristelig-socials Fagforeninger som Betingelse for, at hans Meningsfæller stemte for § 7. *Bethmann* valgte dette som et mindre Onde og afgav Erklæringen. Dermed faldt Antisemiterne fra. Da det nu var givet, at mit Forslag ikke længere kunde samle et Flertal, faldt ogsaa Centrum fra. *Singer* kom derefter hen til mig, og efter Aftale med mig trak han ogsaa Socialdemokraternes Forslag om skriftlig Afstemning tilbage. Ved Afstemningen stemte derefter kun Polakkerne, Elsasserne, enkelte Centrumsmænd, Socialdemokraterne, tre Frisindede og jeg for Forslaget.“

D. 7. April 1908.

„Nu er anden Behandling afsluttet, og Sindet falder noget mere til Ro. I Dag føler jeg en velgørende Slaphed. Mødet i Gaar varede ellers atter til Kl. henad 9. Jeg fik lidt Mad og gik saa hen i min Café, da jeg i de sidste Dage ikke havde haft Tid til at læse danske Aviser. Der traf jeg *Korfanty* — ogsaa halvt ødelagt af Anstrengelse og Anspændelse. Han havde heller ikke sovet stort de foregaaende Nætter, fordi Tankerne var for levende og Hjer-

nen overfyldt med Politik. Vi var snart atter midt inde i Kampen, men begge dødrætte sad vi og faldt sammen og nikkede, til vi begge sov ind paa hver sin Side af Bordet trods den stærke Kaffe og de stærke Cigarer! Jeg kørte saa hjem Kl. 12. Endnu har vi imidlertid tredie Behandling tilbage. Polakkernes sidste Taler i Gaar, Hr. v. *Dziembowski* var uheldig. Det mente ogsaa Korfanty. Han overøste i sidste Øjeblik Flertallet med Haan, og det satte meget ondt Blod. Paa et Tilraab svarede han med en Udfordring paa Pistoler. *Korfanty* og Dr. v. *Chlapowski* er hans Sekundanter. Den udfordrede er en Antisemit, Dr. *Kolbe*. Sekundanterne skal i Dag mødes i Rigsdagen.

Slem var Dagen i Gaar for Lothringeren Dr. *Gregoire*. Han har spillet en ynkelig Rolle og fik vistnok Dødsstødet som Politiker.“

D. 7. April 1908.

„*Korfanty*, Dr. v. *Chlapowski* og Hr. v. *Dziembowski* sad i Dag midt paa Eftermiddagen i Rigsdagen og drak Champagne. De var meget oprømte og bød mig et Glas med. Anledning: Dr. *Kolbe* var krøbet til Korset og havde gjort Afbigt! Duellen finder derfor ikke Sted.“

D. 8. April 1908.

„Jeg sidder atter her paa min Plads siden Kl. 11. Vi har tredje Behandling, og Bølgerne gaar atter højt. *Gröber* indledede med et voldsomt Angreb, og lige nu har *Heine* talt. Blandt andet angreb han Centrum, fordi det ikke i Lørdags stemte for mit Forslag, det eneste, der ikke var udsigtsløst. Socialdemokraterne har genoptaget det og forlangt skriftlig Afstemning om det.

Nu maa Centrum bekende Kulør. At det bliver vedtaget er dog næppe at antage, da Huset — hvad Oppositionen angaar — savner en Del Medlemmer, som var her i Lørdags.

Det er godt, at det nu snart lakker mod Enden. Alle, som har taget fremragende Del i disse Dages nervespændende Kampe, er mere eller mindre ødelagte, fra *Bethmann* til *Korfanty* og mig. Dr. *Müller-Meiningen* og Dr. *Wiemer*, som jeg talte med i Gaar, havde det lige som jeg. Alle er nervøse, har lidt af manglende Søvn og af Overanstrengelse.“

D. 9. April 1908.

„Slaget er slaaet! — det største og mest nervespændende jeg hidtil har deltaget i. Der ligger et stort — og jeg tør ogsaa sige betydningsfuldt — Arbejde mellem den Dag i Efteraaret, da jeg efter Modtagelsen af *Naumanns* Brev rejste til Elberfeld for at indhente Informationer hos Vicepræsident *Schmidt*, og Foreningslovens endelige Vedtagelse. Det er et Arbejde, som ikke har været uden Indflydelse paa den gunstigere Form, Foreningsloven trods alt har faaet, og det har utvivlsomt i høj Grad styrket og højnet min Anseelse som Politiker hernede baaede overfor Polakker, Socialdemokrater, Centrum og Frisindede. *Heine* udtalte i Gaar fra Tribunen i Rigsdagen, at mit Forslag i Lørdags var paa Nippet til at sejre, da Centrum svigtede. I Gaar samlede det 170 imod 199 Stemmer.

Mødet hævedes først Kl. 8 $\frac{1}{2}$. Rigsdagen tog derefter Ferie til d. 28de. Landdagen sluttes idag, og dermed afslutter jeg 12 $\frac{1}{2}$ Aars politisk Virksomhed i dette Hus. Jeg har allerede sagt Farvel. Det sidste, jeg foretog mig derinde, var at afsende et Brev til *Nis Nissen*, som forhaabentlig vil blive min Efterfølger. —“

Efter at Rigsforeningsloven var traadt i Kraft, udgav jeg som „Vore Rettigheder IV“ en kommenteret Udgave af Loven. I den paaviste jeg, hvilke Fordele Loven bød os sammenlignet med den hidtil gældende preussiske Foreningslov. Dertil hørte, at Kvinder fik samme Forenings- og Forsamlingsret som Mænd, at Foreningsmøder ikke mere skulde anmeldes til Politiet, at Friluftsmøder kun

kunde forbydes, naar der var Fare for den offentlige Sikkerhed, at Valgmøder, efter at Valget var kundgjort, ikke skulde anmeldes til Politiet, at politiske Foreninger ikke mere skulde anmelde deres Medlemmer, men kun deres Bestyrelsesmedlemmer til Politiet, og at politiske Foreninger maatte staa i Forbindelse med hverandre.

Overfor disse betydelige Forbedringer stod saa Sprogforbudet. Men her var det lykkedes mig at faa Bestemmelsen om, at det først om 20 Aar, altsaa 1928, traadte i Kraft i Amter med over 60 pCt. Indbyggere, som ikke havde tysk Modersmaal, optaget i Loven. Endvidere lykkedes det mig med frisindet Hjælp at faa Regeringen til at afgive en bindende Erklæring om, at denne Bestemmelse ogsaa skulde gælde for de dansktalende Amtsdistrikter i Tønder Amt.

„I 20 Aar løber der meget Vand til Havs,“ skrev jeg den Gang trøstende hjem. Da vi naaede til 1928, var Sprogforbudet betydningsløst.

LANDDAGSVALGET OG AARSMØDET 1908

I Sommeren 1908 skulde der foretages Landdagsvalg. Julius Nielsen, som 1902—1908 havde repræsenteret 1. Valgkreds, Haderslev Amt, frabad sig Genvalg. Skønt Vælgerforeningens Bestyrelse og Tilsynsraad enstemmigt opfordrede ham til atter at overtage Mandatet, var han, trykket af de sidste Aars vedvarende Angreb paa de parlamentariske Repræsentanter ikke til at bevæge til at fravige sin en Gang fattede Beslutning. Jeg havde repræsenteret 2. Valgkreds i Landdagen fra 1896—1908, men havde allerede, inden jeg i 1906 blev valgt til Rigsdagsmand, erklæret, at jeg kun vilde beholde Dobbelt-Mandatet til Valgperiodens Udløb. Iøvrigt var der ogsaa indenfor Vælgerforeningen fuldstændig Enighed om, at vi, naar der ikke som i 1906 var særlige Omstændigheder, som talte derimod, altid burde sende tre nordslesvigske Repræsentanter til Berlin.

Der skulde derfor nu opstilles to nye Landdagskandidater. Vi var enige om, at begge Retninger atter burde repræsenteres i Berlin. I 2. Valgkreds besluttede Vælgerforeningen enstemmigt at opstille Gdr. *P. Grau*, Pøl. Jensen havde, som foran nævnt, før sin Død udpeget ham som den, der var bedst egnet til at overtage Rigsdagsmandatet. I de senere Aar havde han staaet i Spidsen for Oppositionen imod Julius Niensens og min parlamentariske Virksomhed. Det var derfor en Selvfølge, at hans Meningsfæller foreslog ham valgt. Forslaget mødte ingen

Modstand. I 1906 kunde hans Valg, som Jessen ogsaa havde forudset, ikke gennemføres. Men denne Gang hævde der sig ingen Røster imod det, og der blev hverken stillet Betingelser eller forlangt Erklæringer. Personlig anbefalede jeg Forslaget. P. Grau og jeg var Ungdomsvenner. Forholdet var bleven noget køligere, da han med sin skarpe Kritik vanskeliggjorde mit parlamentariske Arbejde, men det var aldrig bleven brudt. Jeg holdt et frugtbart Samarbejde i Berlin for muligt, og under de foreliggende Forhold hans Valg for meget ønskeligt, fordi det vilde virke forsonende og beroligende paa Oppositionen, der efter sin Talstyrke var berettiget til at kræve et Mandat. P. Grau nægtede imidlertid bestemt at følge Kaldet. Alle Forestillinger var forgæves. Jeg betragtede dette som urigtigt og uforsvarligt. Naar en Politiker stiller sig i Spidsen for en skarp Opposition imod et herskende System og Gang efter Gang søger at svække og undergrave det med sin Kritik, maa han ikke undvige det parlamentariske Ansvar. Mange svære indre Brydninger vilde i de følgende Aar kunne have været undgaaet, hvis P. Grau havde fulgt hævdvunden Sæd og Skik, da han som Oppositionens Fører enstemmigt blev opfordret til at overtage Landdagsmandatet og dermed det parlamentariske Ansvar for den Politik, han paa offentlige Møder lidenskabeligt krævede ført i Berlin.

Da han ikke *vilde* modtage Valg, blev han opfordret til at foreslaa en anden i sit Sted. Til almindelig Overraskelse foreslog han Gaardejer *N. Chr. Nissen*, Viby, der paa offentlige Møder var optraadt som Julius Niensens og min nære politiske Meningsfælle. Naar Oppositionen ikke vilde overtage Mandatet og dermed bidrage sit til at udjævne de bestaaende Modsætninger, kunde jeg ikke ønske mig en bedre Efterfølger og Medarbejder i Berlin. Forslaget mødte ingen Modsigelse. Nis Chr. Nissen blev derefter enstemmigt opstillet som Landdagskandidat i 2. Valgkreds.

Ikke mindre overraskende virkede det, at *P. Grau* og

hans nære politiske Meningsfælle Direktør *Christensen*, Haderslev, derpaa foreslog, at Vælgerforeningen endnu en Gang indtrængende skulde opfordre Julius Nielsen til at modtage Genvalg. Efter at dette Forslag var bleven afvist som unyttigt og en Afstemning om tre andre Kandidater, som var bleven bragt i Forslag og ligeledes alle tre delte mit politiske Standpunkt, havde givet et stort Flertal for Gaardejer *H. D. Kloppenborg Skrumsager*, blev han enstemmigt opstillet som Landdagskandidat i 1. Valgkreds.

Landdagsmændene valgtes af Valgmænd. Valgmændene valgtes ved Klassevalg, som gav de højstbeskattede Vælgere mangedoblet Valgret og muliggjorde den berygtede preussiske Valggeometri. Valgkredsen inddeltes af Landraaden (Amtmanden) i Valgdistrikter som ikke maatte have under 750 og ikke over 1749 Indbyggere. Paa Vælgerlisten opførtes Vælgere med deres samlede Skat, saaledes at den højstbeskattede stod øverst, de øvrige efter Skattens Størrelse i Rækkefølge nedad. Efter at Vælgernes samlede Skat var sammentalt, deltes Beløbet i tre lige store Summer. Saa mange af Distriktets højstbeskattede Vælgere, som betalte en Tredjedel af Skatten, dannede første Klasse, saa mange derefter følgende, som ligeledes betalte en Tredjedel af Skatten, anden Klasse og Resten tredje Klasse. I et Valgdistrikt, som skulde vælge seks Valgmænd, var der i de nordslesvigske Landdistrikter i Reglen 4—8 Vælgere i første Klasse, under 20 i anden og henved 300 i tredje Klasse. Der valgtes en Valgmand for hver 250 Indbyggere, altsaa 3, 4, 5 eller 6 Valgmænd i hvert Valgdistrikt. Skulde der vælges 4 Valgmænd valgtes der 2 i anden og 1 i hver af de andre Klasser, skulde der vælges fem derimod 1 i anden og 2 i hver af de andre Klasser. Det siger sig selv, at et saadant Valgsystem aabnede Døren paa vid Gab for administrativ Vilkaarlighed. I Byerne kunde Administrationen, da Valget tilmed var mundtligt, og der øvedes et paa mange Vælgeres Afhæn-

gighedsfølelse bygget, hensynsløst Valgtryk, næsten sætte Danskerne helt ud af Spillet.

Landdagsvalget i 1908 blev omhyggeligt forberedt. Vælgerforeningen nedsatte Maaneder i Forvejen særlige Valgudvalg for hver enkelt Valgkreds. Vælgerlisterne underkastedes et grundigt Eftersyn. Udvalgene foretog derefter omhyggelige Beregninger. Ved Køb og Salg kunde man baade her og der ændre Klassernes Inddeling, inden Reklamationsfristen udløb. Forpagtere, som var opført med de forpagtede Ejeres Grundskat, kunde tvinges ned i en lavere Klasse m. m. I Haab om at vinde 2. Valgkreds havde Administrationen spændt Buen saa stramt, at den brast. Dertil bidrog ogsaa den nye Vælgerskare, som Optanttraktaten tilførte os og endnu mere, at den hævede et Tryk, som muliggjorde en stærkere Deltagelse i Valget.

Valgkampen førtes med Fynd og Klem. De to Valgkandidater talte under voksende Tilslutning paa talrige Møder. Jeg støttede dem af al Evne, Hovedslaget stod i 2. Valgkreds. Her maatte den ansete hjemmetyske Bonde *Jep Hinrichsen* i Østerterp, som hidtil havde været min Modkandidat, vige Pladsen for Embedsmanden Dr. *Hahn*, hvis Opstilling det preussiske Bureaucrati satte igennem. Valgkampen rettede sig derfor især mod Embedsmændenes Kandidat, som jeg tog særlig Sigte paa i mine Valgtaler, hvorfra jeg aftrykker en enkelt:

„Vi lever i et gammelt Grænseland, hvor dybe Modsætninger gør sig gældende. Hver Gang vi gaar til Valg, træder disse Modsætninger stærkere frem. Dette gælder først og fremmest den *nationale Modsætning*, der gaar som en rød Traad gennem vor Historie fra den graa Oldtid til i Dag. Men dernæst tillige en Modsætning af den Art, der kendes fra Lande som Svejts og Holland, hvor frie Bønder og Borgere har forstaaet at værne deres Arv og Odel mod Magthavernes Rovlyst, og som ligeledes her paa vore Landemærker spores langt tilbage i Tiden.

Paa Kristian II.s Tid maatte Nordslesvigs frie Bønder

lukke deres Mund paa Urnehoved Ting, et Par Mil herfra. Stillingen her i Landet kendetegnes bedst af den gamle Folkevise:

Alle smaa Fugle i Skoven er
De giver paa Høgen stor Klage:
Han river af dem baade Dun og Fjer,
Han vil dem af Skoven jage.

Smaafuglene var Bønderne, Høgene var Adelen, som repræsenterede og beherskede Datidens Embedsmænd. Paa Urnehoved Ting stødte de sammen i 1523. Herredsfogden Nis Henriksen, Hajstrupgaard, optraadte som Høgenes Repræsentant. Bønderne besvarede hans Tale med Pile-skud, og han maatte flygte fra Tinget.

Men sammen da fløj den Høgehær,
Den skjulte baade Mark og Enge

hedder det i den gamle Folkevise. Høgene tog Magten i Landet, og der kom onde Tider, som Folkevisen skildrer med de gribende Ord:

Nu er der Sorrig udi Lunde
Som før var Fuglesang;
De fattig smaa Fugle dennem ynkes mig.
For Tiden gøres dennem saa lang.

Det varede godt tre Aarhundreder, før Nordslesvigs frie Bønder atter aabnede Munden paa Tinge. Det var den Gang, Bonden *Nis Lorenzen* fra Lilholt tog til Orde i Stændersalen og til Støtte for sit Forslag om dansk Rets-sprog sagde de fornuftige og tillige saa myndige Ord: *Embedsmændene er dog vel til for Folkets Skyld og Folket ikke for Embedsmændenes!*

Modsætningen, som var traadt skarpt frem paa Urnehoved Ting, da Høgene tog Magten, traadte lige saa skarpt frem i den slesvigske Stændersal, da Smaafuglene atter aabnede deres Næb og lod deres Toner klinge. Og den strækker sig videre op gennem Sønderjyllands Historie til

den Dag i Dag. Høgene flokkes atter i denne Tid. Vent kun til den 3. Juni, saa vil vi atter med fuld Føje kunne synge:

Sammen da fløj den Høgehær,
Den skjulte baade Mark og Enge.

Baade i 1523 og 1836 var der tillige en anden Modsætning, der traadte stærkt frem: Modsætningen mellem *Ørnen og Høgene*. Høgene vendte ogsaa deres hvasse, skarpe Klør imod Ørnen, 1523 imod Kong Kristian II, i Stændertiden imod Kong Kristian VIII, og denne Modsætning møder vi ligeledes i vore Dage.

Kejser Wilhelm har talt smukke, ogsaa i vore Øren velklingende Ord om det danske Folk og den danske Nationalitet; *han* ønsker efter eget Sigende at betragtes som Søn af det danske Kongehus, men Dr. Hahn som Høgehærens Repræsentant erklærer Danskheden „den fjerde slesvigske Krig“ og truer paa talrige Møder med, at Tyskland under en kommende Krig vil besætte Danmark med tyske Tropper, — Overpræsident v. Bülow, som beklæder den højeste Stilling i Hertugdømmerne, taler venlige, fredssommelige og tillidvækkende Ord i Haderslev, men Høgene viser ham straks deres Klør og truer med at hugge hans Øjne ud, fordi de ikke er saa onde og rovgerrige, som Høgeøjne plejer at være.

Nu staar vi i Valgtiden, og atter møder vi den gamle dybe Modsætning. Saa længe vore Modstandere ikke havde mindste Haab om, at de kunde vinde Mandatet, var en Hjemmetysker, en fri Bonde af gammel nordslesvigske Æt, som *Jep Hinrichsen* i Øster Terp, dem god nok, men saa snart deres Udsigter forbedredes, maatte han selvfølgelig vige Pladsen for en indvandret Embedsmand af værste Sort, og nu baade tigger og truer vore Modstandere Landets frie Mænd til at give ham deres Stemme!

Er Embedsvælden da ikke stærk nok her til Lands? En national-liberal preussisk Landdagsmand, som selv er Embedsmand, Kammerretsraad *Schiffer*, sagde for et Par

Dage siden, at det var en absolut Nødvendighed at indskrænke Embedsmændenes Tal i Preussen. Der er i Preussen en Embedsmand for hver 120 Indbyggere, og en Trediedel af disse Embedsmænd har ikke andet at gøre end at passe paa andre Embedsmænd! Embedsmændene i Preussen er som Høgehæren, der skjuler baade Mark og Enge. I Aabenraa har vi fem Valgdistrikter, og i hvert Valgdistrikt er der tre Valgklasser. I det *Valgdistrikt*, hvor jeg er opstillet som Valgmand, afgav ikke færre end 44 Embedsmænd deres Stemmer ved sidste Valg!

Den tyske Kandidat har altid i særlig Grad følt sig som Embedsmændenes Repræsentant. Som saadan satte han sig for et Par Aar siden i Spidsen for 176 Embedsmænd i Sønderborg for med Held at holde de tyske Smaaborgere nede, da de forlangte Indflydelse paa Kommunens Anliggender.

I faa Lande er Embedsmændene mere afhængige end i Preussen. Har de danske eller socialdemokratiske Sympatier, tør de dog ikke give dem Udtryk ved at stemme med os eller med Socialdemokraterne, thi det betyder Afskedigelse! Saaledes staar det til med Embedsmændenes Valgfrihed.

Professor Delbrück blev straffet, fordi han som Embedsmand brød Staven over Köllerpolitiken — det er preussiske Embedsmænds Ytringsfrihed! Kanalrebellerne — 28 høje Statseembedsmænd — maatte udtræde af Statstjenesten, fordi de i Landdagen stemte imod Regeringen — det er preussiske Embedsmænds Frihed i Parlamentet! Loven er ærlig, men Holden besværlig. Dr. Hahn lover meget, men en Ting er kun sikker: Han føler sig i udpræget Grad som Embedsmændenes Repræsentant og vil derfor fremfor alt søge at mele deres Kage,

Nu taler Dr. Hahn smukke Ord om den danske Nationalitet, men selv om han gerne vil følge Wommelsdorffs Eksempel og slaa en Streg over sin Fortid, skal det dog ikke lykkes ham, thi hans Fortid viser langt bedre hans

sande, virkelige Sindelag end hans honningsøde Valgtaler og hans smækfede Valgflæsk.

Da Köller i 1898 slog løs med sin pansrede Næve, sagde Dr. Hahn: *Du har lagt et svært Aag paa Nordslesvig, men jeg vil gøre det endnu sværere! Du har tugtet med Svøber, men jeg vil tugte med Skorpioner.* Og saa begyndte han med Forældreretssagerne, som er knyttet uopløseligt til hans Navn.

Og hvad fulgte senere: Hundreder af Processer imod vore Foreninger, ondartede Forsøg paa med den sagkyndige Professor Schröders Bistand at faa den danske Sang til at forstumme i Nordslesvig, stygge Forsøg paa at skærpe Optantsønnernes Værnepligt, helt uforsvarlige Angreb paa det danske Folk og det danske Rige!

Saa dukkede Sprogforbudet op i Synskredsen: I Berlin vil man tugte Eder med Svøber, sagde Dr. Hahn atter som Formand for den tyske Forening, men jeg vil tugte Eder med Skorpioner, og saa forlangte han sammen med et Par andre Embedsmænd et fuldstændigt Forbud imod vort Modersmaals Brug i offentlige Forsamlinger!

Nu er der Tale om Handelstraktatsforhandlinger med Danmark. Og atter er Dr. Hahn paa Krigsstien for at krydse Regeringens Politik og vanskeliggøre Udviklingen af et bedre Forhold mellem Danske og Tyske. Grænsen skal spærres! Ingen dansk Indvandring, hedder det nok saa kønt i Embedsmændenes Sprog. De vil med Tvangsforanstaltninger holde Folk fra Kongeriget ude af Landet. Paa den Maade er det, at Embedsmændene vil gavne det nordslesvigske Landbrug, som lider under en stadig Folkemangel!

Det er sørgeligt, at Folk, som nedstammer fra dansk-talende Forældre, hvis Fader og Moder har talt dansk med dem i deres spæde Aar, kan faa det over deres Hjerte at stemme paa en Mand, som er med til at vise vort Modersmaal en saadan Haan og Ringagt, at han vil udelukke dets Brug fra offentlige Møder!

Og det er sørgeligt, at Folk, som nedstammer fra frie, uafhængige Borgere og Bønder, vil styrke Embedsmændenes Magt og Indflydelse ved at give Dr. Hahn deres Stemme!

Vi andre vil imidlertid ogsaa i denne Henseende holde Landets, holde den frihedselskende nordslesvigske Befolk-

H. P. Hanssen, Kloppenborg Skrumsager og N. Chr. Nissen 1909.

nings Fane højt. Vi vil fremdeles paa gæve Fædres Vis bekæmpe Høgenes Magt og Indflydelse, og vi vil spænde vore Kræfter til det yderste for at spærre Hanerne Vejen til Tingene.“

Da Slaget var slaæet, viste det sig, at Nordslesvig havde valgt 320 danske Valgmænd imod 276 ved det foregaaende Valg i 1903. I 1. Valgkreds valgtes Kloppenborg Skrumsager med 160 danske imod 58 tyske Stemmer, i 2. Valgkreds N. Chr. Nissen med 126 danske imod 112 tyske Stemmer. Sønderborg, som var bleven tysk Marinestation, kunde denne Gang vælge 6 tyske Valgmænd flere end ved det

foregaaende Valg. Til Gengæld blev Landdistrikterne paa Als kemisk rensede for tyske Valgmænd. Valgresultaterne overtraf vore Forventninger og vakte Glæde over hele Nordslesvig. Stemningen var derfor høj, da vi kort efter samledes til Aarsmøde i Rødding.

Her kunde vore store nationale Foreninger melde Fremgang over hele Linjen. *Sprogforeningen* havde i Aarets Løb haft en Tilvækst af 266, *Skoleforeningen* af 492 og *Valgerforeningen* endog af 555 Medlemmer. I Foredraget, som jeg efter hævdvunden Skik holdt paa Aarsmødets sidste Dag, opkastede jeg Spørgsmaalet: Hvad kan vi med Fremtidsvalg for Øje lære af den lige afsluttede Valgkamp? Jeg svarede: Hvor nødvendigt det er, at vi i Tide ruster os med kommende Valg for Øje. Dertil hører bl. a., at vi samler og opbevarer alle Valgakter. Med Henblik derpaa foreslog jeg Oprettelsen af et *Arkiv*, som ikke blot skulde være et national-politisk Rustkammer, i hvilket vi kunde hente Vaaben under den standende Strid, men tillige et sikkert Gemmested for Akter af historisk Betydning. Derpaa opkastede jeg Spørgsmaalet: Hvem var vor haardeste Modstander og værste Fjende under Valgkampen? Jeg svarede uden Tøven: *Afhængighedsfølelsen!* Optanttraktaten havde hævet et tungt Tryk, men der var endnu megen Afhængighedsfølelse tilbage, som vi burde søge at fjerne. Vore Modstandere misbrugte saaledes ikke uden Held den sociale Lovgivning til usømmeligt Valgtryk ved at foregøgle Alders- og Invaliderentydere, at de kunde miste deres velerhvervede lovlige Rettigheder, hvis de stemte paa danske Kandidater. Idet jeg henviste til, at *Centrum* i Tyskland havde uddannet unge Kapellaner og *Socialdemokraterne* Arbejdersekretærer til uden Vederlag at vejlede og yde Retshjælp særlig med Henblik paa den sociale Lovgivning, foreslog jeg Oprettelsen af et *nordslesvigsk Arbejdersekretariat*, som kunde løse tilsvarende Opgaver. Begge Forslag vandt almindelig Tilslutning.

I Berlin var jeg i de foregaaende Aar bleven meget op-

taget af Arbejdersekretærernes Virksomhed. Ofte benyttede jeg mig, naar der rettedes vanskelige Spørgsmaal vedrørende den sociale Lovgivning til mig, af deres Kyndighed. Adskillige af disse Arbejdersekretærer er efter Revolutionen naaet op i de højeste Stillinger og har — hvad der betyder mere — hævdet dem ærefuldt. Det gælder saaledes Socialdemokraterne *Buck*, min højre Sidemand i Rigsdagen, som blev Statsminister i Sachsen, *Severing*, som blev Indenrigsminister i Preussen og med en enkelt kort Afbrydelse har været Minister i 12 Aar siden Republikkens Oprettelse, *Wissel*, som i flere Aar var Indenrigsminister, og Centrumsmændene *Stegerwald*, som gentagne Gange har været Rigsminister. Da jeg fandt, at vi i høj Grad trængte til en lignende Virksomhed, havde jeg allerede i de foregaaende Maaneder forberedt Arbejdersekretariatets Oprettelse. I Maj havde jeg saaledes i al Stilhed foretaget en Rejse til Berlin for at drøfte Sagen med Formanden for de tyske Fagforeningers Generalkommission, Rigsdagsmand *Legien*. Paa min Anmodning om at anvise mig en særlig dygtig Arbejdersekretær, hos hvem jeg kunde sætte mig grundigt ind i de socialdemokratiske Arbejdersekretariatets Virksomhed, gav han mig en anbefaling med til Arbejdersekretær *Wissel* i Lübeck. Jeg lagde derefter Hjemrejsen over Lübeck, hvor jeg blev meget venligt modtaget af *Wissel* og blev et Par Dage for under hans kyndige Vejledning at sætte mig ind i Sekretariatets omfattende Virksomhed. Efter min Hjemkomst fik jeg af *Kr. Refslund Thomsen* Tilsagn om, at han, hvis Vælgerforeningen besluttede Oprettelsen af Sekretariatet, vilde overtage Stillingen som Arbejdersekretær. Til denne Post betragtede jeg ham som særlig velskikket, bl. a. ogsaa, fordi han havde haft den sociale Lovgivning som Speciale til statsvidenskabelig Eksamen. Med *Wissel* havde jeg truffet Aftale om, at *Refslund Thomsen* eventuelt maatte arbejde en fjorten Dages Tid i Arbejdersekretariatet i Lübeck, før han overtog Stillingen i Nordslesvig.

Først i August holdt jeg i Vælgerforeningen et *Foredrag*¹⁾ om Arbejdersekretariater. I Tilslutning dertil vedtog Bestyrelsen og Tilsynsraadet enstemmigt følgende af mig stillede Forslag: „Under Navnet „Nordslesvigsk Arbejdersekretariat, Vælgerforeningens Oplysningskontor“ opretter Vælgerforeningen fra 1. Oktober 1908 et Oplysningskontor, som uden Vederlag meddeler Oplysning og Vejledning i retslige Anliggender, særlig vedrørende Arbejderforsikringslovene, Foreningsretten og statsborgerlige Forhold til alle og enhver uden Hensyn til Stand, Parti eller Nationalitet. Arbejdersekretariatet ledes og dets Forretninger varetages af en af Vælgerforeningens samlede Bestyrelse valgt Arbejdersekretær, som endvidere med Sekretærens Assistance ordner og fører Tilsyn med Vælgerforeningens Arkiv.“

Forslaget blev enstemmigt vedtaget, ligeledes en af mig affattet Arbejdsplan. Kr. Refslund Thomsen blev derefter valgt til Arbejdersekretær og begyndte, efter at have gennemgaaet et kort Kursus i Lübeck, midt i Oktober Sekretariatets Virksomhed.

Det udførte derefter et betydeligt, meget nyttigt Arbejde, indtil Verdenskrigen lammede dets Virksomhed. Trykte Aarsberetninger giver Oplysninger om Enkeltheder. Forslaget om Oprettelsen af et sønderjysk Arkiv blev, som jeg senere vil komme tilbage til i en anden Forbindelse, virkeliggjort i de følgende Aar.

¹⁾ Foredraget, som giver en Oversigt over de tyske Arbejdersekretariaters Opstaaen, Virkemaade og senere Udvikling, er trykt i „Fra Kamp-aarene II. Side 135 pp.

TRE VOLDSPOLITIKERE FJERNES

Støttet af „Den tyske Forening“s ledende Mænd søgte Administrationen i Slesvig vedvarende at spænde Ben for den af Rigskansler Fyrst Bülow anordnede mildere Kurs. I Høsten 1908 aflagde Indenrigsminister *v. Moltke*, som Aaret før havde afløst Hr. *v. Bethmann-Hollweg*, et Besøg i Nordslesvig. Ministeren var ligesom hans Broder Generalstabschefen meget velsindet stemt over for Danmark. Under Opholdet i Nordslesvig gjorde den tyske Forenings Mænd energiske Forsøg paa at indfange ham. Men Ministeren afviste ethvert Forsøg paa at rejse en politisk Debat. I Berlin fastholdt man nemlig trods alle Stormløb, og lad mig tilføje Skuffelser, endnu stadig den mildere Kurs. Kort efter maatte to af Voldspolitikens Ildtilbedere, Landraad *Becherer* i Haderslev og Regeringspræsident *v. Kosziewski* i Slesvig, forlægge deres Virksomhed til sydligere Egne.

Før Landraad Becherer den 1. Oktober 1908 forlod Haderslev for at overtage Embedet som Politipræsident i Rixdorff, blev han af Tyskere i Byen og Omegnen indbudt til en Afskedsfest. Ved denne Lejlighed holdt Landraaden en Tale, som kendetegnede den politiske Situation. „Da jeg for otte Aar siden kom her til Haderslev,“ sagde han, „var det ikke som en fremmed. I henved 5 Aar havde jeg været i Slesvig og haft Lejlighed til under min højtærede Chefs, Hr. Overpræsident *v. Köllers*, Ledelse at behandle de nordslesvigske Anliggender og saaledes lære Haderslev Amt at kende. Opfyldt af denne Politik Grundsatninger

og Ideer kom jeg til Haderslev, hvor jeg har stræbt efter at omsætte dem i Handlinger. Med Urette er denne Politik bleven bekæmpet, thi den var fri for al Sentimentalitet og udelukkende baseret paa den Grundsætning, at enhver har Ret til at være Herre i sit eget Hus. Jeg har gjort mig Umage for at indrette Kredsens Administration efter disse Grundsætninger. Naar jeg ikke kunde undgaa det, har jeg grebet til radikale Midler, og det angrer jeg ikke i mindste Maade. Jeg er endnu i Dag overbevist om, at det er den rigtige Politik, som man den Gang slog ind paa, og at den endnu den Dag i Dag vilde være den eneste rette. *Men nu har alting ændret sig, og jeg passer ikke til Forholdene her.* Det er derfor en Selvfølge, at jeg har bedt mine Foresatte om at give mig en anden Virkekreds.“

Samme Dag, som Referatet af denne Tale blev offentliggjort, gav jeg Landraad Becherer følgende Eftermæle i „Hejmdal“: „Da Regeringsassessor *Adolph Becherer* efter fem Aars Arbejde i Regeringskontorerne i Slesvig 1900 udnævntes til Landraad i Haderslev, vedgik han en tung Arv. Fast i Troen paa Köllerpolitikens Fremtid, evnerig, viljestærk og udrustet med en Samvittighed saa robust, som vi sjælden træffer den her til Lands, gav han sig ufortrødent i Kast med de Opgaver, han forefandt. Men Arven var ham for tung. Tidsstrømmen gik ham imod. Og den, der i Dag lader sit Blik glide tilbage over hans Virksomhed i Nordslesvig, vil ved første Øjekast opdage, at han har øvet sin betydningsfuldeste Gerning som Konkursforvalter i Köllerpolitikens Bo.

Dermed skal selvfølgelig ikke være sagt, at Landraad Becherers Administration ikke har sat andre Spor. I sin Afskedstale erklærer Becherer, at han den Dag i Dag er Tilhænger af Köllerpolitiken, fordi det er en Politik uden Sentimentalitet, udelukkende byggende paa Grundsætningen: Enhver har Ret til at være Herre i sit eget Hus, en Politik, som kan være haard og hensynsløs, naar det kræves.“ Som Haandhæver af denne Politik vil han, særlig

som Ophavsmand til Optantmageriet, mindes i Nordslesvig længe efter, at dens synlige Spor er udslettet.

Til den Arv, som den unge 35-aarige Regeringsassessor overtog med Landraadseembedet i Haderslev, hørte Administrationens intime Forbindelser med Nybyggerforeningen i Rødding og Banken i Skærbæk. Nybyggerforeningens Ry som et særlig heldigt Fortyskningsforetagende var ved Aarhundredskiftet dybt rodfæstet i Tyskernes Bevidsthed. Og i den røde Bygning, hvor Hr. Becherer havde tilbragt sin Læretid, stod Pastor Jacobsen paa dette Tidspunkt i saa høj Kurs, at Hr. v. Köller, man fristes til at sige med Djævels Vold og Magt, vilde have ham udnævnt til Biskop i Slesvig. Landraad Becherer bærer ikke det Ansvar for disse storstilede Fortyskningsforetagenders ynkelige Sammenbrud, som Pastor Jacobsen har tildelt ham. Hans Ansvar over for Rødding- og Skærbæk-Affærerne med deres Tab af Millioner er kun Konkursforvalterens, men det er desuagtet stort nok.

I Foraaret 1900 havde Nybyggeren Poppe rejst en med meget graverende Kendsgerninger motiveret Klage imod Nybyggerforeningens ledende Mænd, Amtsforstander Thiermann og Amtsskriver Brodersen. Men Regeringspræsident v. Koszierowski afviste Klagen som ugrundet. „Der er,“ hed det ordret i Regeringspræsidentens Svar, „ingen Grund til at skride ind imod Amtsforstander Thiermann, hvis Virksomhed tværtimod fortjener Anerkendelse.“

Dermed var Sagen dog ikke endt. Det lykkedes at fremtvinge en ny Undersøgelse. Brodersen kom i Forhør og tilstod straks omfattende Bedragerier. Og den 11. September 1900 drog Amtsforstander Thiermann ud til Landraad Becherer med Forhørsprotokollen. Da Landraaden havde læst den, var han som kyndig Jurist straks klar over Stillingen. „Brodersen skal arresteres,“ erklærede han kort og fyndigt. „Men dette vil vække pinlig Opsigt,“ indvendte Amtsforstanderen — „og skade Tyskheden meget,“ tilføjede han. „Kan det ikke undgaas?“

„Naar Arrestationen skal undgaas,“ svarede Becherer, „maa De atter tage Forhørsprotokollen med til Rødding og betragte vor Samtale som ikke officiel.“

Amtsforstanderen tog Forhørsprotokollen med til Rødding. Brodersen fortsatte sin Virksomhed som Amtsskriver, og Landraaden vidste ikke, hvad der var forefaldet. Af meget nærliggende Grunde forbød Regeringspræsidenten senere Becherer at optræde som Vidne under Rets-sagen imod Thiermann. Det er, som „Kreuzzeitung“ forleden skrev „jo ikke Tradition i den preussiske Forvaltning at indrømme en Embedsmands Fejlgreb“. Sagen blev derfor ikke fuldt opklaret. Men Samtalen paa Landraads-kontoret, som her er gengivet efter Amtsforsanderens Udsagn ved Landsretten i Flensborg, giver os paa en Gang et lærerigt Indblik i Landraad Becherers Administration og et ypperligt Bidrag til hans personlige Karakteristik.

Hvad Adolph Becherer ved som Privatmand, det er en dyb Hemmelighed for Landraaden. En bred, uoverstigelig Kløft hindrer den ene i at hviske den anden noget i Øret. Mellem Privatmandens og Embedsmændens Moral vil vi hurtigt opdage et lige saa mørkt og uhyggeligt Svælg. Vi behøver blot at minde om Landraad Becherers Forhold til 2000 Mark-Affærerne.

Et Par Uger efter, at Landsretten i Flensborg havde idømt Amtsskriver Brodersen to Aars Fængsel for de Bedragerier, som *Privatmanden* Becherer med en fra et officielt Synspunkt set latterlig Sentimentalitet havde holdt omhyggelig skjult for Retfærdighedens Haandhæver, Landraad Becherer, fik Skærbæk Bank et Statslaan paa 650,000 Mark, imod at Amtsforsander *Winter v. Adlersflügel* blev optaget i Tilsynsraadet for som Regeringskommisær at føre Tilsyn med Banken paa Statsregeringens Vegne. Landraad Becherer havde den Gang sat Optant-mageriet i Gang — muligvis for at aflede Opmærksomheden fra Rødding- og Skærbæk-Affærerne. I Februar 1902 var han i Skærbæk for at prøve, om det ikke var mu-

ligt at faa Kredsmand P. Timmermann gjort til Op-
tant. Ved denne Lejlighed meddelte Amtsforstanderen ham
i Følge Landraadens eget edfæstede Udsagn, at Skærbæk
Bank havde stillet 2000 Mark til Raadighed for et Vidne,
som vilde aflægge Ed paa, at Timmermann havde været i
Kongeriget, og dermed muliggøre hans Udvisning.

Vi vil her se bort fra Bankdirektørens edfæstede Ud-
sagn, der som bekendt gik ud paa, at Amtsforstanderen
over for ham havde erklæret, at de 2000 Mark til Vidne-
køb stammede fra Landraaden, og fra Skomager Greisens
ligelydende Udsagn for udelukkende at holde os til Hr.
Becherers eget edfæstede Vidnesbyrd.

Efter det stiller Sagen sig saaledes: Landraaden erfa-
rede midt i Februar, at Skærbæk Bank havde stillet 2000
Mark til Raadighed i dette forkastelige Øjemed. Dette
kunde kun ske med Pastor Jacobsens Samtykke. Men Pa-
stor Jacobsen var ikke blot Præst, han var ogsaa Skole-
inspektør, ja, han var endog paa dette Tidspunkt opstillet
som tysk Rigsdagskandidat. Landraaden troede efter eget
Sigende Amtsforstanderen, da han sigtede Pastor Jacob-
sen for, hvad denne som Vidne betegnede som „Forledelse
til Mened“. Var det da ikke hans Pligt at indlede en Un-
dersøgelse, som enten rensede Pastor Jacobsen for denne
svære Beskyldning eller bevirkede hans Afskedigelse som
Præst og Skoleinspektør og i rette Tid forebyggede hans
eventuelle Valg som Rigsdagsmand?

Efter vor Mening: jo. Maaske har *Privatmanden* Be-
cherer ogsaa delt denne Mening. Men *Landraaden* var af
en helt anden Anskuelse. Han troede, at Sigtelsen var be-
føjjet, men ignorerede den alligevel. Han lod Pastor Ja-
cobsen blive i sit Embede, lod ham vedblivende føre Til-
synet med Skolerne og lod ham blive staaende som tysk
Rigsdagskandidat. Han lod Kredsens intetanende Embeds-
stand agitere for hans Valg, og da Valgdagen kom — gav
han selv Pastor Jacobsen sin Stemme!

Men Landraaden erfarede endvidere hin mindeværdige

Dag i Skærbæk, at den kongelige Regeringskommissær, Amtsforstander Winter v. Adlersflügel, som paa Regeringens Vegne førte Tilsyn med Skærbæk Bank, var villig til at bruge de 2000 Mark, den statskontrollerede Bank havde stillet til Raadighed i et saa forkasteligt Øjemed. Var det ikke hans Pligt at irettesætte Amtsforstanderen, at paatale dette uhørte Foretagende, burde han ikke sørge for, at Amtsforstanderen nedlagde sit Embede og traadte tilbage som Regeringskommissær?

Efter min Mening: jo. Og saadan opfatter Privatmanden Becherer maaske ogsaa Sagen. Men Landraaden var af en helt anden Anskuelse. Han behandlede Amtsforstanderen, som om intet var sket. Han lod ham fortsætte som Amtsforstander, han lod ham blive siddende som Regeringskommissær, ja, han gav ham endog nye Tillidshverv, og efter Amtsforstanderens Afskedigelse og Død gav han ham følgende Eftermæle: „Hr. Winter v. Adlersflügel har under sin Virksomhed fra først til sidst lagt fremragende Begavelse for Dagen, stor Ihærdighed og Flid, streng Retsskaffenhed og Hæderlighed i Karakteren samt — hvor han kunde — vist en aldrig svigtende Hjælpsomhed.“

Dette Eftermæle som Afslutning paa 2000 Mark-Affæren bør man sammenholde med Landraad Becherers karakteristiske Udtalelser i Haderslev i Forgaars: „Naar jeg ikke har kunnet undgaa det, har jeg grebet til radikale Midler, og jeg har ikke angret det et Øjeblik.“

Landraaden forklarer ikke, hvad han forstaar ved radikale Midler. Mens hans Opfattelse af, hvad der maa betragtes som tilladelige og forsvarlige Midler i en politisk Kamp, er utvivlsomt lige saa forskellig fra vor som hans Opfattelse af Ordene „retskaffen og hæderlig“ anvendt paa en Forvaltningsembudsmand. I disse Dage, hvor Altyskerne skamroses Hr. Becherer som Fortyskningsmand, er der Grund til ædrueligt at undersøge, hvad han har opnaaet med sin usentimentale Herrepolitik og sine forkastelige radikale Midler.

Under hans Styre er Fortyskningsforetagenderne i Røding og Skærbæk ramlet sammen med Bulder og Brag. Det lykkedes ham hverken at hindre, at talrige Retssager afslørede den preussiske Administrations Machiavellisme i Köllerpolitikens Velmagtsdage, eller at bjerge andet end et Par uskadelige Stumper af disse Foretagender gennem Brændingen. Hans Forsøg paa at vinde et dansk Blad for Regeringens Politik strandede ynkeligt. De danske For- eninger har klaret sig sejrrikt under hans Forfølgelser, mens Befolkningen i Haderslev Kreds har besvaret hans Forsøg paa at spærre de offentlige Lokaler med at rejse henved en Snes lyse og rummelige Forsamlingshuse. Disse Resultater forelaa, før Köllerpolitiken var opgivet.

Saa fulgte Kursforandringen, som Landraad Becherer, støttet af Regeringspræsident v. Koszierowski, har bekæmpet af al Kraft. Han kan tilregne sig en ikke ringe Del af Æren for, at baade Overpræsident v. Willmowski og Overpræsident v. Dewitz hurtigt lod sig skræmme til at prisgive den Politik, de havde faaet til Opgave at gennemføre. Med Hr. v. Koszierowski deler han endvidere Æren for, at Statsregeringens Anordning af Septbr. 1902 vedrørende Optanters Naturalisation i alt væsentligt ikke blev udført. Men han har ikke kunnet hindre, at Rigs- kansleren lidt efter lidt sætter sin Vilje igennem. Optant- traktaten har han maattet udføre. Et af Minister v. Ham- merstein foretaget alvorligt Forsøg paa at faa Finnemann- sagen ordnet ad administrativ Vej i 1905 strandede endnu paa hans behændige Modstand, men i 1907 blev Finnemann naturaliseret, uden at han blev taget med paa Raad. Og det sidst i Haderslev mod Overpræsident v. Bülow an- vendte Radikalmiddel virkede kun halvt. Indenrigsmini- sterens Besøg for nogle Maaneder siden har overbevist ham om, at Statsregeringen fastholder sin Politik, og der- efter har han opgivet Ævret.

Landraad Becherer har i sin Afskedstale takket den dan- ske Presse, fordi den ofte har hjulpet ham paa den rigtige

Vej. Han burde have udvidet denne Tak til i det hele at omfatte *den danske Kritik*, thi uden den var han utvivlsomt ogsaa i sin økonomiske Politik kommen paa vilde Veje.“

Da min Ven Dr. *Breitscheid* efter Tysklands Sammenbrud var bleven Indenrigsminister i Preussen, mødte daværende Politipræsident *Becherer* for pligtskyldigst at melde sig hos sin høje Foresatte. „De har før været Landraad i Haderslev, Hr. Politipræsident,“ sagde Dr. *Breitscheid*, da Præsentationen havde fundet Sted. „Javel, Excellence, det forbavser mig unægtelig, at De er saa vel underrettet om min Fortid!“ udbød *Becherer*. „Min Ven Hanssen har fortalt mig om Deres Virksomhed i Nord-slesvig,“ svarede *Breitscheid*. „Ach so!“ udbød *Becherer*, og dermed var Audiensen, som *Breitscheid* Dagen efter fortalte mig, forbi.

Da jeg nogle Uger efter Opgøret med Landraad *Becherer* holdt et Foredrag i Haderslev, rettede jeg et meget skarpt Angreb paa Regeringspræsident *Dolega v. Kosziorowski*. „I Modsætning til Hr. v. Köller, som man ikke kunde frakende en vis djærv Ærlighed,“ sagde jeg, „har Hr. v. Kosziorowskis Optræden fra først til sidst været præget af Bureaukratens Sky for Offentlighedens klare Lys. Med Forkærlighed administrerer han Landet ved Hjælp af fortrolige Cirkulærer og hemmelige Anordninger. Af den Grund har der været ret stille om hans Navn, men han har ikke desto mindre øvet vidtrækkende Indflydelse. Han var Hr. v. Köllers onde Aand. Fra Lauenborg, hvor han var Landraad, kom han til Slesvig som Overregeringsraad, da Hr. v. Köller i 1897 tiltraadte sit Embede. I August 1898 blev han Overpræsidentialraad, og to Maaneder senere begyndte Masseudvisningerne.“

Hr. v. Kosziorowski repræsenterer den sorteste preussiske Reaktion og har øvet sejt og stædig Modstand imod Regeringens almindelige Politik. I de senere Aar har vi Gang efter Gang haft Grund til at beklage os over Dob-

beltheden i Statsregeringens nordslesvigske Politik. Kejseren har talt fredelige og forsonlige Ord. Ministre og høje Statsembedsmænd har givet os Løfter og Tilsagn om bedre Behandling. Men deres Tanker var ikke Hr. v. Koszierowskis Tanker. Regeringspræsidenten i Slesvig har søgt at fortsætte Köllerpolitiken længe efter, at der fra Berlin var givet Signal til dens Ophør, og har indtil den allernyeste Tid søgt at hæmme, vanskeliggøre og modarbejde Statsregeringens med Optanttraktaten indledede rimeligere og humanere Politik. Efter Ministerialdirektør Dr. Peters Anmodning skrev jeg i 1902 en Betænkning om Indfødsretten i det gamle danske Monarki. Dette gav Anledning til, at Ministerialdirektøren underrettede mig om Optantsagens videre Behandling. Paa denne Vis erfarede jeg, at Statsregeringen i Septbr. 1902 vedtog en af Dr. Peters udarbejdet og af Indenrigsminister v. Hammerstein godkendt Anordning, hvorefter alle Optanter og Optantbørn, som havde tjent i den preussiske Hær, og endvidere som Regel alle Optantbørn skulde naturaliseres, naar de ansøgte om det. Der blev indgivet mange Ansøgninger fra Nordslesvig, men kun faa blev bevilget. Efter forudgaaende Aftale med Indenrigsminister v. Hammerstein stillede jeg i Foraaret 1903 en Forespørgsel i Landdagen, som gav Ministeren Lejlighed til at meddele Offentligheden, at Anordningen var udstedt, men i Slesvig undlod man at udføre den. En ung Gaardejer fra Broager, som havde tjent i den preussiske Hær, søgte om Naturalisation, men fik Afslag. Med dette Afslag gik jeg nu til Hr. v. Hammerstein, som personlig lovede mig, at Manden skulde blive naturaliseret. Ansøgningen blev desuagtet liggende paa Regeringskontoret. I 3 Aar ventede Manden forgæves paa Svar! Paa denne Vis sørgede man i Slesvig for, at Optantsagen stod fuldstændig i Stampe i Aarene 1903—1905. I Berlin henviste man os til Anordningen af Septbr. 1902, men i Haderslev kunde Landraad Becherer triumferende meddele, at kun 10 % af de Optantsønner,

der mødte til Session, blev naturaliseret. Statsregeringen fastholdt imidlertid sin Opfattelse og overhuggede omsider den gordiske Knude ved at afslutte Optanttraktaten. Regeringspræsidenten har derefter nødtvungen maattet opgive sin Modstand imod Optantbørnenes Naturalisation, men han har ikke uden Held vedvarende modarbejdet Gennemførelsen af Regeringens mildere nordslesvigske Politik. Nu har han foreløbig faaet Orlov, og der er god Udsigt til, at han ikke vender tilbage.“

Denne Tale, hvoraf den frisindede tyske Presse straks bragte udførlige Referater, vakte betydelig Opsigt i Tyskland. Rigsdagsmand *Carstens*, der som Raadmand i Elms-horn gentagne Gange havde haft heftige Sammenstød med Regeringspræsidenten, skrev i en Kommentar: „Hr. v. Koszierowski nærer den Opfattelse fra før Syndfloden, at Folket ikke bestaar af Statsborgere, men af Undersaatter, som er født til at tjene som Objekt for den højere Regeringskunst.“ En Række reaktionære Blade med „Hamburger Nachrichten“ og „Deutsche Tageszeitung“ i Spidsen kritiserede indgaaende Foredraget og angreb Regeringen, fordi den havde indladt sig i Forhandlinger med mig. „Breslauer Morgenzeitung“ skrev derimod: „Regeringspræsidenten har altsaa været i Stand til at hindre Statsregeringens Hensigter, atter et Bevis paa, hvor svag Centralregeringen er over for Regeringspræsidenten og Landraaden. Det ses deraf, hvor eminent farligt det er at vise blind Tillid i politiske Spørgsmaal. Fyrst v. Bülow har maaske de bedste Hensigter, men naar de ikke vinder den herskende Kastes Bifald, bliver de kun Forsætter. Denne Kastes Regimente er alle Onders Rod. Saa længe dens Magt ikke er brudt, er ethvert Fremskridt, enhver Frihed Hjernesvind.“ „Frankfurter Zeitung“ og „Kölnische Zeitung“ sysselsatte sig ligeledes indgaaende med Foredraget fra liberale Synspunkter.

Hr. Dolega v. Koszierowski, som foreløbig fik Orlov, vendte ikke tilbage til Slesvig, men blev afskediget „i Naa-

de og med Pension“. Da dette paataltes af hans Venner i Rigsdagen, svarede Rigskansler Fyrst v. Bülow: „Embedsmændenes Forflyttelse eller Afskedigelse bliver udelukkende afgjort under Hensyn til Statsraisonen og Tjenestens Interesse. Af de politiske Embedsmænd kræver jeg — og jeg ønsker, at de hører og tager Hensyn til mine Ord — at de ikke lægger Hindringer i Vejen for Statsregeringens af Hans Majestæt Kejseren og Kongen billegede og repræsenterede Politik, men at de understøtter og fremmer den. Det gaar ikke an, og jeg taaler det ikke, at Embedsmændene tror, at de kan drive Politik paa egen Haand. I det allerhøjeste Reskript, som Bismarck har kontraseret, udtales der udtrykkeligt, at de Embedsmænd, der er betroet med at udføre Regeringsbeslutninger, ogsaa har at understøtte og fremme Regeringens Politik. Dette Reskript er endnu i Kraft, og jeg vil drage Omsorg for, at det alle Vegne og ubetinget bringes i Anvendelse!“

Det er beklageligt, at Fyrst v. Bülow ikke allerede som preussisk Ministerpræsident gennemførte denne Grundsatning i 1903, da Overpræsidenten og Regeringspræsidenten i Slesvig blev enige om at sabotere Indenrigsminister v. Hammersteins Anordning om Optanters og Optantbørns Naturalisation. Men bedre sent end aldrig.

Formanden for „Den tyske Forening i Nordslesvig“, Landretsdommer Dr. *Hahn*, modarbejdede ligeledes af al Kraft Regeringens nordslesvigske Politik. Efter at have raset imod Optanttraktaten og forgæves sat Himmel og Jord i Bevægelse for at faa Sprogforbudet i Rigsforeningsloven gennemført, rettede han paa Foreningens Generalforsamling et heftigt Angreb paa Regeringen, fordi den ved slap Eftergivenhed havde tilladt, at Sprogforbudet først traadte i Kraft i 1928, og specielt imod Indenrigsminister v. Moltke, fordi han ud over Lovens Bestemmelse havde afgivet en bindende Erklæring om, at det heller ikke skulde træde i Kraft i Tønder Amt før efter Udløbet af denne Frist.

Paa offentlige Møder i Tyskland krævede han, som før omtalt, at Danmark skulde besættes af tyske Tropper, „inden det første Kanonskud løsnedes i en kommende Krig“. Paa et Møde i Lübeck i Efteraaret 1908 raabte han lidenskabeligt: „Tyskernes Nationalbevidsthed maa opægges. Tyskerne i Nordslesvig maa lære af Tyskerne i Bøhmen! Krig paa Kniven! De sidste Reserver maa hentes frem. Og har vi først svejstset Tyskerne sammen oppe ved Grænsen, saa maa vi ogsaa opflamme den gamle Trods imod Danskerne i de nordalbingske Vange.“

Efter at være gjort opmærksom paa disse og andre for en Embedsmand ligesaa utilbørlige som utilladelige Angreb paa en Nabostat, paatalte den danske Gesandt i Berlin Dr. Hahns tøjlesløse Færd med den Virkning, at han fik en Næse, og at dette officielt blev Gesandten meddelt. Da den mildere Kurs, som det laa i vor Interesse at opretholde saa længe som muligt, nu mistænkeliggjort fra dansk og haardt angrebet fra tysk Side var i Fare, maatte jeg, efter at Landraad Becherer og Regeringspræsident v. Koszierowski havde rømmet Sønderjylland, især søge at svække og uskadelliggøre Dr. Hahn. Det var med dette for Øje vigtigt, at Offentligheden fik Kendskab til, at hans Agitation misbilligedes af det tyske Udenrigsministerium. Jeg lod ham derfor stævne som Vidne, da Landsretten i Flensborg behandlede en Fornærmelsessag, som Den tyske Forening havde rejst imod mig. Paa min Forespørgsel maatte han som edfæstet Vidne tilstaa, at han havde faaet en Tilrettevisning af Regeringen med Tilhold om ikke vedvarende at lægge Hindringer i Vejen for Rigskanslerens Udenrigspolitik. Dette gav Dr. Hahns tyske Modstandere Blod paa Tanden. Forfatteren *Erich Schlaikjer* og Gehejmejustitsraad *Jürgensen*, der skønt udpræget tysksindet, som hjemstavnstro Nordslesvigere betragtede Dr. Hahn som landsskadelig „bureaukratisk Vagabond“ — Jürgensens Udtryk — rettede deres grove Skyts imod ham i tyske Blade og Tidsskrifter. Min tid-

ligere Modkandidat i anden Valgkreds, Storbonden *Jep Hinrichsen*, fra Østerterp, som havde maattet afgive sin Kandidatur til den ærgerrige Dommer, der foregøglede tyske Vælgere, at han kunde vinde Mandatet, skrev til mig, at han var enig med mig i min Bedømmelse af Dr. Hahn. Skønt vi i mange Henseender stod som afgjorte Modstandere, opsøgte han mig, da han kom til Berlin, og under vore Samtaler viste det sig, at der var adskiligt andet, som vi ogsaa godt kunde enes om, saaledes at Den tyske Forening spillede en alt for dominerende Rolle, og at Hjemmetyskerne blev holdt altfor stærkt nede af Embeds jægere.

Det frisindede Parti havde ved Rigsdagsvalget i 1907 erobret tre nye Mandater i Hertugdømmerne. De sad derefter inde med 6 af Hertugdømmernes 10 Rigsdagsmandater og var gaaet mægtigt styrket ud af Valgkampen. Med kommende Valg for Øje søgte de konservative Partier nu at oplive og skærpe de i Sydslesvig og Holsten hendøende, danskfjendtlige Stemninger for at udnytte dem i Partiøjemed. Under denne Synsvinkel maa man se Grev Rantzau-Rastorffs Husarritd til Haderslev, hans hensynløse Angreb paa Regeringens nordslesvigske Politik, og de sydslesvigske og holstenske frikonservative Landdagsmænds Opraab til Kamp imod den danske Arvefjende. Man regnede i disse Kredse med, at Trearskrigens Kamptoner endnu havde Magt nok over slesvig-holstenske Sind til at øve afgørende Indflydelse paa kommende Valg og dermed befæste de konservative Partiers hidtil dominerende Magtstilling i Hertugdømmerne, blot der i Tide blev stødt kraftigt i Luren. Omvendt holdt de frisindede Rigsdagsmænd det efter Regeringens Kursændring ikke længere for nødvendigt at tage de samme valgtaktiske Hensyn som før. Denne Situation søgte jeg at udnytte.

Da Rigsdagens Forretningsorden ikke paa dette Tidspunkt tillod en Drøftelse af Regeringens nordslesvigske Politik, rettede min Kollega Dr. *Struwe* i Kiel efter Sam-

raad med mig paa flere frisindede Rigsdagsmænds Vegne en skriftlig Forespørgsel til Udenrigsministeren vedrørende Forholdene i Nordslesvig. Hr. v. Schoen søgte derefter en Samtale med Dr. Struwe, som indtrængende opfordrede ham til at fastholde den i de senere Aar førte dansk-nordslesvigske Politik. Et Par Dage efter meddelte „Kieler Zeitung“, at Hr. v. Schoen overfor en Deputation af frisindede Parlamentarikere havde erklæret, at han ikke billigede den tyske Forenings Agitation. Foreningen havde, hvad han ikke vilde lægge Skjul paa, gennemkrydset Statsregeringens Forholdsregler og dermed vanskeliggjort den af Overpræsident v. Bülow repræsenterede Politik. Kort efter sivede det ud, at Udenrigsministeren under Samtalen iltert havde udbrudt: „Skaf mig dog endelig denne Dr. Hahn bort deroppe!“

Ytringen fandt Vej til den altsyske og konservative Presse, som straks aabnede en heftig Ild paa Hr. v. Schoen. I „Deutsche Tageszeitung“ krævede Grev *Rantzau-Rastorff* bydende, at Udenrigsministeren straks skulde meddele Offentligheden, hvad han i Virkeligheden havde sagt. Regeringsbladet „Nordd. Allg. Zeit.“ bragte derefter en Artikel om, hvad han havde sagt, det vil sige: hvad han vilde staa til Ansvar for overfor Offentligheden! I Virkeligheden havde han dybt indigneret sagt nogle slemme Ord om Dr. Hahn. Men Regeringsbladet lagde kun Hr. v. Schoen følgende Ord i Munden: „Det er paa Tide, at der fra begge Sider tages Afstand fra den frugtesløse Strid og Kamp.“ Dette var imidlertid nok til, at Grev *Rantzau* paany stemplede Udenrigsministerens Udtalelse som „saglig ubegrundet, taktisk ulykkelig og forfejlet“. Hr. v. Schoen havde dermed, paastod den stridslystne Greve: „krænket Forfatningen, overskredet sin Kompetence og undergravet Tyskhedens Stilling i Nordslesvig“. Nye Angreb i den altsyske og konservative Presse haglede ned over Udenrigsministeren, men den frisindede Presse gav Svar paa Tiltale. „Det helt overvældende Flertal af

Hertugdømmernes tysksindede Vælgere staar i denne Sag enig og sluttet bag de frisindede Rigsdagsmænd," skrev „Hamburger Fremdenblatt“. „Statssekretærens Opfattelse deles ikke blot af de frisindede Repræsentanter, men af det store Flertal af Hertugdømmernes tyske Beboere," konstaterede „Kieler Zeitung“.

Efter Tilskyndelse af Dr. *Leonhart*, som repræsenterede Tønder-Husum-Kredsen i Rigsdagen, vedtog Byraadet i Tønder, i hvilket ingen dansksindede Borgere den Gang havde Sæde, enstemmigt følgende Beslutning: „Efter at Bestyrelsen for „Den tyske Forening for det nordlige Slesvig“ har besluttet i Januar at oprette en stedlig Afdeling i Tønder, erklærer Magistraten og Borgerrepræsentationen i Byen Tønder, at Oprettelsen af en saadan stedlig Afdeling i Tønder vilde være skikket til at fremkalde en aldeles ufrugtbar Kamp mellem tysksindede og dansksindede Indbyggere og saaledes at ødelægge det gode Forhold, som hidtil har raadet mellem Borgere af forskellig politisk Anskuelse i Tønder. Der er saa meget større Grund til at afværge Oprettelsen af en saadan stedlig Afdeling som Regeringens paa Udjævningen af de nationale Modsætninger rettede Politik maa billiges, og man nærer fuld Tillid til Regeringen i Henseende til Varetagelsen af tysk-nationale Interesser. Magistraten og Borgerrepræsentationen anbefaler derfor deres Medborgere ikke at deltage i Oprettelsen af en stedlig Afdeling af Den tyske Forening i Tønder.“

Paa Den tyske Forenings Aarsmøde havde Formanden erklæret, at de frisindede Parlamentarikere med min Videnskab havde foretaget Skridt, som var beregnet paa at undergrave den nordslesvigske Tyskheds Stilling. De havde endvidere beredt Tyskheden Vanskeligheder ved at feste med deres „Banketven H. P. Hanssen“ og understøttet det danske Parti i Haab om at vinde en Valgkreds eller to. Paa det frisindede Partis Aarsmøde i Neumünster blev der holdt Afregning med Dr. Hahn. Dr. Struwe tilbageviste

meget energisk disse Sigtelser og indledte dermed Angrebet. Mistilliden til Dr. Hahn som Dommer, betegnede han som berettiget. Hertugdømmernes betydeligste Jurist, Professor *Hänel* i Kiel, havde allerede for flere Aar siden, da Hr. Hahn havde rejst Forældreretsagerne, i Rigsdagen erklæret: „Jeg anser det for aldeles uforeneligt med en Dommers Stilling at tage Del i Den tyske Forenings Agitation, hvis Anseelsen og Agtelsen for et Embede, som fremfor alt kræver Upartiskhed, skal bevares.“ Hvad Regeringens Forhold til Dr. Hahn angik, var det tilstrækkeligt at henvise til hans eget Udsagn som edfæstet Vidne: „Af Regeringen er det ganske vist bleven mig meddelt — — — antydet, at det vilde være meget ønskeligt, at der ikke beredtes det tyske Riges Udenrigspolitik Vanskeligheder af Den tyske Forening.“ — Efter at en Række Talere havde givet deres Tilslutning til Dr. Struwes Udtalelser, vedtog Partimødet en Resolution, hvori det tog Afstand fra den danske Agitation, udtalte Tillid og Tilslutning til de frisindede Parlamentarikeres Politik og med Harme tilbageviste Dr. Hahns Angreb paa deres tyske Sindelag.

Tilliden til Dr. Hahns Upartiskhed som Dommer i politiske Retssager var i Virkeligheden forlængst tabt. Gang efter Gang var der bleven stillet Forkastelsesandragender imod ham af Frygt for Hildethed. Nu gik vi et Skridt videre. Paa næsten alle politiske Møder, som vi i de følgende Maaneder afholdt, blev følgende Resolution: „Vi erklærer herved, at vi ikke mere har Tillid til Landretsdommer Dr. Hahn i politiske Retssager,“ foreslaet og vedtaget. Resolutionen vakte Opsigt. „Sonderburger Zeitung“ tog Dr. Hahn i Forsvar, men var ærlig nok til samtidig at erklære: „Vi tvivler ikke om, at Mistillids-erklæringen til Dr. Hahn vil faa over 20,000 Underskrifter, hvis den udbredes i Nordslesvig.“ Imod Gehejmejustitsraad *Jürgensen*, som bekæmpede Den tyske Forening og dens Formand i den national-liberale Presse,

iværksattes der en formelig Klapjagt. Man krævede ham udstødt af det national-liberale Parti, som han fra Ungdommen af havde tilhørt. Men hans Stilling indenfor Partiet var for grundfæstet til, at hans Indflydelse kunde brydes. Vi arbejdede paa dette Tidspunkt Haand i Haand. Desværre blev han angrebet af en Blodforgiftning. Fra sit Dødsleje sendte han Dr. Leonhart til mig med venlig Hilsen og Bøn om at besøge ham paa Sygehuset. Hans sidste Ord til mig var: „Drag endelig Omsorg for, at alle Resolutioner imod Dr. Hahn bliver sendt til Justitsministeriet!“

Dr. Hahn, som følte, at hans Stilling som Landsdommer i Flensborg var ved at blive uholdbar, rasede foreløbig videre, især imod mig. I en Artikel i „Hamburger Nachrichten“ opkastede han Spørgsmaalet: „Hvorfra har H. P. Hanssen sin Viden om Regeringens Henvendelse til Dr. Hahn?“ Han konstaterede, at jeg allerede i 1907 havde vist mig saa velunderrettet om udenrigspolitiske Forhold, at jeg kunde udnytte min Viden under Valgkampen paa et Tidspunkt, hvor end ikke Overpræsidenten i Slesvig havde Kendskab til Sagen. Paa Den tyske Forenings Generalforsamling i Rødekro spandt han denne Traad videre og fastslog, at jeg kun kunde have min Viden fra Hr. v. Schoen, imod hvem han derefter spyede Gift og Galde. Min Viden havde jeg skaffet mig ad mange Veje, uden nogensinde at have vekslet et Ord med Udenrigsminister v. Schoen.

Da Dr. Hahn var Dommer, kunde Regeringen hverken afskedige eller forflytte ham af politiske Grunde. Han faldt alligevel, — men *op ad Trapperne!* For at faa ham bort fra Nordslesvig erklærede Justitsministeriet sig paa Udenrigsministeriets Foranledning villig til at udnævne ham til Overlandsretsraad i Kiel. Dette ufortjente Avancement kunde den ærgerrige Dommer ikke modstaa. Saaledes slap vi omsider af med ham.

Vor værste Modstander indenfor Embedsstanden var

dermed afvæbnet. Men med Rigskansler, Fyrst v. Bülow's Afskedigelse i Juli 1909 fik den af ham repræsenterede „mildere Kurs“ et Grundskud. Hans Efterfølger, Rigskansler v. *Bethmann-Hollweg* havde hele Tiden staaet kølig og tvivlende overfor Bülow's dansk-nordslesvigske Politik. Udenrigsminister v. Schoen's Stilling var efter Rigskanslerskiftet uholdbar. Aaret efter blev han afløst af Hr. v. *Kiderlen-Wächter*, som under Köllerpolitikken havde været tysk Gesandt i København, og hverken var Nord-slesvig eller Danmark venligsindet. Det var Indledningen til en ny Kursvending i Berlin.

I sine Erindringer¹⁾ skriver Hr. v. Schoen, at han allerede som Gesandt i København betragtede det som sin Pligt af al Kraft at tilstræbe en Bedring af Forholdet mellem Danmark og Tyskland. Forudsætningen derfor var, indsaa han snart, at der indtraadte roligere Tilstande i Nordslesvig. Hans Bestræbelser var ikke frugtesløse, men vakte indenfor ledende tyske Kredse i Nordtyskland Forestillinger om, at han var altfor føjelig og eftergivende overfor danske Krav. Dette blev en Trossætning, som vandt Indpas i altyske og konservative Kredse og senere, da han blev Udenrigsminister og overfor liberale Rigsdagsmænd udtalte sin Misbilligelse af den Maade, hvorpaa den tyske Agitation blev drevet i Nordslesvig, voldte ham mange Bryderier. Højrepartierne betragtede ham i al Almindelighed som altfor veg til at beklæde en saa vigtig Post. Modstanden voksede, efter at Fyrst Bülow var bleven afskediget, og v. *Bethmann*, som ikke før havde befattet sig med Udenrigspolitik, var bleven Rigskansler. Træt af den Mistillid, han mødte, begærede han i 1910 sin Afsked og blev derefter udnævnt til tysk Gesandt i Paris.

Jeg har som tysk Rigsdagsmand haft god Lejlighed til at studere Hr. v. *Schoen*. Han var et Konversationsleksikon i alt, hvad der vedrørte Udenrigstjenesten. Et-

¹⁾ *Erlebtes*, Beiträge zur politischen Geschichte der neuesten Zeit von Freihern von Schoen.

hvert Spørgsmaal, som man stillede ham i Finansudvalget, kunde han besvare paa staaende Fod. Men han var en daarlig Menneskekender. Man kunde, hvor kundskabsrig han end var, rende Døre op med ham. Uden nogensinde at have talt med ham, vidste jeg altid god Besked om hans Stilling til de Spørgsmaal, der interesserede mig. Jeg behøvede blot at bygge en Trappe ind til ham ved at anmode en Kollega, som stod mig nær, om at lade en Rigsdagsmand, som jeg vidste, Udenrigsministeren havde Tilid til, stille ham bestemte Spørgsmaal. Saa fik jeg i Reglen ad samme Vej tilbage Besked om alt, hvad jeg ønskede at vide. Jeg tvivler ikke om, at Diplomaterne i Paris med Udbytte har kunnet anvende en lignende Taktik overfor ham i langt vigtigere Anliggender.

I den tyske Rigsdag var det en stadig tilbagevendende Klage, at tyske Diplomaters vældige Repræsentationsudgifter spærrede Vejen for Dygtighederne, thi uden at være i Besiddelse af betydelig Privatformue kunde ingen overtage en tysk Gesandtpost i en af Europas Hovedstæder. Højadelen blev traditionelt foretrukket i Udenrigstjenesten, ofte under stærkere Hensyn til Stamtavlen og Formuen end til Evnerne. Ved Siden af dem trængte i nyere Tid de rige Industribaroners Sønner, nyadlede Mænd som v. Schoen, v. Waldstein, v. Stumm, og andre sig frem i forreste Række. De var Farssønner, havde bestaaet de foreskrevne Eksaminer hæderligt og havde deres Formuesforhold i saa god Orden, at de uden Vanskelighed kunde klare Repræsentationsudgifterne. Men de sad langtfra altid inde med de Egenskaber, der var nødvendige for at varetage Rigets Interesser, som det maatte kræves af Gesandterne. Dette traadte bl. a. klart for Dagen ved Krigens Udbrud, da man fra alle Sider istemte Klageraabet: Dette uduelige Diplomati!

I den korte Arrække, den mildere Kurs varede, satte den dybe Spor i Hertugdømmerne. Udviklingen viste, at der var god Sangbund for en human og retsindig Politik

ogsaa i tyske Kredse. Kritiken af Voldspolitikken, som hidtil havde været holdt nede, brød frem med stor Styrke, især efter at *Johannes Tiedje* havde underkastet den en sønderlemmende Kritik i „Die christliche Welt“. De konservative Partiers Forsøg paa at monopolisere det tyske Sindelag i Hertugdømmerne for at tilbageerobre deres tabte Magtstilling, glippede fuldstændigt. Men efter Regeringsskiftet i Berlin kom det længe frygtede Tilbageslag alligevel.

INTERPARLAMENTARISK UNION I BERLIN

I Efteraaret 1908 afholdt „Interparlamentarisk Union“ en Kongres i Berlin. Unionens tyske Gruppe havde hidtil været faatallig. Højrepartierne stod afvisende. Socialdemokraterne sympatiserede med Unionen, men vægrede sig endnu den Gang ved at tiltræde den. Af langt over Tusinde tyske Parlamentarikere, som efter Vedtægterne kunde optages i Unionen, var kun gennemsnitlig 70 — udelukkende Frisindede, Centrumsmænd, Polakker, Elsass-Lothringer og Danske — Medlemmer af dens tyske Gruppe.

For at Modtagelsen i Berlin kunde blive festlig og Riget værdig, maatte den tyske Gruppe have en Statsbevilling. Da Regeringen hidtil havde stillet sig overlegent afvisende overfor Unionen, betragtede man dette som en kilden Sag. Imod Forventning voldte det imidlertid ingen Vanskeligheder, thi det viste sig, at Fyrst Bülow interesserede sig for Sagen. Efter Rigskanslerens Opfordring meldte Repræsentanter for Rigsdagens øvrige Partier sig endog midlertidig ind i Unionen, for at den tyske Rigsdag kunde være fyldigere repræsenteret paa Kongressen. Rigsdagsbygningen stilledes til Raadighed, og Rigskansleren vilde paa *Fransk*, hvad der fremkaldte en Del Knurren, byde Kongressen velkommen til Berlin. Saaledes var alt vel ordnet.

I Kongressen deltog 40 danske Rigsdagsmænd. Blandt Deltagerne var Klaus Berntsen, Dr. Birck, Krabbe, Zahle,

Harald Jensen, A. C. Meyer og Fr. Bajer. Af mere fremtrædende Mænd fra andre Lande kan nævnes Hagerup, Løvland og Blehr fra Norge, Grev Hamilton og Ernst Beckmann fra Sverrig, La Fontaine fra Belgien, Fr. Passy fra Frankrig og Grev Apponyi fra Ungarn. Forhandlingerne skal jeg ikke opholde mig ved. Jeg dyrkede især Bekendtskabet med de nordiske Parlamentarikere, af hvilke jeg traf adskillige, saaledes Dr. *Birck*, for første Gang. Jeg mindes, at vi en Nat fra Kl. 1—4 vandrede frem og tilbage mellem hans Hotel „Unter den Linden“ og mit Hotel ved Potzdamerplatz fordybet i Samtaler over foreliggende politiske Emner.

Under Kongressen indbød den tyske Gruppe Deltagerne til en Banket i Pavillonen i Zoologisk Have, hvor der var dækket til 950 Personer. Jeg var bleven valgt til at føre Forsædet ved det norske Bord. Blandt Talerne var Grev *Apponyi*, dengang Kultusminister i Ungarn, som mange Danske vil have truffet paa internationale Kongresser, hvor han endnu højt oppe i Alderen kan henrive Folk med sin Veltalenhed. Grev Apponyi har Fyrst Bülow betegnet som den største oratoriske Begavelse, han har kendt: „Han taler lige godt paa Ungarsk, Tysk, Engelsk og Fransk, sandsynligvis ogsaa paa Italiensk og Latin. Han kan tale om Politik, Musik, Undervisningsvæsen og Landbrug. Men han faldt ikke i Kejserens Smag, og var derfor hans hadefulde Modstander. Da han holdt sin første antidynastiske Tale „blev jeg saa forfærdet, som om jeg havde set min afdøde Moder danse Kankan paa Kirkegaarden,“ sagde den østerrigske Gesandt i Berlin til mig.“

Da Grev Apponyi talte paa Banketten, henrev han som sædvanlig Tilhørerne med sin Veltalenhed. Nordmændene ved mit Bord var vildt begejstret. Jeg tog deraf Anledning til at stemple Greven som Europas værste Undertrykker af nationale Mindretal, en Statsmand, der som Kultusminister i Ungarn ikke havde undset sig ved at

indføre Skolepligt fra Trearsalderen i de slovakisk talende Landsdele for dermed at tvinge Forældrene til allerede i denne tidlige Alder at udlevere deres Børn til magyarske Lærerinders Behandling, under Forhold, hvor det var strengt forbudt at tale et eneste Ord med dem paa deres Modersmaal! Mine norske Bordfæller saa tvivlende paa mig. Til Støtte for min Karakteristik af Greven henviste jeg til Bjørnstjerne Bjørnson, som i udenlandske Tidsskrifter harmdirrende havde afsløret det magyarske Undertrykkelsessystem. Men de troede aabenbart, at jeg var hildet i Fordomme. De kunde ikke tro, at en Statsmand, der talte saa rørende om Nationernes Broderskab, saa varmt, bevæget og begejstret om Verdensfred og Folkfrihed kunde føre en saa haard og hensynsløs Voldspolitik, som jeg paastod.

Dagen efter havde jeg den Tilfredsstillelse, at Ungarnerne afslørede sig selv i et Flyveskrift, som blev uddelt til Unionens Medlemmer. I dette skrev de nemlig: „Statens Interesser kræver, at de Borgere, som taler fremmede Sprog, sammensmeltes med de magyarske. Det vil kun sige, at Ungarn følger den Politik, som Preussen fører i sine østlige Provinser, og behandler de nationale Mindretal i Ungarn: Tyskere, Slovakker, Serber og Rumæner paa samme Vis, som Tyskland behandler Polakkerne, Danskerne og Franskmændene indenfor Rigets Grænser. Tyskerne har saaledes ikke noget at lade os høre, thi vi regerer kun vore Nationaliteter efter deres Grundsætninger.“ Skriftet udmundede i et heftigt Angreb paa Bjørnstjerne Bjørnson, fordi han, som før nævnt, — havde talt de undertrykte Nationers Sag og afsløret Grev Apponyis kulturfjendtlige Voldspolitik. Efter at have læst dette Skrift erklærede flere af mine norske Bordfæller, at de godkendte min Karakteristik af Greven. Tiderne skifter. Efter Verdenskrigen er Grev Apponyi optraadt som de nationale Mindretals varme Talsmand. Paa internationale Kongresser kræver den aldersstegne Greve nu med ligesaa hen-

rivende Veltalenhed meget vidtgaaende Rettigheder for de undertrykte Nationaliteter. Men paa dem, der kender ham fra gamle Dage, gør hans Veltalenhed ikke Indtryk. Fik han Magten, vilde han sikkert atter svinge Pisen.

Men tilbage til Kongressen. *Konrad Haussmann* havde bedt mig om at gøre ham bekendt med de nordiske Parlamentarikere. Til Gengæld forestillede han mig for Føreren for de russiske Oktobrister *Gutschkow*, med hvem jeg havde en længere Samtale om Tilstandene i Rusland. I Samtalens Løb sagde han med dyb Overbevisning, at den russiske Revolution vilde sejre, selv om det vilde tage en længere Aarrække. Henvend 80,000 Russere sad fængslet for politiske Forseelser eller Forbrydelser, men Folkets Mod var ikke brudt, og Kampen vilde blive fortsat. Begebenhederne har vist, at han fik Ret. Revolutionen sejrede, — men ganske vist ikke saaledes, som han havde ventet.

Jeg var i disse Dage meget sammen med Professor Quidde fra München og min Kollega *Preiss* fra Elsass-Lothringen. Advokat *Preiss* fra Kolmar er den af de elsass-lothringske Rigsdagsmænd, der har staaet mig nærmest. Han var i Modsætning til sine Kolleger Protestant og stod i lignende Forhold som jeg til det frisindede Parti, ved hvis Stamborde vi mødtes, længe før jeg blev Rigsdagsmand. Jeg har været hans Tolk og Fører i København og Oslo, hvor vi sammen deltog i en interparlamentarisk Kongres, og senere har han været min Fører i Paris, hvor jeg ogsaa lærte hans Hustru at kende.

Da Overpræsident v. Köller overtog Embedet som Statssekretær i Elsass-Lothringen, slog han, klog af sine indvundne Erfaringer i Slesvig, ind paa en stik modsat Politik, idet han søgte at vinde Elsass-Lothringerne ved at vise sig imødekommende overfor deres Krav og vise deres Førere vidtgaaende Tillid. Til almindelig Overraskelse — ikke mindst for ham selv — blev Rigsdagsmand *Preiss* dekoreret med en preussisk Orden og under Kongressen i Berlin meddelte han mig, at Hr. v. Köller endog havde

opfordret ham til at overtage et højere Embede i den elsass-lothringske Statstjeneste. „Det er tvivlsomt, om jeg følger Opfordringen,“ sagde han til mig, „men gør jeg det, bliver jeg alligevel den, jeg er. Paa mine politiske Anskuelser vil Overtagelsen af Embedet ikke faa Indflydelse. Hvad raader De mig til?“ „Til kun at overtage Embedet, naar Stillingen i Forvejen er fuldstændig klarlagt,“ svarede jeg, „thi ellers vil De komme i en helt uholdbar Stilling.“

Det endte med, at Preiss, som hidtil havde holdt sig paa Afstand fra det af Abbéd *Wetterlé* ledede klerikale elsass-lothringske Centrum, afslog Opfordringen. Kort efter sluttede han sig, skønt Protestant, til *Wetterlés* overvejende af katolske Gejstlige bestaaende Gruppe. *Wetterlé* var mig fra første Færd af usympatisk. Vi stod derfor i et meget køligt Forhold. Med Preiss vedblev jeg derimod at opretholde en meget venskabelig Forbindelse. Mens *Wetterlé* ved Krigens Udbrud gik over den franske Grænse, blev Preiss med mange andre fremtrædende Elsass-Lothringer straks fængslet og ført til Wiesbaden. Under Krigen modtog jeg med dyb Vemod Efterretningen om, at han var død i Fangenskabet.

Under Kongressen samledes den nylig stiftede nordiske Gruppe af den interparlamentariske Union til en Festlighed, hvori der deltog 70 Rigsdagsmænd fra de tre nordiske Lande. Til denne Festlighed indbød man mig som Gruppens Gæst. Formanden, Friherre *Carl Carlson Bonde*, førte Forsædet. Jeg blev ført til Bords af Biskop *v. Scheele* fra Visby paa Gotland, som holdt en varm, aandfuld og myndig Tale, der efterlod et dybt Indtryk. Jeg svarede som Repræsentant for Nordens sydligste Forpost. Sammenkomsten var meget vellykket og bidrog til at styrke den nordiske Fællesfølelse.

Til en Havefest, som Rigskansleren gav, var der udstedt 1600 Indbydelser. Ved denne Lejlighed holdt det engelske Parlamentsmedlem Lord *Weardale* en ret opsigts-

vækkende Tale, idet han højtidelig erklærede, at 99 % af alle Englændere ønskede at staa i et godt Forhold til Tyskland. Fyrst Bülow svarede straks paa flydende Engelsk i en tilsvarende Tone.

Da Kongressen var endt, traadte Højrepartiernes Repræsentanter atter ud af den interparlamentariske Union. De havde mere Tillid til Sværdet end til Fredsskalmeien.

KAMPEN OM JORDEN

Kampen om Jorden i Nordslesvig var allerede begyndt før Aarhundredeskiftet. Finansminister *Miquel* krævede og fik af Landdagen Fuldmagt til at sælge Statsdomæner i Rhinlandene, hvor de efter Storindustriens Opsving kunde afhændes med Fordel, endvidere til at købe nye Statsdomæner i Grænselandene for de indvundne Kapitaler. Da der indtil Verdenskrigens Udbrud ved særlige Love blev bevilget 900 Millioner Mark til Opkøb af Ejendomme i de polsktalende Landsdele, kunde de ved Domænesalg indvundne Kapitaler anvendes i Nordslesvig, hvor der indtil Nytaar 1910 ialt blev anvendt 5,400,000 Mark til Domæneindkøb. Uafhængig deraf havde en af indvandrede preussiske Embedsmænd stiftet Nybyggerforening med Sæde i Rødding købt over 200 Landejendomme, deraf 138 i en samlet Koloni i otte af Udvandringen særlig haardt ramte Sogne omkring Rødding, som var bleven besat med indvandrede Tyskere. Nybyggerforeningen var senere brudt sammen. Lederne var bleven straffet for Svindlerier og Bedragerier, men Domænekøbene fortsattes.

Blændet af Forholdene i de østelske Provinser tilstræbte den preussiske Regering en lignende Jordfordeling i Bondelandet Nordslesvig. Man savnede her de store Godser og søgte at skaffe Erstatning for dem ved fortrinnsvis at købe større Gaarde og udvide dem ved Tilkøb af Jord, hvor Mulighederne derfor var tilstede. Til Domæneforpagterne stillede man først og fremmest det Krav, at de skulde være paalidelige Støtter for Tyskheden.

Fyrst Bülow, som vilde fortyske Nordslesvig med List og Lempe, havde andre Planer. „Mit Ønske var,“ skriver han i sine Erindringer, „at lade Landdagen bevilge en større Sum for ved Hjælp af den lidt efter lidt at opkøbe danske Bøndergaarde i Slesvig og overdrage dem til Sydslesvigere og Holstenere. Sprogspørgsmaalet vilde jeg behandle kulant. Men imod Dannelsen af en større Fond til Nordslesvig havde Statsministeriet desværre Betæneligheder, og i Sprogspørgsmaalet vilde Kejseren, som stod under sine augustenburgske antidanske Slægtninges Indflydelse, ikke give efter.“ — Der kan ikke være Tvivl om, at den saaledes skitserede Jordpolitik havde været langt farligere for os, ikke blot den Gang, men langt ud i Fremtiden.

Ved Opkøbene fulgte man samme Strategi, som i de polske Landsdele. Man købte fortrinsvis større Ejendomme op imod Kongeaagrænsen for i Tilslutning til de tyske Kolonister paa Røddingegnen at lægge et national-tysk Bælte tværs over Landsdelen og saaledes gøre det dansk-talende Nordslesvig til en Enklave. Til Fremme af Opkøbet blev der i 1909 oprettet et „slesvigholstensk Nybyggerelskab“ med en Andelskapital paa 500,000 Mark tegnet af Staten, Provinsen, 16 Amter, 4 Byer og en mindre Kreds af Privatmænd. Selskabets Formand Grev *Rantzau-Rastorff* erklærede straks storpralende, at dets Formaal var at „rejse en Vold af tyske Nybyggere tværs over Nordslesvig.“ Det begyndte sin Virksomhed med at foretage betydelige Opkøb, som blev udstykket ved Hjælp af Statskredit. Endelig overtog Staten Ejendomme for at ordne Gældsforholdene og omdanne dem til „Rentegaarde“. Det skete ved, at Ejerne fik Statslaan, som svarede til Jordens fulde Værdi og $\frac{2}{3}$ af Bygningernes Brandforsikringsværdi, imod $3\frac{1}{2}$ % Rente og $\frac{1}{2}$ % Afdrag. Men til Gengæld sikrede Staten sig en Forkøbsret til Ejendommene, som sikrede dem imod senere at falde i danske Hænder.

Paa et tidligt Tidspunkt havde jeg forgæves søgt at oprette et Pengeinstitut, som kunde optage Kampen om Jorden. Senere lykkedes det ved Hjælp af Skolebestyrer *Niels Hjorts* ukuelige Energi, med kraftig Bistand af Landstingsmændene *Villars Lunn* og *Holger Petersen* at faa Foreningen af 5. Oktober 1898 oprettet og udrustet med Kapital, som stillede til Raadighed af Privatmænd i Kongeriget. Foreningen fik en særdeles velegnet, kyndig og handlekraftig Forretningsfører i *J. H. Schmidt*, Vojensgaard, som allerede paa dette Tidspunkt havde standset den farlige tyske Fremrykning ved Grænsen. Nye tyske Fremstød tvang os imidlertid til nu at gaa et Skridt videre.

Betingelserne for et virksomt Forsvar for vor Jord var tilstede. I Tiden fra 1867—1890 havde Udvandringen ikke blot slugt hele Fødselsoverskudet, men Indbyggerantallet i de fire nordslesvigske Amter var, skønt der havde fundet en betydelig Indvandring Sted, dalet fra 182,520 til 170,501 Personer. Men fra 1895—1905 voksede Befolkningen atter fra 170,876 til 182,845 Personer og derefter videre i langsomt stigende Tempo. Udvandringens Aareladning var nu overvundet. Vi havde atter en livskraftig Ungdom i Nordslesvig.

Tiderne var opadgaaende. Med forholdsvis beskedne Pengemidler kunde unge driftige Landmænd sættes i Vej. Det gjaldt om at tilvejebringe disse Midler. Vore hjemlige Pengeinstitutter havde siden Aarhundredeskiftet udviklet sig i en heldig Retning. Vi havde oprettet nye danske Banker i Sønderborg og i Tønder. I Forvejen havde vi velledelede danske Banker i Aabenraa og Haderslev. Ud over Landsdelen stod 24, til dels større Sparekasser under sikkert dansk Styre. Tilsammen administrerede disse Pengeinstitutter Indskud paa over Hundrede Millioner Mark. Men for at uskadeliggøre de alvorlige Fremstød, Tyskerne forberedte, maatte vi endvidere have et Pengeinstitut, som i nøje Samarbejde med Oktoberforeningen

og efter de af den med Held fulgte Linjer kunde give yderligt staaende Prioritetslaan til unge, dygtige og driftige danske Landmænd, der ikke selv havde Kapital nok til at købe Gaarde i Nordslesvig.

Efter at vi havde drøftet Sagen indgaaende i en mindre Kreds, foreslog *Julius Nielsen* i April 1909 Vælgerforeningen Oprettelsen af en Kreditforening, som hovedsagelig skulde give Laan imod sekundært Pant i Landejendomme.

Forslaget blev enstemmigt vedtaget, og der nedsattes samme Dag et Udvalg paa 15 Mand, deriblandt Repræsentanter for vore danske Banker, med den Opgave at søge Forslaget virkeliggjort. Udvalget overdrog atter et Underudvalg bestaaende af *Julius Nielsen*, Bankdirektør *Hübbe*, Haderslev og mig Udarbejdelsen af Vedtægter, Forretningsorden og Tegningslister. Arbejdet gik rask fra Haanden. Fjorten Dage senere forelagde vi vore Forslag, som enstemmigt vedtoges. Samme Dag begyndte Tegningen af Andelskapitalen, som udelukkende skulde tegnes i Nordslesvig.

Midt i Juni samledes vi til Aarsmøde i Nordborg. De nationale Foreningers Aarsberetninger viste atter Fremgang over hele Linjen. *Sprogforeningen* havde i Aarets Løb haft en Tilgang af 1294, *Skoleforeningen* af 755 og *Vælgerforeningen* af 1427 Medlemmer, mens *Jernfondet*, oprettet efter polsk Mønster som en Reserve bag de nationale Foreninger, var naaet op paa over 31,000 Mark. Sprogforeningen, hvis Virksomhed var i hurtig Udvikling, trængte i høj Grad til udvidede Lokaler. Af Hensyn dertil havde Bestyrelsen med Tilsynsraadets Tilslutning vedtaget at rejse en Nybygning ved „Folkehjem“, som kunde rumme Foreningens Boglager og Bibliotek med tilhørende Læsestue, Vælgerforeningens Arkiv, en stor Forsamlings-sal, Kontorlokale og Gæsteværelser. Generalforsamlingen godkendte denne Beslutning.

I det orienterende Foredrag, som jeg efter Sædvane

holdt paa Mødets sidste Dag, udtalte jeg bl. a., at vi nu maatte forberede os paa en skarpere Kurs. Köllerpolitikens Spor skræmmede. Vi kunde ganske vist vente en Del Politichikaner og Drillerier, men de vilde kun virke som et Krydderi paa Tilværelsen. Alvorligere var Regeringens Plan om at oprette Tvangsefterskoler med udvidet Skolepligt til Atten-Aarsalderen, og farligst var det nye Fremstød, som man forberedte imod vor Jord med Domænekøb, Rentegaardsdannelse og Kolonisation for Øje, hvortil Statskassen stillede store Midler til Raadighed. For at afslaa det, forberedte Vælgerforeningen Oprettelsen af en *Kreditforening*. Tanken havde vundet Tilslutning paa alle Strøg af Nordslesvig. Med Glæde kunde jeg meddele, at der allerede var tegnet en Andelskapital paa 800,000 Mark, som vilde blive fuldt indbetalt i Aarets Løb. Denne Meddelelse blev modtaget med stormende Bifald. Jeg sluttede mit Foredrag med Ordene: „Som vi har mødt disse sidste Angreb paa vor Jord, saaledes vil vi ogsaa snarraadige møde ethvert fremtidigt Angreb paa vor nedarvede Nationalitet med Offervillighed og Fæsthed, med Mod og mandig Handling.“

Da Tegningen nogle Uger senere blev sluttet, var der ialt i Nordslesvig tegnet 1426 Andele paa tilsammen 830,000 Mark. Udvalget havde med Støtte af de nationale Foreningers Tillidsmænd i disse Sommermaaneder arbejdet energisk. Særlig vil jeg fremhæve Kloppenborg Skrumsager, som ledede Arbejdet i Haderslev Vesteramt og opnaaede overraskende Resultater. Men i det hele overtraf Resultatet af Tegningen vore Forventninger. Vi havde kun regnet med en Andelskapital paa en halv Million Mark.

I November stiftedes derefter „Nordslesvigsk Kreditforening“, som efter vort Forslag fik en Bestyrelse paa 3, og et Tilsynsraad paa 17 Medlemmer, dertil en landbrugsyndig Tillidsmand i hvert Sogn. Til Formand valgtes *Julius Nielsen*, til Forretningsførere *J. H. Schmidt* og *M.*

Refslund Poulsen. Foreningen fik sit Sæde i Haderslev og begyndte sin Virksomhed den 1. Januar 1910. Oktoberforeningen, som havde samme Formand og Forretningsfører, stillede sin Kapital til Kreditforeningens Raadighed, og vel udrustet udfoldede den derefter en meget betydelig Virksomhed indtil Verdenskrigen. Takket være den, holdt vi under Kampen om Jorden Tyskerne Stangen. Og ikke blot det, men vi vandt i disse travle Aar, — hvor store Statsbevillinger stod til Tyskernes Raadighed — mere Jord fra dem, end vi tabte til dem.

RIGSDAGEN OG RUSTNINGERNE

Under Marokkokrisen fremkom *Delcassé* med Meddelelsen om, at England i Tilfælde af et tysk Angreb paa Frankrig vilde mobilisere Flaaden og kaste 100,000 Mand i Land ved den jyske Kyst for at rette et Angreb paa Nord-Østersøkanalen.

Efterretningen vakte megen Uro i Tyskland. I Nord-slesvig sporede vi Virkningerne i Anlægget af lange Militærramper ved Jernbanestationerne og Storflaadens aarlig tilbagevendende Landgangsmanøvrer ved Aabenraa Fjord. Krigsministeriet forberedte nye Krav til Bevillingsmyndighederne. For i Tide at stemme Rigsdagen gunstigt, indbød Krigsminister *v. Einem* Rigsdagen til et Besøg paa Hærens store Øvelsesplads ved Tegel, hvor de nye Opfindelser, som det efter Generalstabens Mening var paatrængende nødvendigt at tage i Brug i større Udstrækning, vilde blive forevist.

Indbydelsen blev modtaget, og ledsaget af Krigsministeren og talrige høje Officerer, blev Rigsdagen en Morgen i Biler ført ud til Tegel. Øvelserne begyndte straks efter Ankomsten. Først kom *Felttelefonen* susende. I Løbet af et Kvarter var en Telefonledning over 2 km opstillet. Der fortsattes med *Feltheliografen*, en Spejl- og Lystelegrafi, som er anvendt meget i Afrika. Derpaa kom *Gnisttelegraf* farende. En, to, tre, var der rejst en 30 Meter høj Mast for traadløs Telegrafi paa 600 km Afstand. Systemet var allerede den Gang saa vidt udviklet, at Kejseren, som opholdt sig nede paa Korfu, ved Hjælp af det stod i

stadig Forbindelse med Strassbourg. Efter Gnisttelegrafen fulgte *Luftballonerne*. Først kørtes en Ballon-Captif frem. Dertil hørte 7 Vogne, en med Ballonen og 6 med Gas. Hurtige Kommandoraab: en, to, tre, Ballonen af Vognen og oprullet, 6 Slinger fra Gasvognene sat i Forbindelse med den, og efter 22 Minutters Forløb var den fyldt med Gas. Saa lød Kommandoraabet: Ballon March, og de henved 30 Mand, der hørte til Betjeningen, kørte taktfast Ballonen hen til *Jordstationens* Vogne. Her blev Gondolen i en Fart fastgjort. En Officer med en Rigsdagsmand som Passager steg ombord, og til Vejrs gik det. Fra en Højde af 300 Meter spejdedes der ud i Landskabet. Efterretningerne gik til Jords pr. Telefon. En Del orienterende Depecher sendtes ogsaa med Hovedlinjen ned i Lædertasker. Der fortsattes med Forevisning af store *Luftkrydsere*, en *Militærballon* foretog Manøvre i Luften, *Parcival-Ballon*en præsenteredes, altsammen uhyre interessant. Til Slut kom et moderne *Feltkøkken* susende med dampende Kedler, og vi trakteredes med Ærtesuppe og Kaffe. Forevisningen var meget oplysende og gav et godt Indblik i Hærens moderniserede Efterretningsvæsen.

Et Par Maaneder efter blev Rigsdagen indbudt til at aflægge et Besøg ved Bodensøen for at se Grev *Zeppelins* nylig færdigbyggede Luftskeib, hans Haller, Værfter og Værksteder. Min Kollega Dr. *Struwe* og jeg rejste efter Aftale nogle Dage forinden sammen til Frankfurt a. M. for at se en stor international Luftskeibsudstilling. Derfra gik Turen videre til Svejts, hvor vi oppe paa Rigi havde en morsom Oplevelse. Hos en ung Dame, som havde et Udsalg af Smaating, købte Dr. *Struwe* først en Naal med Dannebrog, som han forærede mig. Derpaa en lignende Naal med Trikoloren, som han vilde fæste paa sit Bryst. „Lad hellere være med det,“ sagde Damen haanligt. „Den tager man dog kun fra Dem, naar De kommer over Grænsen!“ „Men hvor kan De dog sige det!“ udbrød *Struwe* forundret? „Fordi jeg selv blev plyndret af Politiet, da

jeg for nogle Uger siden var i Mühlhausen!“ svarede hun mundrapt. Oprinnet morede mig. „Der kan De se, hvor godt det tyske Politi er anskrevet i Udlandet,“ sagde jeg til Dr. Struwe. „Sørgeligt nok!“ svarede han bittert.

Rigsdagen samledes i *Konstanz*, hvor Kirkemødet i sin Tid dømte Johan Huss til Døden paa Baalet. I et prægtigt Solskinsvejr gik vi næste Morgen om Bord paa et Dampskib for at sejle til Friedrichshafen; Søen laa spejlblank. Imod Syd højnede Landet sig ind over Svejts, imod Nord strejfede Blikket den henrivende Mainau, hvor Storhertugen af Baden den Gang beboede det Lystslot, som Prins Lennart af Sverrig nu bebor. Forude skimtedes Württembergs Kyster i Efteraarsmorgenens Dis. Lidt efter lidt traadte de stærkere frem, kransede af blaanende Vinbjerger, lyse Villaer og vidtstrakte Frugthaver. Længere ude laa, som en Noah Ark, Grev Zeppelins store Luftskibshal opankret ved Manzell.

I Friedrichshafen blev vi først ført hen til Rigsdagens Bureau, som udleverede os Adgangskort. Luftskibet kunde kun tage 16 Passagerer med til Vejrs hver Gang. Efter Programmet skulde det gaa op seks Gange. Men da der foruden Forbundsraadet var mødt 240 Rigsdagsmænd, maatte der kastes Lod om, hvem der skulde med op. Loddet var desværre ikke mig gunstigt. Af de 6 × 16 Mand, der kunde komme med til Vejrs, samlede første Hold, hvortil de mere kendte Parlamentarikere hørte, sig om Grev *Zeppelin*. Hver enkelt maatte opgive sin Vægt, som straks blev noteret. Under Hensyn dertil fik de deres Pladser anvist i Luftskibets Salon og Gondoler. Næppe var det ordnet, før de strøg ud af Havnen i Grevens elegante Motorbaad.

Det var et interessant Selskab. I Forstavnen knejsede *Fr. Naumanns* Førerskikkelse med de stort skaarne Ansigstræk, halvt skjulte under en sort, bredskygget Hat. Ved Siden af ham saas Centrumføreren *Spahns* smilende

Ansigt. I Midten sad *Bassermann*, de National-Liberales elegante Fører, som i Dagens Anledning havde ombyttet sin altid efter nyeste Mode syede Diplomatfrakke og høje Silkehat med Luftskipperuniform og dertil hørende hvid Hue. Til venstre for ham saa man Socialdemokraten *Heines* ranke Skikkelse og intelligente Træk. Agter ude sad endelig Manden for det hele, *Grev Zeppelin*, endnu frisk og spændstig trods sine 70 Aar, og holdt Roret.

Kort efter stod vort Skib ligeledes ned imod Luftskeibshallen, fulgt af en hel Flotille af Dampskibe, Motor- og Sejlbaade. Forevisningen havde samlet Folk fra nær og fjern. Fra Friedrichshafen helt ned til Manzell var Kysterne sorte af Tilskuere. Luftskeibshallen laa opankret som et Skib. Havnen laa derfor altid i Vindretningen, saa Zepelineren kunde gaa ud og ind uden at generes af Vinden, selv om der blæste en frisk Brise. Da vi naaede Hallen, begyndte Luftskeibet at glide baglæns ud. Saa stort havde de fleste af os ikke tænkt, at det var, skønt vi havde faaet baade Længden og Bredden opgivet i Meter, heller ikke, at det var saa let og elegant, saa straalende hvidt og festligt, som det her blev præsenteret for os i det klare Solskin. Skinnende som Sølv gled den bageste Gondol hen ad Vandspejlet, besat med 8 Mand, noget efter kom Midtsalonen med 6 Mand til Syne, og langt om længe gled ogsaa den forreste Gondol, besat med 8 Mand, deriblandt *Grev Zeppelin*, ud af Hallen under tordnende Hurraraab. Motorerne sattes nu i Gang. Propellerne begyndte at snurre. Stolt og majestætisk steg Krydseren til Vejrs med sine 16 Passagerer og 8 Mands Besætning. Farten gik hen over Skibene, op over Friedrichshafens Taarne og langt ind over Württembergs Vinbjerge, Skove og Byer. Vi satte for fuld Fart ned ad Søen, men sakkede hurtigt agter ud. Efter at have beskrevet en Bue ind over Landet kom Luftskeibet atter til Syne forude, skinnende hvidt imod den klare, blaa Septemberhimmel. Imens samledes vi om Bordene paa Dækket. *Grev Zeppelin* gav Frokost. Omegnens gyldne Vin perlede

i Glassene. Søen havde givet Madlyst, og Stemningen var høj.

Efterhaanden nærmede vi os atter Luftskeibet. En Tid lang manøvrerede det foran os med en forbavsende Sikkerhed. Snart sænkede det sig til Vandspejlet, saa steg det atter højt til Vejrs, slog nogle Slag frem og tilbage, beskrev en Kreds, hvilte i Luften, gled ned i en Spiral og holdt sig stille i 5—6 Meters Højde for derefter let og elegant som en Svane at sætte sig paa Søen. Passagererne skiftede, og vi tog Kursen ned efter Lindau, som ligger i Bajern, men paa Grænsen af Østrig.

Paa Tilbagevejen blev vi indbudt til en Forfriskning i Luftskeibshallen, hvor der var god Lejlighed til oplysende Samtaler med Greven og hans dygtige Ingeniører, som beredvilligt besvarede alle Spørgsmaal. Solen var gaaet ned, da vi naaede tilbage til Konstanz, hvor Grev Zeppelin gav en Festmiddag paa „Insel Hotel“, et gammelt, nedlagt Dominikanerkloster, som i flere Generationer har været i hans Slægts Eje, og hvor han selv er født. Ved Bordet tog Greven Ordet og sagde bl. a.: „Da det saa mørkest ud for mig, sprang det tyske Folk til. Det vil jeg aldrig glemme. Jeg haaber, at De har faaet det Indtryk i Dag, at vi her arbejder med en Sag, som har store Udviklingsmuligheder.“ Taler efter Taler hyldede under stormende Tilslutning Grev Zeppelin og bekræftede begejstret hans Udtalelser, mens Vinen randt i Strømme. — Besøget udmundede, som tilsigtet, i en større Statsbevilling, der satte Grev Zeppelin i Stand til at bygge de stolte Luftkrydsere, som vi hyppigt havde Lejlighed til at se over Nordslesvig under Verdenskrigen.

Jeg havde lovet at besøge en Bekendt i en lille By i Schwarzwald paa Hjemvejen og steg derfor næste Formiddag ind i Toget til Donau-Eschingen. Et Øjeblik efter tog Rigsdagsmand *v. Byern* Plads lige over for mig. Vi var ene i Kupeen. Hr. *v. Byern* var i disse Aar det konservative Partis Ordfører i militære Spørgsmaal. Han havde

tildraget sig almindelig Opmærksomhed ved at revse de unge Officerers flotte Vaner, overdrevne Luksusforbrug og Letsindighed, hvad Gældsstiftelse angik. For saa vidt kendte jeg ham. Jeg vidste ogsaa, at han havde været aktiv Officer, og at han nu var Godsejer i Nærheden af Magdeburg. Men jeg havde ikke før haft Lejlighed til at veksle et Ord med ham.

Næppe havde Toget sat sig i Bevægelse, før han indledte en Samtale. „Repræsenterer De ogsaa Dybbøl?“ spurgte han. „Ja,“ svarede jeg, „hele Nordslesvig fra Kongeaaen til Flensborg Fjord.“ „Jeg kender Landet,“ fortsatte han, „thi jeg var med i 1864, først ved Dybbøl, senere længere nordpaa.“

Han tænkte sig lidt om, saa fortsatte han: „Jeg stod som Officer ved Gardehusarregimentet, ved den Eskadron, der havde Sammenstødet med den danske Dragon *Niels Kjeldsen*.“ Jeg blev mere og mere opmærksom. „Før jeg som tyveaarig Løjtnant rykkede ud i Felten,“ vedblev han, „maatte jeg love min Fader, som var Godsejer, men før havde været Officer, at jeg saa vidt muligt hver Dag i et Brev vilde fortælle ham om mine Oplevelser i Felten. Jeg holdt Løftet. Min Far gemte Brevene. Efter hans Død har jeg faaet dem tilbage. For nogen Tid siden fik jeg fra mit gamle Regiment Anmodning om at stille de Oplysninger om Sammenstødet med Niels Kjeldsen, som jeg sad inde med, til Raadighed for den danske Professor *Karl Larsen*, som søgte at føre den i Danmark udbredte legendariske Fortælling om den danske Dragon tilbage til den historiske Virkelighed. Jeg søgte da det Brev frem af Bunken, hvori jeg samme Aften havde fortalt min Fader om Tildragelsen. Jeg oplevede den paa ny i Erindringen, men nægtede at følge Opfordringen. Senere har jeg skaffet mig Kendskab til, hvad Professoren har skrevet. Det stemmer i Hovedsagen med, hvad der virkelig er foregaaet. Men jeg misbilliger desuagtet i høj Grad hans Arbejde. Derfor har jeg ikke villet stille mit Materiale til hans Disposition.“

Dybt grundende standsede han et Øjeblik, saa fortsatte han: „Ser De, naar et Folk oplever saa store Ulykker, som det danske Folk oplevede i 1864, vil det, naar det er sundt og livskraftigt, reagere derimod ved desuagtet at skaffe sig lyse Minder, eventuelt ved Hjælp af Legender. Saaledes er det gaaet med Niels Kjeldsen. Han var en modig og tapper Dragon, som faldt i aaben Kamp. For Kavallerister er Sablen og Pistolen lige berettigede Vaaben. Under Kampen sættes Liv ind imod Liv, og man griber da til det mest brugbare Vaaben. Da vi stødte sammen med Dragonerne, som søgte at undvige, blev han skudt i ærlig Kamp. Hvad man i Danmark fortæller om, at han paa snigmorderisk Vis blev nedskudt bagfra, og at den tyske Officer, som udførte denne Niddingsdaad, senere blev tilrettevist af Regimentschefen og afskyet af sine Kammerater, har ikke noget med Virkeligheden at gøre. Det er en Legende. Men jeg betragter det som Synd at fratage et Folk den Slags Legender, fordi de danner en sund Modvægt imod Krigens mørke Minder, er til Trøst og Opmuntring for mange og styrker Nationalfølelsen. Jeg forstaar ikke Professor Larsens sygelige Trang til at gøre sit eget Folk fattigere paa Minder. Jeg misbilliger hans Arbejde og vilde derfor ikke underbygge hans i Hovedsagen rigtige Fremstilling med mit Materiale.“

Jeg sagde nogle anerkendende Ord om hans Omtale af det danske Folk og hans Respekt for dets Følelser. Lidt efter fortsatte han: „Vi gik videre nordpaa, og jeg var ogsaa med ved *Assendrup* d. 27. Marts. Fra den Nat stammer de tristeste Minder fra min Deltagelse i tre Felttog, — jeg har senere været med i Krigene 1866 og 1870—71. Vi troede, at Danskerne var langt borte. Mandskabet var gaaet til Ro, efter at der var udstillet et Par Vagtposter. Jeg laa og sov, men blev pludselig vækket af Skud og Angrebs-signaler. Lynsnart sprang jeg ud af Sengen. I Gaarden var alt Forvirring. Jeg saa et Glimt af danske Tropper, sprang derefter ud af et Vindue paa modsat Kant og naae-

de i det blotte Linned uset over i en Lade, hvor jeg kravlede op over en Brændestabel og blev liggende musestille. Jeg var næsten stivfrossen i den kolde Foraarsnat, da jeg omsider hørte tyske Kommandoraab. Saa sneg jeg mig forsigtig ud, men aldrig har jeg følt mig mere ilde til Mode eller været i en pinligere Situation, end da jeg derefter uden Uniform og Vaaben — og som det viste sig uden Hest, thi den havde Danskerne ogsaa taget — meldte mig til min Eskadron. Overrumplingen lykkedes desværre fuldstændigt, men kun fordi Beboerne stod i Ledtog med de danske Tropper.“

Vi var imidlertid naaet op imod Donau-Eschingen, hvor Kejseren Aaret i Forvejen havde deltaget i Fyrst Fürstenbergs ilde berygtede Rævejagter, mens Rigsdagen sad til Doms over hans uforsigtige, iøvrigt kun ved Udenrigsministeriets Forsømmelighed offentliggjorte Udtalelser i England. „Den gamle Fyrst Fürstenberg kendte jeg ret godt,“ fortalte v. Byern videre. „Jeg har tilbragt mange glade Dage paa Slottet i min Ungdom. Den unge Fyrste og jeg stod ved samme Regiment, og naar han tog hjem, havde han i Reglen en Del Regimentskammerater med sig. Den gamle Fyrste udmærkede mig fremfor mine Kammerater ved at tage mig med paa lange Spadsereture. En Dag, da vi spadserede i Parken, sagde han til mig: „Det er dog ikke saa dyrt at tjene ved et preussisk Gardekavalleriregiment, som jeg havde troet. Jeg havde regnet med, at min Søn vilde bruge 100,000 Mark aarlig, men han klarer sig med ca. 75,000 Mk.!“ Han gjorde atter en lille Pause. „De 75,000 Mk., som den unge Fyrste aarlig fik i Tilskud til sin Officersgage, var imidlertid tilstrækkelige til at ødelægge ham. Han kastede sig ind i et meget udsvævende Liv, nedbrød i Løbet af faa Aar sit Helbred og døde i en ung Alder. Han var eneste Søn. Efter den gamle Fyrstes Død gik de store Godser derfor over til en østrigsk Side-linje. Den nuværende Fyrste kender jeg ikke.“ Han sad atter lidt i dybe Tanker, saa tilføjede han stilfærdigt: „Jeg

har ofte prist mig lykkelig, fordi min Fader ikke var saa rigt udstyret med Gods og Guld. I sine yngre Aar havde han været Officer. Senere overtog han det Gods, jeg nu ejer. Det er ikke særlig stort. Vi var seks Brødre, som alle var Officerer. Vore Tilskud var derfor beskedne. Men det betragter jeg som en Lykke, thi det bidrog til, at vi klarede os, hvor andre faldt for Fristelsen og satte Sundheden over Styr.“

Ved Stationen skiltes vore Veje. Jeg maatte skifte Tog og kørte ene videre, optaget af hans Fortællinger.

Af Brevene til min Kone fra dette Tidsrum aftrykker jeg følgende Uddrag: „I Finansudvalget behandler vi Marinebudgettet. Forhandlingerne er strengt fortrolige. Jeg faar meget at vide og Indblik i mange Forhold. I det store og hele er min Opfattelse af Forholdene bleven stadfæstet. Svaret paa N. N.s med mig aftalte Spørgsmaal til Storamiral v. Tirpitz vedrørende den engelske Flaademanøvre ved Esbjerg faldt overordentlig tilfredsstillende ud. I Morgen og følgende Dage gaar Forhandlingerne videre.

Jeg sidder i Finansudvalget hver Dag fra Kl. 10 til henad Kl. 2 Eftermiddag. Forhandlingerne har været meget lærerige og langt over Forventning tilfredsstillende for mig.“

VÆLGERFORENINGENS SOCIAL- POLITISKE KURSUS

Efter min Hjemkomst fra Bodensøen fik jeg travlt med at forberede Vælgerforeningens første social-politiske Kursus. Fra min første offentlige Fremtræden havde jeg hævdet, at vi skulde opfylde vore statsborgerlige Pligter, men ogsaa til det yderste udnytte vore statsborgerlige Rettigheder. Med dette for Øje havde jeg søgt at udbrede Kendskab til Lands Lov og Ret, bl. a. ved at udgive fem kommenterede Udgaver af gældende, for os særlig vigtige tyske Love. I 1909 føjede jeg dertil en lille Haandbog om „Rigsforeningsloven“. Rigsdagsmand *Heine*, efter Republikens Oprettelse Justitsminister, med hvem jeg havde staaet i fortroligt Samarbejde under Lovens Tilblivelse, udgav samtidig en lignende Haandbog for det tyske Socialdemokrati og sendte mig efter Aftale Korrekturarkene, for at jeg kunde udnytte hans Kommentarer ved Affattelsen af min Bog.

Personskiftet i Regeringen indvarslede en ny Kurssvingning i Tysklands nordslesvigske Politik. Uvejr var i Vente. Vi maatte derfor i Tide skærpe vore Vaaben. Paa Jordkampens Omraade stod vi efter Oprettelsen af „Nordslesvigsk Kreditforening“ vel rustet over for det signaliserede Fremstød. Ved at udbrede indgaaende Kendskab til den preussiske Administration, den gældende tyske Lovgivning og andre undertvungne Nationaliteters Forsvarskamp imod Statsmagtens Overgreb, vilde vi i høj Grad kunne styrke vor Modstandskraft. Med dette for Øje foreslog jeg 6. Ok-

tober 1909 Vælgerforeningen Oprettelsen af „social-politiske Kursus“.

Vi havde nu i vor Midte en Del unge, hver paa sit særlige Omraade lovkyndige Mænd, som var velegnede til at behandle vigtige Spørgsmaal med Sagkundskab. De erklærede sig paa Forespørgsel alle villige til at overtage Undervisningstimer. I Berlin havde jeg i Aarenes Løb i Samtaler med Polakker og Elsass-Lothringer erhvervet mig ret indgaaende Kendskab til den nationale Forsvarskamp i disse Grænselande. I Rigsdagens Læsesale og Bibliotek havde jeg haft Adgang til at læse det vigtigste af, hvad der fremkom om Nationalitetskampen i andre Lande i inden- og udenlandske Tidsskrifter, Brochurer og Bøger. Jeg var derfor i Stand til at behandle disse Spørgsmaal med Sagkundskab. — Efter den preussiske Foreningslov vilde Afholdelsen af et saadant Kursus have været umuligt. Men her havde Rigsforeningsloven ogsaa for os skabt ny, værdifuld Ret.

Mit Forslag gik ud paa, at Kursus'et skulde afholdes i den tredie Novemberuge. I den faldt preussisk Bededag, og vi havde dermed tre Helligdage i Løbet af otte Dage, hvad der vilde lette adskillige Deltagelsen. Det danske Borgerkab i Aabenraa gav Tilsagn om, at Deltagerne kunde bo og faa Morgenmaaltid i private Hjem. Middags- og Aftensmad skulde de derimod have paa „Folkehjem“, hvor Kursus'et blev afholdt. For Logi, Kost og Undervisning skulde Deltagerne betale 25 Mark. Foredragsholdernes Honorar sattes til 15 Mark for hvert Foredrag. Jeg antog, at Kursus'et derefter kunde bære sig selv, men foreslog dog for en Sikkerheds Skyld, at Vælgerforeningen skulde erklære sig villig til at dække et eventuelt Underskud. Forslaget blev enstemmigt vedtaget. Otte Dage senere udsendte Vælgerforeningens Sekretær Indbydelsen, ledsaget af omstaaende Timeplan gennem Tillidsmændene. Der meldte sig flere Deltagere, end jeg havde ventet. De fleste var yngre Mænd med Fod under eget Bord, som indtog fremskudte

Timeplan for Vælgerforeningens Kursus i politisk Oplysning November 1909.

Klokken	MANDAG 14.	TIRSDAG 15.	ONSDAG 16.	TORSDAG 17.	FREDAG 18.	LØRDAG 19.
9—10		<i>P. A. Callø:</i> Landsarbejderspørgsmaalet.	Tandlæge <i>Smith:</i> Kommunalforfatningen.	<i>P. A. Callø:</i> Skattevæsnet.	<i>H. P. Hanssen:</i> Samtaletime om Forvaltningsretten.	<i>P. A. Callø:</i> Skattevæsnet.
10 ¹ / ₂ —11 ¹ / ₂	<i>H. P. Hanssen:</i> Kursuset aabnes.	<i>N. Nissen Viby:</i> Arbejderkolonisation.	Advokat <i>Ravn:</i> Retsforfatningen.	<i>N. Andersen:</i> Rente- og Rentabilitetsberegninger	<i>M. Andresen:</i> Bogsagen.	<i>P. A. Callø:</i> Samtaletime.
Middagspavse.						
2 ¹ / ₂ —3 ¹ / ₂	<i>P. A. Callø:</i> Kreditvæsnet.	<i>Kr. Refslund Thomsen:</i> Foreningsretten.		<i>Kr. Refslund Thomsen:</i> Arbejdersekretariatet.	Advokat <i>Ravn:</i> Familiereetten.	<i>Kr. Refslund Thomsen:</i> Erstatningspligten (Haftpflicht) efter B. L.
4—5	<i>P. A. Callø:</i> Samtaletime.	<i>Kr. Refslund Thomsen:</i> Samtaletime.		<i>Kr. Refslund Thomsen:</i> Samtale om Forsikringslovene.	Advokat <i>Ravn:</i> Samtaletime.	Tandlæge <i>Smith:</i> Vej- og Jagtret.
5 ¹ / ₂ —6 ¹ / ₂	<i>M. Refslund Poulsen:</i> Ejendomsspørgsmaalet.	<i>Kloppenborg-Skrumsager:</i> Partiforholdene i Tyskland.		<i>H. P. Hanssen:</i> Rentegaardslovene og deres Anvendelse.	<i>H. P. Hanssen:</i> Polakkernes Nationalitetskamp med særligt Hensyn til Kamp om Jorden.	
Aftenpavse.						
8 ¹ / ₂	Aftenunderholdning.	<i>H. P. Hanssen:</i> Biskop Monrad.	Frit Ordskifte om et Emne efter Deltagernes eget Valg.	<i>N. Hansen:</i> Den nordslesvigske Presses Historie.	Pastor <i>Rosendal:</i> Nordslesvigske Præster.	Selskabelig Sammenkomst.

Timeplan for Vælgerforeningens femte social-politiske Kursus 17.–22. November 1913.

Klokken	MANDAG 17.	TIRSDAG 18.	ONSDAG 19.	TORSDAG 20.	FREDAG 21.	LØRDAG 22.
9—10		<i>Kr. R. Thomsen:</i> Sygeforsikringen og Landbruget.	Tandlæge <i>Smith:</i> Kommunernes Finanser.	<i>P. A. Callø:</i> Befolkningsspørgsmaal.		Tandlæge <i>Smith:</i> Statsret.
10 ¹ / ₂ —11 ¹ / ₂	Kursuset aabnes.	<i>H. P. Hanssen:</i> De nye Skattelove.	Advokat <i>Ander- sen:</i> Bestyrelses- og Til- synsraadsmedlem- mernes juridiske Ansvar.	<i>J. H. Schmidt:</i> Jordspørgsmaalet.	<i>H. Hansen:</i> Jordernes Værdi.	<i>N. Andersen:</i> Landdagsvalgene 1867—1913.
Middagspavse.						
2 ¹ / ₂ —3 ¹ / ₂	<i>P. A. Callø:</i> Vore Sparekassers Arbejdsmaade.	Advokat <i>Ander- sen:</i> Arveret med sær- ligt Hensyn til Foreninger og Forsamlingshuse.	Bededag.	<i>H. P. Hanssen:</i> Rentegaardslov- givningen og Ejendoms- befæstelsen.	<i>Kr. R. Thomsen:</i> Ejendomsbefæstel- sen og vor Kredit- organisation.	Red. <i>E. Christi- ansen:</i> Pressen.
4—5	<i>P. A. Callø:</i> Samtaletime.	Advokat <i>Ander- sen:</i> Samtaletime.		<i>H. P. Hanssen:</i> Samtaletime.	<i>Kr. R. Thomsen:</i> Samtaletime.	Ordskitte om Kursuset.
5 ¹ / ₂ —6 ¹ / ₂	<i>H. P. Hanssen:</i> Loven om Stats- tilhørsforholdet.	<i>N. Hansen:</i> Kirkeforfatningen i Hertugdømmerne med særligt Hen- blik paa Stillingen i Nordslesvig.	<i>Kloppenborg- Skrumsager:</i> Tvangsetter- skolerne.	<i>Kr. R. Thomsen:</i> Polakkernes økonomiske Organisation.	<i>M. Refslund Poulsen:</i> Nybyggerforenin- gen i Rødding.	Advokat <i>Ravn:</i> Retsforfatningen.
Aftenpavse.						
8 ¹ / ₂	Aftenunder- holdning.	<i>P. A. Callø:</i> Preussens Fald og Genoprejsning.		<i>P. Grau:</i> November 1863.	<i>H. P. Hanssen:</i> Nation og Stat.	Selskabelig Sammenkomst.

Stillinger paa deres Hjemegn. Ialt var Kursus'et besøgt af 44 faste Deltagere. Men man kunde ogsaa løse Kort til enkelte Dage eller Foredrag. Mange benyttede sig deraf. Ofte samlede Foredragene det dobbelte Antal Tilhørere, ja vi talte indtil 200 Tilhørere.

Paa Kursus'ets sidste Aften samledes Deltagerne med deres Værter til en selskabelig Sammenkomst, hvor Tale og Sang skiftede til efter Midnat. Fra alle Sider udtalte man sig anerkendende om Kursus'et. Glæden over dets heldige Forløb gav sig kraftigt Udtryk. Vælgerforeningen opfordredes indtrængende til at fortsætte med lignende Kursus ad Aare.

Vælgerforeningens social-politiske Kursus blev derefter en staaende Institution, som indtil Verdenskrigen hvert Aar i den tredie Novemberuge samlede en stor Kreds af interesserede Deltagere fra alle Strøg af Nordslesvig. Mange Deltagere vendte Gang efter Gang tilbage. I 1910 var Kursus'et besøgt af 83 Deltagere, hvoraf 14 ogsaa havde været Kursusdeltagere Aaret før. Desuden havde 91 løst Kort til enkelte Dage og 184 til enkelte Foredrag. Kursus'et kunde, som tilsigtet, omtrent bære sig selv. Det fik i sidstnævnte Aar kun et Tilskud paa 80 Mark af Vælgerforeningens Kasse.

Omstaaende Timeplaner for Vælgerforeningens første social-politiske Kursus i 1909 og sidste i 1913 giver en Oversigt over Arbejdet, som udførtes. Mange mindes endnu disse Novemberuger med Glæde. Vi indledede Dagens Gerning med en Morgensang. Det var for mig altid højtidstid, naar kraftige Mandsstemmer istemte en af Inge-manns Morgensange eller Jakob Knudsens herlige Sang: „Se, nu stiger Solen af Havets Skød“, som i disse Aar blev sunget med særlig Forkærlighed. Som Leder af Kursus'et var jeg i Reglen til Stede fra først til sidst. Bededags Eftermiddag bortfaldt Undervisningstimerne. Deltagerne var da mine Gæster. De til Foredragene knyttede Samtaler gav Lejlighed til at uddybe Emnerne. Mange Spørgsmaal blev

besvarede, og en livlig Meningsudveksling fandt Sted. Der er for mig ingen Tvivl om, at Vælgerforeningens socialpolitiske Kursus virkelig, som tilsigtet, skærpede vore Vaaben i den os paatvungne Forsvarskamp og var medvirkende til at skabe den lyse, frejdige Stemning, der var fremherskende i Nordslesvig i Aarene før Verdenskrigen.

Efter Genforeningen er der gjort et enkelt Forsøg paa at genoptage dette Arbejde. Der var Anledning nok til det, thi Sønderjyderne trængte til Oplysning om dansk Lov og Ret. Men Partisplittelsen var nu for stor. Sagen lod sig ikke mere gennemføre som alment dansk Foretagende. Forsøget mislykkedes.

Derimod er det, saavidt jeg skønner, lykkedes Red. A. Svensson at gennemføre lignende aarlig tilbagevendende Kursus paa Hindsgavl under Navn af „Den konservative Højskole“ og beregnet paa at samle konservative Deltagere fra hele Riget.

INDRE MISSIONS NATIONALISERING

Indre Mission i Nordslesvig blev grundlagt i Foraaret 1887. Tanken udgik fra en Hjemmetysker i det daværende Grænsesogn Aller, som var paavirket af dansk Indre Mission, og søgtes derefter virkeliggjort af fem tysksindede nordslesvigske Sognepræster. „Undertegnede,“ hed det i et Opraab, som de sammen med et Par Lægmænd udsendte, „har forenet sig med det Formaal at holde en Indremissionær i Nordslesvig og som saadan antaget *Lars Birk*, der er boende i Hvinderup ved Christiansfelt, men har staaet i Indre Missions Tjeneste i Danmark i 15 Aar.“

Det var en *dansk* Aandsretning, der hermed brød ind over Grænsen. Dette gav sig ikke blot Udtryk i, at *Lars Birk*, som var født i Vejleegnen, var dansk Statsborger og hidtil havde virket som Lægprædikant i Danmark, blev antaget som Foreningens første Indremissionær, men navnlig ogsaa i, at *Vilhelm Beck* efter tysksindede Sognepræsters Opfordring, med Myndighedernes af dem udvirkede Til-ladelse, Aaret efter prædikede ved Indre Missions første Aarsmøde i Aabenraa. Skønt tysksindede havde de Nord-slesvigere, der rejste Bevægelsen, fra første Færd af fuld Klarhed over, at en religiøs Vækkelse kun var mulig paa Modersmaalets Grund. Dette gjaldt især de betydeligste af Stifterne, Præsterne *H. Lawaetz*, *Nic. C. Nielsen* og *H. Tonnesen*, som alle var nøje kendt med Forholdene i Nord-slesvig.

Pastor *Lawaetz*, som i en Aarrække var Sognepræst i mit Fødesogn og kom meget i mit Hjem, har jeg før om-

talt som en rettænkende, grundærlig og hjertensgod Mand. Da jeg en Gang i min pure Ungdom besøgte ham sammen med en anden ung Mand, gik vi ham haardt paa Klingen og opfordrede ham til at udtale sig om det nationale Spørgsmaal. Man vilde ikke have kunnet bebrejde ham noget, hvis han i Betragtning af vor Ungdom simpelt hen havde afvist Opfordringen, men fredsommeligt svarede han: „Jeg er tysksindet. Derfor opgav jeg efter Krigen mit Embede paa Fyn og tog hened. Men jeg ved, at det helt overvejende Flertal af den nordslesvigske Befolkning er dansksindet og ønsker at genforenes med Danmark. Jeg finder dette Ønske berettiget, og jeg vil derfor heller aldrig kunne træde hindrende i Vejen for dets Virkeliggørelse.“

Den sønderjyske Indre Missions første Formand *Nic. C. Nielsen* og Sekretær *H. Tonnesen*, som endnu lever, tilhørte en Type af nordslesvigske Præster, som jeg ikke før har omtalt. Fælles for dem var, at de følte sig fast og inderligt knyttet til deres Hjemstavn Nordslesvig. „Jeg vilde ingen Steder paa Jorden hellere bo end i Slesvig,“¹⁾ skriver Pastor Nielsen, og mens han fører Læserne omkring i sit Hus, fortæller han om sin gamle Klokke, der er „en Green“ fra Aabenraa, om sin Skrivepult, der allerførst stod i Bedsted Præstegaard, hvor *Niels Brorson*, Hans Adolf Brorsons Broder, den Gang var Præst, for efter en lang Vandring omkring i nordslesvigske Præstegaarde at have hos ham, og om mange andre Ting i Huset, som viser, hvor stavnsbunden han føler sig. I et Digt „Til Slesvig“ skriver han:

Jeg elsker Dig mit Fædreland,
 Jeg elsker hver en Egn,
 Som Gud i Dig til Hjem os gav
 Fra Østersø til Vesterhav,
 Fra Bøgeskov til Kæmpegrav
 Fra Klit til Hasselhegn.

¹⁾ „Paa Rejse omkring i mit Hus“. Fortællinger og Skildringer af *Nic. C. Nielsen*, Sognepræst i Sommersted.

Jeg elsker dig mit Fødeland,
 Dit Folk og Folkets Sprog;
 For fremmed Øre grimt og plat,
 Dog mangan Vids og Visdoms Skat
 Han i det simple Maal fik fat,
 Om han paa den blev klog.

I et Selvforsvar over for Kredse inden for „Indre Mission“, som i 1912 angreb Pastor *Tonnesen*, fordi han lagde for megen Vægt paa Nationalfølelsen¹⁾, skrev han: „Min Patriotisme er i første Linie Lokalpatriotisme. Jeg elsker særlig det lille Land, som ligger mellem Kongeaaen og en Linje Flensborg—Tønder. Jeg elsker de 200,000 Mennesker i dette lille Land med en lignende Forkærlighed, som Jesus, da han foretrak Egnen ved Genezareth Sø paa saadan en Maade, at man endogsaa kaldte Kapernaum hans egen Stad. Jeg elsker Befolkningen i dette lille Land, som en Moses, en Jeremias, en Nehemias og en Paulus elskede deres Frænder efter Kødets.

Men elsker jeg mit Folk, saa maa jeg ogsaa have Forstaaelse for dets Nød, ej blot den enkeltes individuelle Nød, men ogsaa for Fællesnøden. En Kendsgerning som den, at tre Fjerdeparten af Befolkningen i Nordslesvig efter sin Overbevisning lever under Fremmedherredømme, kan jeg dog ikke lukke Øjnene for. Er jeg Jøderne en Jøde og Grækerne en Græker, saa maa jeg have Forstaaelse for den nationale Nød, som en Nationalitet faktisk er i, naar den lever under en fremmed Stat.“²⁾

¹⁾ „Indre Mission og Nordslesvig“. Et Forsvarsskrift af Pastor *Tonnesen*, Hoptrup. Forlaget af „Kristelig Forening for indre Mission i Nordslesvig“.

²⁾ Det er betegnende for Pastor *Tonnesens* nøje Kendskab til Nordslesvig, at han i 1913 — Aaret før Verdenskrigen — kunde skrive, at *Tre-Fjerdeparten af Befolkningen i Nordslesvig efter sin Overbevisning lever under Fremmedherredømme*. Det svarer nøje til Afstemningsresultatet i 1920: 75 % danske og 25 % tyske Stemmer og viser med meget andet, hvor hul og usandfærdig de tyske Agitatorers Tale er, naar de paa staar, at Afstemningsresultatet gav et falsk Billede af Forholdene, som de i Virkeligheden er.

Under disse Mænds Førerskab vandt Indre Mission op imod Aarhundredskiftet stigende Tilslutning i Nordslesvig. Der blev afholdt Missionsfester, som samlede større Tilhørerskarer, ogsaa af andre kirkelige Retninger. Inden for Missionens dybest grebne Tilhængere mærkede vi en aftagende Interesse for vore store nationale Foreningers Arbejde og især for de politiske Valg, men der kunde endnu ikke i Halvfemserne paavises Forsøg paa at øve Paavirkning i tysk national Retning.

Efter Aarhundredskiftet ændredes dette. — De politiske Forhold skærpedes under Köllerpolitiken. Forbindelsen nordpaa blev overskaaret. Ordførere fra Danmark kunde ikke mere faa Tilladelse til at tale paa Missionens Møder. Til Gengæld knyttedes der Forbindelser sydpaa. Unge Piger fra danske Hjem i Nordslesvig, som blev uddannet til Diakonisser paa den af *Emil Wacker*, en tyskfødt og allerede som Student udpræget tysksindet og politisk interesseret Præst, ledede Diakonisseanstalt i Flensborg, blev stærkt paavirket i tysk-national Retning. Et nyt Hold af unge national-politisk interesserede tyske Præster rykkede ind i nordslesvigske Præstegaarde og gjorde sig Aar for Aar mere gældende inden for „Indre Mission“. Den tyske Missionsanstalt i Breklum i Sydslesvig fik stigende Indflydelse og foretog aarlig store Pengeindsamlinger i Nordslesvig. Generalsuperintendent *Kaftan* havde i disse Aar aabent Øje for Indre Missions national-politiske Betydning. „Da Regeringspræsidenten,“ skriver han i sine Erindringer, „en Gang spurgte mig om Indre Mission, svarede jeg: „*De, Hr. Regeringspræsident, har maaske mere Grund til at fremme Indre Mission end jeg.*“

Jeg fulgte Indre Missions Udvikling efter Aarhundredskiftet med stigende Bekymring, især efter at man søgte at drage Ungdommen sydpaa til de store aarlig tilbagevendende Missionsfester i Breklum. I 1906 deltog over 400, i 1907 henved 1000 unge Nordslesvigere fra dansktalende Hjem i saadanne Fester, hvor de ved Siden af en tyskpræ-

get kirkelig ogsaa blev udsat for en fra mit Standpunkt set farlig tysk-national Paavirkning. Efter Optantraktatens Afslutning betragtede jeg derfor, som mine Breve fra disse Aar viser, nordslesvigsk Indre Missions Nationalisering som en af vore vigtigste national-politiske Opgaver.

Under Køllerpolitiken havde jeg allerede søgt at faa nordslesvigsk Indre Mission under stærkere Paavirkning af Aandsfrænder i Kongeriget. I Halvfemserne havde jeg truffet en bekendt dansk Indremissionær *Anders Stubkjær* hos min Ven, Pastor *Bruun* i Levring, og vundet hans Tillid. Stubkjær havde deltaget i Treaarskrigen og omfattede vedvarende Sønderjylland med varme Følelser. Jeg opretholdt Forbindelsen med ham og opfordrede ham, kort efter Aarhundredskiftet indtrængende til at foretage en Rundrejse til Trosfæller i Sønderjylland for at knytte Forbindelser mellem Indre Mission paa begge Sider af Grænsen. Han erklærede sig villig, hvis jeg vilde lægge Rejseplanen for ham. Det gjorde jeg med nøje Angivelse af de Lægmænd og Præster, som jeg mente, at han burde besøge. Rejsen skulde han efter min Plan afslutte med Besøg hos Præsterne Tonnesen i Hoptrup og Nielsen i Sommersted. Stubkjær takkede for mit Brev, hvori jeg havde givet nærmere Oplysninger om de Mænd, han skulde besøge, godkendte Planen, men skrev, at han dog vilde tilføje et afsluttende Besøg hos mig for at aflægge Beretning om Rejsen og meddele mig sine Indtryk af Personer og Forhold. Da den gamle Missionær vilde orientere sig ved Hjælp af et Sønderjyllands Kort, opdagede han imidlertid, at Sommersted laa lige Syd for Grænsen. Han fandt da, at han ikke burde gaa Pastor Niensens Dør forbi, men indlede Rejsen med et Besøg hos ham. Under dette Besøg udviklede han Rejseplanen. Overrasket spurgte Nielsen, hvem der havde udarbejdet den for ham. Ærligt og redeligt sagde han, at det havde jeg! Tiderne var vanskelige. Nielsen blev ængstelig og skrev endnu samme Dag til Pastor Tonnesen, at Forsigtighed over for Stubkjær var paabudt, da jeg

havde min Finger med i Spillet. Tonnesen udsendte straks Varselsraab til de Hjem, Stubbkjær vilde besøge. Til en Storbonde i Haderslev Amt, som havde indbudt en Vennekreds i Anledning af Stubbkjærs Besøg, skrev han saaledes, at han ikke som dansk Statsborger burde huse Stubbkjær om Natten, da han dermed vilde risikere en Udvisningsordre. Til nærmere Forklaring medsendte han Nielsens Brev. Stubbkjær fik under Besøget Nielsens og Tonnesens Breve hos Modtageren og — gav mig dem som Bilag til den interessante Beretning, han aflagde, da han efter Løfte afsluttede sin Rejse med et Besøg hos mig!

Vi havde allerede efter Anmodning ved tidligere Valg faaet en Haandsrækning af Vilhelm Beck. Før Rigsdagsvalget i 1907 skrev jeg til Pastor *H. J. F. C. Mathiesen*, den Gang Redaktør af „Kristeligt Dagblad“, og bad under Henvisning til det forestaaende for os vigtige Valg ham om at skrive nogle Artikler i sit Blad og tilstille os et Antal Eksemplarer af de paagældende Numre til Uddeling i Kredse, som hernede sluttede sig til Indre Mission, men var udsat for tysk-national Paavirkning. Pastor Mathiesen efterkom beredvilligt Anmodningen. Dette førte til en Korrespondance, som resulterede i, at han og *Ernst Kjærsgaard*, „Kristeligt Dagblad“s daværende Forretningefører og senere Redaktør, ud paa Sommeren 1907 aflagde et Besøg hos mig paa „Højtoft“ for at drøfte, hvad der kunde gøres for atter at faa den sønderjyske Indre Mission under stærkere dansk Paavirkning. Vore Forhandlinger udmundede i en Beslutning om, at daværende Sekretær for K. F. U. M. i Aalborg *J. M. Kylling*, som var født i Vonsbæk ved Haderslev og preussisk Statsborger, skulde kaldes til en lignende Virksomhed i Nordslesvig. Pastor Mathiesen traadte derefter i Forbindelse med Pastor Tonnesen og Sekretær Kylling og fik deres Samtykke. Fra tysk Side blev der paa et Forhandlingsmøde i Haderslev rejst Modstand imod Kyllings Ansættelse under Henvisning til, at han hørte til en udpræget dansksindet Familie. Men et Ud-

valg af fremtrædende Ordførere inden for Indre Mission i Kongeriget stillede de nødvendige Pengemidler til Raadighed, og Sagen blev alligevel ført igennem.

I Sønderjylland var Jordbunden vel forberedt for Kyllings Virksomhed. Köllerpolitikens skrigende Uretfærdighed og Myndighedernes hensynsløse Fortyskning af Skole og Kirke havde vakt mange Kredse inden for Indre Mission til Eftertanke over det nationale Spørgsmaal. Dette gjaldt især om Sognene nær Kongeaagrænsen, hvorfra man hele Tiden havde vedligeholdt personlige Forbindelser med Indre Mission Nord for Grænsen. En Kreds af yngre betydelige Lægmand inden for Indre Mission stod her fra første Færd af rede til at støtte Kyllings Virksomhed. Fremmest blandt dem stod Indremissionærerne *P. Paulsen*, *Brændstrup*, og *J. Børsen Hansen*, *Haderslev*, *Gaardejerne Jørgen Gamborg*, *Københoved*, *Hans* og *Jens Bruun* i *Skodborg* og *Malermester Magnussen*, *Haderslev*. Andre fremtrædende Nordslesvigere af dansk Æt, saaledes daværende Indremissionær, nuværende Folketingsmand *Johan Nissen*, stod derimod paa det Tidspunkt i Modstandernes Række, tog bestemt Afstand fra Kyllings Virksomhed og raadede ham til at slutte sig til Frimenighederne.

Virksomheden vandt imidlertid hurtig uventet stor Tilslutning. Aaret efter drog den første Ungdomsskare fra Indre Missions Kredse i Nordslesvig paa et flere Dages Besøg hos Venner i København. Modstanderne fik derfor travlt. I 1908 oprettedes et „Fællesforbund af kristelige Ungdomsforeninger i Nordslesvig“, som samlede 13 Foreninger. Men den nordfra rejste Bevægelse tog dem Vinden af Sejlene. Inden ret længe maatte de kapitulere og gaa ind paa, at Kylling blev ansat som Sekretær for Fællesforbundet. Dermed fik det Medbør, og i 1912 omfattede det allerede 45 Foreninger med henved 1000 Medlemmer. Endvidere blev Kylling Redaktør af et „Kristeligt Ungdomsblad“, som udkom i 2000 Ekspl. „Hvorledes bedømmer de tyske Præster Kyllings Virksomhed?“ spurgte jeg i 1909

Johannes Tiedje, som jeg da var traadt i Forbindelse med. „De siger: „Er ist der Hecht im Karpfenteich!“ (Han er Gedden i Karpedammen!)“ svarede han.

Jeg husker ikke, hvad der var den ydre Anledning til, at jeg i 1908 uventet modtog et Besøg af Pastor *Nic. C. Nielsen* fra Sommersted, med hvem jeg ikke før havde staaet i personlig Forbindelse. Men ved at læse hans Skrifter havde jeg faaet Interesse for ham som from Præst og særpræget nordslesvigsk Personlighed, hvis Indflydelse paa Indre Mission det gjaldt om at styrke over for Strømningerne sydfra. Hans Besøg var mig derfor kært. Det gav Anledning til en livlig Meningsudveksling, som uddybede mit Kendskab til ham og øgede den Højagtelse, jeg længe havde næret for ham. Til yderligere Karakteristik af ham aftrykker jeg følgende Brev, som jeg Aaret efter modtog fra ham:

p. T. Flensborg, d. 18. April 1909.

Højtærede Hr. Hanssen!

I disse Dage for et Aar siden opsøgte jeg Dem. I Dag har jeg ogsaa noget paa Hjertet. Det var mig en stor Glæde i sin Tid at se, hvorledes De omtalte afdøde Gehejmeraad *Jürgensen*. Jeg sagde til mig selv: „Der kan man se: Den ægte slesvigske Rod fornægter sig ikke. De to — De og *Jürgensen* — er dog to Alen af et Stykke, selv om de er i forskellige politiske Lejre.“ Ja, det var for mig virkelig en velgørende Iagttagelse. Og jeg beder Dem som ærlig Slesviger: Uddyb ikke Kløften mere end behov gøres! Der er noget i vor slesvigske Race, som hverken Jyde, Friser eller Holstener forstaar. Lad os beholde det!

Og endnu et! Vær ikke ond imod den Indre Mission. Jeg er jo en gammel slesvigsk Pietist af Brorsonsk Præg. Jeg er det efter min inderste Overbevisning. Før kan man rive Hjertet ud af mig, før man kan faa mig til at opgive den. Naar jeg skal sige, hvilken Konfessions Afskygning

og Udformning, der kommer den guddommelige Sandhed i Skriften nærmest, saa svarer jeg: den gamle Pietismes Lære, som den har faaet sin dogmatiske Støbning i Pontoppidans Katekismus og har fundet sin Sanger i Brorson. Og, som jeg sagde i Fjor, denne Retning har ikke blot sin historiske Ret i vort Folk, men den har ogsaa sin Hjemmel i vort Folks Karakter, er rodægte i Slesvigs Folke-Jordbund. — Dog, jeg trætter Dem.

Jeg sender i disse Dage til „Kristeligt Dagblad“ et Digt til den nu kommende eller rettere sagt komne Vaar. Hvis Mathiesen optager det, bedes De aftrykke det i „Hejmdal“, da jeg ved, at der er Slesvigere, der vil glæde sig ved det.

Ærbød.

Nic. C. Nielsen.

Efter at Kylling havde optaget sin Virksomhed, sporede der snart Brydninger inden for Indre Mission. „Nordslesvig er en Heksekedel,“ skrev Pastor Tonnesen. „Der gives paa hele Jorden vist ikke en Plet saa lille som Nordslesvig, hvor der tillige findes saa mange Modsætninger, Partier, Retninger, Afskygninger, Kampe, Rivninger og Brydninger. — — — Den største Vanskelighed er, at der hos 80 % af den nordslesvigske Befolkning er en Kløft mellem deres Nationalfølelse paa den ene Side og Staten og Statskirken, som de hører til, paa den anden Side. Derved opstaar der let et Spændingsforhold mellem deres Nationalitet og deres Loyalitet. — — — Trefjerdeparten af den nordslesvigske Befolkning er efter sin Overbevisning under fremmed Herredømme. — — — Dette er en Kendsgerning, som man maa regne med, efter at Nationalitetstanken saa at sige har erobret hele Verden.“

Skønt tysksindet drog Pastor Tonnesen Konsekvenserne deraf og stillede sig venligt forstaaende over for de nye nationale Strømninger inden for Missionen, som derimod stødte paa stigende Modstand fra den før omtalte Kreds af yngre, udpræget tysksindede Præster, der efter Aarhun-

dredskiftet med Held havde søgt at drage Indre Mission ind under tysk Indflydelse. I 1911 fejrede man endnu i Fællesskab Missionens 25 Aars Jubilæum, men Aaret efter indtraadte Sprængningen. Under de bevægede Forhandlinger, der gik forud for Skilsmissen, stod det nationale Spørgsmaal i Forgrunden. Paa et Møde, som Præsterne afholdt, faldt Ytringen: „Man taber Lysten til at støtte Indre Mission, thi Indre Mission er bleven dansk.“

Da der nogle Maaneder senere blev afholdt et Missionærnærmøde i Tinglev, og man naaede frem til Drøftelsen af det nationale Spørgsmaal, bankede en af Oppositionens betydeligste Førere, Pastor *Carl Mathiesen*, nu Leder af Diakonissestiftelsen i Flensborg, paa Bordet og sagde: „*Her er det, Tampen brænder!*“ I samfulde fire Timer drøftede man derefter Pastor Tonnesens Stilling til det nationale Spørgsmaal. Otte Dage efter skulde der foretages nyt Formandsvalg. Under Drøftelserne stod det nationale Spørgsmaal atter i Forgrunden. Pastor Tonnesen klarlagde sit Standpunkt. Kun 20 af Bestyrelsens 28 Medlemmer deltog i Afstemningen. Af dem erklærede atter 5 Præster og 2 Lægmand, at de ikke kunde genvælge Tonnesen, hvis Valget skulde betyde en Godkendelse af Indre Missions Ledelse i sin Helhed. Dermed var Klædet overskaaret og Missionen sprængt. 5 Præster erklærede med Tilslutning af 7 andre Præster offentligt, at de var bleven *trængt* ud af Indre Missions Bestyrelse. Som Hovedgrund angav de, at Pastor Tonnesen ikke havde holdt Indre Missions Døre lukket — for moderne teologisk Aand! Dernæst ankede de over, at nationale Drøftelser i de senere Aar havde bredt sig i Indre Missions Kredse. Til Slut udtalte de Haabet om, „at Indre Mission gennem et tydeligt Brud med den nye Kurs vilde vende tilbage til de gamle Stier og den gamle Velsignelse“. Naar de, i Modstrid med hvad der var gaaet forud for Bruddet, nu pludselig brugte „den moderne teologiske Aand“ som Skræmmemiddel, var det tydeligt nok af Frygt for, at Nederlaget var uundgaae-

ligt, hvis Kampen i Nordslesvig skulde føres paa det nationale Spørgsmaal.

I 1913 organiserede den nye Retning sig med Pastor *Berthelsen*, Snogbæk, som Formand og „Det gamle Budskab“ som Organ. Det var en tysk-orienteret, snæversynet, metodistisk Retning. Under Verdenskrigen drev nogle af Præsterne en meget paagaaende national-tysk Propaganda. Formanden, Pastor *Berthelsen*, drev det til almindelig Forargelse endog saa vidt, at han i „Det gamle Budskab“ med Skriftsteder af det gamle Testamente søgte at bevise, at Tyskernes haarde Fremgangsmaade i Belgien var i nøje Overensstemmelse med Vorherres Bud.

Ned til Linjen Rødekro—Løgumkloster var „Det gamle Budskab“s Mænd ved Verdenskrigens Udbrud uden nævneværdig Indflydelse. Længere sydpaa sluttede flere Lægfolk sig til dem, forvirret af deres skræmmende Tale om den „moderne teologiske Aand“, der efter deres Paastand repræsenteredes af et Hold unge Præster, som Tonnesen holdt Haanden over. At gaa videre i Enkeltheder vilde føre for vidt.

Med Bruddet i 1912 var Faren for den nordslesvigske Indre Missions Fortyskning afvendt og dens Nationalisering, det vil sige Tilslutning til Dansk Indre Mission, i Hovedsagen gennemført.

FOLKEHJEM

I 1910 afholdt vi vort Aarsmøde i Graasten. Deltagelsen havde aldrig været større. „Vi mindes ingensinde at have set en lignende Vognfærdsel i Graasten,“ skrev et tysk Blad. „Alle Gæstgivergaarde, Gader og Pladser er optaget. Kroerne er overfyldt af Fremmede. Trafiken er næsten ikke til at overkomme. Deltagernes Antal kan kun opgives efter Skøn. I det store Telt, som er rejst i Dagens Anledning, var der i Eftermiddag over 4000 Tilhørere. Hele Maaden, hvorpaa Festen fejres, viser, at vore Modstandere er kommen for Sagens Skyld. For os Tyskere er det et følgeværdigt Eksempel.“

Vore store nationale Foreninger kunde atter notere Fremgang over hele Linjen. Beretningerne om de nye Virksomheder, der var sat i Gang i Aarets Løb: „Nordslesvigsk Kreditforening“, „Arbejdersekretariatet“ og „Det socialpolitiske Kursus“ faldt meget tilfredsstillende ud. Aarsmødet viste, at der var Grøde og Vækst i det nationale Arbejde. Vore indre Brydninger var for en Stund trængt tilbage, men jeg var som lydhør Iagttager af Forholdenes Udvikling klar over, at de snart vilde bryde frem paany.

Dette prægede ogsaa det sidste Afsnit af Foredraget, som jeg efter Sædvane holdt paa Aarsmødets sidste Dag¹⁾. Efter at have givet en Oversigt over vort vidt forgrenede nationale Arbejde og paapeget Nødvendigheden af yderligere at udvikle det i forskellige Retninger fortsatte jeg:

¹⁾ Foredraget er trykt i „Fra Kampaarene II. S. 154.

„Vi er en Folkestamme, ikke et Parti! Denne Grund-sætning har vi ofte haft Lejlighed til at fastslaa, naar Agrarer eller Socialdemokrater har bejlet til vore Bønders eller Arbejderes Stemmer. Og denne Grund-sætning maa vi urokkeligt fastholde, hvis vi vil have en Fremtid. Op-giver vi først den, er det ude med os.

Men netop fordi vi er en Folkestamme og ikke et Parti, maa vi vænne os fra at betragte vort Folkslivs, vort kul-turelle Arbejdes og vor nationale og politiske Kamps mange Ytringsformer gennem Partibriller, maa vi opøve os i at se paa hinanden med milde Øjne, maa vi i vort indbyrdes Samliv søge at udvikle Taalsomhed og For-dragelighed. Thi ellers brister Sammenholdet, ellers split-tes Hæren, og Kampen vil saa ikke længere kunne føres med den Alvor og Kraft, der er Sejrens Forudsætning.

Vi er en Folkestamme, ikke et Parti! Jeg tror, at det er nødvendigt at sige dette saa eftertrykkeligt som muligt paa *dette Aarsmøde* — — —“

Det kom, som jeg frygtede. Otte Dage efter Aarsmødet rejstes der i „Dybbøl-Posten“ stærk Kritik imod vore na-tionale Foreninger og da især imod *Sprogforeningen*. For-eningens Bestyrelse og Tilsynsraad, 18 Personer, som re-præsenterede alle Strøg af Nordslesvig, havde, som før omtalt, enstemmigt besluttet at udvide „Folkehjem“ med en Nybygning, som skulde give Plads til Sprogforenin-gens Boglager, Bibliotek og Arkiv, Læsestue, Kontor for Sekretæren og stor Forsamlingssal. Beslutningen blev 1909 meddelt paa Generalforsamlingen i Nordborg, uden at der rejstes Indvendinger derimod. I Foraaret 1910 be-sluttede Bestyrelsen at opføre Bygningen efter Tegning af Arkitekt Magdahl Nielsen. Byggearbejdet blev derefter sat i Gang. Dette meddeltes paa Generalforsamlingen i Graasten. Ingen havde noget at bemærke dertil. Men nu skrev Redaktør *Svensson* bl. a.: „Det er jo ingen Hemme-lighed, at mange af *Sprogforeningens* Medlemmer er saare utilfreds med, at en stor Del af Foreningens Ind-

tægter stikkes i Grundstykker og Byggeforetagender, som først og fremmest kommer en mindre Kreds tilgode. Ligeledes begynder man at ymte om, at *Skoleforeningen* efter Tillidsmændenes Anbefaling i alt for rigeligt Maal yder Understøttelse ogsaa til Unge, som slet ikke har det behov.“

I de følgende Uger skærpedes Kritiken: „Begejstringen overfor Sprogforeningen er efterhaanden bleven minimal,“ skrev Hr. Svensson videre. „Den er saa minimal, at hvis Bladet i dette Øjeblik vilde begynde en Hvervning af Medlemmer til Foreningen, vilde det faa meget lidt Held med sig. Den nærmest liggende Aarsag hertil er, hvad Sprogforeningens Bestyrelse godt nok vil være vidende om, de nye Byggeplaner i Aabenraa.“ Om Sprogforeningens Opfordring til at yde frivillige Bidrag til Nybygningen skrev han: „Dette maa simpelthen betragtes som et overdrevet Krav i Retning af Offervillighed, et Krav, der kun kan svække Offervillighed ved andre Lejligheder, naar Hensstillinger herom er mere berettiget.“

Sprogforeningens Formand, Fabrikant *M. Andresen*, imødegik „Dybbøl-Posten“s Kritik, paapegede, at Bestyrelsen og Tilsynsraadet enstemmigt havde besluttet at rejse den haardt tiltrængte Bygning, og at Beslutningen var meddelt to Generalforsamlinger, uden at der havde hævet sig en eneste Røst derimod. Bestyrelsen erklærede i Tilslutning dertil, at Foreningens Aarsregnskab var revideret af tre af Foreningen valgte Revisorer og godkendt af Generalforsamlingen. Redaktør Svensson svarede, at de „Regnskaber, der havde været fremlagt, kun havde været „halve Regnskaber““. Bestyrelsen svarede: „Den Form, hvori Sprogforeningens nuværende Kasserer Capt. C. C. Fischer hidtil har fremlagt Regnskabet er den samme, som har været brugt helt siden Foreningens Stiftelse“ og stempede Sigtelsen imod Foreningen som et ærekrænkende Angreb paa Bestyrelsen.

Ordsiftet antog nu en betænkelig Form, og efter at

Red. Svensson yderligere havde skærpet det med et i høj Grad personligt farvet Angreb paa Sprogforeningens Sekretær, nedlagde Sprogforeningens Bestyrelse, Formanden Fabrikant *M. Andresen* og Kassereren Capt. *C. C. Fischer* og Revisorerne Købmand *H. Ries*, Rentier *L. Middelheus* og Gdr. *Jørgen Iversen Svejrup*, deres Mandater. Jeg fulgte dem, fordi Sigtelserne imod Foreningen bl. a. gik ud paa, at den begunstigede Aabenraa By, som jeg repræsenterede i Tilsynsraadet, paa en utilladelig Maade. Foreningens Sekretær *Nikolaj Andersen* blev efter indtrængende Opfordring indtil videre staaende for at lede de løbende Forretninger, Byggearbejdet blev derimod standset, og Tilsynsraadets Formand *J. N. H. Skrumsager* opfordret til at indkalde en ekstraordinær Generalforsamling.

Tilsynsraadet traadte derefter sammen, vedtog en Tilidserklæring til Bestyrelsen og indkaldte en ekstraordinær Generalforsamling. Imens fortsattes Angrebene paa Sprogforeningens Ledelse. I „Fædrelandet“, et Ugeblad som blev udgivet af Redaktør Svensson, skrev *Ingvald Kieler*: „Med fast Haand og saglig Ro slog han (Svensson) gennem Forsvarets udtværede og ofte beklageligt personligt farvede Udenomssnak; han samlede hele Kritiken af Sprogforeningen og gav den frygtløs direkte Adresse. Takket være denne Fasthed i Optræden gik der nu Hul paa Bylden, og de aabenraaske Ledere af Sprogforeningen greb til den opsigtvækkende Udvej in pleno at nedlægge deres Mandater.“ Sprogforeningens Bestyrelse fandt ikke Anledning til at svare paa dette lavtliggende Angreb.

Til Generalforsamlingen, som blev afholdt paa „Folkehjem“, var der mødt henved 900 Deltagere. Efter at *J. N. H. Skrumsager* var valgt til Ordstyrer, gjorde Sprogforeningens hidtilværende Formand Rede for Mandatnedlæggelsen. Redaktør Svensson forsvarede derefter sit Standpunkt. Capt. *C. C. Fischer* oplyste, at man ved Salget af Hovslund Mølle, som en varmtfølede Fædrelandsven, Baron Stampe-Charisius havde foræret Sprogforeningen, havde

indvundet 11,500 Mark til „Folkehjem“. De til Møllen hørende Jorder vilde yderligere indbringe adskillige Tusinder. Fra Aabenraa By var der givet 17,000 Mark i frivillige Bidrag. Men da der krævedes flere Midler for at gennemføre det planlagte Byggeforetagende, og Kritiken havde rokket Tilliden til Sprogforeningen, turde Bestyrelsen ikke paatage sig Ansvaret for Byggearbejdets Fortsættelse. Generalforsamlingen maatte nu træffe Afgørelsen. I det paafølgende Ordskifte stillede *P. Skau*, Bukshave, Landdagsmændene *Kloppenborg Skrumsager* og *Nis Nissen*, Kreditforeningsdirektør *J. H. Schmidt*, Gdr. *Refslund Poulsen* m. fl. sig paa Bestyrelsens Standpunkt, mens tidligere Lærer *P. Jessen* sluttede sig til *Svensson*, og Gdr. *N. J. Gothardsen* som Afholdsmand angreb Sprogforeningen, fordi den havde søgt Koncession til Udsækning af Vin og Øl paa „Folkehjem“. Under Ordskiftet meddelte Bestyrelsen, at den yderligere havde faaet bindende Tilsagn om frivillige Bidrag til Byggeforetagendet til et samlet Beløb af 30,000 Mark, som vilde blive indbetalt i en kortere Aarrække. Red. *E. Christiansen* foreslog en Resolution, som Oppositionen havde vedtaget paa et forberedende Møde i Tinglev. *Kloppenborg Skrumsager* foreslog en anden Resolution, som udtalte fuld Tillid til Bestyrelsen. Adspurgt om, paa hvilke Betingelser Bestyrelsen vilde modtage Genvalg, erklærede *M. Andresen*: „Vi er villige til at modtage Genvalg paa Betingelse af: 1) at Generalforsamlingen udtrykkelig giver Bestyrelsen og Tilsynsraadet Fuldmagt til at gennemføre det paabegyndte Byggeforetagende for Sprogforeningens Regning; 2) at Generalforsamlingen godkender den nu bestaaende Ordning af Koncessionsspørgsmaalet. *Kloppenborg-Skrumsager* trak derefter den af ham foreslaaede Resolution tilbage. Red. *Christiansen* motiverede sin Resolution, som derefter sattes under Afstemning. Red. *Svensson* krævede skriftlig Afstemning. Resolutionen blev forkastet med 425 imod 116 Stemmer. De tilbagetraadte Medlemmer af Bestyrel-

sen og Tilsynsraadet blev derefter genvalgt paa de opstillede Betingelser. Dagen efter blev Byggearbejdet genoptaget. Aaret efter blev Nybygningen indviet under store Festligheder. Det har senere vist sig, at der har været udmærket Brug for den omstridte Bygning.

Om Generalforsamlingen skrev „Dannevirke“: „Meningerne kom til at brydes meget skarpt, ikke just saa meget om Sprogforeningens Anliggender, som om den standende Strids Form. Dette var beklageligt, og man spurgte sig selv: Drejer denne Tvist sig virkelig kun om Sprogforeningen, eller har den en endnu mere alvorlig Baggrund ved at varsle om fortsatte Brydninger og en skæbnesvanger Spaltning, der ogsaa kan træde frem ved hvilken som helst anden Lejlighed? Adskilligt tyder paa, at man er i Færd med at splittes efter gamle Skillelinjer.

For saa vidt var Mødets Forløb lidet fornøjeligt, og den følgende Tid skal vise, om disse Varsler skuffer. Vi vil haabe det.“

Det skulde desværre snart vise sig, at dette Haab ikke gik i Opfyldelse.

TYSKE MODSTANDERE AF VOLDSPOLITIKEN

I det ansete tyske Tidsskrift „Die Christliche Welt“ rejste Professor Dr. theol. *Ammundsen* i 1909 et Ordskifte om Forholdene i Nordslesvig ved at opkaste Spørgsmaalet: Hvorledes kan alvorlige tyske Kristne tie til den Undertrykkelse, som den danske Befolkning i Nordslesvig er udsat for?

Udgiveren af Tidsskriftet, Professor *Rade* i Marburg, opfordrede en af sine Elever, den nordslesvigske Præstesøn *Johannes Tiedje* til at besvare Spørgsmaalet. Han fulgte Opfordringen og skrev en Række Artikler om Tilstandene i Nordslesvig, hvori han gav en sympatisk Skildring af den danske Befolkning og med indgaaende Sagskundskab underkastede saavel det herskende Voldsregimente som det tyske Mindretals aandløse og nedbrydende Politik en sønderlemmende Kritik.

Johannes Tiedjes Artikler fik banebrydende Betydning. De virkede som en befriende Daad. Voldsregimentets Tilhængere rasede imod ham og veg ikke tilbage for at overdænge ham med Smuds. Men dets Modstandere i den tyske Lejr, som hidtil havde tiet, fik Mund og Mæle. Ja, ikke blot det; men hvad der var mere værd: Mod til Handling. Der oprettedes en nordslesvigsk „*Fredsforening*“, som under Anerkendelse af den danske Befolknings berettigede kulturelle Bestræbelser, med stærk Fremhævelse af Medlemmernes tyske Sindelag, tog skarpt Afstand fra Tvangsgermaniseringen og Den tyske Forenings danskfjendt-

lige Politik. Efter Fredsforeningens Oprettelse fulgte efter Opfordring af tre ansete tyske Præster i Nordslesvig, som tilhørte forskellige kirkelige Retninger, Oprettelsen af en „Præsteforening“, som hævdede Præsternes Ret til at deltage i tysk-nationale Bestræbelser, men samtidig anerkendte den danske Befolknings Ret til at værne og pleje sin Nationalitet og ligeledes tog Afstand fra Voldsregimentet.

Jeg tog Standpunkt til Tiedjes Kritik i en Række Artikler i „Hejmdal“, som under Titlen „Tilstandene i Nordslesvig“ er optrykt i „Fra Kampaarene I“. Kort efter fik jeg gennem *Erich Schlaikjer* Føling med ham. Vi mødtes efter forudgaaende Aftale alle tre i Hamborg, hvor vi udvekslede Meninger om den foreliggende Situation og aftalte Kampfællesskab imod Retningen Dr. Hahn-Strackerjan, som forfulgte os alle tre med dødeligt Had.

Fr. Naumann var af sin Svoger, Udgiveeren af „Die christliche Welt“, Professor *M. Rade* i Marburg, bleven opfordret til i sit Tidsskirft „Die Hilfe“ at bringe en Anmeldelse af Tiedjes Afhandlinger, hvoraf der blev udsendt Særtryk. Naumann bad mig om at overtage dette Hverv. Jeg fulgte Opfordringen og skrev en længere Anmeldelse, som, hvad jeg hurtigt mærkede, styrkede min Position indenfor det frisindede Parti. Artiklen blev gennem „Liberales Correspondenz“ udsendt til den frisindede Provinspresse og optaget i et betydeligt Antal liberale Blade. — De Frisindede vilde paa deres Aarsmøde i Neumünster holde Afregning med Dr. Hahn. Førerne anmodede mig, som før nævnt, om at sende dem Materiale imod ham. Jeg sendte dem straks en rig Forsyning, som, det gjaldt især om hans Udtalelser som edfæstet Vidne, blev benyttet med megen Virkning.

Efter Indbydelse af *Johannes Tiedje* aflagde jeg i Foraaet ham og Professor *Rade* et Besøg i *Marburg*. Til Professor *Rade* var jeg anbefalet af *Fr. Naumann*, med hvis Søster han er gift. Tiedje modtog mig paa Bane-

gaarden og førte mig til sit Hjem, hvor vi indgaaende drøftede Stillingen. Senere gik vi en lang Spadseretur op over den gamle stolte Borg og saa ud over henrivende Bjergtoppe med vide Udsigter over smilende, sollyse Dalstrøg, hvor venlige rødtækkede Landsbyer dukkede op i Skove af Frugttræer. Paa Tilbagevejen gik vi ind til Professor Rade. Efter at Tiedje havde forestillet mig for Professorens, trak han sig tilbage. Professor Rade førte straks Samtalen ind paa Forholdene i Nordslesvig. Han var fast bestemt paa at føre den Kamp videre, som Tiedje, hans gamle Elev, om hvem han udtalte sig overordentlig anerkendende, havde rejst, og ønskede at høre, hvorledes den efter min Mening kunde føres med størst Virkning. Der maa først og fremmest, sagde jeg, rejses en stærk offentlig Mening i Tyskland imod Köllerpolitikens Genoplivelse. Denne Opgaves Løsning er lettere nu, efter at ansete stedkendte Tyskere i Nordslesvig har tilkastet Den tyske Forening Stridshandsken. Overfor dens misvisende, hadefulde Fremstillinger af Forholdene, som finder vid Udbredelse gennem Højrepartiernes Presse, gælder det om at retlede det tyske Folk. — Samtalens videre Forløb viste, at Professor Rade i det store og hele delte denne Opfattelse.

Fra Rade gik jeg efter Aftale tilbage til Tiedjes Hjem. Til min Kone skrev jeg Dagen efter: „Mit Indtryk af Tiedje var atter godt. Han er for det første overordentlig interessant, en Mand med vidt Blik og store Synspunkter, aandfuld og meget belæst. Vi drøftede indgaaende en Bog, som han vil skrive om det nationale Problem, og til hvilken han ogsaa har udbedt sig Materiale af mig. Ind imellem fortalte han mig mange overordentlig interessante Smaatræk og Iagttagelser fra de Kredse, han har bevæget sig i som Prinseopdrager. Paa hans Væg hang et Billede af Kejserens seks Søstersønner, hvis Opdrager han har været.“

Min Anmeldelse af Tiedjes Bog i „Die Hilfe“ gav An-

ledning til, at flere store liberale Blade opfordrede mig til at sende dem Artikler om Forholdene i Nordslesvig. Min Tid var desværre saa stærkt optaget, at jeg ikke kunde indlade mig derpaa. Men jeg dikterede og inspirerede en Del Artikler i „Liberale Correspondenz“, den før omtalte frisindede Fælleskorrespondance, som blev redigeret af Redaktør Erdmannsdörffer, med hvem jeg stod paa en meget venskabelig Fod. Endvidere forsynede jeg adskillige Journalister i Berlin med oplysende Materiale, bestemt til at virke i samme Retning. I „Frankfurter Zeitung“ rettede Tiedje et heftigt Angreb paa Grev Rantzaus Forsøg paa at føre Nationalitetskampen ind paa de økonomiske Omraader, og Erich Schlaikjer fortsatte i Samarbejde med mig ufortrødent sit Oplysningsarbejde. Den tyske Forening rasede imod de to unge Hjemmetyskere, paaførte dem flere Processer og søgte at ruinere dem økonomisk, men de lod sig hverken true eller tvinge til at opgive Kampen imod Voldsregimentet.

I August offentliggjorde Professor Rade følgende Op-
raab i „Die christliche Welt“:

Quousque tandem!

Lige hjemvendt fra den religiøse Verdenskongres, hvor jeg har haft Lejlighed til at tale om Nordslesvig ogsaa med fordomsfrie Danske, støder jeg i alle Blade paa den i Sandhed nedslaaende Efterretning om den danske Historiker Clausens Udvisning.

Det er paa Tide, at vi mere vidtskuende og mere fintfølede Tyskere af alle Partier af patriotiske Grunde samler os imod denne selvmorderiske Praksis. Jeg anbefaler Oprettelsen af en Forening til Værn om den tyske Ære i Nordslesvig.

I ubegribelig Forblindelse opretholdes der en Politik, som hverken kan forenes med Klogskabens Bud eller Moralens Fordringer og som i Længden truer Tyskheden med alvorlige Farer.

Eller hvilken politisk Klogskab kunde vel gøre det nød-

vendigt, at det store og mægtige tyske Rige vedvarende krænker og ærgrer det blods- og kulturbeslægtede lille danske Nabofolk.

Hvilken Moral kunde vel uden klare alvorfulde Grunde tillade at hindre eller ophæve det frie Samkvem mellem modne Mennesker?

Vi beklager alle Tyskere, der med eller mod deres Vilje gør sig til Redskaber for en Politik, hvis Fiasko allerede nu ligger klart for Dagen, og som snart vil blive lagt ad acta til de mørkeste Episoder af den ny tyske Rigshistorie. Men naar de selv ikke vil lære af deres Fejl, saa bliver der intet andet at gøre end at rette en eftertrykkelig Opfordring til de bedre Elementer i det tyske Samfund om at samle sig til en endelig systematisk Afværgen af disse Vildfarelser.

Milzeburg, den 18. August.

Rade.

Dette Opraab vakte almindelig Opmærksomhed. Syd-tysklands mest udbredte Blad „Frankfurter Zeitung“ anbefalede i en ledende Artikel Foreningens Oprettelse. Højt ansete indflydelsesrige Mænd lovede Professor Rade at støtte hans Foretagende. Da jeg atter, sidst i September, besøgte Tiedje, meddelte han mig, at Professorerne *Hans Delbrück* i Berlin og *Roloff* i Giesen, „Börsenkurier“s Chefredaktør *Wenck* og Pastor *Burggraf* i Bremen, havde erklæret sig villig til at indtræde i Foreningens Bestyrelse. Kort efter begyndte den sin Virksomhed med en Gang maanedlig at udsende en „Grenzmarken Korrespondenz“, som i Manuskript gratis blev tilstillet over 300 tyske Blade og samtidig i andet Udstyr blev udbredt over Tyskland som Tillæg til Tidsskrifterne „Die christliche Welt“, „Hilfe“, „Etische Kultur“ og „Preussische Jahrbücher“, der tilsammen havde over 25,000 Holdere. Professor Rade tegnede sig som ansvarlig for „Grenzmarken Korrespondenz“. Johannes Tiedje og Erich Schlaikjer var

faste Medarbejdere, men skrev anonymt. Jeg leverede efter Opfordring bl. a. Materiale til et særligt Nummer om Forfølgelserne imod de Hjemløse i Nordslesvig. — Til „Preussische Jahrbücher“ skrev Tiedje en lang, meget anerkennende Anmeldelse af den tyske Udgave af Dr. M. Mackeprangs „Nordslesvig 1864—1910“, som jeg efter Anmodning læste Korrektur paa.

Først i Oktober afholdt Bestyrelserne for Professor Rades Forening og Fredsforeningen i Hamborg et Fællesmøde for at træffe Aftale om nærmere Samarbejde. Fredsforeningen i Hamborg havde faaet Tilslutning af en Del dansksindede Lærere, som dels tvunget, dels frivilligt havde søgt Embede sydpaa for at undgaa Forfølgelserne i Nordslesvig. Flere af disse Lærere havde været paa Seminarierne i Tønder sammen med min Ven, Sprogforeningens Formand *M. Andresen*, og stod vedvarende i Korrespondance med ham. Dette var bl. a. Tilfældet med Lærer *Alnor* i Kiel, der som Seminarist havde været Formand for de dansksindede Seminaristers Forening i Tønder og nu udtalte sin Glæde over, at han gennem Fredsforeningen kunde støtte sine nordslesvigske Landsmænd i Nationalitetskampen. Ad den Vej modtog jeg nu og da værdifulde Meddelelser.

Fra Mødet i Hamborg blev der rettet en Opfordring til mig om at udgive min Bog om „Köllerpolitiken“ paa Tysk. Jeg vilde nok have Bogen ud, da den efter min Mening var egnet til at lægge en Dæmper paa Begejstringen for Köllerpolitikens Genoplivelse, og rejste derfor til Hamborg for at faa Sagen ordnet. Før Udgivelsen omarbejdede jeg den, for at den kunde fremtræde som et Supplement til Dr. Schükings den Gang meget omtalte Bog om den preussiske Administration. Erich Schlaikjer paa tog sig Oversættelsen. Da vi var færdige med vort Arbejde, søgte vi i Fællesskab at faa Bogen ud paa et anset Forlag, men stødte her, skønt vi gav Afkald paa Honorar, uventet paa store Vanskeligheder.

Vi henvendte os først til den bekendte Demokrat Dr. *Heuss*, som var Konsulent for et anset Forlag i Berlin. Efter nogen Tid skrev han til Schlaikjer: „Jeg har læst Hanssens „Köllerpolitik“ med meget stor Interesse og med Glæde over hans rolige Tone og klare saglige Fremstilling. Men jeg har ikke haft Lykke med mit Referat, thi Forretningsføreren mener, at Salget ikke vil kunne dække Omkostningerne, og at *Udgivelsen vil skade Forlaget i mange altyisk paavirkede Kredse*. Skønt jeg betragter Bogen som et udmærket Arbejde, har jeg maattet bøje mig for Forlagets Betæneligheder.“ —

Forhandlinger med *Eugen Diederichs* i Jena, som havde udgivet Dr. Mackeprangs Bog og selv var Medlem af Professor Rades Forening, strandede paa lignende Betæneligheder. Der blæste nu alle Vegne en strid Modvind. *Albert Langen* i München, Bjørnstjerne Bjørnsons Svigersøn, fandt Emnet for fjerntliggende til, at han turde overtage Risikoen ved at udgive Bogen paa sit Forlag. Dr. *Franz Mehring* skrev, efter at have læst Manuskriptet, at han betragtede Bogen som „en overordentlig værdifuld Præstation“ og foreslog, at lade den udkomme paa „Vorwärts“s Forlag. Han erklærede sig samtidig villig til at skrive et Forord til Bogen for at dække det socialdemokratiske Forlag imod Angreb, fordi det udgav en borgerlig Politikers Bog. Men end ikke hans Autoritet var i Stand til at overvinde Forlagets Betæneligheder.

Erich Schlaikjer sendte derefter Manuskriptet til Professor *H. Delbrück* med Anmodning om, at han efter at have læst det, vilde anbefale Udgivelsen. Efter nogen Tids Forløb svarede han i et Brev, som Schlaikjer sendte videre til mig: „Først nu har jeg læst større Dele af Oversættelsen af Hanssens Bog. Glæde, som De ventede, har den ganske vist ikke beredt mig. Tvertimod har det berørt mit preussiske Hjerter yderst smerteligt, stadigt at maatte læse videre om, hvor hæsligt og taabeligt vi har baaret os ad i Nordslesvig. Jeg havde derfor helst set, at dette dybt

sørgelige Kapitel af vor Historie til evig Tid blev ned-sænket i Mulm og Mørke og vilde føle mig lettet, naar jeg vidste, at denne Bog ikke blev trykt. Men paa den anden Side indser jeg, at Synder, som er begaaet, ikke kan gøres uskete, og at en frimodig Klarlæggelse er en Advarsels-tavle for Fremtiden, som maaske er altfor ønskelig.

Naar De derfor fastholder, at Bogen bør offentliggøres, tør jeg ikke fraraade det. Men jeg kan i hvert Fald ikke ved at anbefale den til en Forlægger eller paa anden Vis bidrage dertil. Er Bogen først udkommen, vil jeg naturligvis ikke forsømme at tage Stilling til den i „Preussische Jahrbücher“.

Med Højagtelse

Deres ærbødige

(sign.) *Delbrück*.

Da endog Professor *Delbrück*, der var landskendt som principiel Modstander af Preussens Voldspolitik i Grænse-landene, saa saaledes paa Sagen, er det forstaaeligt, at det ikke inden Verdenskrigens Udbrud lykkedes os at faa Bogen ud paa et anset tysk Forlag.

FORHOLDENE SKÆRPES

Fyrst Bülow's Fald i Efteraaret 1909 drog et Personskifte efter sig. Hr. v. *Bethmann-Hollweg* blev Rigskansler og Ministerpræsident i Preussen. Udenrigsminister v. *Schoen* blev afløst af Hr. v. *Kiderlen-Wächter*, Indenrigsminister v. *Moltke* af Hr. v. *Dallwitz*, og Kultusministeriet fik en ny Chef i Hr. v. *Trott zu Solz*. Fælles for disse Ministre var, at de ikke stod saa venligt forstaaende og tillidsfulde overfor Danmark som deres Forgængere, ikke saa forsonligt stemte, men mistænksomme, til Dels køligt afvisende overfor os Sønderjyder.

Rigskansler Bethmann-Hollweg havde ganske vist som Indenrigsminister sluttet sig til Fyrst Bülow's nordslesvigske Politik, men under en Forhandling, som jeg førte med ham om Optantsønnernes Militærpligt, lagde han ikke Skjul paa, at det var sket modstræbende, og at han, støttet paa de provinsielle Myndigheders Indberetninger, betragtede den med Mistillid. Hr. v. *Kiderlen-Wächter* havde som tysk Gesandt i København under Köllerpolitiken arbejdet Haand i Haand med Overpræsidenten, og som før omtalt den Gang afleveret Bunker af Klager over danske Embedsmænd. Det kunde ikke ventes, at han, som Hr. v. *Schoen*, af udenrigspolitiske Grunde vilde modsætte sig en Skærpelse af Tvangspolitikken i Nordslesvig. Hans Fortid borgede, efter Den tyske Forenings aabent udtalte Opfattelse, tvertimod for, at han vilde være lydør overfor dens vidtgaaende Krav og optræde i Kyrasserstøvler overfor Danmark. Der maatte endvidere regnes med, at Hr. v. *Dallwitz*, som tidligere havde været det preussiske

Indenrigsministeriums Decernent i det nordslesviske Spørgsmaal, vilde tage videregaaende Hensyn til de provinsielle Myndigheders Opfattelse af Stillingen end Hr. v. Moltke, og i alt væsentlig føre sin nordslesvigske Politik efter deres Anvisning.

Fyrst Bülow's Fald havde endvidere fremkaldt en ny Partigruppering i Rigsdagen. „Bülowblokken“, den Koalition, der siden 1907 havde støttet hans Politik, var sprængt, og de liberale Partier trængt over i Oppositionen. Regeringen støttede sig nu til et Flertal, som bestod af Konservative og Centrum med — Polakkerne som Tunge paa Vægtskaalen. Da Regeringen saa sig nødsaget til at kræve 500 Millioner Mark nye Skatter, stemte Polakkerne i Overensstemmelse med deres daværende Fører Mottys Grundsætning: „I Politik skal man tænke mere paa Fremtiden end paa Fortiden,“ resolut for Regeringens Forslag og sikrede dermed dets Vedtagelse i Haab om til Gengæld at opnaa national-politiske Fordele.

Haabet blev ikke skuffet. Da det i Fortyskningsøjemed byggede Slot i Posen kort efter skulde indvies, udgik der ogsaa Indbydelse til de polske Førere. Kejserens Tale blev et Program ved det, den ikke indeholdt. Ekspropriationsloven blev foreløbig sat ud af Kraft. Da Nybyggerkommissionens Præsident under Festlighederne søgte at interessere Kejseren for Opkøbet af polsk Jord, blev han unaadigt afvist, idet Kejseren simpelt hen vendte ham Ryggen. Regeringen slog tydeligt nok ind paa en *do ut des* Politik overfor Polakkerne, men kun for indtil videre at sikre sig et Flertal i Rigsdagen. Der var derfor ingen Udsigt til, at Vendingen i Tysklands polske Politik vilde paavirke Regeringens nordslesvigske Politik i en for os gunstig Retning. I den preussiske Landdag, som paa de kulturelle Omraader øvede langt større Indflydelse end den tyske Rigsdag, var der fremdeles et overvældende Flertal for en hensynsløs Undertrykkelse af de nationale Mindretal. Eftergivenheden overfor de polske Krav maatte derfor

opfattes som en forbigaaende Episode. I Nordslesvig var en skarpere Kurs samtidig under hurtig Udvikling.

Under disse Forhold gjaldt det for os om at værne, hvad der endnu var tilbage af dansk Sprog i Kirke og Skole. For at faa et klart Overblik over Stillingen, optog vi gennem Sprogforeningens Tillidsmænd en nøje Statistik over Sprogforholdene. Derefter mobiliserede vi Kirkeforstanderskabene og kaldte dem til Vagt og Værn om Modersmaalet. Vi stod foran Nyvalg til Synoderne. Flere af Lægmandenes tidligere Ordførere var døde, andre følte sig for gamle til at modtage Genvalg. Det var nødvendigt, at de forestaaende Valg førte nye, dygtige Ordførere ind i Synoderne. Dette var forbundet med ikke ringe Vanskeligheder, fordi adskillige veltjente ældre Tillidsmænd følte sig tilsidesatte og fornærmede, da de efter Opfordring udefra maatte vige Pladsen for yngre til Ordførere egnede Mænd. Men Valget maatte gennemføres, og det blev gennemført.

Stærke Angreb paa det sproglige Omraade fulgte. Synodernes Sprogandragender afvistes næsten haanligt. Da Præsterne under Tiedjebevægelsens Indflydelse vovede sig frem med en Petition om Indførelse af to danske Sprogtimer i Skolerne i Sogne, hvor Kirkesproget var dansk, blev de brutalt kaldt til Orden. I de fleste nordslesvigske Skoler blev der endnu af Hensyn til Kirkesproget — uden Sprogundervisning — givet et Par fattige Religionstimer paa Dansk. Imod dem løb Skolemyndighederne nu Storm. Ved Tvang og Tryk, ved List og Lempe, Overtalelse og Overrumpling søgte man at fremkalde Ansøgninger om udelukkende tysk Religionsundervisning, som straks blev bevilget. Var de danske Religionstimer saaledes afskaffet, blev de ikke senere indført paany, selv om et Flertal af Børnenes Forældre bad om det. „Die Bude bleibt geschlossen!“ sagde Skoleinspektør Mosehuus kynisk i et saadant Tilfælde. Jævnside dermed indførte Konsistoriet, understøttet af Biskop *Kaftan*, som med en sørgelig Mangel

paa Pietetsfølelse havde flyttet Slesvigs tusindaarige Bispestol til Kiel, et større eller mindre Antal tyske Gudstjenester overalt, hvor der var den ringeste Mulighed for at samle nogle faa Tilhørere.

Regeringen veg tydeligt nok langsomt tilbage fra den i de senere Aar førte nordslesvigske Politik. Paa Kejserindens Fødselsdag erklærede Overpræsident v. Bülow endnu, at den med Optanttraktaten indledede Politik vilde blive fastholdt, og da Professor *Baumgarten* i Kiel under en Sammenkomst med Overpræsidenten kort før Jul 1910 stillede sig paa Tiedjes Standpunkt, erklærede Hr. v. Bülow fortroligt, at han fremdeles i sit Hjerte nærrede de Anskuelse, som han havde givet Udtryk i sin Broder-Hilsen Tale i Haderslev. Men han var et svajende Rør og havde ikke Rygrad nok til ret længe at modstaa den Storm, der var brudt løs.

Kultusministeren lod sig paavirke og udstedte et Reskript, hvori det hed: „Jeg deler Regeringens Opfattelse, at Præster og Lærere maa undgaa at besøge de danske Forsamlingshuse, og at de ikke maa deltage i Foreninger, hvis Bestræbelser ganske vist i og for sig er ønskelige, men som af Tyskhedens Modstandere i Nordslesvig bruges til dets Bekæmpelse og Danskhedens Styrkelse.“ Indre Mission blev sat under skarp Kontrol. Præster og Lærere kunde ikke længere være Medlemmer af Afholdsforeninger, som stod under dansk Ledelse. I Henhold til denne Anordning forbød Hofpræstesønnen, Landraad Dryander Pastor Tonnesen at afholde et Missionsmøde i Hoptrup Forsamlingshus. Flere Steder blev Indre Missions Møder forbudt, fordi de ikke i Forvejen var anmeldt til Politiet. Konsistoriet fulgte villigt Vinket ovenfra. Sognepræsterne fik Mundkurv paa. Frimenighederne lystes i Ban. Konsistoriet anordnede saaledes, at Frimenighedspræsternes Daabshandlinger skulde betragtes som Nøddaab, deres Konfirmations- og Vielseshandlinger som Ceremonier uden kirkeretlig Betydning. De forbød Frimenighedspræsterne

at tale, bede eller foretage Jordpaakastelse paa Kirkegaardene, og Kirkeforstanderskabene at lade Kirkeklokkerne ringe, naar Medlemmer af Frimenighederne blev jordet. Frimenighedernes Ansøgninger om Tilladelse til at anlægge særlige Kirkegaarde ved Frimenighedskirkerne blev brutalt afvist. I et tysk kirkeligt Tidsskrift, som angreb Konsistoriets intolerante Kirkepolitik, førte Generalsuperintendent *Kaftan* et brøstigt Forsvar for dette modbydelige Udslag af Voldsregimentet.

Særlig haardt gik man frem imod Gymnastikforeningerne. Regeringen i Slesvig hævdede, at Gymnastik var en Undervisningsgenstand, som Lederen, selv hvor den blev drevet af ikke skolepligtige Unge, kun maatte give Undervisning i med Myndighedernes særlige Tilladelse. Danske Gymnastikledere kunde ikke opnaa denne Tilladelse. Politiet vaagede over, at Gymnastikforeningerne standsede deres Virksomhed. Da Frøken *Boesen* i Skærbæk desuagtet vedblev at lede en kvindelig Gymnastikforening, blev hun arresteret og ført til Tønder, hvor hun sattes i et skrækkeligt Hul og blev hensynsløst behandlet. Hun fik saaledes almindelig Fangekost og blev i Udgangstiden ført ud i en skummel, ildelugtende Baggaard sammen med mandlige Fanger, mest Vagabonder, som optraadte yderst raat imod hende. Vælgerforeningens Konsulent i juridiske Spørgsmaal, nuværende Amtsforvalter *Smith* i Sønderborg, havde paa dette Tidspunkt ført en anden Gymnastiksag op til Rigsretten i Leipzig, der erklærede Regeringens Anordninger for retsstridige. Efter at denne Dom var afsagt, blev Frøken Boesen, hvis Behandling havde vakt pinlig Opsigt i vide Kredse, efter Ordre af det preussiske Kultusministerium, atter sat paa fri Fod. Efter 11 Dages Arrest kunde hun atter arbejde videre med sin Gymnastikforening!

Grev *Rantzau-Rastorff*, under hvis Ledelse Landbrugs-kamret i Kiel var bleven en politisk Institution, fortsatte sin i Haderslev indledede Kamp imod den mildere Kurs:

Han fik oprettet et „slesvig-holstensk Nybyggerselskab“ og udtalte brovtende, at „det vilde rejse en Vold af tyske Kolonister tværs over Nordslesvig“. Paa det preussiske Landøkonomimøde i Februar 1910 krævede han bydende, at tyske Kreditforeninger, Banker og Sparekasser ikke mere maatte yde Laan paa 1. Prioritet i Ejendomme, som ejedes af danske Nordslesvigere. Vi satte haardt imod haardt. Paa et nordslesvigsk Mejerimøde i Tinglev blev der i April gjort skarp Front imod Grevens Fortyskningsbestræbelser, idet 72 nordslesvigske Mejerier brød med Landbrugskamret i Kiel og oprettede en selvstændig nordslesvigsk Mejeriforening.

Ud paa Sommeren 1910, da Hertug *Ernst Günther* af Augustenborg efter Sædvane tilbragte nogle Uger paa sit Slot i Graasten, afholdt Den tyske Forening et Møde i Byen, hvortil Dr. Hahn ogsaa indbød Hertugen. Paa Mødet rettedes der voldsomme Angreb paa „den danske Agitation“. Der krævedes en skærpet Tvangspolitik imod Danskerne og i Forbindelse dermed store Pengebevillinger til tyske Lærere, tyske Højskoler, tysk Kolonisation m. m. Det lykkedes ved denne Lejlighed, som tilsigtet, at vinde Hertugen, der i Forvejen var dansk-fjendtlig indstillet, for Den tyske Forenings Politik, som han derefter indtil Verdenskrigen traadte i Skranken for ved enhver given Lejlighed, overfor Kejseren og Regeringen, saavel som i Herrehuset, hvor han havde Sæde. Virkningerne deraf udeblev ikke.

Forholdene skærpedes efterhaanden paa alle Omraader. I August udvistest Magister H. V. Clausen og Pastor Albeck. Man havde tydeligt nok atter foretaget en Kurs-svingning i Berlin og givet Regeringen i Slesvig friere Tøjler.

Stærke Kræfter søgte nu paany i Berlin at vække Mistillid til Danmarks Holdning under en kommende Krig. Fyrstesammenkomsterne paa Fredensborg maatte atter holde for og blev i Højrepartiernes Presse fremstillet som

et betydningsfuldt Led i den af Tyskland frygtede Indkredsningpolitik. Den tyske Forening søgte ikke uden Held at mistænkeliggøre Ministrene *Klaus Berntsen* og *Jacob Appel* ved at fremhæve deres varme Interesse for den sønderjydske Sag og belyse den med Udtalelser, de som Privatmænd havde fremsat paa sønderjydske Møder for Aar tilbage. En mindre vel overvejet Ytring af *J. C. Christensen* søgte man ligeledes at slaa Kapital af. Et hidtil ukendt Spionagesystem blev sat i Gang. Redaktør *Strackerjan* i Haderslev, som blev lønnet af den preussiske Statskasse, fulgte med Argus-Øjne de sønderjydske Foreningers Virksomhed. Hver Uge sendte han Bunker af Avisudklip med Referater af sønderjydske Foreningers Møder til Regeringen som Bevis for, at danske Embedsmænd i vid Udstrækning deltog i en tysk fjendtlig Agitation, som stiledede imod Nordslesvigs Løsrivelse fra Tyskland. Dr. Hahn forkyndte, som før omtalt, paa store Agitationsmøder rundt omkring i Tyskland, at det var nødvendigt at besætte Danmark med tyske Tropper, inden det første Kanonskud løsnedes i en kommende Krig. Hertug Ernst Günther sagde selv aabent til Landdagsmand N. Chr. Nissen, da de i 1914 fulgtes ad til Berlin fra Fronten, at han havde staaet paa samme Standpunkt, fordi han havde regnet bestemt med, at Danmark vilde slutte sig til Tysklands Fjender ved Krigens Udbrud.

Danmark havde siden Systemskiftet ført en fast, af alle fire politiske Partier billiget Udenrigspolitik med det Formaal at sikre Danmarks Neutralitet. Det var lykkedes Udenrigsministrene Deuntzer og Grev Raben-Levetzau at fjerne den Mistillid til Danmarks Holdning, der ved Aarhundredskiftet bestod i Tyskland. Men nu sporedes der atter en voksende Mistillid, som Grev Ahlefeldt-Laurvig holdt det for nødvendigt at modarbejde i Tide. Situationen var alvorlig. Stormagterne fortsatte Rustningerne af al Kraft. Krise fulgte paa Krise. En Verdenskatastrofe syntes uundgaaelig og kunde naar som helst indtræde.

Udenrigsministeren stod paa det Standpunkt, at fortsat Samarbejde til Sikring af Danmarks Neutralitet under disse Forhold laa i dansk Udenrigspolitik's Interesse. Jeg fandt, at selv om vi ikke længere kunde regne med det tyske Udenrigsministeriums Støtte i Kampen imod Voldsregimentets Forkæmpere, vilde der indenfor visse Grænser vedvarende kunne ydes os værdifuld dansk diplomatisk Understøttelse. Grev Ahlefeldt foreslog, at vi skulde mødes i København. Da vi gensidig ønskede at mødes ubemærket, anmodede han sin Svoger, Grev *Mogens Frijs*, om at indbyde os begge til Frokost. I hans gæstfrie Hjem havde vi derefter ubemærket en Sammenkomst, hvor vi i Fortrolighed udvekslede Meninger om den foreliggende politiske Situation og traf nærmere Aftale om fortsat Samarbejde indenfor den tidligere fastsatte Ramme. Vi var enige om, at Forsigtighed var paabudt. I nøje Forstaaelse med Udenrigsministeren, som i et af det samlede Ministerium godkendt Cirkulære til de sønderjydske Foreninger af 23. Novbr. 1910¹⁾ indtrængende opfordrede dem til at tage tilbørligt Hensyn til den af alle Statsmagtens Faktorer hævdede Neutralitetspolitik, advarede jeg imod udæskende Udtalelser, saavel i Pressen som paa offentlige Møder.

Dette vakte Modsigelse. „De stadige Opfordringer til Forsigtighed har en ilde Klang,“ skrev „Flensborg Avis“. „Danskerne skal vel ikke blive ved at bukke stadig dybere for hvert preussisk Næveslag.“

„Preusserne vil ikke taale Kokarden her til Lands. Sandt nok. De vil ogsaa udvise kongerigske Gæster og opløse vore Møder. Skal saa kongerigske Danske sky Nordslesvig, og de danske Undersaatter drage over Grænsen for

¹⁾ Udenrigsministeriet advarede bl. a. i dette Cirkulære indtrængende Foreninger, i hvilke danske Statsemedsmænd var aktivt virksomme, imod at afholde Møder, paa hvilke Talere „ved Omtale af Pragfredens § 5 eller i' anden Forbindelse drøftede Muligheden af Nordslesvigs Genforening med Danmark“, da dette var „uforenelig med Danmarks Ønske om at bevare dets nevtrale Stilling overfor Tyskland“.

ikke at besvære Politiet med at udvise dem; skal vi lade være med at holde Møder for ikke at besvære Politiet med at opløse dem?"

„De preussiske Landraader og andre Myndigheder vil fuldt ud forstaa at vurdere den rolige Besindighed hos en stor Del af den danske Presse, og de vil være glade ved, at de roligt kan udvise fremtrædende Danske, gaa paa Jagt imod alt rødt og hvidt og hitte paa de mærkeligste nye Tvangsforholdsregler, uden at den „glædelige Ro“ svigter.“

„Triumfernes Række begynder at blive anselig. — — — Et Par danske Ministre har lovet at gæste et kristeligt Studentermøde paa Møen. De med hemmelige Tilskud opretholdte Fortyskningsaviser opløfter et Skraal, fordi den nordslesvigske Rigsdagsmand skal holde et Foredrag ved samme Møde — de danske Ministre sender Afbud.“

„Uimodsagt kan saaledes Fortyskningskribenterne og Den tyske Forening i Nordslesvig hævde, at de udøver et Slags Overherredømme i Danmark. Vil en dansk Embedsmand, hvor højt paa Straa han end monne være, foretage sig det uskyldigste Skridt, som de Herrer ikke synes om, saa truer de bare med en lille Finger, og i Danmark trækker man sig bukkende tilbage. Dette Indtryk nagler sig fast i den offentlige Bevidsthed, og i Kongeriget tier man dertil.“

„Naar man slaar løs paa os, er der kun et Svar, og det samme gælder Nord for Aaen, nemlig den skarpeste og mest vedholdende Indsigelse. Vil en Del af den danske Presse ikke stemme i med, men dyrke Forsigtigheden, saa faar vi andre søge at gøre vor Protest saa meget stærkere.“

„Dybbøl-Posten“ stillede sig paa et tilsvarende Standpunkt. Paa et politisk Møde i Skærbæk talte Redaktør *Svensson* imod Forsigtigheden i vor Optræden. Han blev imødegaaet af Dr. *Lausten Thomsen*, som erklærede, at han helst vilde henregnes til de forsigtige i Landet. „Vi staar os bedst,“ sagde han, „ved at undlade, hvad der er

ulovligt; iøvrigt gælder det for os om at dygtiggøre os.“ — Ordskiftet fortsattes paa andre Møder. Paa et Møde i Brede udtalte Gdr. *H. J. Gothardsen*, at det var det stejle og det trodsige i vor Karakter, som mest trængte til at blive udviklet. Dertil bemærkede *Kloppenburg-Skrumsager*, at vi ganske vist „skulde staa stejlt paa vore Krav, men vi maatte have en fast Grund at staa paa“. Paa et Møde i Rødding udtalte han videre: „Det er godt nok med de store Ord og stærke Følelser, men det er *Arbejdet*, det kommer an paa, og jeg har vundet den glædelige Overbevisning, at vort Arbejde ikke er forgæves: herhjemme er der Fremgang paa mange Strøg, og i tyske Kredse faar man mere og mere Øjnene op for den Uret, vi lider.“

Paa et Møde i Hvidding spurgte *P. Grau*, som paa flere Møder havde advaret Folk imod at tage Hensyn til Forsigtighedskravet, om hvor Grænsen var for den Forsigtighed, jeg mente, vi burde iagttage. Derpaa svarede jeg: „Grænsen er Lovens Ramme. Fra den bør vi ikke vige saa meget som et Haarsbred. Grau spørger, hvad Julius Nielsen og jeg har opnaaet ved at iagttage en hensynsfuldere Holdning. Dertil vil jeg svare: Personlig intet. Men det har heller ikke været vor Agt. Vore Modstanderes Angreb viser imidlertid, at de ikke betragter vor Taktik som den mindst farlige. Vort vigtigste Arbejde er for Tiden Arbejdet indadtil, især at vække, oplyse og dygtiggøre Ungdommen. Derfor er det vor politiske Opgave at skaffe Befolkningen bedst mulige Arbejdsvilkaar. Under Köllerpolitiken sank vore Foreningens Medlemsantal. Efter at vi med Optanttraktaten har fravristet vore Modstandere deres farligste Vaaben, har vi haft roligere Tider, hvor vort Arbejde er gaaet frem som ingensinde før. Vor vigtigste politiske Opgave er for Tiden af forebyggende Art: at drage Omsorg for, at vore Arbejdsvilkaar ikke forringes langt ud i Fremtiden. Af Hensyn dertil maa vi vogte os for at fremtvinge et skærpet Voldsregimente.“

At jeg ogsaa betragtede det som min Pligt at støtte den

danske Regerings Bestræbelser for at sikre Danmarks Neutralitet under en kommende Krig, kunde jeg desværre ikke sige offentligt under det herskende Regimente.

Hr. v. Schoen havde, mens han var Udenrigsminister, raadet den danske Gesandt, Kammerherre *Hegermann-Lindencrone*, til at benytte „Kölnische Zeitung“ til Paa-virkning af den offentlige Mening i Tyskland. Med dette Formaal for Øje anmodede Grev *Ahlefeldt-Laurvig* i Efter-aaret 1910, da Indberetningerne fra Berlin var foruroli-gende, Generaldirektør *Marcus Rubin* om at skrive en be-roligende Artikel om Danmarks Stilling til Tyskland. Arti-klen blev skrevet og kort efter Nytaar sendt mig til Gen-nemsyn. Efter at have læst den sendte jeg den tilbage til Udenrigsministeriet med følgende Bemærkninger: „Jeg har læst Artiklen med Interesse og mener, at den bør frem under Forfatterens eget Navn og Ansvar med Anførelse af hans høje Embedsstilling. Af Hensyn til mulige Angreb fra nationalistisk Side bør der dog efter min Mening fore-tages enkelte Ændringer, som ikke vil forringe dens Ind-flydelse paa tyske Læsere.“ Jeg foreslog derefter seks Æn-dringer, som der blev taget Hensyn til. Artiklen blev der-paa, efter at være godkendt af Ministrene *Neergaard*, *Klaus Berntsen* og *Jacob Appel* tilsendt „Kölnische Zeitung“. Det officiose Blad, som nu stod under *Kiderlen-Wächters* Indflydelse, nægtede imidlertid at optage Artiklen! Efter at have modtaget denne Meddelelse skrev jeg: „„Kölni-sche Zeitung“s Holdning overrasker mig ikke. Artiklen burde have været sendt til Bladet af Rubin og undertegnet af ham. Dette havde været det eneste rigtige, og saa var det vistnok gaet.“

I København fastholdt man Ønsket om at faa Artiklen offentliggjort. Den blev derfor sendt til Professor *H. Del-brück* og nogle Maaneder senere optaget i „Preussische Jahrbücher“. Edvard Brandes henledte Opmærksomheden paa den i en Kronik i „Politiken“, hvad der fremkaldte nogle skarpe Replikker, men Diskussionen ebbede hurtigt

ud. Efter at *Johannes Tiedje* under et Besøg i Danmark havde faaet Sagens Sammenhæng oplyst, henledte Professor *Rade* imidlertid Offentlighedens Opmærksomhed paa Artiklens Betydning som Udtryk for den i danske Regeringskredse raadende Tankegang. Dette var Signalet til heftige Angreb paa Forfatteren og Udenrigsministeriet, særlig i „Vort Land“ og „Flensborg Avis“. Med Henblik derpaa skrev „Berlingske Tidende“: „Tager vi ikke bestemt Stade til det nordslesvigske Spørgsmaal, saa sætter vi ganske simpelt Landets Eksistens paa Spil. Intet Medlem af nogen dansk Regering, ingen dansk politisk Mand med Ansvar vil være i fjerneste Tvivl om, at en Legen her med Ilden foregaar i et Krudtkammer. Hvor stærke og dybe end Følelserne er, er det nødvendigt at tage Fornuftten fangen. Naar det drejer sig om Forholdet til Udlandet, vil det være til største Skade, naar der er Uoverensstemmelser mellem Regeringen og den offentlige Opinion, og ingen bør i de Forhold, det her drejer sig om, give det blot Skinnet deraf.“

„Politiken“, „Riget“ og „København“ tog ligeledes Ministeriet i Forsvar. „Hejmdal“ skrev: „Det er en Selvfølge, at dansk Udenrigspolitik udelukkende maa føres med danske Interesser for Øje. Det er ligeledes en Selvfølge, at den paa ethvert givet Tilspunkt maa føres under nøje Hensyn til den politiske Situation i Europa. Saa længe den bestaar uforandret, vil dansk Udenrigspolitik sikkert ogsaa holde den Kurs, som den har holdt i de senere Aar, ligegyldigt hvem der saa end sidder ved Roret, thi den er simpelt hen et Produkt af den haarde Nødvendighed.“

Sagen fik et Efterspil i Rigsdagen, idet Folketingsmand Dr. *H. L. Møller* rettede en Forespørgsel vedrørende Artiklen til Udenrigsministeren. Grev *Ahlefeldt-Laurvig* svarede med en længere Redegørelse for Danmarks Udenrigspolitik. „To Kendsgerninger er bestemmende for Regeringen,“ udviklede han, „dels at den traktatmæssig bestaaende Tilstand skal fuldt ud respekteres, dels at Bevarelsen af

dansk Sprog og Kultur hos Danske i Udlandet ligger vide Kredse af vort Folk stærkt paa Sinde.“

„Udenrigsministeriet,“ fortsatte han, „maa i høj Grad ønske, at tyske Blade og Tidsskrifter, særlig naar de har den Betydning som „Preussische Jahrbücher“, bringer kyn-dige Fremstillinger af Danmarks politiske Stilling, der ofte overfor tysk Publikum fremstilles ensidigt og uvenligt mod Danmark. Som bekendt bliver der i visse Kredse drevet en imod Danmark rettet Agitation, der bygger paa urigtige Fremstillinger af den danske Regerings og det danske Folks Handlinger eller Hensigter overfor Tyskland. Det ligger i høj Grad i Danmarks Interesse at modarbejde disse Angreb. Derfor har Udenrigsministeriet fundet det ønskeligt, at Generaldirektør Rubins Afhandling fremkom.“
— — — „Hele den Maade, paa hvilken Diskussionen om vor udenrigspolitiske Stilling har været ført i den seneste Tid, kan vel give Anledning til alvorlig Eftertanke. Det vilde være gavnligt, om man ved roligt at gennemtænke denne Sag vilde komme til at forstaa, at Udenrigspolitik ikke kan eller bør gøres afhængig af Følelser og Stemninger, hvor smukke end disse monne være. Med fuld For-trøstning overlader jeg nu det høje Folketing at bedømme, om denne af Regeringen fulgte Neutralitetspolitik har dets Billigelse.“

Efter at Udenrigsministeren havde sluttet sin Tale, stilledes *J. C. Christensen* følgende Forslag: „Idet Folketinget udtaler sin Tilslutning til Udenrigsministerens Erklæringer angaaende Landets Udenrigspolitik, gaar Tinget over til næste Sag paa Dagsordenen.“ *Stauning* og *P. Munch* anbefalede Forslaget. *Dr. H. L. Møller* erklærede, at hans Parti efter at have hørt Udenrigsministerens Redegørelse for Regeringens Politik ogsaa kunde stemme for Forslaget, som derefter vedtoges enstemmigt med 94 Stemmer.

Dermed var „Rubin-Affæren“ foreløbig skrinlagt. Efter Tysklands Sammenbrud blev den atter fremdraget, og man søgte da uden Kendskab til eller med Fortielse af den al-

vorlige politiske Situation, der havde fremkaldt Artiklen, at udnytte den under Grænsestriden.

Jeg plejede hvert Aar at holde en Række Foredrag i Kongeriget for at vække og vedligeholde Interessen for Nationalitetskampen i Sønderjylland. Forholdene skærpedes nu saaledes, at jeg ikke kunde tale paa offentlige Møder nord for Kongeaaen uden at vanskeliggøre mit Arbejde i Berlin. Et af mine sidste offentlige Møder holdt jeg i Thisted, hvor Vaabenbrødrene, uden at jeg anede det, havde besluttet at give mig en festlig Modtagelse. De mødte i Flok og Følge paa Banegaarden, hvor Formanden bød mig velkommen, og ledsagede mig derefter med flyvende Faner og klingende Spil til mit Hotel. I de lokale Blade havde de med Benyttelse af en Cliché, som viste vajende Faner over blinkende Vaaben, før Mødet opfordret Vaabenbrødrene til at møde mandstærke paa Banegaarden. Et Par Dage efter rettedes der — saa fortrinligt arbejdede den tyske Spionage — med Aftryk af Vaabenbrødrenes Cliché heftige Angreb paa mig i den altyske og konservative Presse i Tyskland. Jeg havde ikke sagt andet og mere i Thisted, end hvad jeg godt kunde forsvare i Berlin, men andre Talere, som ikke vejede deres Ord saa nøje, havde talt efter mig. Skinet var derfor imod mig, og Angrebet virkede forstyrrende paa mit Arbejde.

I Tyskland havde Rigskansleren efter Anmodning af den østrigske Regering med Trusel om Udvisning forbudt tre østrigske Rigsdagsmænd at tale om det tyske Mindretals Undertrykkelse i Bøhmen paa allerede kundgjorte offentlige Møder. Mine fanatiske Modstandere opfordrede aabent det tyske Udenrigsministerium til at rette en lignende Anmodning til Danmark. Af *Kiderlen-Wächter* kunde man vente sig alt. Jeg havde derfor allerede besluttet at drage Konsekvenserne af de sidst indvundne Erfaringer, da Grev *Ahlefeldt-Laurvig* i Efteraaret 1911 under Haanden lod mig vide, at den yderste Varsomhed var nødvendig. Han

henstillede derfor til mig indtil videre — saavidt muligt — ikke at afholde Møder nord for Kongeaaen.

Rubin-Affæren i Forbindelse med Udenrigsministerens Henstillinger til de sønderjydske Foreninger uddybede atter Modsætningerne i Nordslesvig. Der rettedes kraftige Angreb paa „Tyskerkursen“, som man i Ukendskab til og Undervurdering af den foreliggende farefulde, storpolitiske Situation stemplede den danske Udenrigspolitik. Da jeg holdt denne Politik, som gik ud paa at sikre Danmarks Neutralitet under en truende Verdenskrig, for nødvendig, følte jeg mig forpligtet til at understøtte den ved paa Møder i Nordslesvig og i fortrolig Meningsudveksling med mine Vælgere at sprede Oplysning om de faktisk foreliggende Forhold.

„Jeg føler,“ skrev jeg til min Kone efter et Møde i Haderslev, „at det nu, efter at jeg har forpligtet mig til atter at overtage Mandatet, er nødvendigt, at jeg møder ved enhver given Lejlighed og optager Kampen. Det er ganske vist ubehageligt, men Valget staar mellem det at undvige eller optage Kampen inden for vor egen Lejr. At undvige den har jeg forsøgt ved at nægte at modtage Genvalg. Efter at Forsøgene derpaa er glippet, er der ikke andet for end at optage Kampen ved enhver given Lejlighed. Det er ikke for ingen Ting, at jeg læser Friedrich Nietzsches: Vilje til Magt. Jeg har altid betragtet det som min største Svaghed som Politiker — og allerede i 1906 hævdede det overfor P. Grau — at jeg ikke havde Vilje til Magt. Jeg har hverken haft Lyst eller Trang til at herske, men derimod til at tjene. Dette er et af de Punkter, hvor min Karakter afviger mest fra Redaktør Jessens. Jeg opfatter vedvarende min Gerning som en Tjenergerning, hvad den ogsaa bør være. Men samtidig føler jeg Nødvendigheden af at bekæmpe min egen Ulyst og Uvilje til at skaffe andre Ubehageligheder, Nødvendigheden af at bruge den Magt, jeg raader over, til at holde mine Modstandere i Ave og be-

kæmpe deres Forsøg paa at krydse mine Bestræbelser ved at fremme en Udvikling, som jeg holder for skadelig.“

„Paa en Maade er det rigtigt,“ skriver jeg i et følgende Brev, „hvad Du skriver om ikke at lade sig sætte ud af Spillet. Men det er netop det vanskelige ved Rigsdagsmandatet efter de nye Bestemmelser, at man er saa forfærdelig bundet hernede. Denne Gang er det mig helt umuligt at komme herfra. Lejligheden til at skride ind hernede kommer saa sjældent, at den absolut maa gribes i Flugten, naar den er der, og det lader sig sjældent forud beregne, naar den kommer.“

Imidlertid voksede Trykket ovenfra. I August gik der en Ordensbyge ned over Hertugdømmerne. Grev *Rantzau-Rastorff* og Gehejmerraad Dr. *Neubert* i Kiel blev udnævnt til livsvarige Medlemmer af Herrehuset, Dr. *Martens* i Haderslev og Dr. *Wiemer* i Aabenraa til Sanitetsraader, Dr. *Schifferer*, Landraad *Rogge* i Tønder, Rektor *Spanuth* og Redaktør *Strackerjan* blev dekoreret med den røde Ørn af 3. Klasse, et Antal Embedsmænd og Hjemmetyskere i Nordslesvig, som havde sluttet sig til Den tyske Forening, med mindre Ordner. Det var tydeligt nok, at Vinden nu blæste fra en anden Kant.

Nye Udvisninger fulgte. Forfølgelserne imod de *Hjemløse*, som jeg senere vil komme tilbage til, iværksattes. Angrebene paa Jorden blev optaget med fornyet Kraft, Indførelsen af Tvangsefterskoler forberedtes, og hver Uge bragte saa at sige Efterretninger om Politiovergreb.

Den tyske Forening havde, som før omtalt, rejst to Retssager imod mig i Haab om at faa mig indespærret i længere Tid. Sagerne kom til Forhandling ved Landsretten i Flensborg. I det ene Tilfælde havde jeg i en Tale sammenlignet Den tyske Forening med den onde Sinttram i „Gösta Berlings Saga“, i det andet stemplet dens Agitation som „hadefuld og skrupelløs“. Statsadvokaten foreslog en længere Fængselsstraf. Retten var mere naadig

og lod mig slippe med høje Pengebøder, 500 Mark i den første og 400 Mark i den anden Sag med Tillæg af Retsomkostningerne. Jeg lod Sagerne gaa videre til Rigsretten i Leipzig. Imidlertid var Rigsdagen traadt sammen. Mine frisindede Kolleger stillede Forslag om at standse begge Retssager, indtil Rigsdagen blev hjemsendt. Forslaget blev enstemmigt vedtaget. Jeg vendte derpaa Spydet om og rejste Sag imod Redaktør Strackerjan, der i sit Blad havde kaldt mig Højforræder.

Efter en meget morsom Retsforhandling, til hvilken jeg var stævnet som Vidne, saa Retten sig nødsaget til at idømme Hr. Strackerjan, som i Forvejen havde været straffet 13 Gange for Fornærmelser, en Bøde paa 500 Mk. og Sagens Omkostninger. Det var en meget mild Straf for en saa grov Fornærmelse, og med Henblik paa hans tidligere Straffe kun mulig, fordi Retten tilkendte ham formildende Omstændigheder! Næppe var Dommen bleven retskraftig, før han søgte om Benaadning og ogsaa blev be-naadet! Dette var jeg meget tilfreds med, fordi det fritog mig for at spilde min Tid med flere Retssager imod denne altyske Fanatiker.

Da mine Retssager blev bragt paa Tale i Rigsdagen, sad Socialdemokraterne *Zietsch* og *Kunert* tilfældigvis ved min Side. „Har De allerede siddet?“ spurgte *Zietsch*. „Ja! og De?“ „Sidst 3 Maaneder.“ „Ligesaa her,“ fortsatte jeg, „og saa har jeg et Par mindre Frihedsstraffe og en Del Pengebøder.“ „Pengebøder tælles ikke,“ svarede han overlegent. „Hvorlænge har De siddet?“ spurgte han derpaa, henvendt til *Kunert*. „Hidtil i 1½ Aar,“ svarede han, — og saa udvekslede vi Erfaringer fra Fængselslivet.

I Oppositionspartierne var der, da jeg fik Sæde i Landdagen, kun faa Parlamentarikere, som ikke havde været straffet. Af den ældre Generation havde enkelte været dømt til Døden. *Loewe*, *Calbe*, havde endog været dømt til at henrettes „paa en raa Kohud“, hvad der gjaldt for særlig vanærende. Ikke faa havde unddraget sig haarde Straffe ved

Flugt til Udlandet. Det gjaldt saaledes *Bamberger, W. Liebknecht* og *Ed. Bernstein*. Wilhelm Liebknecht tilbragte efter 13 Aars Landflygtighed senere 7 Aar 9 Maaneder i Fængsler og paa Fæstninger. At have „siddet“ forhøjede under disse Forhold ligefrem en Politikers Anseelse. Bag Frihedsstraffene saa man Mænd, som modigt var traadt i Skranken for deres Overbevisning. Dette kunde stundom give sig pudsigt Udslag.

Under Krigen blev jeg af *Fr. Stampfer*, den nuværende Chefredaktør af „Vorwärts“, indbudt til at tilbringe Aftenerne i en Kreds af Fredsvenner, som han havde samlet omkring et Stambord i „Café Josty“, Potzdamerplatz. Der var Angivere paa Spil alle Vegne, og man maatte derfor iagttage en vis Forsigtighed. Da jeg den første Aften traadte hen til Bordet, standsede Samtalen brat, og nogle af Stamgæsterne saa halvt spørgende, halvt mistroisk paa mig. Men saa rejste Stampfer sig og sagde: „Mine Herrer! De kan roligt tale videre. Det er Rigsdagsmand Hanssen, som jeg har indbudt til at deltage i vore Sammenkomster. Hr. Hanssen har allerede siddet.“ Det var Ord nok. Anden Anbefaling behøvedes ikke. Jeg var dermed optaget i Laget.

Før jeg standsede min Foredragsvirksomhed i Kongeriget, havde jeg endnu i September og Oktober holdt 20 Foredrag spredt over Landet. Ved Siden af maatte jeg føre Retsforhandlinger og en meget omfattende Korrespondance, forberede det social-politiske Kursus m. m. og efter Anmodning af det danske Udenrigsministerium skrive en med Kendsgerninger bilagt Afhandling om Boykottningsspørgsmaalet i Nordslesvig, som var bestemt til at forelægges for Kejseren, der — vistnok af Hertug Ernst Günther — havde faaet Ørene tudet fulde om, at Tyskerne i Nordslesvig blev boykottet, og derfor var bleven tilbøjelig til at slutte sig til Kravet om en skarpere Kurs. I Virkeligheden var det den tyske Marine, der havde boykottet danske Forretningsdrivende, ja endog paa Krigsskibene havde

opslaaet sorte Lister over danske Forretninger og offentlige Lokaler, som Mandskaberne ikke maatte betræde.

Formanden for den polske Fraktion i Landdagen *Motty* spurgte mig, ser jeg af et Brev, hvorledes vi efter min Mening burde stille os til Kanal-Forslaget. Han havde regnet ud, at der bortset fra vore Stemmer kun var en Stemmes Forskel paa Flertal og Mindretal. „Vi kan altsaa,“ sagde han, „vælte det store Foretagende og dermed skaffe os Hævn over Regeringen. Men i Politiken,“ tilføjede han, „*maa man tænke mere paa Fremtiden end paa Fortiden.*“ Det gælder derfor om at udnytte Situationen saaledes, at vi vinder størst mulige Fordele i Fremtiden.“ — Jeg sluttede mig til hans Opfattelse, og vi stemte med Centrum og Venstre for Regeringsforslaget, som iøvrigt saglig set betegnede et Fremskridt.

Indenfor Regeringen var Statssekretær *Dernburg* nu den, der stillede sig venligst overfor mig. Han havde vist mig forskellige Opmærksomheder, efter at jeg hin berømmelige 13. December 1906 havde stemt for hans Forslag. Kort før Jul indbød han mig til Middag paa „Hotel Kaiserhof“. Om denne Fest skrev jeg til min Kone: „I Aftes var jeg *Dernburgs* Gæst. Det var helt morsomt. Centrum strejkede, men der var indbudt en Del Diplomater med Damer, deriblandt Japanerne, endvidere Spidserne for alle de Tropper, der har kæmpet i Afrika. Festen begyndte med Koncert. Henad Klokken 11 gik vi til Bords. Bordene var smykket med et rigt Blomsterflor, et overdaadigt Væld af la France Roser. Jeg antager, at vi var et Par Hundrede ialt, deriblandt ca. 50 Damer. Vi fik en fin Diner, Champagnen flød i Strømme, senere Mokka med fine Havanna-cigarer, Cognak og udsøgte Likører til Herrerne og isafkølede Limonader til Damerne. Efter Midnat begyndte Dansen for dem, der havde Lyst, og den gik endnu livligt, da jeg Kl. 2 forlod Selskabet. *Dernburg* forestillede mig selv for sin Frue, og jeg havde det Indtryk, at han satte Pris paa, at jeg havde modtaget Indbydelsen. Der var Lej-

lighed til at føre interessante Samtaler med betydelige Mænd. I Selskabet fornyede jeg bl. a. Bekendtskabet med v. Byern, ham, der som Husarofficer havde været med i Kampen mod Niels Kjeldsen.“

Dernburg, som i sin Ungdom havde opholdt sig flere Aar i de Forenede Stater, rejste efter Verdenskrigens Udbrud til Amerika, for, uafhængig af den tyske Gesandt i Washington, Grev Bernstorff, at varetage Tysklands Interesser. Her havde han vistnok en Finger med i Spillet, da der øvedes en Del Attentater imod amerikanske Ammunitionsfabrikker og Ammunitionstransporter til de allierede Magter, om end Hovedansvaret faldt paa den daværende tyske Militærattaché *v. Papen*, den nuværende tyske Rigskansler. Dette vakte en voldsom Forbitrelse i Amerika, som ogsaa vendte sig imod Tyskheden i de Forenede Stater og svækkede Modstanden imod de Forenede Staters Indgriben i Krigen. Efter Revolutionen fik Dernburg og Grev Bernstorff begge Sæde i Rigsdagen, hvor de sluttede sig til det demokratiske (tidligere frisindede) Parti.

Jeg blev i disse Aar hyppigt indbudt til parlamentariske Aftener hos Ministrene og Rigsdagens og Landdagens Præsidenter og modtog i Reglen Indbydelserne, fordi disse Sammenkomster ofte gav Lejlighed til ved personlig Meningsudveksling med indflydelsesrige Politikere og høje Embedsmænd i Ministerierne at varetage mine Vælgeres Interesser.

INDRE BRYDNINGER

I Aarets Løb havde jeg paany haft rig Lejlighed til at erfare, hvor uheldigt det var, at Oppositionen imod den Politik, Landagsmændene og jeg repræsenterede, ikke stod under parlamentarisk Ansvar. Det var og blev meningsløst, at den i 1908 havde vægret sig ved at overtage et parlamentarisk Mandat, men desuagtet vilde bestemme de parlamentariske Repræsentanters Taktik. Jeg havde allerede i 1907 været meget betænkelig ved at modtage Genvalg. Naar jeg overvandt disse Betæneligheder, var det, fordi jeg følte mig forpligtet til at føre Optantsagen igennem. Jeg havde under Krisen i 1908, da Julius Nielsen trak sig tilbage, været i høj Grad fristet til at følge hans Eksempel, men jeg stod atter overfor en stor Sag, *Rigsforeningsloven*, hvor jeg mødte med særlige Forudsætninger for virksomt at kunne varetage den nordslesvigske Befolknings Interesser, og jeg overvandt atter Betænelighederne. Nu forelaa der ikke i Rigsdagen konkrete Spørgsmaal, som jeg var særlig egnet til at behandle. Faren for en skarpere Kurs var til Stede. Men den vilde i Berlin kunne modarbejdes med større Virkning, naar Oppositionen blev stillet under parlamentarisk Ansvar. Iøvrigt kunde jeg vedvarende modarbejde Faren hjemmefra, hvor store nationale Opgaver ventede paa deres Løsning.

Mine Breve fra disse Aar viser, at Tanken om at opgive min parlamentariske Virksomhed stadig sysselsatte mig. „Jeg ser af Bladene, at P. Grau og hans Meningsfæller atter er paa Krigsstien vesterude,“ skrev jeg d. 10. Marts

1910 til min Kone, „men rimeligvis vil jeg snart gøre Plads for dem. Min Beslutning om at trække mig tilbage næste Aar fæstnes mere og mere. Jeg er mæt af Berlin og træt af en Virksomhed, som møder megen Modstand og foreløbig ikke stiller konkrete politiske Opgaver. Det vil koste mig megen Selvovervindelse atter at paatage mig en Valg-agitation under de givne Forhold. Jeg har imidlertid sat mig for ikke at tale mere end højst nødvendigt om Sagen, før Beslutningen staar fast.“

Sommerens Oplevelser fyldte mig med voksende Lede ved at fortsætte en parlamentarisk Virksomhed under de Kaar, mine Vælgere bød mig. Sidst i Oktober traadte Vælgerforeningens Bestyrelse og Tilsynsraad sammen for at vedtage Arbejdsplanen for Aarets social-politiske Kursus og forberede den forestaaende Folketælling. Adskilligt tydede paa, at Rigsdagen vilde blive opløst. Under en Drøftelse af de kommende Valg erklærede jeg paa given Foranledning, at jeg ikke vilde modtage Genvalg. Man søgte at overtale mig til at fortsætte min parlamentariske Virksomhed, men jeg fastholdt bestemt min længe og vel overvejede Beslutning.

Efterretningen om, at jeg ikke vilde modtage Genvalg, vakte betydelig Opsigt. Et Par Hovedstadsblade anmodede mig telegrafisk om nærmere Oplysninger. Jeg svarede, at jeg først vilde udtale mig nærmere om Sagen paa et nær forestaaende politisk Møde i Sønderborg. Redaktør *Thastum* i Kolding, som havde fulgt Forholdenes Udvikling paa nært Hold, skrev i sit Blad: „Naar H. P. Hanssen kun 48 Aar gammel forlader Rigsdagen, vil det hos de fleste vække Forundring; for dem, der nøje følger sønderjydske Forhold, har det dog i nogen Tid været en Mulighed, man maatte regne med. Vi har haft Lejlighed til at se, hvordan Medlemmer af Oppositionen imod ham arbejder privat, og deres Fremgangsmaade har harmet os dybt. Kun for ikke at glæde Tyskerne har vi ikke angrebet disse Folk offentligt. Oppositionen havde vel næppe tænkt sig dette Resul-

tat af sin Virksomhed. Den ønskede ganske sikkert endnu en Tid at have alle Fordele ved at være i Opposition, særlig da den er i Minoritet. Nu har den Ansvaret. Den skal stille en Mand, der kan fylde H. P. Hanssens Plads i Berlin. Om den har Manden turde være tvivlsomt, men man maa jo haabe det. Hvem den end møder med, kan han være vis paa, at det danske Flertal vil støtte ham loyalt og ikke ihærdigt undergrave hans Stilling.“

Den danske Presse var paa en enkelt Undtagelse nær enig om at beklage min Tilbagetræden. „Fyns Stiftstidende“ opfordrede indtrængende til Samling. „En Fører som H. P. Hanssen findes ikke i Nordslesvig,“ skrev Bladet. „Det indrømmer selv de, der har staaet skarpest imod ham. Meget tyder paa, at et Uvejr er i Færd med at bryde løs over Nordslesvig, at der nærmer sig Tider, som ikke vil blive stort mildere end Köllerperioden, og da gælder det, at den rette Mand staar ved Roret. Ingen kan som H. P. Hanssen slaa Uretten med Lovens Paragraffer. Sandt nok, han rykker ikke frem til Storm med flyvende Faner og klingende Spil. Det sejge Forsvar er hans Styrke. I Dækning anbringer han sine Folk; de er saa faa, at han ikke vil ofre en eneste Mand paa den stolte Trods eller de klingende Ords Alter. Naar han ildner sine Folk, er det ikke ved Beretninger om, hvorledes Uffe slog Sakserne eller sligt. Nej, han taler hellere om, hvorledes Nordslesvigsk Kreditforening slaas med Rentekommissioner og Bosættelsesselskaber om hver Tomme dansk Jord. H. P. Hanssens Realpolitik har haft uvurderlig Betydning for Nordslesvigs Danskhed. For enhver Pris maa den fortsættes i Fremtiden og fortsættes af H. P. Hanssen selv.“

„Hamburger Nachrichten“, Bismarcks gamle Blad, skrev i en ledende Artikel: „Da H. P. Hanssen for 4 Aar siden tiltraadte Arven efter den afdøde radikale Rigsdagsmand Jessen, nød han stor Tillid i Berlin. Han havde forstaaet under en uskyldig Hædersmands Maske at bibringe Regeringen den Overbevisning, at han var Hs. Majestæts aller-

mest loyale Undersaat og derfor egnede sig udmærket som Mægler mellem Regeringen og Danskerne, og Regeringen lod sig i Virkeligheden skuffe af Hanssens glatte Ord. Man tilkaldte ham som Raadgiver ved Forhandlingerne om Optantkonventionen, idet man samtidig ængstelig undgik at indvie Provinsens tyske Rigsdagsmænd i Sagen, og man gav ham mange Beviser paa Tillid og Sympati. Følgen var, at Hanssen ikke sjælden var tidligere og bedre underrettet om Regeringens Planer med Hensyn til Nord-slesvig end de tysksindede Rigsdagsmænd, ja end selve de høje Regeringsembetsmænd i Provinsen.“

Den tyske Presse i Hertugdømmerne lagde ikke Skjul paa sin Glæde over Spliden i den danske Lejr. „Kieler Zeitung“ skrev, at der i Aarevis var ført en underjordisk Kamp imod H. P. Hanssen, og at det ikke havde skortet paa offentlige Udbrud i Form af nedsættende Kritik af hans politiske Holdning, skønt hans Politik ikke havde været uden Resultater. „Schlesw. Grenzpost“ tilføjede: „Skridtet bliver straks forstaaeligt, naar man opfatter det som et sidste Forsøg paa at genoprette Disciplinen indenfor Partiet. H. P. Hanssens Hensigt er aabenbart at stille Partiet overfor et Enten—Eller.“

Næppe var Efterretningen om, at jeg vilde opgive min parlamentariske Virksomhed, naaet til København, før der sattes stærke Kræfter i Bevægelse for at faa mig til at frafalde Beslutningen. Et Par Dage efter Vælgerforeningens Bestyrelsesmøde modtog jeg følgende Brev:

København, d. 24. Oktober 1910.

Hr. Rigsdagsmand H. P. Hanssen!

Grosserer Holger Petersen, Professor Høffding, Direktør Hjort og jeg vilde overordentlig gerne have en Samtale med Dem her i Byen i den allernærmeste Fremtid. De kan nok forstaa hvorom.

Dersom det derfor er Dem muligt endnu i denne Uge at

deltage i en Sammenkomst med os *hos mig*, saa kom herover og lad mig i Forvejen vide, naar De kommer, for at jeg kan underrette de andre om Tiden for Mødet.

Venlig Hilsen.

Deres hengivne

(sign.) *S. Nellemann.*

Jeg svarede omgaaende, at jeg vilde være i København d. 27. Morgen, men maatte afrejse samme Dag med Midt-dagstoget og blev derfor anmodet om at møde i Højesteretsadvokat Nellemanns Privatbolig samme Formiddag Kl. 9 $\frac{1}{2}$. Her traf jeg de ovenfor nævnte Mænd, med hvem jeg stod i frugtbart Samarbejde. De trængte stærkt ind paa mig og søgte at bevæge mig til at modtage Genvalg. Jeg gjorde Rede for mine Motiver, men fastholdt bestemt min Beslutning og erklærede, at jeg kun vilde fravige den, hvis det imod Forventning skulde vise sig umuligt at samle Stemmerne paa en anden Kandidat. I Sønderborg vilde jeg udtale mig klart og aabent om min Politik, men saaledes, at jeg ikke dermed vanskeliggjorde Stillingen for min Efterfølger. Det trak efter min Mening sammen til en ny Tvangspolitik i Nordslesvig. Imod den søgte jeg at mobilisere den offentlige Mening i Tyskland. Den tyske Ud-gave af „Köllerpolitiken“ vilde blive udsendt som et Led i den liberale Kritik af den preussiske Administration for dermed at vække større Interesse for nordslesvigske Forhold. I disse Bestræbelser kunde jeg regne paa Støtte af de frisindede Partier, den liberale Presse og de Kredse, der samlede sig om Professor Rade.

Dr. Aage Friis, som var knyttet til Udenrigsministeriet, ledsagede mig om Eftermiddagen til Korsør for senere at kunne informere Regeringen om mit Standpunkt og min Opfattelse af den foreliggende Situation.

Mødet i Sønderborg, som blev afholdt den 30. Oktober, samlede Deltagere fra alle Strøg af Nordslesvig. Jeg min-

dede indledende om, at jeg allerede under Krisen i 1907 havde sagt: „Om jeg vil fortsætte min parlamentariske Virksomhed afhænger af, om jeg bevarer Troen paa, at jeg kan udrette noget paa den Post, hvor De sætter mig. Brister denne Tro, viger jeg Pladsen. Jeg har aldrig betragtet mine Tillidshverv som tomme Æresposter. Det har aldrig været, det er ikke, og det skal heller aldrig blive Hovedsagen for mig at bevare dem, men derimod at bruge og udnytte dem i den nordslesvigske Befolknings, i den danske Sags Interesse. Og hvad min Brugbarhed angaar, da vil jeg selv have et Ord med i Laget. Den Dag, da jeg *selv* indser, at jeg er ubrugbar, sætter jeg derfor min parlamentariske Skude paa Stranden.“

Jeg gav derefter en Oversigt over min Virksomhed som Rigsdagsmand, henviste til, at tyske Blade af vidt forskellige Afskygninger i disse Dage havde erklæret, at den ikke havde været resultatløs og erklærede, at jeg selv delte denne Opfattelse. Men, hævdede jeg videre: „Hvis jeg havde mødt mere Forstaaelse herhjemme, hvis jeg ikke var bleven modarbejdet saa stærkt, hvis man havde taget større Hensyn til mine Henstillinger og undt mig Arbejdsro, kort sagt: Hvis man blot havde haft *Tillid* til mig, saa vilde vi kunne have opnaaet meget mere i dette Tidsrum.“

„Herhjemme rejste der sig imidlertid takket være en ligefrem forbløffende Mangel paa politisk Intelligens en Storm af Uvilje ikke blot imod mig personlig, men imod den saakaldte „nye Kurs“. Hvert Skridt ad denne Bane vanskeliggjordes paa en ganske meningsløs Maade. Vi gav selv Den tyske Forenings vilde Agitation Vind i Sejlene. Mine hjemlige Modstandere veg ikke tilbage for at forelægge mig Spørgsmaalet, om de var købt eller solgt.“

Julius Nielsens og min Mandatnedlæggelse blev i Efteraaret 1907 undgaaet ved, at Vælgerforeningens samlede Bestyrelse godkendte vor Politik, men meget hævdede jeg, var da allerede spildt: „Havde man fulgt vore Henstillinger, vilde vi have faaet vore fleste Optanter naturali-

seret, og saa var mange Optantsønner sluppet lettere fra Militærtjenesten.“

Paa Spørgsmaalet, om jeg vil modtage Genvalg, har jeg svaret Nej. Efter 15 Aars parlamentarisk Virksomhed føler jeg mig forpligtet at motivere denne Holdning overfor mine Vælgere:

„Først vil jeg minde om, at en nordslesvigsk Rigsdagsmands Stilling i sig selv er meget vanskelig. Ikke blot i Berlin, hvor han staar overfor en mildest talt uvillig Regering og ene blandt 396 andre Rigsdagsmænd, men ogsaa herhjemme, hvor han skal være en Slags Generalnævner for Anskuelser, der spænder saare vidt paa de sociale og kirkelige Omraader, og paa det politiske bevæger sig fra tung, træg Konservatisme til rød Socialisme. Disse Vanskeligheder, der skærpes ved, at han repræsenterer et Omraade, som svarer til en halv Snes danske Folketingskredse, medfører, at han ikke uden videre kan sammenstilles med Rigsdagsmænd, som indenfor større Grupper repræsenterer et bestemt Parti paa Tinge. Han maa stille større Krav til sine Vælgeres Tillid.“

Naar jeg ikke vil modtage Genvalg, er det først og fremmest, *fordi jeg ikke længere kan glæde mig ved den Tillid, der er Forudsætningen for et frugtbart parlamentarisk Arbejde.* Dette har især givet sig Udtryk i Pressens Holdning. Men dernæst staar jeg overfor en betænkelig Underhaandsagitation og, hvad der ikke mindst har fæstnet min Beslutning: overfor begyndende politiske Partiorganisationer indenfor den danske Befolkning:

„Vi lever for Tiden i den rigeste Udvikling, som vi har haft siden 1864. Luften er fuld af aandelig Avlekraft. Vi staar overfor en betydningsfuld Udvikling paa de kirkelige Omraader. Den spores indenfor Frimenighederne, indenfor Statskirken, indenfor Indre Mission. Vi har en frisk Ungdomsbevægelse. Vi har en stærk Afholdsbevægelse. De sociale Spørgsmaal bryder paa. Alt dette er glædeligt, men skaber Modsætninger, som rummer en stor Fare for Parti-

dannelser. De, som foretager de første Skridt ind paa denne Bane, paatager sig derfor et overordentligt tungt Ansvar. — —

Jeg har begyndt min politiske Løbebane med det Samlingsarbejde, som Vælgerforeningens Oprettelse var. *Ikke Splittelse, men Samling* har altid været og er fremdeles mit Løsen. Min Tilbagetræden som Parlamentariker ønsker jeg opfattet som et *Samlingssignal*, som et alvorligt Forsøg paa at trænge Rivninger og Brydninger, der genopli- ver gamle Modsætninger, øder mange Kræfter og atter og atter hæmmer og forstyrrer vort Arbejde paa Tinge, tilbage indenfor rimelige Grænser. Alle Afskygninger af Danskheden er repræsenteret i vore store nationale For- eningers Bestyrelser. Det er nødvendigt, at de afvigende Meninger, der faktisk gør sig gældende med Hensyn til, hvorledes vi rettelig bør føre vor politiske Kamp, er re- præsenderet i vort parlamentariske Tremandsraad. Dette er nu, da vi øjensynligt gaar alvorlige Tider i Møde, vig- tigere end nogen Sinde. Min Tilbagetræden betegner der- for endvidere et Forsøg paa at *føre afvigende Meninger frem til Indflydelse under parlamentarisk Ansvar*. — —

Da Julius Nielsen for to Aar siden traadte tilbage paa Grund af Pressens Holdning, opfordrede vi begge saa ind- trængende som muligt vore Kritikere til at overtage et Landdagsmandat. De vægrede sig desværre haardnakket derved. Resultatet blev da, at Kloppenborg-Skumsager og Nis Nissen, som begge er mine personlige Venner og nære politiske Meningsfæller, blev valgt. Mine Kritikere bør nu overtage Rigsdagsmandatet. Begge Retninger vil derefter være repræsenteret i Berlin. Mistilliden til de парла- mentariske Repræsentanters Arbejde vil trænges tilbage og Split- telsen ophøre.“ Jeg takkede mine Vælgere, fordi de Gang efter Gang havde betroet mig de ansvarsfulde Hverv i Ber- lin og især de mange, der trofast havde bevaret Tilliden til mig under alle Brydninger, og sluttede med at sige: „Min Gerning vil ad Aare falde indenfor andre Rammer.

Men de kan være overbevist om: Den vil vedblivende komme til at staa i den nordslesvigske Befolknings Tjeneste.“

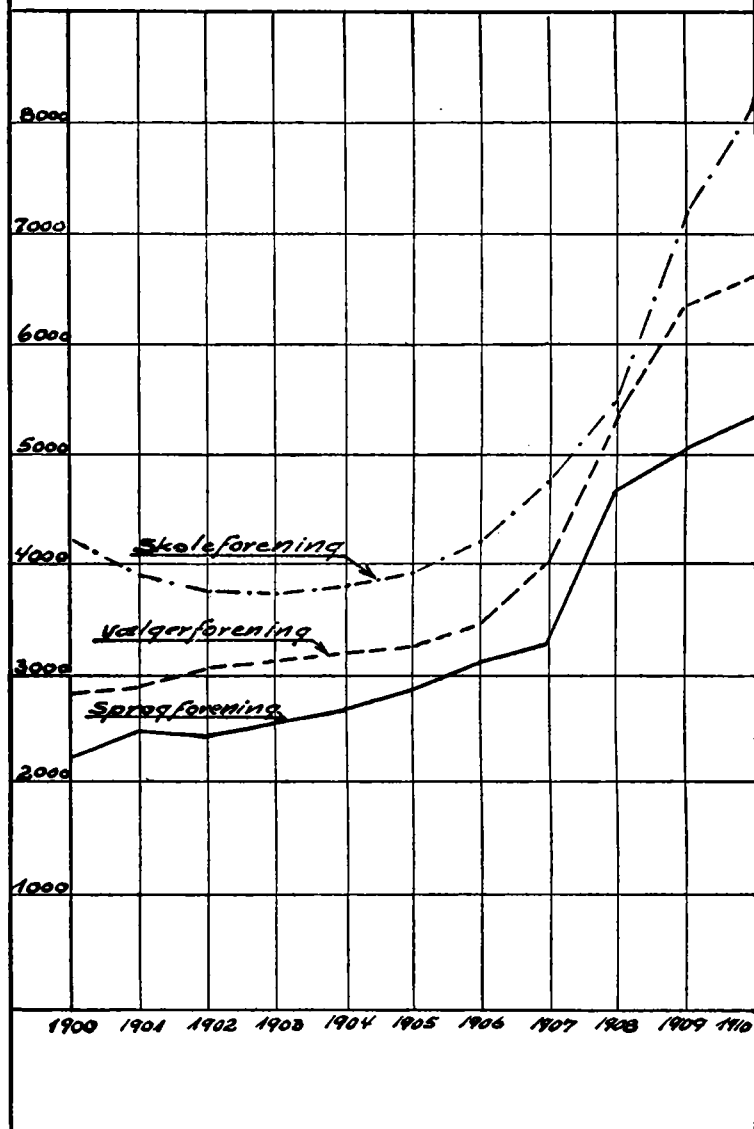
Efter Foredraget udspandt der sig et ret bevæget Ordskifte. Mine Modstandere fralagde sig bestemt Ansvaret for, at vi ikke havde opnaaet saa meget efter Optanttraktatens Afslutning, som vi efter min Mening vilde kunne have opnaaet, hvis mine Henstillinger var bleven fulgt. De følte sig krænket over, at jeg i denne Forbindelse havde talt om „en forbløffende Mangel paa politisk Intelligens“. Mine Meningsfæller, som var i afgjort Flertal, udtalte deres Tilslutning til min Politik og beklagede min Tilbage træden.

Nu er der gaaet 22 Aar siden dette Opgør fandt Sted. Vi har faaet Begivenhederne paa Afstand. Lidenskaberne er afsvalet. Men ved paany at gennemgaa det aktmæssige Materiale, har jeg ikke fundet Anledning til at ændre den Opfattelse, som jeg gjorde gældende paa Mødet i Sønderborg. Den er den Dag i Dag Udtryk for min personlige Overbevisning.

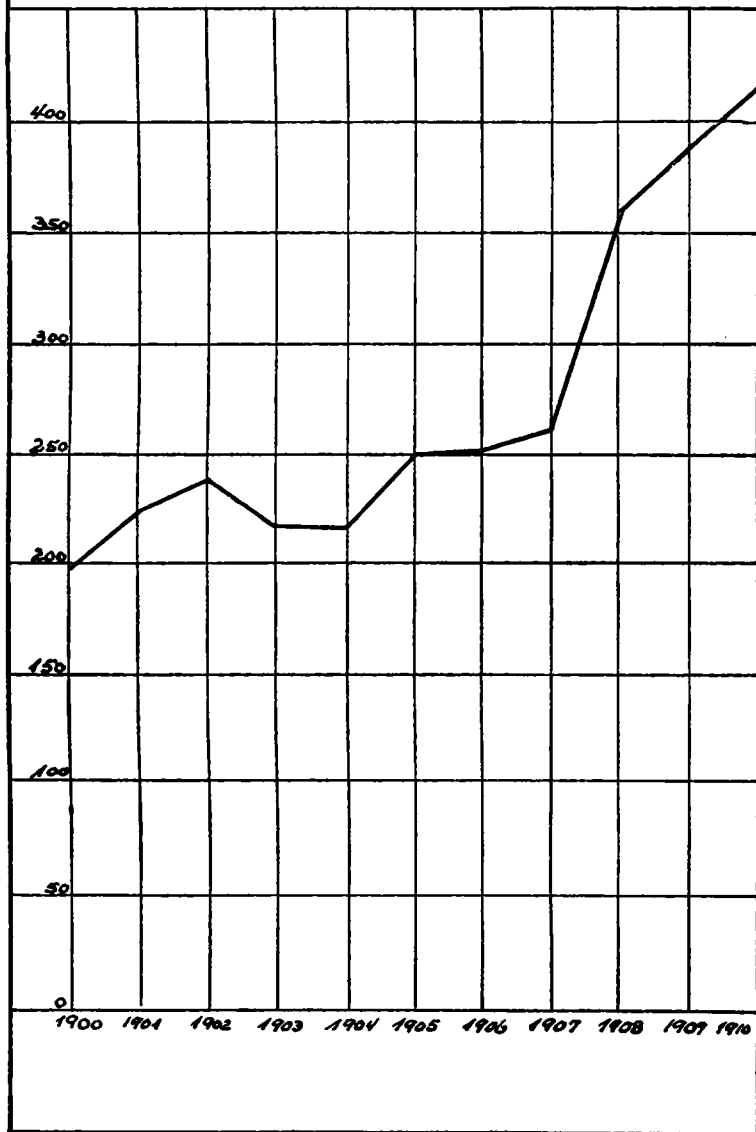
Resultaterne af den Politik, jeg havde ført, laa klart for Dagen. Optanttraktaten havde, som Regeringspræsidenten i Slesvig meget rigtigt havde hævdet overfor Regeringen i Berlin, fravristet Tyskerne deres farligste Vaaben i Nationalitetskampen: *Udvisningsordren*. Et stærkt Tryk, som hvilte paa Nordslesvig, blev dermed hævet. Virkningen deraf viste sig, som det ses af omstaaende grafiske Fremstillinger, meget hurtigt i en stærk Stigning i de nationale Foreningers Medlemsantal og i Antallet af sønderjydske Elever paa danske Efterskoler og Højskoler. Den viste sig endvidere i Oprettelsen af talrige nye Foreninger, Rejsningen af Forsamlingshuse m.m.m. Men mine hjemlige Modstandere lukkede Øjnene derfor eller satte det i Forbindelse med helt andre Forhold.

Min Tale i Sønderborg vakte megen Opmærksomhed baade hjemme og ude. „Berlingske Tidende“ skrev: „Nordslesvigs prøvede Fører talte med en Kraft og Myndig-

*De nationale Foreningers
Medlemstal: 1900-1910*

*Elever understøttet af
Skoleforeningen 1900-1910*

hed, der betog hele Forsamlingen, og da han tilsidst bad alle føle sig overbevist om, at hans Kræfter og Gerning vedblivende skulde staa i den danske Befolknings Tjeneste, lød langvarige Bravo og Haandklap. Ogsaa paa denne Side af Grænsen vil H. P. Hanssens Udtalelser og Optræden mødes med Respekt og Beundring. Fra Nordslesvig er der til Kongeriget kommet mange Eksempler paa redelige overbevisningstro Mænds redelige og faste Handlingen. H. P. Hanssen vil ikke blive det sidste.“

De fleste store tyske Aviser, saaledes ogsaa de konservative Blade „Hamb. Nachrichten“, „Die Post“, og „Leipziger Neueste Nachrichten“ bragte ledende Artikler om min Tilbage træden. „Kölnische Volkszeitung“, Centrums betydeligste Blad billigede min Holdning. „Berliner Börsenkurier“ skrev i en ledende Artikel: „Det vil næppe være til Fordel for den danske Befolkning i Nordslesvig, naar denne Realpolitiker afløses af en Repræsentant, som hylder yderliggaaende Anskuelse.“ Agrarernes Hovedorgan „Deutsche Tageszeitung“ betegnede min Tale i Sønderborg som overordentlig interessant og ønskede Klarhed over, af hvem jeg allerede i 1907 var bleven underrettet om det planlagte Sprogforbud. „Frankfurter Zeitung“, Sydtyssklands mest udbredte Blad, skrev: „Naar Hanssen giver Afkald paa en Stilling, som for en tysk Politiker betyder Kronen paa et politisk Arbejdsliv, maa man gaa ud fra, at han er Fører for et nationalt Mindretal, og at han er dansk. Rangen i sig selv har ingen Tillokkelse for en Dansker. Folket kender i sin demokratiske Tænkemaade intet til Kastevæsen og Standsfølelse, men for Hanssen som Fører betyder Medarbejdet i Parlamentet netop en Unddragelse fra hans egentlige Virkekreds, fra det folkeoplysende Arbejde blandt hans Vælgere. Sikkert nok har han i Rigsdagen opnaaet mere end nogen af sine Forgængere. Han har ganske ypperlige Forbindelser med flere Partier og har fremfor alt i sin Tid fundet Tillid i Udenrigsministeriet, som blev Grundlaget for Op-

tantraktaten og for den af Overpræsident v. Bülow indledede Broder-Hilsenpolitik, der strandede paa de underordnede Forvaltningsmyndigheders Modstand.“

Professor *Rades* Grenzmarkenkorrespondenz gav mig i en længere Artikel, som blev optaget i mange tyske Blade, følgende Karakteristik: „H. P. Hanssen forstod at indrette det saaledes, at Danskheden i Nordslesvig fik mere Raaderum i Staten. Man behøver blot at minde om Optantkonventionen. Man kan næppe sige, at H. P. Hanssen har gjort Staten Indrømmelser. Han har aldrig givet Afkald paa Retten til med alle Midler at ville styrke dansk Folkeejendommelighed i Nordslesvig, men han har forstaaet at fremstille Udøvelsen af denne Ret som ufarlig for Statssamfundet, og han har overfor sine Venner i Nordslesvig eftertrykkeligt hævdet, at man med pinlig Nøjagtighed maa bøje sig for Lovens Forskrifter.

Hvorledes skal man ellers bedømme Hanssen? Man har i Almindelighed anerkendt hans Dygtighed, men man har kaldt ham en Ræv, der drev falsk Spil. Sandt nok, han siger aldrig: Paragraf 5 maa opgives. Haabet om Genforeningen med Danmark maa skrinlægges. Han har en Gang sagt det modsatte. Han lader det ligge i Folkesjælens Dyb. Som politisk Faktor har han næppe regnet med det. Man han siger meget tydeligt og gentager stadig: Der er Grænserne, og det er Lovene. Her ligger Opgaverne, og de maa løses indenfor denne Ramme. Hanssen er en nøgtern Realpolitiker. Han vil ikke lave Verdenshistorie, men nok Folkehistorie, og i dette Arbejde nedlægger han megen Varme, Aand og Arbejds-kraft.“

„Man forbavses paany,“ skrev „Schleswigsche Grenzpost“, naar man ser, hvorledes Hanssen har forstaaet ikke blot at vinde de kosmopolitiske Frisindede ved en snild og forsigtig Optræden, men endog har formaaet at skuffe Statsmænd som Bülow og v. Schoen med Hensyn til det danske Partis Væsen og Maal. At Regeringen den Gang

gjorde Repræsentanten for dette statsfjendtlige Parti til sin Tillidsmand, og dermed satte Ræven til at vogte Gæs, er en saa kortsynet og ubegribelig Fremgangsmaade, at man vanskeligt kunde have holdt det for muligt, dersom man ikke var bleven smerteligt overbevist af Kendsgeringerne.“

I den danske Presse i Nordslesvig fremkom der i de følgende Uger mange Indlæg pro et contra. Jeg deltog ikke i Drøftelserne. Paa Møder i Haderslev og Skodborg protesterede man heftigt imod min Tilbagetræden. Fra Venner og Meningsfæller rundt omkring i Nordslesvig modtog jeg en Mængde Breve med Tillidserklæringer og indtrængende Opfordringer til at fortsætte min parlamentariske Virksomhed. Adskillige af dem rørte mig dybt. Jeg føler mig fristet til at citere et enkelt fra en desværre altfor tidlig bortkaldt udmærket Kvinde: „Kære H. P. Hanssen! Man kan blive syg af Sorg, og som jeg har grædt over det skete. — — — Jeg har fra Ungdommen altid set paa Dig og Din Virksomhed iblandt os, at al Slid, Arbejde og Anstrængelse var for at tjene Dit Land og Dit Folk. Jeg har aldrig troet, at Du handlede af Ærgerighed eller for at vinde et stort Navn. Vi har ofte og mange Gange set, hvor Du har lyst af Glæde ved at hjælpe og tjene i smaat som i stort. Min varmeste Tak derfor. Ja, kære H. P. Hanssen, jeg tænker og haaber, at der maa ske noget vidunderligt endnu, for Du maa ikke gaa fra vor vanskeligste Post. Jeg tror helt bestemt paa, at der nok skal komme noget, saa *Du bliver, hvor Du er.*“

I Marburg vakte Udsigten til, at jeg vilde blive afløst af en Protestmand megen Uro. „Vi har den Tillid til Deres politiske Klogskab,“ skrev *Johs. Tiedje* til mig, „at De ved, hvad Konsekvensen heraf vil være. Vi kan kun træde i Skranken for tysk Ære og Humanitet, saalænge vi har med anstændige Modstandere at gøre. Som saadan agter vi Dem, men ikke de Kredse, der slutter sig til

„Flensborg Avis“ og „Dybbøl-Posten“. Overfor dem er det preussiske Voldsregimente den eneste mulige Politik.“

„Undskyld mine aabne Udtalelser,“ fortsatte han, „men Situationen er meget alvorlig for Rade og mig. De maa vide, at naar en Mand som P. Grau opstilles som Rigsdagskandidat, saa maa jeg erklære offentligt i „Flensb. Nordd. Zeitung“, at jeg frafalder min hele hidtilværende Politik, og jeg vil selvfølgelig indvirke paa Rade i samme Retning.“

Rades Forening bestaar, (alt andet er Løgn), og vi forbereder et Opraab. Vi er snart færdige. Vi havde allerede vundet *Harnack, Gierke, Delbrück, Münsterberg, Lehmann, Anschütz* o. s. v. o. s. v., men nu vakler Rækkerne. Endog *Leonhart* har trukket sig tilbage, saa han kun staa som Medløber i Stedet for som Fører i det snævrere Udvalg.

Men naar nu (tænk paa Harnacks Indflydelse paa Kejseren) Aktionen atter løber ud i Sandet, fordi Deres Parti sender Den tyske Forening, som er stedt i Nød, en redende Engel, er foreløbig, det vil sige i Aartier al gensidig Berigelse og Fordragelighed mellem os forbi.“

Jeg søgte at berolige Tiedje ved at henvise til, at vore Landdagsmænd vedvarende vilde fortsætte den Politik, jeg havde ført, og bad ham iøvrigt om rolig at afvente Begivenhedernes videre Udvikling.

Imidlertid havde Oppositionen afholdt flere Møder for at vinde en anden Kandidat. Opmærksomheden samlede sig selvfølgelig først om P. Grau, der som Retningens betydeligste Fører var selvskreven til at overtage Mandatet, men han vægrede sig atter energisk ved at stille sine politiske Anskuelser under parlamentarisk Ansvar. Bankdirektør *R. P. Rossen*, Advokat *Ravn*, Redaktør *E. Christiansen* og flere blev bragt i Forslag, men frabad sig alle Æren.

Den 19. November opfordrede 25 Medlemmer af Vælgerforeningens Bestyrelse og Tilsynsraad med Stedfor-

trædere derefter offentligt Vælgerforeningens Formand til at sammenkalde et Fællesmøde. I Opfordringen ankede de over mine skarpe Udtalelser i Sønderborg. De havde forsøgt at finde en Rigsdagskandidat, men fortsatte de: „Vort Forsøg har maattet opgives. Det er glippet, ikke mindst fordi Indlæg i Pressen og Udtalelser paa Møder, særlig i Haderslev Kreds har maattet efterlade det bestemte Indtryk, at et Forslag fra vor Side om Opstilling af en Kandidat i Stedet for Samlingsmærket, vilde blive Signal til Forsøg paa at skabe et stærkt Røre baade aabenlyst og under Haanden imod Vælgerforeningen og imod den eventuelle Kandidat. Idet vi afviser alt Ansvar for, hvorledes Stillingen har udviklet sig, lægger vi Kandidat-spørgsmaalets yderligere Fremme i Vælgerforeningens Haand.“

Erklæringen viste, at Oppositionen omfattede et Flertal i Vælgerforeningens Tilsynsraad, som umiddelbart efter Mødet i Sønderborg havde kunnet træde sammen under fast Ledelse for at udpege en ny Rigsdagskandidat. Da Bestyrelsen atter blev valgt af Tilsynsraadet, vilde Oppositionen ved det kommende Valg ogsaa kunne erobre Flertallet i Bestyrelsen. Hidtil var Tilsynsraadet bleven valgt af Generalforsamlingen. De sidste Valg var derimod efter en Statutændring foretaget af Medlemmerne i Enkeltmandskredse. Oppositionen havde under Haanden udfoldet en livlig Valgagitation. Mine Meningsfæller havde ikke vist samme Interesse for Valget. I adskillige Kredse, hvor de i Virkeligheden raadede over Flertallet, var de derfor bukket under. Skønt jeg ikke havde fuld Klarhed over flere af de nyvalgte Tilsynsraadsmedlemmers Standpunkt, regnede jeg dog allerede før Mødet i Sønderborg med, at Oppositionen havde vundet Flertallet. Mine Meningsfæller var derimod gennemgaaende pinlig overrasket. Nu kunde de indse, hvor berettiget det efter mine hidtil gjorte Erfaringer var, at jeg havde vægret mig ved at modtage Genvalg.

Oppositionens Erklæring vakte stærkt Røre. *P. Skau*, Bukshave, sendte mig et Udkast til et „Aabent Brev til H. P. Hanssen“, som han vilde offentliggøre i Dagspressen. I Brevet udtalte han sin fulde Tilslutning til min Politik og hævdede, at det nu var min Pligt atter at modtage Rigsdagsmandatet. Jeg bad ham om ikke at offentliggøre Brevet. — „Dybbøl-Posten“s Bestyrelse forelagde mig Spørgsmaalet, om jeg vilde modtage Genvalg, hvis den opsagde Forpagtningskontrakten med Redaktør Svensson. Dertil svarede jeg selvfølgelig Nej. Jeg vilde ikke Splittelse, men Samling. En Række Opfordringer fra Tilidsmænd rundt omkring i Nordslesvig om nu at overtage Mandatet, afslog jeg under Henvisning til min Tale i Sønderborg.

I Kongeriget konstaterede Pressen, at Oppositionen ikke havde evnet at løse den stillede Opgave. Den tyske Presse sysselsatte sig atter indgaaende med Sagen. „Grenzmarken-Korrespondenz“ vakte bitter Modsigelse indenfor Oppositionen ved at skrive, at jeg havde foretaget en beundringsværdig taktisk Manøvre ved tilsyneladende at vige tilbage for Protestpartiet, men i Virkeligheden at ride det ned. I Marburg betragtede man Krisen som overvundet. Et halvt Hundrede ansete Tyskere udstedte nu et Opraab om at yde Bidrag til Professor Rades „Grenzmarken-Korrespondenz“. Blandt dem var Universitetsprofessorerne Anschütz, Paul Darmstädter, Hans Delbrück, Eucken, Wilhelm Förster, Heller, Haszerl, Jellinek, Max Lehmann, Walter Lötz, Paul Natorp, Friedrich Nippold, Quidde, Roloff, Walter Schücking, Arthur Titius og Leopold Wiese, Rigsdagsmændene Eickhoff, Jan Fegter, Hormann, Dr. Leonhart og Fr. Naumann og endvidere en Del kendte Præster og Lærere.

Den tyske Forenings Organ „Schleswigsche Grenzpost“ skrev: „Hanssen triumferer. Hans Modstandere har med egen Mund maattet indrømme deres Afmagt. En større Oprensning kunde der ikke blive den saa haardt an-

grebne til Del. Nu er hans Stilling fastere end nogensinde, og han kan stille sine Betingelser, naar Mandatet paany tilbydes ham. At han vil tage imod det, synes os selvfølgelig, thi han har nu opnaaet alt, hvad der har kunnet synes efterstræbelsesværdigt og nødvendigt. Han har atter Magten i Haanden og Vælgerne saa godt som fuldtallig bag sig. Men selv om han for et Syns Skyld endnu skulde gøre Indvendinger, saa vil man sikkert appellere til hans Ære, gøre ham opmærksom paa, at han som Fører ikke maa lade Partiet i Stikken, efter at selv hans Modstandere har maattet indrømme, at han er uerstattelig. Hanssen vil derfor sandsynligvis tage imod Kandidaturen paany, men han vil ikke undlade at stille sine Betingelser, og disse vil, som vi antydede for nylig, ikke savne en vis metallisk Bismag. Thi med 3000 Mk. Diæter kommer man ikke vidt, især ikke, naar man hjemme har en Forretning, som man maa overlade til sig selv.“ Det tyske Blad rørte her ved et Punkt, som jeg senere vil komme tilbage til, men som end ikke blev berørt under Forhandlingerne med Oppositionen.

Rigsdagen var samlet, og jeg opholdt mig derfor i Berlin. Flere af mine Venner opfordrede mig telegrafisk til at komme hjem til det af Oppositionen ønskede Fællesmøde, som var fastsat til d. 26. November. Men jeg blev i Berlin, for at man bedre kunde udtale sig frit uden Hensyn til mig. Om Mødet indeholder Vælgerforeningens Protokol følgende Beretning: „Formanden Skrumsager foreslog en af vore Landdagskandidater som Kandidat ved næste Rigsdagsvalg. P. Grau støttede Forslaget. P. Skau, Bukshave, foreslog, at Tilsynsraadet skulde nedlægge Mandaterne for derigennem at skaffe Mulighed for H. P. Hanssens Genopstilling. Forslaget støttedes af begge Landdagsmænd, Refslund Poulsen og flere, men kun 9 Medlemmer stemte for en frivillig Nedlæggelse. Redaktør Svensson anbefalede en Udjævning af Modsætningerne med H. P. Hanssens Genopstilling for Øje. Ingen af disse

Forslag vedtoges, men derimod et Forslag af P. Jessen om Nedsættelse af et Udvalg til at forhandle med H. P. Hanssen om en mulig Genopstilling. Dette Forslag vedtoges med alle Stemmer imod 9. Udvalget kom til at bestaa af Redaktør E. Christiansen, Direktør L. Christensen, Haderslev, Rentier L. Ankersen, M. Refslund Poulsen, Landdagsmand N. Chr. Nissen og Gdr. Nis Nissen, Nordborg.“

Efter at Forslaget om at opstille en af Landdagsmændene som Rigsdagskandidat var bleven fremsat, erklærede Kloppenborg Skrumsager sig paa P. Graus Forespørgsel villig til eventuelt at modtage Valg, hvis jeg fastholdt min Beslutning. Dette blev stærkt misbilliget af hans Venner, som vilde fremtvinge Nyvalg og ad den Vej gennemføre min Genopstilling. Trykket deraf bad han mig indtrængende om at opgive min Modstand og atter overtage Mandatet.

Ved min Ankomst til Berlin var jeg bleven godt modtaget. Af Brevene til min Kone gengiver jeg følgende Uddrag: d. 23. Novbr.: „Professor *Will*, Strassbourg, min Kampfælle fra Rigsforeningslovskampen kom straks hen til mig. „Man læser jo saa meget om Dem i denne Tid,“ sagde han smilende, „hvorledes gaar det?“ Dr. *Mugdan* gav mig en Daler, som er præget i Anledning af Universitetsfesterne. Fra alle Sider kom de og vilde have Besked om den virkelige Grund til, at jeg ikke vilde modtage Genvalg.“

D. 24. Novbr.

— „Min Stilling hernede er blevet stærkt befæstet ved de sidste Begivenheder hjemme. Jeg kan mærke det paa mine Kollegers Hjertelighed. *Naumann* trykkede min Haand særlig varmt. *Oeser* kom hen og hilste ligeledes meget hjerteligt paa mig. Dr. *Heckscher*, som jeg sætter mindre Pris paa, i lige Maade. Mange kan ikke forstaa, at jeg ikke med Kyshaand tager imod Valg, naar

min Kreds er sikker. En lang interessant Samtale havde jeg i Dag med Hr. *Clapowo v. Clapowski*, en af mine polske Kolleger, som jeg hidtil har staaet fjernt. Han tilhører den aristokratiske Fløj, og har aabenbart vundet større Interesse for mig, fordi jeg i den tyske Presse bliver fremstillet som Fører for en moderat Fløj. Han betroede mig blandt andet, at den østerrigske Regering har anmodet den preussiske Regering om ikke at sætte Expropriationsloven i Kraft, og sagde ligefrem, at han selv havde forhandlet med Chefen for den polske Klub i det østerrigske Rigsraad i denne Anledning.

Fra *Sigurd Berg* har jeg haft et meget venligt Brev. Han beklager min Tilbagetræden særlig ogsaa for Danmarks Vedkommende og navnlig, at han ikke kan skrive aabent om sine Erfaringer som Minister“

D. 25. November.

— „Min Optræden billiges baade i de mest ledende Kredse i København og af alle henede, hvem jeg har forklaret Stillingen. Det var det eneste, der var at gøre for mig, selv om det har været ubehageligt at give Stødet til en saadan Krise.“

D. 29. November.

— „Kloppenborg beder mig mindelig om ikke at være altfor stiv og stædig, for at vi kan komme ud af Uføret. Fra gamle P. Skau har jeg atter haft et langt Brev. Han staar trofast ved min Side og beklager, at han ikke har offentliggjort sit aabne Brev til mig. I Rigsdagen var flere Kolleger, deriblandt *Gothein*, *Paul Göhre* og *Naumann* i Dag hos mig og bad mig om at tage fat paany. Men jeg afventer rolig Begivenhedernes Gang. Den politiske Krise udvikler sig næsten altid paa samme Vis. Formlen er: En lang Række Nej, som fremtvinger en Udviklingslinje, der er et Produkt af den haarde Nødvendighed, for til Slut at ende med et Ja.“

Efter at Udvalget var nedsat, kom jeg under et stærkt Tryk. Mine Venner *J. H. Schmidt*, *M. Refslund Poulsen*, *N. Chr. Nissen* og *Nis Nissen*, Nordborg, foreslog, at Vælgerforeningen skulde indkalde en ekstraordinær Generalforsamling og ved en Statutændring fremtvinge Tilsynsraadets Opløsning. Da de meddelte mig Forslaget, rejste jeg over Hals og Hoved hjem fra Berlin for at standse Aktionen. Under den fremherskende Stemning vilde det ikke være vanskeligt at fremtvinge en Opløsning ad denne Vej, men det vilde sætte meget ondt Blod og ikke føre til et Valg for eller imod min Politik, men for eller imod min Person. De lovede mig at holde Forslaget tilbage, indtil Udvalget havde ført de forestaaende Forhandlinger med mig. Min mangeaarige Medarbejder *Nicolaj Svendsen*, den Gang Redaktør af „Dannevirke“, som tidligere havde raadet mig til ikke at modtage Genvalg, skrev, at der herskede almindelig Forvirring i Nordslesvig: „Oppositionen har følt sin Svaghed samtidig med, at den føler Ansvar. — — — Der kan nu regnes med Imødekommenhed, som muliggør Din Genoptagelse af Mandatet. Sker det ikke, tror jeg, at vi havner i skæbnsvangre Tilstande. Ved Nyvalg regner jeg med, at Oppositionen kun vil faa 18—20 af de 50 Mandater. Du vil da blive valgt af et Flertal, men staa overfor en Opposition, som uden større Hensyntagen vil bekæmpe Dig og Din Politik, hvad baade Du selv og Sagen vil lide under. Jeg tror absolut, at Du i Øjeblikket har Kort paa Haanden til Opnaaelse af en for Dig i alle Maader tilfredsstillende Ordning.“

Efter at jeg var bleven indbudt til en Forhandling med Udvalget den 3. December, skrev jeg til min Kone: „Jeg har meddelt Skrumsager, at jeg er rede til at forhandle med Udvalget næste Lørdag. Jeg tror nok, at jeg er den, der tager køligst paa Krisen. Hvis Politiken aldrig stillede mig større Opgaver, var den ikke saa vanskelig. Men jeg staar jo nu ved en Skillevej som Monrad i 1839 i Paris. Den ene Vej fører til et roligt Familieliv med litte-

rære Sysler, den anden til Kamp og Sejr, men ogsaa til Nederlag. Jeg vil til Slut, tro imod min Ungdoms Idealer, vælge den, der fører til Kamp for den danske Sag. Men det bliver mellem os to, om nu eller senere afhænger af Begivenhedernes videre Udvikling.“

Efter Tilbagekomsten til Berlin skrev jeg den 30. November til min Ven Nis Nissen, Nordborg: „Jeg er, som jeg sagde i Søndags, overordentlig betænkelig ved en ekstraordinær Generalforsamling. Af Hensyn dertil har jeg besluttet at sætte mine personlige Ønsker og Tilbøjeligheder tilside for paa Lørdag, naar Udvalget træder sammen, at strække mig saa langt, som jeg *saglig set* mener at kunne forsvare. Hvad jeg kræver som Betingelse for at modtage Genvalg vil da blive: 1) at vi lader Fortiden helt ligge og ser at blive enige om Fremtiden; 2) at Bladene afslutter en Overenskomst, som allerede er godkendt af Red. N. Svendsen, og som af H. Bladt, Lysabild og N. Chr. Nissen, Viby, vil blive Svensson forelagt inden Lørdag, og 3) at der ydes mig Garanti for en tryggere Stilling overfor Tilsynsraadet.“

„Jeg er vel tilfreds med Virkningen af min Aktion,“ skrev jeg to Dage senere til Dr. Aage Friis. „Den var helt nødvendig baade af Hensyn til Udviklingen hjemme, til Arbejdet her og til Moderlandets Stilling. Naar Stormen, som truede, foreløbig synes at være drevet over, er det ikke uden Aarsagsforbindelse med min Optræden. Og hvad enten Sagen ender med, at jeg træder til paany, eller at en anden overtager Mandatet, har jeg skabt mig langt bedre Betingelser for et frugtbart politisk Arbejde.“

Fra Udvalgsrådet d. 3. Decbr. har jeg ingen Optegnelser, og jeg tør ikke nu, saa længe efter, stole paa min Hukommelse. Forhandlingerne viste Vilje til Samling paa Basis af gensidig Imødekommenhed. Der opnaaedes ikke Enighed, men inden Mødet blev hævet, besluttede Udvalget, at Forhandlingerne skulde genoptages.

Fra P. Grau og Red. E. Christiansen modtog jeg næste

Morgen Breve. P. Grau beklagede min Afvisning af Christiansens Forslag til en beroligende Fælleserklæring. „Jeg tror ikke,“ skrev han, „at en yderligere Reduktion af Erklæringen end den allerede er undergaaet, — naar dertil kræves lagt Garantier for fremtidig Begravelse af de 27, at de Krav har Udsigt til Fremskaffelse af den Enstemmighed, vi dog vist alle i Øjeblikket ønsker. — — — Om vi kan blæse til Samling om kort Tid, eller om vi skal have Generalforsamling med, hvad deraf følger, det, tror jeg, hænger nu i et Haar. — — — Nu er det vel alene hos Dig, Ansvaret ligger.“

Red. Christiansen skrev: „Skønt det, saa vidt jeg mindes, er kommet tilstrækkelig tydeligt frem under Forhandlingerne, vilde jeg gerne, for at undgaa Tvivl efter Aftale med Redaktør Svensson paapege, at vi mener at have vist saa megen Imødekommenhed i de forskellige Punkter, saa vi er naaet til en Grænse, som vi ikke kan overskride, hverken i Henhold til vor Overbevisning, eller naar der skal blive nogen Mulighed for fuld Samling, som dog ogsaa maa være en af Deres Forudsætninger for en Genopstilling. Vi vil derfor gerne paany henstille til Dem, om De ikke efter moden Overvejelse mener i Hovedsagen at kunne benytte det givne Grundlag. De bedes betragte dette Brev som et Udtryk for vor oprigtige Vilje til at naa et Resultat, som først og fremmest Sagen, men lige saa fuldt ogsaa De selv kan være tjent med.“

Efter at have foretaget nogle Ændringer i Red. Christiansens Udkast til en Fælleserklæring, erklærede jeg, før jeg tog tilbage til Berlin, at jeg var villig til at modtage Genvalg, hvis der paa dette Grundlag blev rettet en enstemmig Opfordring til mig af Vælgerforeningens Bestyrelse og Tilsynsraad.

Dagen efter — 6. Decbr. — modtog jeg følgende Brev fra P. Grau: „Det var med stor Glæde, jeg i Aftes Kl. 7 ved min Hjemkomst fra Sønderherred modtog gennem Christiansen, Flensborg, Din kommenterende Erklæring.

Den er jo guldkommen antagelig, og jeg beder Dig modtage min *Tak* for den saglige Maade, hvorpaa Du har virket hen til Afslutning af Splittelsen. Og til Lykke med Din Beslutning om Fortsættelse af Din hidtidige Virksomhed! Enhver anden Løsning havde været mere end tvivlsom og kun anvendelig som Nødhjælp.“

Samme Dag vedtog Udvalget under min Fraværelse følgende Indstilling til Vælgerforeningen: „Under de Forhandlinger, som det af Vælgerforeningens Bestyrelse og Tilsynsraad nedsatte Udvalg har ført med Rigsdagsmand H. P. Hanssen, var der Enstemmighed om at fastslaa, at Kravet om Samling er en bydende Nødvendighed. Alle Parter var enig om at beklage det Omfang, som vore indre Uoverensstemmelser har faaet og at tilkendegive Vilje til at søge dem begrænset ved gensidig Imødekommenhed. Efter at Redaktionerne af de danske Blade derefter havde vedtaget en gensidig Overenskomst, og der af alle Parter var bleven udtalt Vilje til at undgaa Partidannelser, erklærede H. P. Hanssen sig efter enstemmig Opfordring villig til at modtage Genvalg.“

Efter at have modtaget denne Indstilling, sammenkaldte Formanden, *J. N. H. Skrumsager*, Vælgerforeningens Bestyrelse og Tilsynsraad med Stedfortrædere til et Fællesmøde d. 10. December. Om dette Møde, som jeg ikke deltog i, indeholder Vælgerforeningens Protokol følgende Beretning: „Dagsorden: Kandidatspørgsmaal til næste Rigsdagsvalg. Udvalget henstillede til Vælgerforeningens Bestyrelse at kaare Rigsdagsmand H. P. Hanssen til vor Kandidat i første Valgkreds ved næste Rigsdagsvalg. Denne Indstilling godkendtes enstemmigt af Fællesbestyrelsen. Der vedtoges en Overenskomst mellem de danske Blade i Sønderjylland.“

Samme Eftermiddag modtog jeg følgende Telegram i Berlin: „Tilsynsraadet har enstemmigt godkendt den af Udvalget trufne Overenskomst og overbringer vi Dem

herved paa egne og Tilsynsraadets Vegne vor hjerteligste Lykønskning med Tak, fordi De atter vil modtage Valget. Bestyrelsen.“

Efter Modtagelsen af Telegrammet skrev jeg til min Kone: „Sagen er altsaa afgjort. Jeg er atter bundet for 5 Aar, maaske for Livstid. Der var ikke andet at gøre. For Dit, Børnenes og for mit eget Vedkommende tror jeg, at det vilde have været det bedste, hvis jeg var traadt tilbage nu. Men som Stillingen har tilspidset sig, kan jeg ikke forsvare det. Jeg maa imidlertid indrette mig efter, at den Tid næppe vil oprinde for mig, hvor jeg som andre Mænd kan arbejde for min Families Interesser. Men jeg har, selv om Politiken sluger min Tid og mine Kræfter, atter valgt tro imod min Ungdoms Idealer, og havde jeg svigtet dem, vilde det nok have taget min Fred og Glæde, selv om det havde skabt Mulighed for bedre økonomiske Kaar.

Centrums' Fører, Overlandsretspræsident Dr. *Spahn*, kom i Dag hen til mig for at tale om Stillingen. Han havde fulgt nøje med og udtalte sin Tilfredshed med, at jeg atter vilde overtage Mandatet. Det er sikkert det almindelige Indtryk her. Men at tage det efter en ekstraordinær Generalforsamling vilde have været umuligt eller dog utaaleligt.

Blandt dem, der ligeledes har udtalt deres Glæde over, at jeg kommer igen, er ogsaa — Wommelsdorff¹⁾. „Det er det eneste rigtige, Hanssen,“ sagde han, „for de andre vilde jo dog snart have kørt Vognen i Skidtet, og De er jo nu en Gang Politiker.“ Hvad vil man mere af sin specielle Modstander!“

Af et senere Brev: „Uden den Aktion, jeg indledte med at nægte at modtage Genvalg, vilde jeg i det hele ikke have ovovet at tage Mandatet paany. Min Stilling er nu

¹⁾ Wommelsdorff var valgt som Repræsentant før Aabenraa-Flensborg Kredse.

langt bedre i flere Henseender. Udadtil har jeg skabt mig en klarere Stilling og bedre Arbejdsvilkaar i Berlin. Indadtil har jeg fremfor alt vakt mine Venner og Meningsfæller til stærkere Aktivitet og givet mine Modstandere Lejlighed til at vise deres Evneløshed overfor positive Opgaver. Jeg haaber, at Aktionen vil betegne et Brud med en Udvikling, som rummede store Farer baade for os og for vort Moderland.“

RIGSDAGSVALGET 1912

Enhedsfronten var nu genoprettet. Der sporedes ogsaa indre Modsætninger i de følgende Aar, men Trykket udefra bidrog til at holde dem indenfor rimelige Grænser, og de forstyrrede ikke Samarbejdet. Aarsmødet i Toftlund 1911 var præget af Vilje til enig Samvirken.

I Berlin stod jeg i udmærket Samarbejde med Landdagsmændene *Kloppenborg-Skrumsager* og *N. Chr. Nissen*. De var begge mine personlige Venner og nære politiske Meningsfæller. Vi stod i disse Aar sammen baade ude og hjemme. Forelaa der vigtige Spørgsmaal, holdt vi Tremandsraad. Naar Møderne i Rigsdagen og Landdagen var sluttet, mødtes vi i Reglen i „Café Victoria“ Under den Linden for at læse danske Aviser og drøfte Dagens Begivenheder. Her opsøgte vi ofte af unge nordslesvigske Studenter, som studerede i Berlin og følte Trang til at udveksle Meninger med os. Aftenen tilbragte vi for det meste i hinandens Selskab, flere Gange ugentlig ved de

Frisindedes Stambord. Om Søndagen foretog vi nu og da Udflugter til Omegnen.

Af Danske, som opholdt sig i Berlin, var Maleren *Jens Birkholm* mig især en kær Omgangsfælle. *Sigurd Berg* kom meget sammen med os Vinteren 1910—11, som han og hans Frue tilbragte i Berlin. Med Glæde mindes jeg længere Besøg af Forfatterne *Edv. Egeberg*, min gamle Højskolekammerat fra Askov, og *Valdemar Rørdam*, med hvem vi foretog Udflugter til Venderne i Spreewald, ligesaa en kortere Visit af *Knud Rasmussen*. Særligt oplivende var det altid at modtage Besøg af vore Vælgere.

Hjemme var jeg i 1911 især stærkt optaget af Forfølgelserne imod de Hjemløse, men det Spørgsmaal kan jeg bedre behandle i en anden Forbindelse. I Tyskland fortsatte jeg, støttet af Erich Schlaikjer og Johannes Tiedje, mine Bestræbelser for at rejse en offentlig Mening imod Voldsregimentets Skærpelse. Erich Schlaikjer traf jeg i disse Aar, da han boede i en af Hamborgs Forstæder, hyppigt efter forudgaaende Aftale i Altona, hvor jeg havde et ufrivilligt Ophold paa Rejserne til Berlin. Johannes Tiedje besøgte jeg gentagne Gange i Königsberg, hvor han var bleven Frimenighedspræst. Da den tyske Presse i Nordslesvig nægtede at optage deres Artikler, aabnede jeg „Hejmdal“s Spalter for dem. Hvad Enkeltheder angaar, tør jeg iøvrigt ikke nu saa længe efter stole paa min Hukommelse. Jeg aftrykker derfor nogle Uddrag af Breve til min Kone, som viser, i hvad Retning Arbejdet gik:

D. 28. Februar 1911.

„Artiklen, som jeg dikterede til „Liberale Korrespondenz“, er bleven optaget i „Berliner Tageblatt“, „Hamburger Fremdenblatt“ og mange andre liberale Blade.“

D. 2. Marts 1911.

„Jeg har haft travlt med at modarbejde Den tyske Forenings Anslag imod Professor *Rades* Møde i Ham-

borg. I Gaar skrev Dr. *Struwe* efter min Tilskyndelse et Brev til de frisindede Førere i Kiel med Opfordring til at sende Meningsfæller til Hamborg for at støtte Rade. Endvidere har jeg skrevet til *Tiedje* og *Schlaikjer*. M. Andresen skriver efter min Anmodning til Lærer *Alnor* i Kiel, som han har haft Forbindelse med, om at tage derhen med nogle Meningsfæller.“

D. 4. Marts 1911.

„Paa Professor Rades Møde i Hamborg mødte Dr. *Hahn* i Spidsen for en Skare af Den tyske Forenings Mænd. Efter *Rade* talte Dr. *Hahn*. Hans Tale var lang og kedelig. Ordstyreren maatte opfordre ham til at fatte sig i Korthed. Derefter talte Præsterne *Vogel* og *Schmidt* i Tilslutning til Rade. Lærer *Lorenzen*, Graasten, og Red. *Strackerjan* imod, *Tiedje* og *Schlaikjer*, som begge blev modtaget med stærkt Bifald, for, Rektor *Spanuth* og Landraad *Rogge* imod. Dr. *Heile* oplyste, at Den tyske Forening i Forvejen havde opkøbt Billetterne og besat de fleste Pladser. Kr. *Refslund Thomsen* viste Angrebene paa „Hejmdal“ skarpt tilbage. De hamborgske Blade bringer lange Referater fra Mødet. Den altsyske Presse spyr Gift og Galde, fordi Overfaldet blev afslaaet.“

D. 11. November 1911.

„Jeg traf i Dag Landraad *Brütt* fra Rendsborg paa Friedrichstrasse. Vi er gamle Kolleger fra Landdagen og kom snart i Samtale. Under en Spadseretur paa en Times Tid beklagede han, at Nielsen og jeg ikke længere var i Landdagen, og meddelte mig bl. a., at han sammen med Landraad *v. Bonin* havde opfordret Indenrigsminister *v. Dallwitz* til ikke at tage Notits af Den tyske Forenings Klager.“

D. 29. November.

„Jeg var i Gaar inviteret til en stor frisindet Fraktionsmiddag paa „Hotel Bristol“, en Slags Afskedsmiddag

for de frisindede Rigsdagsmænd. Mange af dem vil ikke vende tilbage. En Del af dem, fordi de ikke stiller sig paa-ny, andre, fordi de vil blive paa Valen d. 12. Januar. Der blev holdt en Del Taler. Især talte *Naumann* beundringsværdigt om „De Valgte“. Det var en af de Taler, der ikke kan gengives, hvor hans Vid, Lune og Patos, kort sagt Veltalenhed spillede paa alle Streng, mens han gav en fin aandfuld Karakteristik af det særegne hos „De Valgte“.

D. 3. December 1911.

„Jeg rejser herfra Tirsdag Aften. I Hamborg skal jeg træffe Schlaikjer og tale med ham om den tyske Ud-gave af „Köllerpolitiken“. Derfra rejser jeg videre til Kiel for efter særlig Indbydelse at træffe Aftale med Professor *Hänel*.

I Gaar talte jeg med *Korfanty*, i Forgaars med *Kulerski*. De er begge Redaktører og vil ikke modtage Genvalg. Det samme gælder om den tredje store polske Redaktør *Napieralski*. De siger alle, at de lider altfor store Tab ved at være Rigsdagsmænd, fordi de ikke kan passe deres Blade. „Dertil kommer,“ sagde *Korfanty* betegnende nok, „at man oparbejder Stemningen imod mig, mens jeg sidder i Berlin. Jeg er nødt til at give Afkald paa Genvalg for atter at faa stærkere Føling med Befolkningen.“

Hvor Forholdene dog ligner hinanden overalt. Jeg sad i Gaar i Rigsdagen og tænkte over Sagen, tænkte mig ind i den Stemning, at jeg som saa mange Kolleger var i Begreb med at sige Parlamentet Farvel for stedse. Jeg tror ikke, at jeg i og for sig vilde have været gladere, hvis det havde været Tilfældet, thi jeg er jo saa meget Poli-tiker, at meget drager mig imod Parlamentet, især efter at jeg har tilkæmpet mig en Position, som gør, at jeg be-handles som Ligemand af Førerne, kan tale med dem om, hvad jeg vil, og derigennem har bedre Chancer for at kunne udrette noget.“

Rigsdagsvalget var fastsat til den 12. Januar 1912. Først i December meddelte jeg, at jeg vilde holde 19 Valgmøder i Tiden fra den 12. December til den 12. Januar. Det første holdt jeg i Forbindelse med Indvielsen af „Forsamlingsgaarden i Sundeved“. Valgagitationen, sagde jeg paa dette Møde, skal minde vore Modstandere om den gamle danske Kæmpevises Omkvæd: „Det dønner under Ross de danske Hovmænd, der de udride!“ — I Rødding paaviste jeg et Par Dage senere i et statistisk underbygget Foredrag, at vi kunde vinde mindst 500 Stemmer ved det forestaaende Valg, hvis hver Mand gjorde sin Pligt.

I Haderslev rettede jeg et skarpt Angreb paa „Landraadsregimentet“, som paany havde vakt dybtgaaende Harme i Nordslesvig med Forfølgelserne imod de Hjemløse. Af Talen gengiver jeg følgende Uddrag:

„Der findes intet Landraadsregimente i Preussen og endnu mindre i Nordslesvig, hævder Landraad *Dryander*. Det samme gentages i de Korrespondancer, som Firmaet *Dryander & Strackerjan* sender til store tyske Blade og blev endnu i Gaar gentaget af Landraadsorganet i Haderslev. Men maa jeg spørge Dem: Har De ikke lidt og lider De ikke vedvarende under et landsskadeligt Landraadsregimente her i Haderslev Kreds?

Har De maaske glemt dette Landraadsregimentes Bedrifter i Rødding og i Skærbæk, hvor det saa igennem Fingre med Amtsforsander Thiermanns kriminelle Forseelser og taalte Amtsforsander Winther von Adlersflügels sorte Fond, Vidnebestikkelser, Valgfalsknerier og andre Skændelsgerninger?

Har De maaske glemt, at det har drevet mange af vore bedste Mænd i Landflygtighed, at det under Dr. *Mauve* jog Bohnfeldt ud af Landet og ind i Døden, at det under *Becherer* købte Vidner for at drive Hædersmænd som Timmermann og Finnemann fra Gaard og Grund, fra Hus og Hjem, at det under *Dryander* forfølger vore hjem-

løse Brødre og kaster dem i Fængsel, fordi de gifter sig med Landets Døtre?

Haderslev Amt har desværre længe været en Tumbleplads for stræbsomme Bureaukrater, en Forsøgsmark for unge, ærgerrige Assessorer. Og disse fremmede Herrer er paa deres Krydstogt frem imod høje Embeder optraadt ligesaa skaanselsløst imod danske Nordslesvigere, som den unge engelske Lord i Henrik Ibsens bekendte Digt imod Terje Vigen, da han i sin fattige Skægte roede sig frem imod Vind og Vove med Livsens Frelse om Bord til Hustru og Barn.

Henrik Ibsen skildrer, hvordan Lorden, som skulde øve sin første Bedrift, i ungdommeligt Overmod hævede Aaren og hug den gennem Terjes Baad, saa

Spant og Planker for Hugget brast,
Søen stod ind som en Fos.
Paa tre Fod Vand sank den dyre Last
— Dog sank ikke Terjes Trods!

Saaledes har Hr. Dryander paa sit tilfældige Krydstogt i vore Farvande mødt de Hjemløses lille Jolle, vejret Bedrift og boret den i Sænk. Men ogsaa her gælder det: Dog sank ej de Hjemløses Trods!

Af den Slags Bedrifter har disse unge fornemme Herrer øvet mange i Nordslesvig. Men de naar ikke frem ad den Vej. De støder her i Nordslesvig paa Mænd, som er i Slægt med den fattige norske Fisker, som har Karakteregenskaber tilfælles med Terje Vigen, Mænd, som er udrustede med hans stejle Trods, hans ubøjelige Vilje, hans ukuelige Mod, hans sejge Udholdenhed, — Mænd, som endnu vil staa ranke og ubøjede paa Skudens overskyllede Dæk, naar disse høje Herrers Lystyachter forlængst er havarede.

Hvad enten vi er Borgere eller Bønder, Rentierer eller Arbejdere, Haandværkere eller Købmænd, vil vi enige bekæmpe Landraadsregimentets skammelige og skadelige

Politik, — skadelig ikke blot for den nordslesvigske Befolkning, men ogsaa for det tyske Riges Ære og Anseelse — med alle de Midler, Lovene stiller til vor Raadighed.

Og vi vil staa ligesaa fast sluttede og enige i Kampen for vort Modersmaal, for vort Folkeliv, for vore Fædres Sæd og Skik, for vor Jord, for vor nedarvede Danskhed, med fælles Kræfter vise de Fremmedes Angreb energisk tilbage og den 12. Januar paany aflægge et kraftigt Vidnesbyrd om, at „Vi er Danske, at vi vil vedblive at være Danske, og at vi vil behandles som Danske!“

Valget var bleven indvarslet med stærke indre Brydninger. Vælgerne havde en Tidlang imødeset det med Bekymringer. Vore Modstandere drømte allerede om Splitelse og Opløsning. Men vi rykkede frem i sluttede Rækker og førte Valgkampen med Fynd og Klem. Valgdagen lærte dem, at marcherede vi end til Tider adskilt, saa havde vi dog under Tidernes Tryk lært Kunsten at slaa samlet og at lægge al vor Styrke i Slaget.

Valgets Udfald overtraf vore dristigste Forventninger. Der blev ialt afgivet 17,306 danske Stemmer, det vil sige flere danske Stemmer end ved noget tidligere Valg siden 1874.

Jeg blev denne Gang valgt med 11,744 Stemmer imod 10,406 i 1907. Min Modkandidat Dr. Hahn opnaaede derimod kun 4,986 Stemmer imod 5,164 St. i 1907. Mens jeg saaledes havde vundet 1338 St., havde han tabt 178 St. siden det foregaaende Valg. I de to andre nordslesvigske Valgkredse kunde vi ligeledes notere Fremgang. Vi havde ialt vundet 1970 Stemmer fra 1907—1912.

Voldspolitikens Tilhængere havde dermed lidt et føleligt Nederlag, dobbelt føleligt, fordi det ikke var lykkedes dem at vinde et eneste Mandat i Hertugdømmerne. Her vandt det frisindede Parti, hvis energiske Kamp imod Voldsregimentet jeg havde understøttet, en glimrende Valgsejr, idet Partiet ikke blot hævdede sine 6 i 1907 vundne Mandater, men endog fik 7 Rigsdagsmænd valgt. Hertugdømmerne

var derefter fra 1912—1919 repræsenteret af 7 Frisindede, 2 Socialdemokrater og 1 Dansker i Rigsdagen.

Min politiske Virksomhed mødte i de Aar, dette Bind omfatter, Miskendelse og Modstand, men ogsaa kraftig Understøttelse og voksende Forstaaelse. Det lykkedes mig at gennemføre den Politik, som jeg holdt for rigtig, og hvis nærmeste Maal kort udtrykt var, at styrke den nationale Modstandskraft i Nordslesvig og bidrage til Sikringen af Danmarks Neutralitet under en kommende Verdenskrig.

Da jeg en Maanedstid efter Valget fyldte 50 Aar, mødte de nationale Foreningers Bestyrelser i min Bolig og overrakte mig, med *P. Skau*, Bukshave, som Ordfører, følgende Adresse:

Hr. Rigsdagsmand H. P. Hanssen!

I fuld Anerkendelse af det store og betydningsfulde Arbejde, som De allerede gennem en lang Aarrække har ydet i vor nationale Sags Tjeneste, føler Ledelsen for de tre store nationale Foreninger Trang til nu paa Deres 50-Aarsdag at bringe Dem en samlet Lykønskning og Tak.

Vi tror at kunne fremføre denne Tak som et enstemmigt Udtryk for hele den nordslesvigske Befolknings Følelser overfor Dem.

Det er os en særlig Glæde at kunne bringe Dem vor Tak for Deres Virksomhed under Indtrykket af den glædelige Fremgang nu ved sidste Rigsdagsvalg, og vi knytter til vor Tak Haabet om, at De endnu gennem mange Aar maa faa Lov til at virke iblandt os og repræsentere et Folk i Fremgang over hele Linjen.

Efter at have oplæst Adressen henvendte *P. Skau* nogle hjertelige Ord til mig, idet han særlig betonede, at Adressen tolkede den samlede nordslesvigske Befolknings Følelser og ønskedes opfattet som et Udtryk for, at jeg ligesom Krüger i sin Tid under sin parlamentariske Virksomhed havde den samlede nordslesvigske Befolkning bag mig.

Jeg bragte Bestyrelserne en varmtfølt Tak for Adressen

og fremhævede, at den hørte til den Slags Gaver, der forpligtede. Jeg vilde under min fremtidige Virksomhed være mig dette bevidst og bad Bestyrelserne om at lade min Tak gaa videre til Foreningerne.

Adressen har følgende Underskrifter:

Sprogforeningen.

Bestyrelsen:

M. Andresen. Carl C. Fischer. Nikolaj Andersen.

Tilsynsraadet:

Jørgen Alexandersen. Anna M. Callø. Christen Ernst Christensen. I. Iversen. Marie Jessen. Peder Kjær. L. Middelhøus. Hans Ries. P. Simonsen. Peder Skau. P. Skovrøy. J. N. H. Skrumsager. Andreas Svendsen. Ottilie With.

Vælgerforeningen.

Bestyrelsen:

J. N. H. Skrumsager. Peter Grau. Martin Simonsen.

Tilsynsraadet:

Laurids Ankersen. N. Bonde. P. Budach. L. Christensen. E. Christiansen. Peter Clausen. Erik Efsen. N. Evald. Carl C. Fischer. Olav Fink. C. Finnemann. Jacob Friis. N. J. Gotthardsen. H. J. Hansen. Peter Hansen. N. J. Hørlick. Kristian Iversen. Peter Iversen. Jacob Jensen sen. A. Jepsen. P. Jessen. P. Kaad. Th. Kaufmann. Andr. Krog. Chr. Lassen. Peter Lautrup. M. Mathiesen. Jes P. Mærsk. Herløv Møller. Jørgen Møller. Jens Nagel. Asmus Chr. Nielsen. Julius Nielsen. N. Kristensen Nielsen. Nis Chr. Nissen. Nis Nissen-Nordborg. Lor. Poulsen. M. Refslund Poulsen. Hans Chr. Petersen. R. P. Rossen. Dr. Sarauw. I. Schmidt. P. Sibbesen. Peder Skau. H. D. Kloppeborg Skrumsager. J. C. Skytt. J. H. Schmidt. A. Svensson. Simon Thøstesens. Hans Tychsen. P. I. Tønder. Oluf Wolf. J. Zachariassen.

Skoleforeningen.

Bestyrelsen:

Hans Jepsen Christensen. I. N. Poulsen. Anders Lebeck.

Tilsynsraadet:

Johan Andresen. Hans Clausen. Else Hansen. J. Iversen. L. Jacobsen. Anne M. Lassen. Falle Lilholdt. Chr. Michaelsen. Nikolaj Nissen. A. Petersen. Bothilde Skjold. Niels Skrumsager. H. Smidemand. Hans Tychsen. Fr. Vognsen.

Det var mig en glædelig Overraskelse at modtage dette synlige Tegn paa, at Enhedsfronten var genoprettet.

Fra alle Sider, bl. a. ogsaa fra Repræsentanter for de fire store politiske Partier i Kongeriget, modtog jeg Lykønskninger. Mine Venner indbød mig til en Festmiddag paa „Folkehjem“, hvor der bl. a. blev sunget flere i Dagens Anledning digtede Sange.

Da jeg vægrede mig ved at modtage Genvalg, gik jeg ud fra, at Valgperioden 1912—1917 ikke vilde stille en nordslesvigsk Rigsdagsmand større Opgaver. Men det gik anderledes. Valget i 1912 indledede det betydningsfuldeste Afsnit af min Virksomhed som tysk Parlamentariker.

H. P. Hanssens Erindringer

Et Tilbageblik. Barndom og Ungdom. 2. Oplag

Forfatteren fortæller i Bogen om sin Slægt og sit Hjem, og man mærker paa Skildringen hans dybe Samhørighed med den Æt og Jord, han er rundet af. Hans Barndom fik iøvrigt sit særlige Præg derved, at den faldt i Tiden umiddelbart efter Krigen i 1864. I Hjemmet voksede H. P. Hanssen op til en bevidst Danskhed, og allerede som halvvoksen begyndte han at uddanne sig med Deltagelse i Nationalitetskampen for Øje. Det var ogsaa paa et tidligt Tidspunkt, at han kom til den betydningsfulde Opfattelse — udførligt omtalt i Bogen — at den sønderjydske Ungdom i Stedet for at unddrage sig den preussiske Soldatertjeneste ved Udvandring hellere skulde staa Tjenesten igennem og derved erhverve sig Ret til som fri Mænd at sidde paa deres Gaarde. Bogen slutter med Forfatterens Studieophold i Berlin i 1888. Pris Kr. 7.75, indb. med Skindryg Kr. 13.50

Et Tilbageblik II

Andet Bind rummer Begivenhederne gennem godt en Snes Aar — fra 1888 til 1906 — det Afsnit af Sønderjyllands Historie, der maaske bedst kan karakteriseres som Tiden, da Fortyskningen satte kraftigst ind. Bogen indledes med Forfatterens Sønderborg-Tid 1888—93, da den betydningsfulde Vælgerforening blev stiftet, og Kampen for det danske Sprogs Brug i Skoleundervisningen og Kirken for Alvor begyndte. H. P. Hanssen traadte i nært Samarbejde for den sønderjydske Sag med Mænd som Gustav Johannsen, A. D. Jørgensen, J. N. H. Skrumsager og Johan Ottosen. Senere nødsagede Forholdene ham til at rejse til Aabenraa, hvor han siden har boet. I 1896 valgtes han til Medlem af den preussiske Landdag, hvad der gav ham Anledning til at lære Forhold at kende, som ingen Dansk ellers var inde i. I 1898—1902 rasede „Köllerpolitiken“ — den mest bevægede Tid i Sønderjylland mellem 1864 og 1914. Pris Kr. 9.75, indb. med Skindryg Kr. 15.50.

H. P. Hanssens Erindringer

Af Presseudtalelserne:

„Tusinder af hans Landsmænd vil glæde sig“

Det er ikke for meget sagt, at en af vore bedste Folkeførere her har skrevet en af vore bedste Folkebøger. — Som det har styrket vor Tro paa den danske Sag at følge H. P. Hanssen paa hans historiske Bane, saaledes vil Tusinder af hans Landsmænd nu glæde sig over, hvad han selv saa prægtigt fortæller derom.

Holger Begtrup i „Højskolebladet“

„Vi synes, vi lever med ham“

Han genoplever sit Liv i Erindringen, og han gør det paa en Maade, der gør os andre saaledes delagtige i det, at vi synes, vi lever med ham. F. O. i „Ekstrabladet“

„Et af de interessanteste Memoireværker“

H. P. Hanssens Livserindringer er et af de interessanteste Memoireværker, der har set Lyset herhjemme i mange Aar. „Kristeligt Dagblad“

„Lærerig for Historikeren, Politikeren og den læge Læser“

. . . præget af sin Forfatters Personlighed er den et dansk Memoireværk af høj Standard, lærerig baade for Historikeren, Politikeren og den læge Læser.

Ole Bjørn Kraft i „Aarhus Stiftstidende“

„Et betydningsfuldt Bidrag til Sønderjyllands Historie“

Værket er et betydningsfuldt Bidrag til Sønderjyllands Historie. Hvem der prøver paa at skrive det paagældende Tidsrums Historie uhildet og alsidigt, maa kende denne Bog.

„Flensborg Avis“

„Flere vil komme til at holde af ham“

Det er længe siden, vi på dansk har fåt en renere og klarere, en dygtigere og ærligere bog end H. P. Hanssens fortælling om hans ungdom. De fleste danske mennesker i Sønderjylland holder af ham i forvejen, flere vil i det hele land komme til det ved at læse hans bog. „Tilskueren“

„Et Kildeskrift til den danske Sprogkamps Historie“

. . . Indenfor denne Ramme ligger hans Kald og Vækst til sønderjysk Fører, og herom fortæller Bogen, modent, klart og roligt, et Kildeskrift til den danske Sprogkamps Historie. „Den nye Litteratur“